
इदं पुस्तकं मोक्षमय्यां 'निर्णयसागर'-नाम्नि
मुद्रणालये मुद्रितम्.

सूचना.

अस्यो हि शब्दानुक्रमणिकायां यो यः शब्दः स्वमस्तके विद्यमेव तद्व्यवान् स तत्रैव
टीकायां द्रष्टव्यः । यद्यपि शब्दानुक्रमणिका यत्तोपनामकचिन्तामणिशान्तिहृताऽऽसीन्-
तथाऽपि तत्र कोशस्यानां केषांचिच्छब्दानामसमावेशेनापूर्वेषां शब्दानां समावेशनवि-
धया तत्पूर्ति कृतवता मया (शब्दटीकरोपनाया भट्टवामनाचार्येण) संशोधिता पाठा-
न्तरस्थशब्दसंनिवेशेन प्रपञ्चिता चेति बोध्यम् । किं च मूलमन्योऽपि कलियुगस्याष्टन-
वत्यधिकत्रिंशलारिंशच्छतीमिते संवत्सरे (४३९८) [विसं १२९७ वर्षे] दस्तलिखितेन
साहचर्यप्रस्तुतेन साह, टीकामन्योऽपि रामाभक्त्यादिटीकाभिः सह संवादित इति द्रष्टव्यम् ॥

हेमचन्द्रश्च यद्राधाप्यमरोऽयं सनातनः ।

एते कोशाः समाख्याताः संख्या पर्विस्ततिः स्मृता ॥”—इति ।

तथापि तत्र 'सनातनः'—इत्यस्य विश्वहेमचन्द्राद्यपेक्षया प्राचीनो ननु व्याडिमासु-
र्याद्यपेक्षयेत्यर्थः । प्रकृतकोशापेक्षया पूर्वं बहूनां कोशानां विद्यमानत्वान् । “समाख्या-
न्यतश्चाणि”—इति (१ पृष्ठे) वदताऽमरसिंहेन स्वयं स्पष्टीकृतत्वात् । व्याडेः परमप्रा-
चीनत्वे प्रमाणं तु महार्पेपतश्चल्यादिप्रणीतं महामाध्यादिकम् । तथा हि—“संप्रदे एत-
त्प्राधान्येन परीक्षितम्”—इति महामाध्याम् (१ अ०, १ पा०, १ आ०) । संप्रदे इति ।
ग्रन्थविशेषे इति कैयटः । ग्रन्थविशेष इति । संप्रदे व्याडिकृतो लक्षण्योक्तमन्वयो ग्रन्थ इति
प्रसिद्धिरिति नागोजीमठकृतं विवरणम् (महामाध्याप्रदीपोद्घोतः) । किं च, ऋग्वेदप्रा-
तिशाख्ये “व्याडेः सर्वत्राभिधानलोपः”—इति शौनकोक्तिरपि प्रमाणमिति द्रष्टव्यम् ।

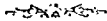
अथ यान्यमरकोशटीकासु अन्यत्र च कोशानां कोशकाराणां वा नामान्युपलभ्यन्ते
तान्यत्र बालप्रतिपत्त्यर्थं वर्णक्रमेण लिख्यन्ते—

अजयः १, अनेकार्थध्वनिमञ्जरी २, अभिधानचिन्तामणिः । (हेमचन्द्रकृतः) ३,
अभिधानमाला ४, अमरदत्तः ५, अमरमाला (अमरसिंहकृता) ६, अरुणः ७,
इन्दुकोशः ८, उत्पलिनी ९, ऊष्मविवेकः १०, एकाक्षरकोशः (जैनपुरोत्तमदेवकृतः)
११, कलिङ्गः १२, कल्पतरुः १३, कल्पद्रुः (केशवकृतः) १४, कालः १५, कात्यायनः
१६, कोशसारः १७, गङ्गाधरः १८, गोवर्धनकोशः १९, चन्द्रकोशः २०, चरककोशः
२१, तारपालः २२, त्रिकाण्डशेषः (जैनपुरोत्तमदेवकृतः) २३, त्रिविक्रमः २४,
दामोदरकोशः २५, दुर्गकोशः २६, देशिकोशः २७, द्विरूपकोशः २८, धनंजयः २९,
धनपालः ३०, धन्वन्तरिः ३१, धरणीकोशः (धरणीदासकृतः) ३२, धर्मदासः ३३,
नानार्थध्वनिमञ्जरी ३४, नानार्थरत्नमाला (भास्करकृता) ३५, नामनिधानम् ३६,
नाममाला ३७, नामलिङ्गानुशासनम् (अमरसिंहकृतम्) ३८, पदरत्नावली ३९,
पालकोशः ४०, पुटलकोशः ४१, भट्टमल्लः ४२, भरतमाला ४३, भागुरिकोशः ४४,
सुमकोशः ४५, भोगीन्द्रकोशः ४६, मङ्गकोशः ४७, महीपकोशः ४८, माधवकोशः ४९,
मुकुटः ५०, मुक्तावली (श्रीधरकृता) ५१, मुनिकोशः ५२, मेदिनी ५३, यादवः ५४,
रत्नकोशः ५५, रत्नमाला (दण्डाधिनाथोपनामक इरुगण्यकृता) ५६, रत्नमाला (हला-
युषकृता) ५७, रन्तिदेवः ५८, रभसः ५९, राजदेवः ६०, राजमुकुटः ६१, रुद्रकोशः
६२, वररुचिः ६३, वाचस्पतिः ६४, विक्रमादित्यः ६५, विश्वकोशः ६६, विश्वप्रकाशः ६७,
विश्वरूपः ६८, विश्वलोचनः ६९, वैजयन्ती ७०, यो [यो] पालितः ७१, व्याडिः ७२,
शब्दरत्नावली (मयुरेशकृता) ७३, शब्दार्णवः ७४, शब्दार्थचिन्तामणिः ७५, शाधवः
७६, शुभाङ्कः ७७, संसारवर्तः ७८, सज्जनकोशः ७९, सर्वधरः ८०, साहसाङ्कः ८१,
सुधा ८२, सुभूतिकोशः ८३, सोमनन्दिः ८४, हरकोशः ८५, हारावली (जैनपुरो-
त्तमदेवकृता) ८६,—इति ॥

भट्टकीरुपनामा
भट्टवामनाचार्यशर्मा.

सटीकामरकोशस्य

प्रथमं काण्डम्.

यस्य ज्ञानदयासिन्धोरगाधस्यानघा गुणाः ॥

सेव्यतामक्षयो धीराः स श्रिये चामृताय च ॥ १ ॥

समाहृत्यान्यतन्त्राणि संक्षिप्तेः प्रतिसंस्कृतेः ॥

संपूर्णमुच्यते वर्गेर्नामलिङ्गानुशासनम् ॥ २ ॥

प्रायशो रूपभेदेन साहचर्याच्च कुत्रचित् ॥

स्त्रीपुंनपुंसकं ज्ञेयं तद्विशेषविधेः क्वचित् ॥ ३ ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ वन्दे तं परमानन्दं वामार्धेनोमया युतम् ॥ रज्जौ भुवश्च-
घ्नत्र विवरीष्टत्यत्र जगत् ॥ इह खलु श्रीमदमरसिंहधिकीर्णितस्य नामलिङ्गानु-
शासनस्य निर्विघ्नपरिमतास्य कृते भद्रं प्रत्यादां शिष्यशिष्यार्थं निब्रूयाति ।
इति । भौ धीराः अगाधस्यातिगम्भीरस्य ज्ञानकरुणयोः समुद्रस्य यस्य अनघा
नेमला गुणाः क्षान्त्यादयः सन्ति मोऽधपः धिये मेषत्वे अमृताय मोक्षार्थं
व भवद्भिः सेव्यतामाराध्यताम् ॥ १ ॥ चिकीर्षितं प्रतिजानीते । समाह-
रति । अन्येषां तन्त्राणि शान्तान्तगाणि “नामलिङ्गानुशासनानि” समाहृत्य
एकत्र कृत्वा संक्षिप्तैः अल्पविस्तरवर्धनैः प्रतिनन्दनैः प्रतिपदं प्रकृतिप्रत्ययवि-
चारेण कृतमस्कारैः वर्गैः सजानीयममृदः संपूर्णं माहोपायं नास्तीति स्वगित्वा-
दीनां लिङ्गानां च स्त्रीपुंनपुंसकान्यानां अनुशासने ध्युत्पादकं शास्त्रमुच्यते ।
मयेति शेषः ॥ २ ॥ अथ वक्ष्यमाणशास्त्रस्य तावत्परिभाषाभाह विभि-
न्नैः श्लोकैः । प्रायश इति । अथ प्रायशः साहचर्येण रूपभेदेन आकाशविद्येतेषां
स्त्रीपुंनपुंसकं ज्ञेयम् । यथा “लक्ष्मीः पद्मालया पद्मा” । “पद्माशोऽजगद्वधुः” ।
तथा बुधचिन्माहचर्याच्चन्दान्तरगमादिध्यातिः ज्ञेयम् । यथा “अष्टपुग-
धिनी” । “ब्रह्मान्मभूः सुगन्धेष्टः” । “विषदिष्णुपदम्” । अथ मदिग्यानि अष्टपु-
ग्वद्विपन्ति अधिन्वात्मभूविष्णुपदमाहचर्यान्स्त्रीपुंनपुंसकलिङ्गानि । यथा

अमरा निर्जरा देवास्त्रिदशा विबुधाः सुराः ॥
 सुपर्वाणः सुमनसस्त्रिदिवेशा दिवौकसः ॥ ७ ॥
 आदितेया दिविपदो लेखा अदितिनन्दनाः ॥
 आदित्या ऋभवोऽस्वप्ना अमर्त्या अमृतान्वसः ॥ ८ ॥
 बर्हिर्मुखाः ऋतुभुजो गीर्वाणा दानवारयः ॥
 वृन्दारका देवतानि पुंसि वा देवता स्त्रियाम् ॥ ९ ॥
 आदित्यविश्ववसवस्तुपिताभास्वरानिलाः ॥
 महाराजिकसाध्याश्च रुद्राश्च गणदेवताः ॥ १० ॥

पाप्मलोपो न । त्रिदिवः त्रिदशालयः सुरलोकः द्यौः द्यौः त्रिविष्टपम् इति
 नव नामानि स्वर्गस्य । तत्र स्वरित्यन्वयं “भ्वरादिनिपातमव्ययम्” इति सूत्रात् ।
 लिङ्गनृत्त्याकारकाभाववदित्यर्थः । द्यौर्दिवौ द्वे स्त्रीलिङ्गे । द्यौर्गोवदाद्यः । द्यौः
 दिवौ दिवः शुभ्यामित्यादिरपरः । त्रिविष्टपे ऋषि नपुमके एव । त्रिदशालयादयः
 सुरसदनादिशब्दोपलक्षकाः । एवमुत्तरत्रापि अर्धसाम्येन पर्यायान्तराणि
 स्वयमूपाणि । स्त्रियौ ऋषि इत्यपि पाठः ॥ ६ ॥ अमराः निर्जराः देवाः
 त्रिदशाः विबुधाः सुराः सुपर्वाणः सुमनसः त्रिदिवेशाः दिवौकसः “दिवो-
 कसः” ॥ ७ ॥ आदितेयाः दिविपदः लेखाः अदितिनन्दनाः आदित्याः
 ऋभवः अस्वप्नाः अमर्त्याः अमृतान्वसः ॥ ८ ॥ बर्हिर्मुखाः । बर्हिर्गन्धिः मुखं
 वेषाम् । ऋतुभुजः गीर्वाणाः “गीर्वाणाः” दानवारयः वृन्दारकाः देवतानि
 देवताः इति पङ्क्तिशक्तिनिर्माणानि देवानाम् । व्यक्तिबाहुल्याद्बहुवचनप्रयोगः ।
 विकल्पेन देवतशब्दः पुंसि । यथा देवतमिदं देवतोऽप्यमिति । देव एव देवता
 स्यात् तत्त्वं ॥ ९ ॥ अथ महद्वाचिण आह । आदित्येति । “आदित्या द्वादश
 प्रोक्ता विश्वे देवा दश स्मृताः । वसवश्चाष्ट सौख्याताः पद्भ्यश्चतुर्षुपिता मताः”
 ॥ १ ॥ “आमास्वराधतुःषष्टिर्वाताः पञ्चाशद्भुजकाः । महाराजिकनामानो द्वे शते
 विश्वनिम्नया” ॥ २ ॥ “साध्या द्वादश विख्याता रुद्रा एकादश स्मृताः” ॥ आदित्या
 द्वादश । विश्वेदेवा दश । वसवोऽष्ट । तुपिताः पद्भ्यश्चतुर् । आमास्वराः
 षष्टुःषष्टिः । अनिला एकोनपञ्चाशत् । महाराजिकाः विश्वत्पि रुद्रैर्नन्दयम् ।
 साध्या द्वादश । रुद्रा एकादश । एता गणदेवताः । अथ तुपिताया गणा
 षोडशपातञ्जलादी श्रष्टव्याः ॥ १० ॥ देवयोर्नीनाह । निधेति । विद्याधरा
 जीमूतबाहनादयः । अप्सराम्ना देवाङ्गनाः । यथाः कुबेरदयः । गन्धामि माया-

अमरा निर्जरा देवान्निदशा विबुधाः सुराः ॥
 सुपर्वाणः सुमनमस्त्रिदिवेशा दिवोर्कसः ॥ ७ ॥
 आदितेया दिविपदो लेखा अदितिनन्दनाः ॥
 आदित्या ऋभवोऽम्बसा अमर्त्या अमृतान्वसः ॥ ८ ॥
 बर्हिर्मुखाः क्रतुभुजो गीर्वाणा दानवारयः ॥
 वृन्दारका देवतानि पुंसि वा देवता स्त्रियाम् ॥ ९ ॥
 आदित्यविश्ववसवस्तुपिताभास्वरानिलाः ॥
 महाराजिकसाध्याश्च रुद्राश्च गणदेवताः ॥ १० ॥

षाप्तलोपो न । त्रिदिवः त्रिदशालयः सुरलोकः द्यौः द्यौः त्रिविष्टपम् इति
 नव नामानि स्रग्मर । तत्र स्रगित्यप्ययं “स्रगतिनिपातमप्ययम्” इति सूत्रम् ।
 त्रिदशमप्याकाङ्क्षाभाववदित्यर्थः । द्यौर्दिवो द्वे रसीलिद्वे । द्यौर्गोवदाद्यः । द्यौः
 दिवो दिवः पुण्यामित्यादिस्वरः । त्रिविष्टपं ऋषिं नर्तुमर्क एव । त्रिदशालयादयः
 स्रग्मदनादिस्रग्मोपलक्षणाः । एवमुक्तमपि अर्धमास्येन पर्याप्तान्तराणि
 त्रिमृष्टानि । त्रिषो ऋषि इत्यपि पाठः ॥ ६ ॥ अमराः निर्जराः देवाः
 तदशाः विबुधाः सुराः सुपर्वाणः सुमनसः त्रिदिवेशाः दिवोर्कसः “दिवो
 र्कसः” ॥ ७ ॥ आदितेयाः दिविपदः लेखाः अदितिनन्दनाः आदित्याः
 ऋभवः अम्बसाः अमर्त्याः अमृतान्वसः ॥ ८ ॥ बर्हिर्मुखाः । बर्हिर्गन्धः इति
 साम् । क्रतुभुजः गीर्वाणाः “गीर्वाणाः” दानवारयः वृन्दारकाः देवतानि
 यताः इति षड्विंशतिर्नामानि देवानाम् । व्यतिषाहत्याद्वावचनप्रयोगः ।
 इत्यनेन देवतशब्दः पुंसि । यथा देवतमिदं देवतोऽप्यस्ति । देव एव देवता
 शब्दो नाम् ॥ ९ ॥ अथ गृह्याणि आह । आदित्येति । “आदित्या द्वापदा
 तता विधे देवा दश वृत्ताः । षण्णवश्च गेह्याताः चरन्तिश्चुदित्वा स्रगाः”
 । १ ॥ “आभाग्रगधनुःपटिर्वाताः पञ्चासदुनकाः । सप्तार्धवज्रानामनो द्वे दश
 ईशतिमसाः” ॥ २ ॥ “साध्या द्वादश विद्याता रुद्रा एकादश वृक्षकाः” ॥ आदित्या
 तदशे । विधेदेवा दशे । षण्णवोऽर्वा । चुदित्वाः चरन्तिश्च । आभाग्रगः
 धनुःपटिः । अनिता एकोनैपञ्चासद् । सप्तार्धवज्रः विदित्वा विदित्वा ।
 साध्या द्वादशे । रुद्रा एकादश । एका वृक्षदेवताः । अथ वृक्षदेवता सप्त
 त्रिदशान्तराणां द्वादशः ॥ १० ॥ देवलोकादह । त्रिदशे । त्रिदशान्तरा
 त्रिदशान्तरादयः । अपरगो देवाऽन्याः । स्रगा इत्येवमयः । स्रगिति स्रगा

विद्याधराप्सरोयक्षरक्षोगन्धर्वकिन्नराः ॥

पिशाचो गुह्यकः सिद्धो भूतोऽभी देवयोनयः ॥ ११ ॥

असुरा दैत्यदैतेयदनुजेन्द्रारिदानवाः ॥

शुकशिष्या दितिसुताः पूर्वदेवाः सुरद्विपः ॥ १२ ॥

सर्वज्ञः सुगतो बुद्धो धर्मराजस्तथागतः ॥

समन्तभद्रो भगवान्मारजिल्लोकजिज्जिनः ॥ १३ ॥

पटभिज्ञो दशबलोऽद्वयवादी विनायकः ॥

मुनीन्द्रः श्रीघनः शास्ता मुनिः शाक्यमुनिस्तु यः ॥ १४ ॥

स शाक्यसिंहः सर्वार्थसिद्धः शौद्धोदनिश्च सः ॥

गौतमश्चार्कवन्धुश्च मायादेवीसुतश्च सः ॥ १५ ॥

विनो लङ्कादिवासिनः । गन्धर्वास्तुम्बुरुप्रभृतयो देवगायनाः । किन्नरा अप्सरा
मुखा नराकृतयः । पिशाचाः पिशिताशा भूतविशेषाः । गुह्यकाः मणिभद्रा
“निधिं रक्षन्ति ये रक्षास्ते स्युर्गुह्यकमङ्गकाः” । सिद्धाः विश्वावसुप्रभृ-
भूताः बालग्रहादयो रुद्रानुचरा वा । जातावेकवचनानि । एते देवयो-
जका इत्यर्थः । विद्याधरोऽप्सर इत्यपि पाठः । मित्रलिङ्गत्वादग्रेऽनभि-
दममास इति रामाश्रम्याम् ॥ ११ ॥ असुराः “आसुराः” दैत्याः दै-
दनुजाः इन्द्रारयः दानवाः शुकशिष्याः दितिसुताः पूर्वदेवाः सुरद्विपः
दश नामान्यसुराणाम् ॥ १२ ॥ सर्वज्ञः सुगतः बुद्धः धर्मराजः तथागतः ।
सर्वं गतं ज्ञातं यस्य । समन्तभद्रः भगवान् मारजित् लोकजित् जिनः ॥
पटभिज्ञः दशबलः अद्वयवादी विनायकः मुनीन्द्रः श्रीघनः शास्ता मुनिः
ष्टादश बुद्धस्य । शाक्यमुनिः ॥ १४ ॥ शाक्यसिंहः सर्वार्थसिद्धः शौद्धो-
गौतमः । गौतमस्य शिष्यः गौतमः । “तस्येदम्” इत्यण् । अर्कवन्धुः मा-
यीसुतः इति सप्त नामानि बुद्धावान्तरभेदस्य शाक्यमुनेः । पटभिज्ञ-
अमितः ज्ञायमानानि यस्य । दिव्यं चक्षुः श्रोत्रं परिचितज्ञानं पूर्वं
मानुष्यमिति आत्मज्ञानं विषयज्ञानं कायव्यूहादिसिद्धिश्चेति इमानि
ज्ञायमानानि । दश बलानि यस्य दशबलः । “दानं शीलं क्षमा वीर्यं ध्य-
ज्ञायमानानि च । उपायः प्रणिधिर्ज्ञानं दश बुद्धबलानि च” इति ॥ १५ ॥

ब्रह्मात्मभूः सुरज्येष्ठः परमेष्ठी पितामहः ॥

हिरण्यगर्भो लोकेशः स्वयंभूश्चतुराननः ॥ १६ ॥

धाताञ्जयोनिर्दुहिणो विरिञ्चिः कमलासनः ॥

स्रष्टा प्रजापतिर्वेधा विधाता विश्वसृष्टिधिः ॥ १७ ॥

(“नाभिजन्माण्डजः पूर्वोऽनिघनः कमलोद्भवः ॥

सदानन्दो रजोमूर्तिः सत्यको हंसवाहनः” ॥ १ ॥) (१)

विष्णुर्नारायणः कृष्णो वैकुण्ठो विष्टरश्रवाः ॥

दामोदरो हृषीकेशः केशवो माधवः स्वभूः ॥ १८ ॥

दैत्यारिः पुण्डरीकाक्षो गोविन्दो गरुडध्वजः ॥

पीताम्बरोऽच्युतः शार्ङ्गो विष्वक्सेनो जनार्दनः ॥ १९ ॥

उपेन्द्र इन्द्रावरजश्चक्रपाणिश्चतुर्भुजः ॥

पद्मनाभो मधुरिपुर्वासुदेवस्त्रिविक्रमः ॥ २० ॥

देवकीनन्दनः शौरिः श्रीपतिः पुरुषोत्तमः ॥

वनमाली बलिध्वंसी कंसारातिरघोक्षजः ॥ २१ ॥

॥ १६ ॥ धाता अञ्जयोनिः दुहिणः “दुपणः” विरिञ्चिः “विरिञ्चः” कमलासनः स्रष्टा प्रजापतिः वेधाः विधाता विश्वसृष्टि विधिः इति विंशति-
मैक्षणः ॥ १७ ॥ विष्णुः नारायणः “नारायणः” कृष्णः वैकुण्ठः विष्टर-
श्रवाः दामोदरः । दाम उदरे यस्य । हृषीकेशः । हृषीकाणामिन्द्रिया-
णामीशः । केशवः माधवः स्वभूः ॥ १८ ॥ दैत्यारिः पुण्डरीकाक्षः गोविन्दः
गरुडध्वजः पीताम्बरः अच्युतः शार्ङ्गः । शृङ्गस्य विकारो घनुः यस्यास्मि
नः । विष्वक्सेनः “विश्वक्सेनः” जनार्दनः ॥ १९ ॥ उपेन्द्रः इन्द्रावरजः
चक्रपाणिः चतुर्भुजः पद्मनाभः मधुरिपुः वासुदेवः त्रिविक्रमः ॥ २० ॥ देव-
कीनन्दनः शौरिः “गौरिः” श्रीपतिः पुरुषोत्तमः वनमाली बलिध्वंसी
कंसारातिः अघोक्षजः ॥ २१ ॥ विश्वम्भरः वैटमजिन् विषुः श्रीवत्सलाञ्छनः ।
श्रीयुक्तो घत्सः श्रीवत्सः केशावर्तविशेषः लाञ्छनं चिह्नं यस्य । उक्तं च

विश्वम्भरः कटभजिद्विधुः श्रीवत्सलाञ्छनः ॥
 (पुराणपुरुषो यज्ञपुरुषो नरकान्तकः ॥ २२ ॥
 जलशायी विश्वरूपो मुकुन्दो मुरमर्दनः ॥) (
 वसुदेवोऽस्य जनकः स एवानकदुन्दुभिः ॥ २३ ॥
 चलभद्रः प्रलम्बघ्नो चलदेवोऽच्युताग्रजः ॥
 रेवतीरमणो रामः कामपालो हलायुधः ॥ २४ ॥
 नीलाम्बरो रोहिणेयस्तालाङ्गो मुसली हली ॥
 संकर्षणः सीरपाणिः कालिन्दीभेदनो चलः ॥
 मदनो मन्मथो मारः प्रद्युम्नो मीनकेतनः ॥
 कन्दर्पो दर्पकोऽनङ्गः कामः पञ्चशरः स्मरः ॥
 शम्बरारिर्मनसिजः कुसुमेपुरनन्यजः ॥
 पुष्पधन्वा रतिपतिर्मकरध्वज आत्मभूः ॥ २७ ॥

हरिवंशे । श्रीवत्सेनोगमि श्रीमान् रोमजातेन राजता । कुसुमे म-
 पुराणपुरुषः यज्ञपुरुषः नरकान्तकः ॥ २२ ॥ जलशायी विश्व-
 मुरमर्दनः । इति पदचत्वारिंशद्विष्णोः । अस्य कृष्णस्य जनक-
 देवः । वसुदेव एव आनकदुन्दुभिः द्वे कृष्णपितुः ॥ २३ ॥ चल-
 चलदेवः अच्युताग्रजः रेवतीरमणः रामः कामपालः हलायुधः
 नीलाम्बरः रोहिणेयः तालाङ्गः मुसली “ मुसली ” हली संकर्ष-
 कालिन्दीभेदनः चलः । इति मत्तदश चलरामस्य ॥ २५ ॥ म-
 मारः प्रद्युम्नः मीनकेतनः कन्दर्पः दर्पकः अनङ्गः कामः प-
 ॥ २६ ॥ शम्बरारिः “ शम्बरारिः ” मनसिजः कुसुमेपुः अ-
 धन्वा रतिपतिः मकरध्वजः आत्मभूः । इत्येकोनविंशतिर्मदन-
 ॥ २७ ॥ “ अविन्दमशोकः च तत् च नवमदिका ॥ नीलोत्प-
 पञ्चबाणस्य गायकाः ” ॥ १ ॥ “ उन्मादनन्नापनथ शोषणः स-
 र्पकोदनश्च कामस्य पञ्च पाणाः प्रकीर्तिताः ” ॥ २ ॥ प्रद्यु-
 “ शम्बरारिः विधवेतुः शम्बरतुः ” इत्यपि पाठान्तरम् । अनिर-

ब्रह्मसूक्तं ज्येष्ठकेतुः स्यादनिरुद्ध उपापतिः ॥

लक्ष्मीः पद्मालया पद्मा कमला श्रीहरिप्रिया ॥ २८ ॥

इन्दिरा लोकमाता मा क्षीरोदतनया रमा ॥

(“भार्गवी लोकजननी क्षीरसागरकन्यका”) ॥ (१)

शङ्खो लक्ष्मीपतेः पाञ्चजन्यश्चक्रं सुदर्शनम् ॥ २९ ॥

कौमोदकी गदा खड्गो नन्दकः कौस्तुभो मणिः ॥

(चापः शार्ङ्गं मुरारेस्तु श्रीवत्सो लाञ्छनं स्मृतम् ॥ ३० ॥

“अश्वश्च शैव्यसुग्रीवमेघपुष्पवलाहकाः ॥

सारथिर्दारुको मन्त्री हुद्धवश्चानुजो गदः” ॥ १ ॥ (२)

गरुत्मान्गरुडस्ताक्ष्यो वैनतेयः खगेश्वरः ॥

नागान्तको विष्णुरथः सुपर्णः पन्नगाशनः ॥ ३१ ॥

शम्भुरीशः पशुपतिः शिवः शूली महेश्वरः ॥

ईश्वरः शैव ईशानः शंकरश्चन्द्रशेखरः ॥ ३२ ॥

इति चत्वारि प्रमुक्तमूनाः । लक्ष्मीः पद्मालया पद्मा कमला श्रीः हरि-
प्रिया ॥ २८ ॥ इन्दिरा लोकमाता मा क्षीरोदतनया । “क्षीरान्वितनया” इत्यपि
पाठः । रमा । इत्येकादश लक्ष्म्याः । लक्ष्मीपतेर्विष्णोः शङ्खः पाञ्चजन्यः ।
तस्य चक्रं सुदर्शननामकम् । “सुदर्शनः” ॥ २९ ॥ तस्य गदा कौमोदकी ।
कौमोदक इति श्रीविष्णोर्नाम तस्यैव कौमोदकी “तस्मैदम्” इत्यष्टौर्दुर्गसमतो-
ऽयमर्थः । “कौमोदकी” । तस्य खड्गः नन्दकः । तस्य मणिः कौस्तुभः । तस्य
चापः शार्ङ्गम् । अस्योरःम्यलाञ्छनं श्रीवत्सः ॥ ३० ॥ अस्त अश्वश्च शैव्य-
सुग्रीव-मेघपुष्प-वलाहकाश्चत्वारः । दारुकः सारथिः । मन्त्री उद्धवः ।
अनुजः गदः । उद्धक्तम् “गदो भ्रातृविष्णोश्च आमये नायुधे गदा” ।
एकैकम् ॥ १ ॥ गरुत्मान् गरुडः ताक्ष्यः वैनतेयः खगेश्वरः नागान्तकः विष्णु-
रथः सुपर्णः पन्नगाशनः इति नव नामानि गरुडस्य ॥ ३१ ॥ शम्भुः ईशः
पशुपतिः शिवः शूली महेश्वरः । ईश्वरः शैवः “सर्वः” ईशानः शंकरः चन्द्र-
शेखरः ॥ ३२ ॥ भूतेशः खण्डपरशुः गिरीशः गिरिः कैलासस्य ईशः ।

भूतेशः खण्डपरशुर्गिरीशो गिरिशो मृडः ॥
 मृत्युञ्जयः कृत्तिवासाः पिनाकी प्रमथाधिपः ॥ ३३ ॥
 उग्रः कपर्दी श्रीकण्ठः शितिकण्ठः कपालभृत् ॥
 वामदेवो महादेवो विरूपाक्षश्चिलोचनः ॥ ३४ ॥
 कृशानुरेताः सर्वज्ञो धूर्जटिर्नीललोहितः ॥
 हरः स्मरहरो भर्गरुयम्बकस्त्रिपुरान्तकः ॥ ३५ ॥
 गङ्गाधरोऽन्धकरिपुः क्रतुध्वंसी वृषध्वजः ॥
 व्योमकेशो भवो भीमः स्थाणू रुद्र उमापतिः ॥ ३६ ॥
 (“अहिर्बुध्न्योऽष्टमूर्तिश्च गजारिश्च महानटः ॥”) (?)
 कपर्दोऽस्य जटाजूटः पिनाकोऽजगत्वं धनुः ॥
 प्रमथाः स्युः पारिपदा ब्राह्मीत्याद्यास्तु मातरः ॥ ३७ ॥
 विभूतिर्भूतिरैश्वर्यमणिमादिकमष्टधा ॥
 उमा काल्यायनी गौरी काली हेमवतीश्वरी ॥ ३८ ॥

निर्गन्धः । निर्गन्धमिति अथवा निर्गन्धेति । मृडः मृत्युञ्जयः कृत्तिवासाः
 पिनाकी प्रमथाधिपः ॥ ३३ ॥ उग्रः कपर्दी श्रीकण्ठः शितिकण्ठः कपालभृत्
 वामदेवः महादेवः विरूपाक्षः चिलोचनः ॥ ३४ ॥ कृशानुरेताः सर्वज्ञः धूर्जटिः
 नीललोहितः हरः “हरः” स्मरहरो भर्गः “भर्गः” रुयम्बकः त्रिपुरान्तकः
 ॥ ३५ ॥ गङ्गाधरोऽन्धकरिपुः क्रतुध्वंसी वृषध्वजः व्योमकेशः भवः भीमः
 स्थाणू रुद्रः उमापतिः इत्यष्टचत्वारिंशद्विधमिति नियमः । ईदृशान् शीलमष्टधराः
 ईदृशान् कर्तृन् ईदृशान् ॥ ३६ ॥ अग्रे श्रीमोः जटाजूटः कपर्देनामा अस्त्रं धनुः
 अजगत्वं । “अजगत्वं” तदेव पिनाक इत्यपि । अग्रे पारिपदाः पारि-
 पदाः स्थाणूः “पारिपदाः” प्रमथाः । ब्राह्मीत्याद्याः “ब्राह्मीत्याद्याः”
 मातरः । काल्यायनीः । “ब्राह्मी मातृधरा धरा कामाग्नि विष्णवी तथा
 काल्यायनी च चन्द्रावती चामुण्डा मम मातरः” इति ॥ ३७ ॥ विभूतिः भूति-
 रैश्वर्यं इति त्रयम् । तेषां तेषां । तेषां त्रिभिः त्रिभिः । तेषां त्रिभिः त्रिभिः
 तेषां त्रिभिः त्रिभिः । तेषां त्रिभिः त्रिभिः । तेषां त्रिभिः त्रिभिः । तेषां त्रिभिः त्रिभिः ।

शिवा भवानी रुद्राणी शर्वाणी सर्वमङ्गला ॥

अपर्णा पार्वती दुर्गा मृडानी चण्डिकाम्बिका ॥ ३९ ॥

(आर्या दाक्षायणी चैव गिरिजा मेनकात्मजा ॥) (१)

विनायको विघ्नराजद्वैमातुरगणाधिपाः ॥ ४० ॥

अप्येकदन्तहेरम्बलम्बोदरगजाननाः ॥

कार्तिकेयो महासेनः शरजन्मा पडाननः ॥ ४१ ॥

पार्वतीनन्दनः स्कन्दः सेनानीरभिभूग्नुहः ॥

बाहुलेयस्तारकजिद्विशाखः शिखिवाहनः ॥ ४२ ॥

पाप्मातुरः शक्तिधरः कुमारः क्रौञ्चदारणः ॥

(मृङ्गी मृङ्गी रिटिस्तुण्डी नन्दिको नन्दिकेश्वरः ॥ ४३ ॥

“कर्ममोटी तु चामुण्डा चर्ममुण्डा तु चर्चिका ॥”) (२)

इन्द्रो मरुत्वान्मयवा विडौजाः पाकशासनः ॥

वृद्धश्रवाः शुनासीरः पुरुहूतः पुरन्दरः ॥ ४४ ॥

१। काम्यमीशित्वं वशित्वं चाष्टमिद्वयः ॥ अणोर्भावः । महतो भावः, येन ब्रह्माण्डे
१ माति । गुरोर्भावः । लपोर्भावः । शान्तिरङ्गुल्यप्रेण चन्द्रादेः । प्रकामस्य भाव
इच्छानभिधायतः । ईशिनो भावः प्रभुत्वं येन स्यात्तदा आप्याज्जाकारिणः ।
वशिनो भावः येन भूमावपि उन्मज्जननिमज्जने । ” उमा कात्यायनी गौरी
काली “काला” ईशवती ईश्वरी “ईश्वरा” ॥ ३८ ॥ शिवा “शिवी” भवानी
रुद्राणी शर्वाणी सर्वमङ्गला अपर्णा पार्वती दुर्गा मृडानी चण्डिका अम्बिका ॥ ३९ ॥
आर्या दाक्षायणी गिरिजा मेनकात्मजा इत्येकविंशतिः पार्वत्याः ॥ विनायकः
विघ्नराजः द्वैमातुरः गणाधिपः ॥ ४० ॥ एकदन्तः हेरम्बः लम्बोदरः गजाननः
इत्यष्टौ गणेशस्य । कार्तिकेयः महामेनः शरजन्मा पडाननः ॥ ४१ ॥ पार्वतीनन्दनः
स्कन्दः सेनानीः अभिभूः गुहः बाहुलेयः तारकजिन् विशाखः शिखिवाहनः ॥ ४२ ॥
पाप्मातुरः शक्तिधरः कुमारः क्रौञ्चदारणः “क्रौञ्चदारणः” इति सप्तदश
स्वन्दस्य । शृङ्गी मृङ्गी रिटिः तुण्डी नन्दिकः नन्दिकेश्वरः इति पञ्चमामानि नन्दिनः ॥
शृङ्गी मृङ्गीत्यर्थे धेपकमिति कचिन् ॥ ४३ ॥ इन्द्रः मरुत्वान् मयवा “मयवान्”

१ इहमर्थे तात्पर्यप्रसक्तं नास्ति ॥ २ इदं परममपि तात्पर्यप्रसक्तं नास्ति ॥

जिष्णुर्लेखर्षभः शक्रः शतमन्युर्दिवस्पतिः ॥

सुत्रामा गोत्रभिद्रज्जी वासवो वृत्रहा वृषा ॥ ४५ ॥

वास्तोष्पतिः सुरपतिर्वलारातिः शचीपतिः ॥

जम्भभेदी हरिहयः स्वाराण्णमुचिसूदनः ॥ ४६ ॥

संकन्दनो दुश्च्यवनस्तुरापाण्मेघवाहनः ॥

आखण्डलः सहस्राक्ष ऋभुक्षास्तस्य तु प्रिया ॥ ४७ ॥

पुलोमजा शचीन्द्राणी नगरी त्वमरावती ॥

हय उच्चैःश्रवाः सूतो मातलिर्नन्दनं वनम् ॥ ४८ ॥

स्यात्प्रासादो वैजयन्तो जयन्तः पाकशासनिः ॥

ऐरावतोऽभ्रमातङ्गैरावणाभ्रमुवल्लभाः ॥ ४९ ॥

हादिनी वज्रमस्त्री स्यात्कुलिशं मिदुरं पविः ॥

शतकोटिः स्वरुः शम्भो दम्भोलिरशनिर्दयोः ॥ ५० ॥

विडौजाः पाकशासनः वृद्धश्रवाः शुनासीरः “द्वितालव्यः द्विदन्त्यश्च” पुरुहूतः
पुरन्दरः ॥४४॥ जिष्णुः लेखर्षभः शक्रः शतमन्युः । शतं मन्यवो यज्ञाः यस्य
‘मन्युर्दन्त्ये कर्ता कुपि’ इति विश्वः । दिवस्पतिः सुत्रामा “सूत्रामा” गोत्रभित्
वज्जी वासवः वृत्रहा वृषा ॥ ४५ ॥ वास्तोष्पतिः सुरपतिः बलारातिः शचीपतिः
जम्भभेदी हरिहयः स्वाराद् नमुचिसूदनः ॥ ४६ ॥ संकन्दनः दुश्च्यवनः तुरापाद्
मेघवाहनः । आखण्डलः सहस्राक्षः ऋभुक्षाः इति पञ्चत्रिंशदिन्द्रस्य । तत्र स्वाराद्
जकारान्तः । तुरापाद् हान्तः । ऋभुक्षा नान्तः पथिवत् । तस्येन्द्रस्य प्रिया तु पुलो-
मजेत्युत्तरेण सम्बन्धः ॥४७॥ पुलोमजा शची “दन्त्यादिरपि” इन्द्राणी । इति
त्रयमिन्द्रप्रियायाः । इन्द्रस्य नगरी तु अमरावती । तस्य अश्व उच्चैःश्रवाः । तस्य
मारुतिर्मातलिः । तस्योपवनं नन्दनम् ॥ ४८ ॥ इन्द्रस्य प्रासादो गृहविशेषः वैज-
यन्तनामा । जयन्तः पाकशामनिः द्वे इन्द्रपुत्रस्य । ऐरावतः अभ्रमातङ्गः ऐरावणः
अभ्रमुवल्लभः इति चत्वारि ऐरावतस्य ॥ ४९ ॥ हादिनी वज्रं कुलिशं मिदुरं
“मिदिरे” पविः शतकोटिः स्वरुः “सन्तोऽपि” शम्भः “मम्भः । शम्भः । तालव्या
अपि दन्त्याश्च सम्बन्धकारपांसव इत्युष्मविंशकः” दम्भोलिः अशनिः इति दशकं
वृत्तम् । तत्र हादिनी स्त्री वज्रमस्त्री पुनर्पुनर्कुलिशम् । पञ्चादयः पुंति ।

व्योमयानं विमानोज्ज्वली नारदाद्याः सुरर्षयः ॥

स्यात्सुधर्मा देवसभा पीयूषममृतं सुधा ॥ ५१ ॥

मन्दाकिनी वियद्गङ्गा स्वर्णदी सुरदीर्घिका ॥

मेरुः सुमेरुर्हेमाद्री रत्नसानुः सुरालयः ॥ ५२ ॥

पद्मैते देवतरवो मन्दारः पारिजातकः ॥

सन्तानः कल्पवृक्षश्च पुंसि वा हरिचन्दनम् ॥ ५३ ॥

सनत्कुमारो वैधात्रः स्वर्वेद्यावधिनीसुतो ॥

नासत्यावधिनो दत्तावाधिनेयो च तावुभौ ॥ ५४ ॥

स्त्रियां बहुष्वप्सरसः स्वर्वेद्या उर्वशीमुखाः ॥

हाहां हृहृश्चैवमाद्या गन्धर्वास्त्रिदिवौकसाम् ॥ ५५ ॥

अशनिर्द्वयोः स्त्रीपुंनयोः ॥ ५० ॥ व्योमयानं विमानः द्वे विमानस्य । तत्र विमानः पुंनि स्त्रीणि च । नारदेवलाद्याः सुरर्षयः एकम् । सुधर्मा देवसभा इति द्वे देवसभायाः । पीयूषं “पीयूषं” अमृतं सुधा श्रीगन्धमृतम् ॥ ५१ ॥ मन्दाकिनी वियद्गङ्गा स्वर्णदी सुरदीर्घिका चत्वारि मन्दाकिन्याः । मेरुः सुमेरुः हेमाद्रीः रत्नसानुः सुरालयः पद्मकं कनकाचलम् ॥ ५२ ॥ मन्दारः पारिजातकः सन्तानः कल्पवृक्षः हरिचन्दनं पद्मैते देवतरवः । तत्र हरिचन्दनं स्त्रीपुंनयोः ॥ ५३ ॥ सनत्कुमारः “सनान्कुमारः” वैधात्रः द्वे मनकादेः । स्वर्वेद्या अधिनीसुतो नासत्या अधिनो दत्ता अधिनेयो इति पदं अधिनीकुमारयोः । तावुभौ यमलौ अत एव द्विवचनम् ॥ ५४ ॥ उर्वशीमुखाः उर्वशीमेनकारम्भेत्लाद्याः अप्सरसः स्वर्वेद्या इति चोच्यन्ते द्वे । “पृतावी मेनकारम्भा उर्वशी च तिलोत्तमा । सुकेशी मन्वुषोषाद्याः कथ्यन्तेऽप्सरसो पुंर्यः” ॥ अत्र अप्सरसःशब्द एकस्यामपि व्यक्तौ बहुवचनान्तः स्त्रीलिङ्गः । अप्सरा इत्यपि प्रयोगदर्शनात्प्राप्यशो बहुत्वम् । हाहाः हृहृः एवमार्या येषां ते तथा दिवाकमा देवानां गन्धर्वाः गायना एकम् । आपद्गन्धानुष्णुविभावमुचित्रवप्रमृतयः । हाहाशब्दस्य रूपं तु हाहाः हाहो हाहाः हाहो हाहो हाहान् हाहा हाहाभ्यामित्यादि “हाहाः मान्तोऽपि, गन्धर्वो हाहमि प्रोक्त इति रत्नकोशात्” हृहृशब्दस्य द्वितीयकवचनं हृहमित्यादि द्रष्टव्यम् । “हहा इत्यादिहस्यः हुहु इत्युभयहस्यश्च । गीतमाधुर्ममेषां विख्याता च हहाहुह इति व्यामोक्तेः” ॥ ५५ ॥

अभिर्वैश्वानरो वह्निर्वीतिहोत्रो धनञ्जयः ॥

कृपीटयोनिर्ज्वलनो जातवेदास्तनूनपात् ॥ ५६ ॥

वर्हिः शुष्मा कृष्णवर्त्मा शोचिष्केश उपर्वुधः ॥

आश्रयाशो बृहद्भानुः कृशानुः पावकोऽनलः ॥ ५७ ॥

रोहिताश्वो वायुसखः शिखावानाशुशुक्षणिः ॥

हिरण्यरेता हुतभुग्दहनो हव्यवाहनः ॥ ५८ ॥

सप्तार्चिर्दमुनाः शुक्रश्चित्रभानुर्विभावसुः ॥

शुचिरपित्तमौर्वस्तु वाडवो वडवानलः ॥ ५९ ॥

वह्नेर्द्रयोज्ज्वलकीलावर्चिर्हन्तिः शिखा स्त्रियाम् ॥

त्रिषु स्फुलिङ्गोऽग्निकणः संतापः संज्वरः समौ ॥ ६० ॥

अग्निः वैश्वानरः वह्निः वीतिहोत्रः । वीतिर्भक्ष्यं पुरोडाशादि हयतेऽसिन् ।
 धनञ्जयः कृपीटयोनिः । कृपीटस्य जलस्य योनिः, कृपीटमुदरे जले इति रत्न-
 कोशात्, कृपीटं योनिरस्येति वा । ज्वलनः जातवेदाः तनूनपात् ॥ ५६ ॥ वर्हिः
 शुष्मा कृष्णवर्त्मा शोचिष्केशः उपर्वुधः आश्रयाशः “आश्रयाशः” बृहद्भानु-
 कृशानुः पावकः अनलः ॥ ५७ ॥ रोहिताश्वः “लादिरपि” वायुसखः शिखा-
 वान आशुशुक्षणिः । आशु शीघ्रं आशु व्रीहिं वा शु क्षणोति धणु हिमायाम् शु-
 रति वृत्तार्थमप्ययम् । हिरण्यरेताः हुतभुक् दहनः हव्यवाहनः ॥ ५८ ॥ सप्तार्चिः
 “कायेऽ कर्माणां मनोज्ञा गुणोद्दिता गुणधरणा स्फुलिङ्गिनी विश्वदाताग्या-
 मन वर्धयिषाः” । दमुनाः “दमुनाः” शुक्रः चित्रभानुः विभावसुः । विभा-
 वसु धनं यस्य सः । शुचिः अग्निर्गन्ध इति चतुर्गन्धप्रतिनामानि । पतिः
 शुष्मेति संवातो रिगृहीतं च नाम । “शुक्रो वैश्वानरो वर्हिर्वीहिः शुष्मा तनूनपात्”
 इति श्रुत्यागवान् । वह्नेर्द्रयोज्ज्वलकीलावर्चिर्हन्तिः । “इदन्तः मान्तोऽपि” शुष्यत्यनेन
 शुष्मा “नान्तः अदन्तोऽपि” । अग्निः “उर्ध्वः वद्व्ये उर्ध्वः” । वाडवः वडवानलः
 वा वडवायः ॥ ५९ ॥ आनः कीलः अर्चिः “इदन्तोऽपि” हन्तिः शिखा पञ्चक-
 वर्धयिषि । सप्त इत्यद्वैती मीर्षुययोः । अर्चिः शान्तपूजकयोः । हन्तिर्गन्ध-
 मित्राय । स्फुलिङ्गः अग्निकणः द्वे अग्नेः कनिकायां त्रिषु त्रिष्वप्ये । गतापः
 गतापः द्वे अग्नेः सतापे ॥ ६० ॥ धर्मगजः विवृणतिः समवर्ती पंगमाद् वृत्तान्तः

(“उल्का स्यान्निर्गतज्वाला भूतिर्भसितभस्मनी ॥
 क्षारो रक्षा च दावस्तु दवो वनहुताशनः ॥ १ ॥”) (१)
 धर्मराजः पितृपतिः समवर्ती परेतराद ॥
 कृतान्तो यमुनाभ्राता शमनो यमराज्यमः ॥ ६१ ॥
 कालो दण्डधरः श्राद्धदेवो वैवस्वतोऽन्तकः ॥
 राक्षसः कोणपः क्रव्याक्रव्यादोऽस्रप आशरः ॥ ६२ ॥
 रात्रिचरो रात्रिचरः कर्बुरो निकपात्मजः ॥
 यातुधानः पुण्यजनो नैर्ऋतो यातुरक्षसी ॥ ६३ ॥
 प्रचेता वरुणः पाशी यादसांपतिरप्पतिः ॥
 श्वसनः स्पर्शनो वायुर्मातरिश्वा सदागतिः ॥ ६४ ॥
 पृषदश्वो गन्धवहो गन्धवाहानिलाशुगाः ॥
 समीरमारुतमरुजगत्प्राणसमीरणाः ॥ ६५ ॥
 नभस्वद्रातिपवनपवमानप्रभञ्जनाः ॥
 (प्रकम्पनो महावातो झञ्झावातः सद्यष्टिकः ॥ ६६ ॥ (२))

मुनाभ्राता शमनः यमराज्यमः ॥ ६१ ॥ कालः दण्डधरः श्राद्धदेवः । श्राद्धस्य
 वः पितृपतित्वान् । वैवस्वतः अन्तकः इति यातुर्दश नामानि यमस्य । राक्षसः
 कोणपः “कोणपः” क्रव्यान् । क्रव्यं मांसं अस्ति इति क्रव्यान् । क्रव्यादः अस्रपः
 तस्य रक्तं पिबति “अश्रपः” आशरः आश्रयति हिनस्तीत्याशरः “आशिरः”
 ६२ ॥ रात्रिचरः रात्रिचरः कर्बुरः “कर्बरः” निकपात्मजः यातुधानः
 “यातुधानः” पुण्यजनः नैर्ऋतः यातु रक्षः पञ्चदश राक्षसस्य । तत्र यातुरक्षसी
 पुंसके ॥ ६३ ॥ प्रचेताः वरुणः “वरुणः” पाशी यादसांपतिः । पृष्या अलुक् ।
 अप्पतिः पञ्चकं वरुणस्य । श्वसनः स्पर्शनः वायुः मातरिश्वा । मातरि अन्तरिक्षे
 इति मञ्जरि श्वश्रुक्षितिनिपातनात् सप्तम्या अलुक् । सदागतिः ॥ ६४ ॥
 पृषदश्वः । पृषन्मृगभेदोऽश्वो वाहनमस्य । गन्धवहः । गन्धवाहः अनिलः आशुगः
 समीरः मारुतः मरुन् जगत्प्राणः “जगन् प्राण इति पदद्वयमपि” समीरणः ॥ ६५ ॥
 नभस्वान् वातः “वातिः” पवनः पवमानः प्रभञ्जनः विंशतिर्नामानि वायोः ।

प्राणोऽपानः समानश्चोदानव्यानौ च वायवः ॥
 शरीरस्था इमे रंहस्तरसी तु रयः स्यदः ॥ ६७ ॥
 जवोऽथ शीघ्रं त्वरितं लघु क्षिप्रमरं द्रुतम् ॥
 सत्वरं चपलं तूर्णमविलम्बितमाशु च ॥ ६८ ॥
 सतते जनरताश्रान्तसंतताविरतानिशम् ॥
 नित्यानवरताजस्रमप्यथातिशयो भरः ॥ ६९ ॥
 अतिवेलभृशाल्यर्थातिमात्रोद्गाढनिर्भरम् ॥
 तीव्रैकान्तनितान्तानि गाढवाढदृढानि च ॥ ७० ॥
 क्लीवे शीघ्राद्यसत्त्वे स्याद्विष्वेपां सत्त्वगामि यत् ॥
 कुबेररुयम्बकसखो यक्षराहुह्यकेश्वरः ॥ ७१ ॥

प्रकम्पनः महावातः द्वयं महावायोः । स एव सवृष्टिकः शङ्खावात इत्युच्यते ॥ ६६ ॥
 प्राणः अपानः समानः उदानः व्यानः इमे पञ्च शरीरस्था वायुभेदाः । तेषां
 चोक्तम् । ‘हृदि प्राणो गुदेऽपानः समानो नाभिमण्डले । उदानः कण्ठदेशे
 स्थाव्यानः सर्वशरीरगः’ इति ॥ अन्नप्रवेशनं मूत्राद्युत्सर्गोऽन्नादिपाचनम् । भाषणम्
 दिनिमेषाथ तद्यापाराः क्रमादमी’ इत्यपि ॥ एकैकम् । रंहः तरः रयः स्यदः
 ॥ ६७ ॥ जवः पञ्चकं वेगस्य । शीघ्रं त्वरितं लघु क्षिप्रं अरं द्रुतं सत्वरं चपलं तूर्णं
 अविलम्बितम् आशु एकादश त्वरितस्य । “[रंह आदयः सवेगगतिवचनाः । शीघ्रादि
 द्यस्तु धर्मवचना एव । अत एव शीघ्रं पचतीति प्रयोगो न तु जवं पचतीति
 वस्तुतस्तु वेगाख्यगुणपरा रंहः प्रभृतयः शीघ्रादयस्तु कालाल्पत्वपरा इति]
 ॥ ६८ ॥ सततं अनारतं अश्रान्तं संततं अविरतं अनिशं नित्यं अनवरतं अजस्रं
 इति नवकं नित्यस्य । “सततं क्रियान्तरैरव्यवधानम् अतिशयस्तु पीनः पुन्यं इति
 भेदः” अतिशयः भरः ॥ ६९ ॥ अतिवेलं भृशं अत्यर्थं अतिमात्रं उद्गाढं निर्भरं
 तीव्रं एकान्तं नितान्तं गाढं वाढं दृढं इति चतुर्दश अतिशयस्य ॥ ७० ॥ शीघ्रादि
 शीघ्रं त्वरितमित्यारभ्य दृढशब्दपर्यन्तं क्लीवे नपुंसकलिङ्गे बहुक्तं तत्तु असत्त्वं
 द्रव्यवृत्तित्वामावे एव ज्ञेयम् । यथा शीघ्रं कृतवान् । भृशं मूर्खः । भृशं याति
 एषां शीघ्रादीनां मध्ये यत्सत्त्वगामि द्रव्यवृत्ति तत् त्रिषु तस्य द्रव्यस्य यल्लिङ्गं
 तदेवास्येत्यर्थः ॥ यथा शीघ्रा धेनुः । शीघ्रो वृषः शीघ्रं गमनम् । मरातिशययो
 मत्वगामिन्यं नास्ति । नित्यं पुंस्यम् । “कचित् भेद्यगामीति पाठस्तस्य विशेष
 प्यगामीत्यर्थः” । कुबेरः रुयम्बकमत्तः यक्षराद् गुह्यकेश्वरः ॥ ७१ ॥ मनुष्यधर्मः

मनुष्यधर्मा धनदो राजराजो घनाधिपः ॥

किन्नरेशो वैश्रवणः पौलस्त्यो नरवाहनः ॥ ७२ ॥

यक्षेकपिङ्गलं विलं श्रीदपुण्यजनेश्वराः ॥

अस्योद्यानं चैत्ररयं पुत्रस्तु नलकूचरः ॥ ७३ ॥

कैलासः स्थानमलका पूर्वमानं तु पुष्पकम् ॥

स्यात्किन्नरः किंपुरुषस्तुरङ्गचदनो मयुः ॥ ७४ ॥

निधिर्ना शेवधिर्भेदाः पद्मशङ्खादयो निधेः ॥ (१)

इति स्वर्गवर्गः ॥ १ ॥

द्यौदिवो द्वे म्रियामभ्रं ज्योम पुष्करमम्बरम् ॥

नभोऽन्तरिक्षं गगनमनन्तं सुरवर्त्म यम् ॥ १ ॥

वियद्विष्णुपदं वा तु पुंस्याकाशविहायमी ॥

(विहायसोऽपि नाकोऽपि धुरपि स्यात्तदव्ययम् ॥ २ ॥

“तारापयोऽन्तरिक्षं च मेघाध्वा च महाविल्दम्” ॥) (२)

इति ज्योमवर्गः ॥ २ ॥

ज्योमवर्गः धर्म आचारः श्रमधुलोमादिर्यस्य । धनदः राजराजः घनाधिपः
श्रीमन्तः वैश्रवणः पौलस्त्यः नरवाहनः ॥ ७२ ॥ यक्षः एकपिङ्गलः पौलस्त्यः
लविलः पौलस्त्यः श्रीदः पुण्यजनेश्वरः शम्भुः कूचरः । अयं चैत्ररयः । अयं
पुत्रो नलकूचरः ॥ ७३ ॥ अयं
कैलासः । अयं पूर्वमानं अलका । अयं विमानं पुष्पकम् । “पुष्पकः”
पुष्पकम् । किन्नरः किंपुरुषः तुरङ्गचदनः मयुः शम्भुः किन्नरमात्रम् ॥ ७४ ॥
निधिः शेवधिः द्वे सामान्यनिधेः । ना पुनरिह । वाकाधिपदुमदशायः सर्वथाः ।
॥ पद्मः इत्यादयो निधिर्भेदाः । आदिशब्दान्महाकाण्डपादयः । “गोपय
यश्च शङ्खो मकरकाण्डः । सुबुद्धिर्बुद्धिर्नाताय सर्वथा निधयो नव ॥” सर्वथा ॥
ते स्वर्गवर्गः ॥ १ ॥ द्यौः द्यौः अर्धं ज्योम पुष्करं अम्बरं नभः अन्तरिक्षं “अन्त-
रिक्षं” गगनं अनन्तं सुरवर्त्म यम् ॥ १ ॥ वियद्विष्णुपदं आकाशं विहाय
तादयः नाकाः धुः इत्येकोनविंशतिनाकादयः । तत्र द्यौदिवो सर्वथा ॥
महाकाण्डेति टीकायां वदं तावत्तुल्यमर्थः प्रोक्तः ॥ १ ॥ वदंति तावत्तुल्यमर्थः प्रोक्तः

दिशस्तु ककुभः काष्ठा आशाश्च हरितश्च ताः ॥

प्राच्यवाचीप्रतीच्यस्ताः पूर्वदक्षिणपश्चिमाः ॥ १ ॥

उत्तरा दिगुदीची स्याद्विश्यं तु त्रिषु दिग्भवे ॥

(“अवाग्भवमवाचीनमुदीचीनमुदग्भवम् ॥

प्रत्यग्भवं प्रतीचीनं प्राचीनं प्राग्भवं त्रिषु ॥ १ ॥”) (१)

इन्द्रो वह्निः पितृपतिनेर्ऋतो वरुणो मरुत् ॥ २ ॥

कुवेर ईशः पतयः पूर्वादीनां दिशां क्रमात् ॥

(“रविः शुक्रो महीसूनुः स्वर्भानुर्भानुजो विधुः ॥

बुधो बृहस्पतिश्चेति दिशां चैव तथा ग्रहाः ॥ १ ॥”) (२)

ऐरावतः पुण्डरीको वामनः कुमुदोज्जनः ॥ ३ ॥

पुष्पदन्तः सार्वभौमः सुप्रतीकश्च दिग्गजाः ॥

करिण्योऽश्रमुकपिलापिङ्गलानुपमाः क्रमात् ॥ ४ ॥

ताम्रकर्णी शुभ्रदन्ती चाङ्गना चाङ्गनावती ॥

क्षीवाव्ययं त्वपदिशं दिशोर्मध्ये विदिक् स्त्रियाम् ॥ ५ ॥

आकाशविहायसी क्षीवपुंसोः । विहायसनाको पुंसि । धुरव्ययं अलि
मित्यर्थः । शेपे क्षीवे ॥ इति व्योमवर्गः ॥ २ ॥ दिशः ककुभः काष्ठा
आशाः हरितः पञ्चकं दिशाम् । ताः पूर्वदक्षिणपश्चिमाः क्रमेण प्राच्यवाच
प्रतीच्यः स्युः । यथा पूर्वा दिक् प्राची । दक्षिणा दिग्वाची (अपाची)
पश्चिमा दिक् प्रतीची एकैकम् ॥ १ ॥ या उत्तरा दिक् मोदीची एकम् । दिग्
मित्येकं दिग्भवे । ‘दिगादिभ्य’ इति यन्प्रत्ययः, तन्निष्ठा वाच्यलिङ्गम् । य
दिश्या हर्मी । दिश्या हर्मिणीत्यादि । इन्द्रादयो ऽष्टौ क्रमान्पूर्वादीनां दि
पतयः एकैकम् ॥ २ ॥ ऐरावत इत्यष्टौ क्रमादिग्गजाः पूर्वादिदिशां धार
गजा इत्यर्थः ॥ ३ ॥ अश्रमुः कपिला पिङ्गला अनुपमा ॥ ४ ॥ ताम्रकर्
शुभ्रदन्ती “शुभ्रदन्ती” अङ्गना (अङ्गना) अङ्गनावती एता अष्टौ करिण्यः क्रम
दिग्गजानां गण्य इत्यर्थः । एकैकम् । अपदिशं विदिक् इति द्वये दिशोर्म
दिग्द्वयमध्यमां । तत्राप्यदिशं क्षीवाव्ययं नष्टमकं अव्ययं चेत्यर्थः । विदि

१ इह परं साङ्ख्यत्रयमुक्तं चेति भाष्यम् ॥ २ इह परं साङ्ख्यत्रयमुक्तं चेति भाष्यम्

अभ्यन्तरं त्वन्तरालं चक्रवालं तु मण्डलम् ॥

अभ्रं मेघो वारिवाहः स्ननयिबुर्बलाहकः ॥ ६ ॥

धाराधरो जलपरन्नाडित्वान्वारिदोऽम्बुभृत् ॥

घनजीमूतमुदिरजलमुग्धमयोनयः ॥ ७ ॥

कादम्बिनी मेघमाला त्रिषु मेघभवेऽभ्रियम् ॥

स्तनितं गर्जितं मेघनिषेपे रसितादि च ॥ ८ ॥

शम्पाशतद्वदाशान्यैरावत्यः क्षणप्रभा ॥

तडित्सौदामिनी विद्युच्चलला चपला अपि ॥ ९ ॥

स्फूर्जयुर्वन्ननिषेपो मेघज्योतिरिरमदः ॥

इन्द्रायुधं शक्रधनुस्तदेव ऋजुरोहितम् ॥ १० ॥

वृष्टिर्वर्षं तद्विधातेऽवग्राह्यवग्रहो समो ॥

धारासंपात आसारः शीकरोऽम्बुकणाः स्मृताः ॥ ११ ॥

स्त्रियाम् । यान्यामामन्तगानानि प्रदिशो विदिशथ ताः" इत्यमरमालापाम् ॥५॥
अभ्यन्तरं अन्तरालं द्वे अन्तर्यकाशस्य । चक्रवालं मण्डलं द्वे मण्डलस्य । अभ्रं मेघः
वारिवाहः स्ननयिबुः बलाहकः ॥ ६ ॥ धाराधरः जलधरः तडित्त्वात् वारिदः
अम्बुभृत् घनः जीमूतः मुदिरः । "मुदिरः कामुकाग्रयोः" इति विश्वमेदिन्यौ । जल-
मुक्ताः भूमयोनयः इति पञ्चदश मेघस्य ॥ ७ ॥ कादम्बिनी मेघमाला द्वे मेघपृन्दस्य ।
अभ्रियमित्येकं मेघभवे तन्निषु । यया अभ्रिया आपः । अभ्रिय आसारः । अभ्रियं
जलम् । स्तनितं गर्जितं रमितं आदिशब्दान् घ्यनितादि त्रयं मेघनिषेपे ॥ ८ ॥
शम्पा शतद्वदाशानि ऐरावती क्षणप्रभा तडित् सौदामिनी । मुदाश्लाघ्रिणा
एकदिक् । अथवा मुदासि मेघे वा मवा । अप् प्रत्ययः । "मुदामा तु पुमान्वा-
तिघर्षयतभेदयोः" इत्युक्तत्वात् । "सौदामिनी" विद्युत् चलला चपला दशकं
विद्युहतायाः । चपलापि चेति पाठः ॥ ९ ॥ स्फूर्जयुः वन्ननिषेपः "वन्ननि-
षेपः" इत्यमरानिनिषेपस्य । मेघज्योतिः इरमदः द्वे मेघज्योतिषः "बीज इति
प्रमिदस्य" । इन्द्रायुधं शक्रधनुः ऋजुरोहितम् । ऋजु च तत् रोहितं च इति त्रीणि
मेघप्रतिफलितानि रविरश्मयो धनुर्गाकांक्षे भान्ति तस्य धनुषः ॥ १० ॥ वृष्टिः वर्षं
वर्षं मेघवर्षणस्य । अवग्राहः अवग्रहः । "अवेग्रहो" इति वा चञ् । पथे अप् । इयं

किरणोत्समयूखांशुगभस्तिघृणिरश्मयः ॥

भानुः करो मरीचिः स्त्रीपुंसयोर्दीधितिः स्त्रियाम् ॥

स्युः प्रभारुद्युचिस्त्वद्भाभाश्छविद्युतिदीप्तयः ॥

रोचिः शोचिरुभे क्लीबे प्रकाशो द्योत आतपः ॥ ३३ ॥

कोष्णं कवोष्णं मन्दोष्णं कदुष्णं त्रिषु तदति ॥

तिग्मं तीक्ष्णं खरं तदन्मृगतृष्णा मरीचिका ॥ ३४ ॥

॥ इति दिग्बर्गः ॥ ३ ॥

कालो दिष्टो ऽप्यनेहाऽपि समयोऽप्यथ पक्षतिः ॥

प्रतिपदे इमे स्त्रीत्वे तदाद्यास्तिथयो द्वयोः ॥ १ ॥

कारतेजोविशेषस्य । परिवेषसाहचर्यात्परिधिः पुंसि ज्ञेयः । “मण्डलं परिधिश्चोपमूर्धकम्” इति भागुरिः ॥ ३२ ॥ किरणः उत्स्रः मयूखः अंशुः घृणिः । जिघर्ति इति घृणिः । “घृ क्षरणदीप्त्योः” “घृ सेचने” वा । गश्मिः घृणिः पृश्निः । भानुः करः मरीचिः दीधितिः एकादश किरणस्य । स्त्रीपुंसयोः । “द्वयोर्मरीचिः किरणो भानुरुत्स्रः करः पदम्” इति शब्दार्णवः । चिर्मुनिभेदे ना गमस्तावनपुंसकम्” इति मेदिनी च । दीधितिः स्त्रियाम् मिल्यस्य काकाक्षिगोलकन्यायेनोत्तरश्लोकेऽप्यन्वयः ॥ ३३ ॥ प्रभा रू त्विद् भा भाः छविः द्युतिः दीप्तिः रोचिः शोचिः इत्येकादश प्रभामात्रस्य दीप्त्यन्तानि स्त्रियां स्युः । रोचिः शोचिः सान्ते क्लीबे । द्विवचने तु शोचिर्षी । भाः सान्तः । प्रकाशः द्योतः आतपः इति त्रयं मूर्धप्रभायाः । त्रस्यत्येके ॥ ३४ ॥ कोष्णं कवोष्णं मन्दोष्णं कदुष्णं चतुष्टयमीपदृष्णे । इदं

घस्रो दिनाहनी वा तु क्लीबे-दिवसवासरो ॥
 प्रत्यूपोऽहर्मुखं कल्यमुपैःप्रत्युपसी अपि ॥ २ ॥
 (“व्युष्टं विभातं द्वे क्लीबे पुंसि गोसर्ग इष्यते ” ॥) (१)
 प्रभातं च दिनान्ते तु सायं सन्ध्या पितृप्रसूः ॥
 प्राह्वापराह्मध्याह्नास्त्रिसन्ध्यमथ शर्वरी ॥ ३ ॥
 निशा निशीथिनी रात्रिस्त्रियामा क्षणदा क्षपा ॥
 विभावरीतमस्विन्यो रजनी यामिनी तमी ॥ ४ ॥
 तमिस्रा तामसी रात्रिर्ज्योत्स्नी चन्द्रिकयान्विता ॥
 आगामिवर्तमानाहर्मुक्तायां निशि पक्षिणी ॥ ५ ॥

तिथिशब्दः द्वयोः स्त्रीपुंसयोः । तथा च प्रयोगः । “गकलो निशि पूर्णिमाति-
 थीनुपतस्थेऽतिथिरकिका तिथिः” इति ॥ १ ॥ घस्रः दिने अहः दिवसः वासरः
 पञ्चकं दिवसस्य । तत्र दिवसवामर्गो ह्यपिपुमोः । प्रत्युपः अहर्मुखं कल्य
 (कल्य) उपः (ऊपः उपा) “उपा प्रभातं गोसर्गः” इति त्रिकाण्डशेषः ।
 प्रत्युपः (प्रत्युपः) “उपः प्रत्युपमि क्लीबं पितृप्रसूयां च योपिति ” प्रभातं पदं
 प्रभातस्य । तत्राद्यः प्रत्युपोऽन्तः पुंसि क्लीबे च । “प्रत्युपोऽहर्मुखं वर्गा” इति
 मेदिनी । कल्यं तालव्यान्तम् ॥ २ ॥ दिनान्तः सायं “सायः” सन्ध्या “सन्ध्या” ।
 “सन्ध्या पितृप्रसूः सन्ध्या” इति शब्दार्णवः । सम्यक् ध्यायन्त्यस्यामिति सन्ध्या ।
 पितृप्रसूः चत्वारि दिनान्ते । तत्र सायमित्यव्ययं नपुंसकलिङ्गं वा । “सायः काण्डे
 दिनान्ते च” इति मेदिन्यादिषु साय इत्युपतन्त्रान्सायमिति मान्ताव्ययस्याव्ययरणे
 वक्ष्यमाणत्वाद्वा सायोऽन्तः पुंस्त्वेव । प्राह्वादयः समाहृताः त्रिमन्ध्यं त्रयम् ।
 “आचन्तो वेति पाथिकी क्लीबता । पक्षे त्रिमन्ध्यं” एकम् । तत्र प्राहः पूर्वाह्नः ।
 शर्वरी (शार्वरी) ॥ ३ ॥ निशा निशीथिनी रात्रिः (रात्री) “रात्री रात्रिस्तम-
 स्विनी” इति शब्दार्णवः । त्रियामा क्षणदा क्षणमुन्मव निज्यापागम्यति वा ददाति ।
 क्षपा विभावरी तमस्विनी रजनी (रजनिर्गपि) यामिनी तमी “तमा तमिः”
 द्वादश निशायाः ॥ ४ ॥ या तामसी तमोयुक्ता रात्रिः सा तमिस्रा एकम् । या
 चन्द्रिकया चन्द्रप्रकाशेन अन्विता युक्ता रात्रिः सा ज्योत्स्नी एकम् । “ज्योत्स्नी ज्यो-
 तिष्मती रात्रिर्ज्योत्स्ना चन्द्रमगः प्रभा” इति शाश्वतः । पूर्वापरदिनाभ्यां युक्तायां

१. निम्नलिखित शब्दों का अर्थ समझाओ-

गणरात्रं निशा बह्वचः प्रदोषो रजर्नामुत्तम् ॥
अर्धरात्रनिशीथौ द्वौ द्वौ यामप्रहरो समौ ॥ ६ ॥
स पर्वसन्धिः प्रतिपत्तयाम् ॥ ७ ॥

स पर्वसन्धिः प्रतिपत्पञ्चदश्याोर्यदन्तरम् ॥
पक्षान्तो पञ्चदश्यां द्वे पौर्णमासी तु पूर्णिमा ॥ ७ ॥
कलाहीने सानुमतिः पूर्णिमा

पक्षान्तो पञ्चदश्यो द्वे पूर्णमासी तु पूर्णिमा ॥ ७ ॥
कलाहीने सानुमतिः पूर्णं राका निशाकरे ॥
अमावास्या त्वमावास्या

अमोवास्या त्वमोवास्या दर्शः सूर्येन्दुसंगमः ॥ ८ ॥
सा दृष्टेन्दुः सिर्नावाली सा नष्टेन्दुकला कुहः ॥
उपरागो ग्रहो राहगस्ते सिर्नावाली ॥ ९ ॥

उपरागो ग्रहो राहुग्रस्ते त्विन्दो च पूष्णि च ॥ ९ ॥

[illegible]

1. 凡在 1950 年 1 月 1 日以前，在国民党政府或
 2. 在国民党政府或国民党政府所属机构中，担任过
 3. 在国民党政府或国民党政府所属机构中，担任过
 4. 在国民党政府或国民党政府所属机构中，担任过

सोपग्रहोपरक्तो द्वावभ्युत्पात उपाहितः ॥
 एकयोक्त्या पुष्पवन्तो दिवाकरनिशाकरो ॥ १० ॥
 अष्टादश निमेषास्तु काष्ठा त्रिंशत् तु ताः कला ॥
 तास्तु त्रिंशत्क्षणस्ते तु मुहूर्तो द्वादशास्त्रियाम् ॥ ११ ॥
 ते तु त्रिंशदहोरात्रः पक्षस्ते दश पञ्च च ॥
 पक्षौ पूर्वापरौ शुरुकृष्णौ मासस्तु तावुभौ ॥ १२ ॥
 द्वौ द्वौ मार्गादिमासौ स्यादृतुस्तोरयनं त्रिभिः ॥
 अयने द्वे गतिरुदग्दक्षिणार्कस्य वत्सरः ॥ १३ ॥

दर्शनमिति । राहणा चन्द्रे मूये च ग्रन्थे मति तस्य प्राप्तस्योपरागः ग्रह इति
 तामद्वयम् ॥ ९ ॥ सोपग्रहः उपरक्तः इति द्वे गहग्रन्थस्येन्द्रोः मूर्यस्य वा । अग्न्यु-
 त्पातः उपाहितः इति द्वे बाह्वृत्तोपमर्गस्य । ग्रहणे सति कदाचिदोपयमण्डला-
 द्युत्पन्नो भवति तस्येत्येकं । धूमकेन्वाग्न्यस्योत्पातस्येत्यपरं । एकयोक्त्याऽपृथ-
 ग्वचनेन पुष्पवन्तावित्युक्ता मूयाचन्द्रमर्मा द्वेयो एकम् । एकयोक्त्येति वचनात्पु-
 ष्यन्त इति पुष्पवानिति वा मूयेः चन्द्रो वा न वक्तव्यः । यथा रोदसी इत्ये-
 कयोक्त्या द्वावापृथिव्या उच्येते । पुष्पवन्तश्चन्द्रो मतुवन्तोऽकारान्तथ । “घरणी-
 गृह्णित्वाग्नितपुष्पवन्ताभ्याम्” इत्यादिप्रयोगदर्शनात् ॥ १० ॥ निमेषोऽधिस-
 द्कालः । “अधिसप्तपरिधेपो निमेषः परिकीर्तितः” इत्युक्तम् । अष्टादश निमेषा
 मिलित्वा एका काष्ठा भवति । त्रिंशत्काष्ठाः मिलित्वा एका कला । ताः कला-
 त्रिंशन्मिलित्वा एकः क्षणः । ते क्षणाः द्वादश मिलित्वा एको मुहूर्तः ह्यव-
 धुमोः ॥ ११ ॥ ते त्रिंशन्मुहूर्ता एकोऽहोरात्रः । अत्र सहिता रात्रिरहोरात्रः ।
 अत्र अहश्च रात्रिश्च तयोः ममाहार इति विग्रहः माघुः । अन्यथा अत्रभाव-
 प्रसङ्गात् । अहःपूर्वात्रात्रिशब्दाद्वन्द्व एवाञ्चिधानात् । तेऽहोरात्राः पञ्चदश-
 मेग्याका एकः पक्षः । पक्षौ द्विविधः शुक्लः कृष्णश्चेति । तत्र मासस्य पूर्वः
 शुक्लः कृष्णश्चपरः । यतः शुक्लादिक्रमेण प्रायशो मासप्रवृत्तिः । तावुभौ पक्षा-
 वेको मासः । चान्द्रेण मानेनेदमुक्तम् ॥ १२ ॥ मार्गादी द्वौ द्वौ मार्गा क्रतुरेकः
 स च हेमन्तादिमंत्रः । माघादीत्यपि पाठः । माघाद्युपक्रमस्तु अयनारम्भवशा-
 ज्ञेयः । तर्कतुभिसिभिरेकमयनम् । तद्विधा मूर्यगतिभेदान् । अर्कस्योदगतिः
 उत्तरायणम् अयने गच्छति अर्कः अनेन । अय गतान्मुह,

वसन्ते पुष्पसमयः सुरभिर्ग्रीष्म उष्मकः ॥ १८ ॥

निदाघ उष्णोपगम उष्ण ऊष्मागमस्तपः ॥

स्त्रियां प्रावृद्ध स्त्रियां भूमि वर्षा अथ शरत्स्त्रियाम् ॥ १९ ॥

पडमी ऋतवःपुंसि मार्गादीनां युगेः क्रमात् ॥

संवत्सरो वत्सरोऽब्दो हायनोऽश्वी शरत्समाः ॥ २० ॥

मासेन स्यादहोरात्रः पेत्रो वर्षेण देवतः ॥

देवे युगसहस्रे दे ब्राह्मः कल्पो तु तौ नृणाम् ॥ २१ ॥

मन्वन्तरं तु दिव्यानां युगानामेकसप्ततिः ॥

मयःसुगमिः ग्रीणि वसन्तस्य । ग्रीष्मः उष्मकः (उष्मकः) ॥१८॥ निदाघः
निगं दसन्नेऽथ । “दह भस्मीकरणे” । “इत्यथ” इति षञ् । न्यशादिन्यान्वयम् ।
पुष्पोपगमः उष्णः ऊष्मागमः “ऊष्मागमः” तपः इति ममकं ग्रीष्मस्य । तपोऽका-
... पुमि । प्रावृद्धवर्षेण वृद्धमहृष्टा वृद्धयत्र “वृष्टमेवने” “नोद्विहति” इति दीर्घः ।
... दे वर्षतोः । तत्र प्रावृद्धशब्दः पालः श्रियाम् । वर्षाशब्दस्तु शीलिहो भूमि
... बहवचनान्त इत्यर्थः । शरदित्येक ऋतुः स शीलिहो दशमन्तः ॥१९॥ अर्नी
... मन्तादयः षडपि ऋतवः ऋतुमंत्रकाः । ऋतुशब्दः पुलिङ्गः । ते च हेमन्तादयः
... र्गग्रीष्मादिमामानां षड्विधैः समोद्भवन्ति । उक्तं च । “आदाय मार्गशीर्षाच्च ई
... मा मावृत्तुर्मतः” इति । मैत्रय्यः वय्यः अब्दः हायनः शरत् ममाः षट् वर्षस्य ।
... त्र हायनः अश्रियाम् । ममाः श्रियां बहुव्ये च । मर्ता मर्ता श्रियायने इत्ये-
... क्त्येऽपि दृश्यते ॥ २० ॥ मातुषेण मामेन एकः पञ्चोऽयोगशः । तत्र वृष्णा-
... दस्या उभयार्धे दिनाग्न्यः शुक्राग्न्या उभयार्धे रात्र्याग्न्यः । तथा मातुषेण वृषेण
... देवतः देवानामहोरात्रः । तत्रोभयगव्यो दिनम् । दक्षिणाग्नौ रात्रिः । मातुषाणां
... षण्ण्णादि युगचतुष्टये तदैव युगं त्रयम् । एवं देवे द्वे युगमहमे ब्राह्मोऽयोगशः ।
अथमर्थः—उक्तानां देवराशौ योगशयां षण्ण्णधिकतत्रयस्य दिव्यं वर्षम् । दिव्यं-
... इति शब्दमिदं तस्मिन्नुपपद्यते तत्र देवानामेकं युगं तन्महमे ब्राह्मो दिनं तत्र
... भूतानां स्थितिबालमावत्येव रात्रिर्भूतानां प्रायश्चित्त इति । अत्र उक्तं तौ वन्द-
... रिति । ये द्वे देवे युगमहमे तौ स्यात् वन्द्यौ स्थितिप्रत्यक्षतावित्यर्थः ॥ २१ ॥
दिव्यानां युगानां वा एकसप्ततिरेकशब्दः सप्ततिः सप्तत्यन्वयम् । मन्वन्तं सप्त-
... दशचतुर्दशानामन्तरमवकाशोऽवधिर्वा । तेषां दशमिदं त्रयो दिनं सप्ततिमुच्यते ।

संवर्तः प्रलयः कल्पः क्षयः कल्पान्त इत्यपि ॥ २२ ॥

अस्त्री पङ्कः पुमान्पाप्मा पापं किल्बिषकल्मषम् ॥

कलुषं वृजिनैनोऽघमंहो दुरितदुष्कृतम् ॥ २३ ॥

स्याद्धर्ममस्त्रियां पुण्यश्रेयसी सुकृतं वृषः ॥

मुत्प्रीतिः प्रमदो हर्षः प्रमोदामोदसंमदाः ॥ २४ ॥

स्यादानन्दधुरानन्दः शर्मशातसुखानि च ॥

श्वःश्रेयसं शिवं भद्रं कल्याणं मङ्गलं शुभम् ॥ २५ ॥

भावुकं भविकं भव्यं कुशलं क्षेममस्त्रियाम् ॥

शान्तं चाय त्रिषु द्रव्ये पापं पुण्यं सुखादि च ॥ २६ ॥

मनस्तिका मवर्तिका प्रकाण्डमुद्रतरुजो ॥

मैत्रेः प्रलयः कल्पः क्षयः कल्पान्तः पञ्च प्रलयस्य ॥ २२ ॥ पङ्कः पाप्मा पङ्कः
 द्विगुणः कल्मषः कल्मषः वृजिनः एनः अघं अहः "अन्धः" दुरिते दुष्कृते दाय
 कलुषः । तत्र पङ्कः जीवपुमाः । पाप्मा नकारान्तःपुमि । श्रेयः स्त्रीपि ॥ २३ ॥ वृषः
 वृषः भेषः गुरुते श्वः पञ्चते गुरुतस्य । तत्र भर्मः जीवपुमाः । वृषः पुमि । मु
 त्प्रीतिः प्रमदः हर्षः प्रमोदः प्रामोदः समदः ॥ २४ ॥ आनन्दधुरः "दुनदि समुद्रो
 "दुरिते लुपते" । आनन्दः शमे शान्ते "दुग्ध्यादिको" गुणे दादृश हर्षस्य । तत्र प्रीति
 कल्पान्तमुद्रति स्त्रियां दृष्टागन्तः । अः भेषगम् । अः प्राणाति भेषो यत्र । "अग्रे
 दन्त्यः वेद्यः" इत्यत्र । तिरम् । तिरं न मोक्षं धेमे न महादेवं गुणे त्रये
 "तिरे नृपते" वेदे गुणपुत्री बालः हं" इति त्रिभः । मट्टः । मट्टः "मट्ट
 मट्टिरे मट्टः" इति त्रिभक्तये । कल्याणी मङ्गले शुभम् ॥ २५ ॥ मातुः मतिरे
 कल्पः वृषः भेषः श्वः श्रेयः कल्याणमात्रस्य । तत्र धेमे शान्ते न पुनर्पुनरुयोः ।
 अः वेद्यः वेद्यः अग्रेतस्य । पापपुण्यमार्ता मत्ता गुणादिगन्ताः अः भेषः भेषः
 मट्टः मट्टः मट्टः त्रिभक्तये नृपतेनानिपुणैरित्येवतिङ्गा इत्यनेः । मत्ता पापा
 मट्टः । कल्पः दुनन्तः । कल्पः वृषः कल्याणम् ॥ २६ ॥ मनस्तिका मवर्तिका प्रकाण्ड
 "प्रकाण्डः" वृक्षस्य । "प्रकाण्डो न नीतिर्यः मृदतामालो नृपोः । श्वः" इति
 त्रिभक्तये । "प्रकाण्डः प्रकाण्डो त्रिभक्तये नृपतेनानिपुणैरित्येवतिङ्गा इत्यनेः । मत्ता
 मट्टः मट्टः मट्टः त्रिभक्तये नृपतेनानिपुणैरित्येवतिङ्गा इत्यनेः । मत्ता पापा

प्रशस्तवाचकान्यमून्ययः शुभावहो विधिः ॥ २७ ॥

देवं दिष्टं भागधेयं भाग्यं स्त्री नियतिर्विधिः ॥

हेतुर्ना कारणं बीजं निदानं त्वादिकारणम् ॥ २८ ॥

क्षेत्रज्ञ आत्मा पुरुषः प्रधानं प्रकृतिः स्त्रियाम् ॥

विशेषः कालिकोऽवस्था गुणाः सत्त्वं रजस्तमः ॥ २९ ॥

जनुर्जननजन्मानि जनिरुत्पत्तिरुद्भवः ॥

प्राणी तु चेतनो जन्मी जन्तुजन्युशरीरिणः ॥ ३० ॥

(जातिर्जातं च सामान्यं व्यक्तिस्तु पृथगात्मता ॥) (१)

चित्तं तु चेतो हृदयं स्वान्तं हन्मानसं मनः ॥ ३१ ॥

॥ इति कालवर्गः ॥ ४ ॥

तरेण सामानाधिकरण्येऽपि म्यलिङ्गं न जहति । “प्रशस्तावचनैश्च” इति कृष्णसर्पवा-
त्पुश्वादिवत् नित्यसमासः । यथा प्रशस्तो ब्राह्मणो ब्राह्मणमतल्लिका । प्रशस्ता
गोमचर्चिका । गोप्रकाण्डम् । ब्राह्मणोद्भूतः । कुमारीतल्लजः । अयः एत्यनेन
रजम् । “इष्टं गतौ” घप्रत्ययः । शुभावहो विधिः शुभोत्पादकं देवं सोऽयं उच्यते

त्री । विधिः पुंसि । हेतुः कारणं बीजं प्रथं हेतुमात्रस्य । हेतुः पुंसि । यदादिकारणं
निदानं एकमुपादानकारणस्य ॥ २८ ॥ क्षेत्रज्ञः क्षीयते इति क्षेत्रं शरीरं तज्जानाति ।
‘ज्ञा अवबोधने’ “आतो नुप” इति कः । “आत्मा पुंसि स्वभावेऽपि प्रयत्नमनसो-
पि । पृतावपि मनीषायां शरीरब्रह्मणोरपि” ॥ १ ॥ पुरुषः प्रथं शरीराधिदैव-
स्य । प्रधानं प्रकृतिः द्वे सत्त्वादिसुणसाम्पादस्यापाः । यः कालिको विशेषः
कालकृतो देहादेर्विशेषः यावनादिरवस्योच्यते एकम् । सत्त्वं रजः तमः एते
गुणाः प्रकृतेर्धर्माः एकैकम् । रजस्तमसी सान्ते ॥ २९ ॥ जनुः जननं जन्म जनिः
उत्पत्तिः उद्भवः पदं जन्मनः । जनुः सान्तम् । जनिः स्त्री । प्राणी चेतनः जन्मी
जन्तुः जन्युः शरीरी पदं प्राणिनः ॥ ३० ॥ जातिरित्यादि पदं केचिदत्र पठन्ति
इति टीकाकारेण लिखितं परंतु मूल एवेतत्पदं दृश्यते । जातिः जातं सामान्यं
प्रथं घटत्वादिजातेः । व्यसितः व्यज्यतेऽनया व्यसितः । “अङ्गं व्यक्त्यादां”

बुद्धिर्मनीषा धिषणा धीः प्रज्ञा शेमुषी मतिः ॥

प्रेक्षोपलब्धिश्चित्संवित्प्रतिपज्ज्ञसिचेतनाः ॥ १ ॥

धीधारणावती मेधा संकल्पः कर्म मानसम् ॥

(“अवधानं समाधानं प्रणिधानं तथैव च ॥”) (?)

चित्ताभोगो मनस्कारश्चर्चा संख्या विचारणा ॥ २ ॥

(“विमर्शो भावना चैव वासना च निगद्यते ॥”) (?)

अध्याहारस्तर्क ऊहो विचिकित्सा तु संशयः ॥

संदेहद्रापरो चाथ समो निर्णयनिश्चयो ॥ ३ ॥

मिथ्यादृष्टिर्नास्तिकता व्यापादो द्रोहचिन्तनम् ॥

समो सिद्धान्तराद्धान्तो भ्रान्तिर्मिथ्यामतिर्भ्रमः ॥ ४ ॥

वितन् । पृथगात्मता द्वे घटादिव्यक्तेः । चित्तं चेतः हृदयं स्थान्तं हृत् मानसं मनः
सप्तकं चित्तस्य । हृत् दकारान्तः ॥३१॥ इति कालवर्गः ॥४॥ बुद्धिः मनीषा मर्मा
ईषा । ईष गत्यादिषु, शकन्ध्यादिः । धिषणा धीः प्रज्ञा शेमुषी शेः मोहस्तं मुष्णा
“मुष स्तेये” । शीहो विच् । “मूलविभुज” इति मुषेः कः । मतिः प्रेक्षा उपलब्धि
चित् संवित् प्रतिपत् क्षप्तिः चेतना चतुर्दश बुद्धेः । तत्र चित् तान्तः । संवि
प्रतिपत् च दान्तः ॥१॥ या धारणावती धीः सा मेधा एकम् । यन्मानसं क
मनोव्यापारः स संकल्पः एकम् । अवधानादि त्रयं समाधानम्य । चित्
भोगः मनस्कारः द्वे मनसः सुरादौ तत्परतायाः । चर्चा संख्या विचारणा त्र
प्रमाणैरर्थपरीक्षणस्य ॥ २ ॥ विमर्शादित्रयं पूर्वानुभूताविस्मरणस्य । अध्य
हारः तर्कः ऊहः त्रयं तर्कस्य । अपूर्वोन्मेषणं तर्कः । विचिकित्सा विपूर्वा
किनेः मन्मन्तादकारः । संशयः संदेहः द्रापरः द्रौ परं प्रकाशं यम्य पृषोदगादि
त्वाद्वान्वम् । चन्वाणि संशयज्ञानस्य । यथा स्याशुषो पुष्पो वेति संशयः । निर्णय
निश्चयः द्वे निश्चयज्ञानस्य ॥३॥ मिथ्यादृष्टिः नास्तिकता द्वे परलोकाभावयादि
ज्ञानम्य । नास्ति परलोको इति मनियेभ्य तस्य भावो नास्तिरुता । व्यापाद
द्रोहचिन्तनम् द्वे परद्रोहचिन्तनम्य । मिद्धान्तः गद्धान्तः द्वे मिद्धान्तस्य । मिद्घ
अन्तो निर्णयो यम्य ग मिद्धान्तः । भ्रान्तिः मिथ्यामतिः भ्रमः प्रपञ्चयथार्थ
ज्ञानम्य । व्यापारो पुष्पोऽयमिति ज्ञानं भ्रान्तिः । व्याशुषो पुष्पो पापमित्य

संविदागूः प्रतिज्ञानं नियमाश्रवसंश्रवाः ॥

अङ्गीकाराभ्युपगमप्रतिश्रवसमाधयः ॥ ५ ॥

मोक्षे धीर्ज्ञानमन्यत्र विज्ञानं शिल्पशान्त्रयोः ॥

मुक्तिः केवल्यनिर्वाणश्रेयोनिःश्रेयसामृतम् ॥ ६ ॥

मोक्षोऽपवर्गाऽध्याज्ञानमविद्याहंमतिः स्त्रियाम् ॥

रूपं शब्दो गन्धरसस्पर्शाश्च विषया अमी ॥ ७ ॥

गोचरा इन्द्रियार्थाश्च हृषीकं विषयीन्द्रियम् ॥

कमेन्द्रियं तु पायादि मनोनेत्रादि धीन्द्रियम् ॥ ८ ॥

नेत्रकोटिकं ज्ञानं मोक्षयः । व्यार्णा व्याणुगिति ज्ञानं निश्चयः ॥ ४ ॥
 मेवित् आगूः प्रतिज्ञानं नियमः आश्रवः मंश्रव अङ्गीकारः अभ्युपगमः
 प्रतिध्वः समाधिः दशकं अङ्गीकारस्य । तत्र मेवित् आगूश्च विषयम् ।
 आगूःपुष्पम् । आगूः आगू इत्यादि । पक्षे पुष्पम् आगूः आगू इत्यादि
 ॥ ५ ॥ मोक्षविषये या धीर्बुद्धिः तत् ज्ञानं एकम् । मोक्षज्ञानादन्त्यत्र ज्ञानं
 पक्षे चिदादां च धीर्विज्ञानमुच्यते । मोक्षनिमित्तं शिल्पज्ञानयोर्धौर्ज्ञानम् ।
 निमित्तनिमित्तं या तयोर्धाः सा विज्ञानमिति या । “विज्ञानं कर्मणि ज्ञाने”
 इति हेमः । एकम् । मुक्तिः जन्ममरणभ्यां मोक्षेन “मुच्यते मोक्षणे” वितम् ।
 मुक्तिर्मोक्षनमोक्षयोः” इति हेमः । केवल्यं निर्वाणं श्रेयः । अतिशयेन श्रद्धया
 मुनि “प्रज्ञास्यस्य” इति श्रद्धादाः । निःश्रेयसम् । “अचतुः” इति निपातनादयः ।
 मृतम् ॥ ६ ॥ मोक्षः अपवर्गः अण्डः मोक्षस्य । अज्ञानं अविद्या अहंमतिः ।
 हे प्रधाना मतिः । अहमिति विभक्तिप्रतिरूपकप्रत्यये अहंकारार्थकम् । इय-
 ज्ञानस्य । रूपं शब्दः गन्धः रसः स्पर्शः एते पञ्च विषया इति मोक्षस्य इति
 इन्द्रियार्था इति शोच्यन्ते श्रयम् ॥ ७ ॥ हृषीकं विषयि इन्द्रिदं इन्द्रियागन्तो-
 लेहम् । इयं पञ्चगदेन्द्रियस्य । विषयि गान्धम् । पादुपम्पादि बनेन्द्रिय
 मुच्यते । आदिना पादादि । तद्यथा । “पादुपम्पे पालिपादां पाददेन्द्रिय-
 मेवहः । उगमं आनन्दादानगत्यालापाध तन्विषा” इति । मनोनेत्रादि
 धीन्द्रियमुच्यते । आदिना श्रोत्रादि । “मनः कर्मेन्द्रिया नेत्रं मनसा च मन्दा-
 मर ॥ नादिका येति वर तानि धीन्द्रियानि प्रचक्षते” एकम् ॥ ८ ॥ इय-
 भेदानाह । तुषारः “दीर्घादिरपि तुषारोऽपि” वशादः हे तुषार इह-
 मन्त्रावया तुष्ट इति वशात् । मधुगदाः इयह इयह हेता । इह तुष-

तुवरस्तु कपायोऽस्त्री मधुरो लवणः कटुः ॥

तिक्तोऽम्लश्च रसाः पुंसि तद्रसु पडमी त्रिषु ॥ ९ ॥

विमर्दोत्थे परिमलो गन्धे जनमनोहरे ॥

आमोदः सोऽतिनिर्हारी वाच्यलिङ्गत्वमागुणात् ॥ १० ॥

समाकर्षी तु निर्हारी सुरभिर्घ्राणतर्पणः ॥

इष्टगन्धः सुगन्धिः स्यादामोदी मुखवासनः ॥ ११ ॥

पूतिगन्धिस्तु दुर्गन्धो विस्त्रं स्यादामगन्धि यत् ॥

शुक्रशुभ्रशुचिश्चेतविशदश्येतपाण्डराः ॥ १२ ॥

राद्याः पडपि रसा उच्यन्ते । तत्र तुवरो हरीतक्यादौ प्रसिद्धः । मधुरो जलादौ प्रसिद्धः । लवणः सैन्धवादौ प्रसिद्धः । कटुर्मरीचादौ प्रसिद्धः । एवं तिक्तो निम्बादौ । अम्लस्तिचिञ्ज्यादौ “अम्बु” । रस्यन्ते आस्वाद्यन्ते इति च्च्” कर्मणि घञ् । अमी तुवराद्याः पडपि रसमात्रे वर्तमानाः पुंसि । तत्र रसवत्सु वर्तमानास्त्रिषु वाच्यलिङ्गा इत्यर्थः । “तुवरकपायौ नपुंसका अस्त्रीत्युक्तत्वात्” ॥ ९ ॥ विमर्दोत्थे संघर्षणादिनोत्पन्ने जनमनोहरे परिमल इत्येकम् । विमर्दग्रहणेन जातिपञ्चादेर्निरासः । योऽतिनिर्हारी अन्तममाकर्षी स गन्ध आमोद उच्यते । “कस्तूरिकायामामोदः कर्पूरे मुखवासनः । वकुले स्यात्परिमलश्चम्पके सुरभिलथा” इति शब्दार्णवः । एकम् । इदं परं आगुणाद्गुणाः शुक्रादय इति वक्ष्यमाणाद्गुणशब्दात्प्राक् वाच्यलिङ्ग अभिधेयानुसारेण त्रिलिङ्गत्वम् ॥ १० ॥ समाकर्षी निर्हारी द्वे दुर्गनिपाति गन्धद्रव्यस्य । निर्हरत्यवश्यं मनो निर्हारी । सुरभिः घ्राणतर्पणः इष्टगन्धः सुगन्धिश्चत्वारि शोभनगन्धयुक्तस्य । शोभनो गन्धोऽस्य सुगन्धिः । आमोदी मुखवासनः इति द्वे यन्मुरां वामयति तस्य ताम्बूलादेः ॥ ११ ॥ पूतिगन्धिः दुर्गन्धो द्वे अनिष्टगन्धयुक्तस्य । पूतिर्दुष्टः गन्धो यस्य सः । यदामगन्धि तद्विस्त्रं एकं अपरुर्मादिगन्धस्य । आमोऽपरुमलमस्येव गन्धो यस्य तत् । “उपमानाश्च इतीन् । शुक्रः शुभ्रः शुचिः श्वेतः विशदः श्वेतः पाण्डरः ॥ १२ ॥ अवदातः मितः गौरः अरलशः “वलशोऽपि” “वष्टिमागुग्निः” इत्यनेनालोपपक्षे । धवलः अर्जुनः हरिणः पाण्डुरः । “नगपांगुपाण्डुरभ्यश्च” इति रः । पाण्डुः षोडश नामानि शुक्रस्य । तत्रार्जुनान्तानि त्रयोदश नामानि शुक्रस्य । हरिणादीनि त्रीणि पीत-

जयदातः सितो गौरोज्ज्वलक्षो धवलोज्ज्वलः ॥
 हरिणः पाण्डुरः पाण्डुरीपत्पाण्डुस्तु धूमरः ॥ १३ ॥
 कृष्णे नीलासितश्यामकालश्यामलमेचकाः ॥
 पीतो गौरो हरिद्राभः पालाशो हरितो हरित् ॥ १४ ॥
 लोहितो रोहितो रक्तः शोणः कोकनदच्छविः ॥
 अव्यक्तरागस्वरूपः श्वेतरक्तस्तु पाटलः ॥ १५ ॥
 श्यावः श्यात्कपिशो धूमधूमलो कृष्णलोहिते ॥
 कटारः कपिलः पिङ्गपिशङ्गो कटुपिङ्गलो ॥ १६ ॥

मिथश्चन्द्रार्णवेति विभागः साधुः । शब्दार्णवे तु “श्वेतम्बु ममर्षीतोऽर्णो रक्तेतर-
 जपागविः । पलक्षम्बु मितः श्यावः कटलीवृगुमोपमः” ॥ “अर्जुनम्बु मितः कृष्ण-
 शोऽर्णान् वृमुदच्छविः । पाण्डुम्बु पीतभागार्धः केलकीधूलिमधिमः” इत्युक्तम् ।
 “श्यावः पाण्डुमारङ्गो” इति हेमः । इत्यन्पाण्डुः धूमरः । “धूमरस्तु सितः पीतले-
 खितः ककुलच्छविः” इति शब्दार्णवः । द्वे ईषद्वयस्य ॥ १३ ॥ कृष्णः नीलः
 श्यामः श्यामः कालः श्यामलः मेचकः । “मेचकः कृष्णनीलः सादत्तमीषु-
 त्प्रधिभः” इति शब्दार्णवः । ममर्षः नील्यादिगतवर्णस्य । पीतः गौरः हरि-
 तः प्रयं पीतस्य । पालाशः “पालाशोऽपि” हरितः हरित् प्रयं शिरीषादिप्र-
 तवर्णस्य । हरिद्रान्तः ॥ १४ ॥ लोहितः रोहितः रक्तः प्रयं रक्तस्य । यः कोकन-
 दच्छविः रक्तोत्पलामः स शोण इत्येकम् । योऽप्यवतराग ईषद्वयतः सोऽरुणः ।
 अरुणः कृष्णलोहितः” इत्यमरमाला एकम् । यः श्वेतमिथो रक्तः स पाटल
 इत्येकम् ॥ १५ ॥ श्यावः कपिशः द्वे धूमरावर्णस्य । कपिमेकटः तद्दर्शो-
 मित्यस्य कपिशः । धूमः धूमलः कृष्णलोहितः प्रयं कृष्णमिथलोहितवर्णस्य ।
 कटारः कपिलः पिङ्गः पिङ्गः कटुः पिङ्गलः पटुः पिङ्गलवर्णस्य । अयमत्यन्त-
 गौरवालकस्य फेदेषु प्रसिद्धः । “पिङ्गा गौरोचना पाण्डुः” इति कात्यः । शब्दार्णवे
 तु “मितपीतहग्निवतः कटारस्तृणवद्विवत् । अयं तद्रक्तपीताङ्गः कपिलो गोवि-
 धूपणः । हरिताशेऽधिकेऽर्णो तु पिङ्गः पद्मधूलिवत् । पिङ्गस्त्यासिताये-
 शान्पिङ्गो दीपशिखादिषु । पिङ्गलस्तु परञ्जायः पिङ्गे शुक्राङ्गरुण्डवत्” इत्युक्तम्
 ॥ १६ ॥ चित्रं किर्मरः “किर्मरः” कल्माषः श्वलः एतः कर्पूरः पटुः कर्पूरस्य
 विचित्रवर्णस्येत्यर्थः । शुक्रादयः गुणे गुणमात्रे वर्तमानाः पुंनि । चित्रं तु रूप-

चित्रं किर्मीरकल्माषश्वलेताश्च कर्तुरे ॥

गुणे शुक्लादयः पुंसि गुणिलिङ्गास्तुतद्वति ॥ १७ ॥

इति धीवर्गः ॥ ५ ॥

ब्राह्मी तु भारती भाषा गीर्वाण्यणी सरस्वती ॥

व्याहार उक्तिलपितं भाषितं वचनं वचः ॥ १ ॥

अपभ्रंशोऽपशब्दः स्याच्छास्त्रे शब्दस्तु वाचकः

तिङ्मुखन्तचयो वाक्यं क्रिया वा कारकान्विता ॥ २ ॥

श्रुतिः स्त्री वेद आम्नायस्त्रयी धर्मस्तु तद्विधिः ॥

भेदान्नपुंसकम् । यथास्य पटस्य शुक्रं रूपम् । तद्वति गुणवति वस्तुनि वर्तमाना
गुणिलिङ्गाः अभिधेयलिङ्गाः । “गुणवचनेभ्यो मतुपो लुक्” इति गुणिनि वर्तमा-
नत्वम् । तत्रत्याख्याने “गुणगुणिनोरभेदान्निर्वाहः” इति महामाष्ये । यथा “
शारी शुक्रः पटः शुक्रं वस्त्रम् । रोहितादीनां स्त्रीत्ये तु “वर्णादनुदात्तात्तोषधौ
नः” इति ङीष्वा तकारस्य नकारश्च । यथा श्येनी श्येता । रोहिणी रोहि-
लोहिनी लोहितेत्यादि ॥ १७ ॥ इति धीवर्गः ॥ ५ ॥ ब्राह्मी ब्रह्मण इयम् । “ब्रा-
ह्मजातौ” इति टिलोपः ङीष् । भारती भाषा गीः गिरापि । “ब्रह्माणी वचनं वाच-
जल्पितं गदितं गिरा” इति शब्दार्णवः । “गीर्भणितिर्गिरा” इति त्रिकाण्डशेषः । त-
गिरा वाणीति पाठः । वाक् वाणी सरस्वती व्याहारः उक्तः लपितं भाषि-
वचनं वचः त्रयोदश नामानि वचनस्य । तत्रापि सरस्वत्यन्तानि वचनाधि-
ष्टाभ्यां देवताया अपि । व्याहारादीनि त्वधिष्ठेयस्यैव । गीः रेफान्तः ॥ १ ॥
अपभ्रष्टः शब्दः गावीगोणीत्यादिः अपशब्दः सोऽपभ्रंश इत्युच्यते एकम् ।
शास्त्रे व्याकरणादौ यो वाचकः स शब्द इत्युच्यते एकम् । यथा ओतप्रोततन्तु-
वाचकः पट इति । तिङ्मुखन्तचयः तिङन्तसुबन्तपदसमूहो वाक्यम् । वचोर्ण्य-
“वचोऽशब्दसंज्ञायाम्” इति कुत्वम् । तिङन्तचयो यथा पचति भवति पाको भवती-
त्यर्थः । सुबन्तचयो यथा । “प्रकृतिसिद्धमिदं हि महात्मनाम्” कारकान्विता कार-
कैः संनद्धा क्रिया वाक्यमुच्यते । यथा देवदत्त गामभिरक्ष शुक्रदण्डेन । अत्रान्वि-
तत्वं आकांक्षायोग्यतासन्निधिवशाज्ज्ञेयम् ॥ २ ॥ श्रुतिः वेदः आम्नायः त्रयी
चत्वारि वेदस्य । अत्र लिङ्सकरो न दोषाय स्त्रीति विशेषविधानात् त्रय्या
व्याख्यायमानत्वाच्च । तद्विधिः वेदिको विधिर्यागादिः धर्म इत्युच्यते । वेदसू-

स्त्रियामृक्सामयजुषी इति वेदास्त्रयस्त्रयी ॥ ३ ॥

शिक्षेत्यादि श्रुतेरङ्गमोकारप्रणवौ समौ ॥

इतिहासः पुरावृत्तमुदात्ताद्यास्त्रयः स्वराः ॥ ४ ॥

आन्वीक्षिकी दण्डनीतिस्तर्कविद्यार्थशास्त्रयोः ॥

आख्यायिकोपलब्धार्था पुराणं पञ्चलक्षणम् ॥ ५ ॥ (१)

प्रबन्धकल्पना कथा प्रवहिका प्रहेलिका ॥

लत्वात्स्मृत्युक्तोऽपि विधिर्धर्म एव। यदाह गौतमः॥ “श्रुतिस्मृतिविहितो धर्मः” इति । केचित्तु लिङ्गमकरो मा भूदिति त्रयीधर्म इति समस्तं पदमाहुः । “विधानमृग्यजुः साम्नां त्रयीधर्मं विदुर्बुधाः” ॥ त्रयीशब्दं विशेषं दर्शयन्वेदभेदानभिधत्ते। ऋक् ऋच्यन्ते सूच्यन्ते देवा अनया। “ऋक् स्तुतौ” संपदादित्वाद् किप् । अङ्गं यजुः इति त्रयो वेदा मिलितास्त्रयी ज्ञेया। तत्र ऋक् शब्दः स्त्रीलिङ्गः ॥३॥ कल्पो व्याकरणमित्यादि वेदसाह च्छेयम् । “शिक्षा कल्पो व्याकरणं धर्मो ज्योतिषां गतिः॥ छन्दोविचित्रिरित्येष षडङ्गो वेद उच्यते” ॥ प्रसङ्गादिदन्तिच्यते । वेदानामष्टौ विकृतयः॥ “जटा माला शिखा रेखा ध्वजो दण्डो रथो हस्तः॥ अष्टौ विकृतयः प्रोक्ताः क्रमपूर्वा महर्षिभिः” ॥ षट् शास्त्राभ्याह । “गौतमः कलादस्य फणिलस्य पतञ्जलेः । व्यासस्य जैमिनेयापि दर्शनानि षट्वेव ॥ चतुर्देश विद्याः॥ “अङ्गानि वेदाश्चत्वारो भीमांसा न्यायविस्तरः। धर्मशास्त्रं च विद्या स्रोताश्चतुर्देश” ॥ कल्पः कल्पमृगम् । ओङ्कारः प्रणवः द्वे । इतिहासः इतिहेति पारंपर्योपदेशेऽप्यर्थं तदास्तेऽस्मिन् । “आप्त उपवेद्यने” अधिपते यम् । पुरावृत्तं द्वे पूर्वचरितस्य महाभारतादेः । उदात्तः अनुदात्तः स्वरितः इति त्रयः स्वरा उच्यन्ते एकम् ॥ “उदात्तश्चानुदात्तश्च स्वरितश्च स्वरास्त्रयः । चतुर्थः चितो नोक्तो यतोऽस्मां छान्दसः स्मृतः” ॥ ४ ॥ आन्वीक्षिकीत्येकं तर्कविद्यायां गौतमादिप्रणीतायाम् । दण्डनीतिरित्येकं अर्थशास्त्रे वृहस्पत्यादिप्रणीते । अर्थस्य भूम्यादेः शास्त्रम् । आख्यायिका उपलब्धार्था इयं अनुभूतार्थप्रतिपादकस्य भागवदत्तादेः । यत्पञ्चलक्षणं तन्पुराणमुच्यते । “सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशो मन्वन्तराणि च ॥ वंश्यानुचरितं चैव पुर्णं पञ्चलक्षणम्” ॥५॥ प्रबन्धस्य वाक्यविन्यासस्य वा कल्पना रचना मा कथा एकं नाटकनाभायनादेः । प्रवहिका “प्रव-

स्मृतिस्तु धर्मसंहिता समाहृतिस्तु संग्रहः ॥ ६ ॥

समस्या तु समासार्था किंवदन्ती जनश्रुतिः ॥

वार्ता प्रवृत्तिर्वृत्तान्त उदन्तः स्यादथाह्वयः ॥ ७ ॥

आख्याह्वे अभिधानं च नामधेयं च नाम च ॥

हृतिराकारणाह्वानं संहृतिर्वहुभिः कृता ॥ ८ ॥

विवादो व्यवहारः स्यादुपन्यासस्तु वाङ्मुखम् ॥

उपोद्घात उदाहारः शपनं शपथः पुमान् ॥ ९ ॥

ठिका" प्रहेलिका द्वयं यथापरः संदिश्यते तादृशगुप्ताभिधानस्य । यथा । "पानीं
पातुमिच्छामि त्वत्तः कमललोचने ॥ यदि दास्यसि नेच्छामि नो दास्यसि पिता-
म्यंहमिति" । यदुक्तम् । "व्यवर्तीकृत्य कमप्यर्थं स्वरूपार्थस्य गोपना । यत्र
र्थसंबद्धं कथ्यते सा प्रहेलिकेति" । या मन्वादिभिः प्रणीता धर्मसंहिता धर्म-
धार्थं रचिता संहिता सा स्मृतिः । वेदार्थस्मरणपूर्वकं रचितत्वात्स्मृतिरिति
अपि । स्मरतेः कितन् एकम् । समाहृतिः संग्रहः । "विस्तरेणोपदिष्टानामर्थ-
मत्रमाप्ययोः । निबन्धो यः समासेन संग्रहे तं विदुर्बुधाः" द्वयं संग्रहग्रन्थस्य ।
या समासार्था पूर्णीयार्था कविशक्तिपरीक्षणार्थमपूर्णतयैव पठ्यमानार्था वा
समस्या । "यथा शतचन्द्रं नमस्तलम्" । तत्पूरणं यथा । "दामोदकरापातविहते
कृतचेतसा । दष्टे चाणूरमलेन" इति । समस्या त्वसमामार्थेति पाठे तु अपरिपूर्णा-
त्पर्यः । किं वदन्ती "किंवदन्तिः" जनश्रुतिः जनैः श्रूयते । कर्मणि कित-
न् द्वे चतुश्चरे नामनी लोकप्रवादस्य । वार्ता प्रवृत्तिः वृत्तान्तः उदन्तः चत्वारि यथ-
स्मितलोकवृत्तकथनस्य । आह्वयः ॥ ७ ॥ आख्या आह्वे अभिधानं नामधेयम्
भाग्येति नामशब्दात् धेयप्रत्ययः । नाम पदं नाम्नः । हृतिः आकारणा आह्व-
यार्थे आदानस्य । या बहुभिः कृता हृतिः सा मेहृतिः एकम् ॥ ८ ॥ विरुद्धो वाद-
विवादः व्यवहारः । "वि नानार्थेष्वर्थे मदेहे हर्षे ह्य उच्यते । नानार्थेदेहे
हर्षागवहागः प्रकीर्तितः" इति कान्यायनः । द्वे ऋणदानादिनिमित्तविविधता-
दस्य । उपन्यासः वाङ्मुखं वाचोमृगमिष मुग्धमुपक्रमः द्वे वचनार्थस्य । उपोद्-
घातः उदाहारः द्वे प्रकृतमिदार्थवितनस्य । तदुक्तम् । "विन्ता प्रकृतमिदार्थो-
पोद्घातं वचयते" इति । उपोद्घातादि द्वे वच्यमाणोपयोग्यधेयनेनेति वा ।
शपने शपथः इत्यम् ॥ ९ ॥ शपथः अनुयोगः श्रुत्या शपथे प्रक्षम्य । प्रतिशपथं उच्यते

प्रश्नोऽनुयोगः पृच्छा च प्रतिवाक्योत्तरे समे ॥

मिथ्याभियोगोऽभ्याख्यानमथ मिथ्याभिज्ञानम् ॥ १० ॥

अभिशापः प्रणादस्तु शब्दः स्यादनुरागजः ॥

यशः कीर्तिः समज्ञा च स्तवः स्तोत्रं स्तुतिर्नुतिः ॥ ११ ॥

आग्नेडितं द्विस्त्रिरुक्तमुच्चैर्घुष्टं तु घोषणा ॥

काकुः स्त्रियां विकारो यः शोकभीत्यादिभिर्ध्वनेः ॥ १२ ॥

अवर्णाक्षेपनिर्वादपरीवादापवादवत् ॥

उपक्रोशो जुगुप्सा च कुत्सा निन्दा च गर्हणे ॥ १३ ॥

पारुष्यमतिवादः स्याद्भर्त्सनं त्वपकारगीः ॥

यः सनिन्द उपालम्भस्तत्र स्यात्परिभाषणम् ॥ १४ ॥

अति,

तिवचनस्य । मिथ्याभियोगः अभ्याख्यानं द्वे “शतं मे धारयसि” इत्याद्यसत्या-

यस्य । मिथ्याभिज्ञानम् ॥ १० ॥ अभिशापः द्वे गुणानादिमिथ्यापापोद्भाव-

न । अनुरागजः गुणानुरागोत्पन्नः शब्दः प्रणाद इत्युच्यते एकम् । यशः कीर्तिः ।

कीर्तिः प्रमादयशसोर्विस्तारे कर्दमेऽपि च” इति हैमः । समज्ञा “समज्या समाज्ञा

त पाठान्तरम्” इति कीर्तिः । स्तवः स्तोत्रं स्तुतिः नुतिः चत्वारि स्तुतेः ॥ ११ ॥

घारं त्रिवारं चोक्तं आग्नेडितमुच्यते । यथा “सर्पः सर्प इति” एकम् । उच्चै-

र्घुष्टं घोषणा द्वे उच्चैर्घोषस्य । शोकभीतिकामादिभिर्ध्वनेर्घो विकारः सा काकुः

कम् ॥ १२ ॥ अवर्णः “वर्णः प्रशंसा तद्विरुद्धोऽवर्णः” आक्षेपः निर्वादः ।

परीवादः “परिवादः” अपवादः उपक्रोशः जुगुप्सा कुत्सा निन्दा गर्हणं दश

निन्दायाः । अपवादवदिति यत्प्रत्ययेन अवर्णादीनामुपक्रोशस्य चैकलिङ्गत्वं

भाषितम् । उपक्रोशान्ता अवर्णादयः पुंसीति तत्त्वम् ॥ १३ ॥ पारुष्यं परुषो

निमुरभाषणं परुष एव पारुष्यम् । स्वार्थे ष्यच् । अतिवादः द्वे निमुरभाषणस्य ।

अपकारगीः अपकारार्थकं भाषणं “चौरोग्नि त्वां पातयिष्यामि” इत्यादि वज्र-

भर्त्सनमुच्यते एकम् । कस्यांचित् व्यक्ततां श्लेषपूर्वकं दोषप्रतिपादनमुपालम्भः यः

सनिन्दः निन्दायुक्त उपालम्भस्तत्र परिभाषणमित्येकम् । उपालम्भो द्वेधा । गुणा-

विष्काणपूर्वको निन्दापूर्वकश्च । आद्यो यथा । महाकुलीनस्य तव किञ्चित्त्वमिदम् ।

द्वितीयस्तु पन्धकीगुप्तस्य तवोचितमेवेदमिति । तत्र यो द्वितीयः स परिभाषणम्

काकली तु कले सूक्ष्मे ध्वनौ तु मधुरास्फुटे ॥
 कलो मन्द्रस्तु गम्भीरे तारोऽत्युच्चैस्त्रयस्त्रिषु ॥ २ ॥
 (“नृणामुरसि मध्यस्थो द्वाविंशतिविधो ध्वनिः ॥
 स मन्द्रः कण्ठमध्यस्थस्तारः शिरसि गीयते ॥१॥”) (१)
 समन्वितलयस्त्वेकतालो वीणा तु बलकी ॥
 विपक्षी सा तु तन्त्रीभिः सप्तभिः परिवादिनी ॥ ३ ॥
 ततं वीणादिकं वाद्यमानजं मुरजादिकम् ॥
 वंश्यादिकं तु सुपिरं कांस्यतालादिकं धनम् ॥ ४ ॥

१ ध्वनौ श्रोत्राः । ध्वनतमस्याः । पञ्चमे कोकिलाः । तदुच्यते नारदेन । “पट्टं रीति
 पुरस्तु गावो नर्दन्ति चर्षमम् । अजाविकौ तु गान्धारं श्रोत्रो नर्दति मध्य-
 मु ॥ १ ॥ पुष्पसाधारणे काले कोकिलो रीति पञ्चमम् । अथस्तु ध्वनतं रीति
 तदं रीति कुञ्जरः” इति ॥२॥ मूढे कले काकलीत्येकं खीलिङ्गम् । ईषत् कलः
 प्रली । “ईषदर्थे च” इति कोः कादेशः । गारादिः । “काकलिगपि” कलेग्नौ ।
 २ सुपिर्दितं काकलिभिः कुलीनः” इति प्रयोगः । मधुरः श्रुतिगुणः । स चामो
 कटोऽप्यवताक्षरः एतादृशे ध्वनौ कल इत्येकम् । गम्भीरे ध्वनौ मन्द्र इत्ये-
 न । अत्युच्चैर्ध्वनौ तार इत्येकम् । त्रयः कलमन्द्रतारास्त्रिषु ॥ २ ॥ यः सम-
 न्वितलयः सम्पगन्वितोऽनुगतो लयो गीतादिमाम्भ्यं यत्र स एकताल उच्यते ।
 नैध्वनैकः समन्तालो मानमसत्वेकतालः” एकम् । वीणा बलकी विपक्षी त्रये
 नानापायाः । सा वीणा तु सप्तभिर्मन्त्रीभिरपलक्षिता परिवादिनी । “पुष्पजा-
 तः कालः” इति णिनिः । परिवदत्त्वच्यम् ॥ ३ ॥ यन्त्रीणादिकं वाद्यं तत्तन्मुच्यते ।
 प्रकृतिना सैरन्त्रीरायणहन्तकिम्प्यादि । हेमचन्द्रकोशेऽपि । “शिवस्त वीणा
 लाहलक्ष्मी सरस्वत्यास्तु कण्ठपी । नारदस्याथ महती गणानां तु प्रभावती ।
 वाशित्वावमोस्तु बृहती तुम्यरोस्तु कलावती” इत्यादि । यन्मुरजादिकं मृदङ्गादिकं
 गानं हृदेना पटहादि । आनयते मुखे चर्मणा बज्जते तद्दानदमुच्यते । वंश्या-
 ः मधुराः “वंशी वेषुमेन वंश्यादिकमित्येव (१) ।” आदिना सह्यादि । तन्सुपिरं
 कण्ठमुरम् ॥ सुपिरसन्दो दन्त्यादिः । प्राचीनास्तु तालप्यादिगपीत्याहुः ।
 मध्यमः स्त्रिमयतालादिकं आदिना पण्डितहृदयादि तदने त्रये एकैकम् ॥ ४ ॥
 एकैकम् । इदं परं तालपयपुनःकेऽपि नास्ति ॥ २ अतएव ‘वंशीरकः’—इति ‘वंशीरकलेन
 मयुगः । न’—इति च प्रयोगः । वंशादिकमिति पाठस्तु रामायणीयमतः ॥

चतुर्विधमिदं वाद्यं वादित्रातोद्यनामकम् ॥
 मृदङ्ग मुरजा भेदास्त्वङ्ग्यालिङ्गयोर्ध्वकौस्तुभः ॥ ५ ॥
 स्याद्यशःपटहो ढका भेरी स्त्री दुन्दुभिः पुमान् ॥
 आनकः पटहोऽस्त्री स्यात्कोणो वीणादिवादनम् ॥
 वीणादण्डः प्रवालः स्यात्कुम्भस्तु प्रसेवकः ॥
 कोलम्बकस्तु कायोऽस्या उपनाहो निबन्धनम् ॥ ७ ॥
 वाद्यप्रभेदा डमरुमङ्गुडिण्डिमझञ्जराः ॥

इदं तत्तादिकं चतुर्विधं वाद्यं वादित्रातोद्यनामकम् । वादित्रं आतोद्य-
 यस्य तत् । यदाह मरतः “तत् चैवावनद्धं च घनं सुधिरमेव च ।
 तु विज्ञेयमातोद्यं लक्षणान्वितम्” इति । मृदङ्गः मुरजाः “मुरात् पे-
 दं मृदङ्गस्य । मृदुविधत्वाद्गुह्यचनम् । अङ्गयः आलिङ्गयः ऊर्ध्वकः ।
 कारमपि” एते त्रयः मृदङ्गस्य भेदाः । अङ्ग एव निधाय
 आलिङ्ग्य वादनादालिङ्गयः । ऊर्ध्वकृतेन मुग्धेन वादनादूर्ध्वकः ।
 “हरीश्वर्याकृतिम्यङ्गयो यत्रमध्यस्थयोर्ध्वकः । आलिङ्गयश्च
 पश्चिमीति” इति ॥ ५ ॥ यशसं य आदी पटहो वाद्यते न यशःपटहः
 एव दंष्ट्रगुण्यते । ढं ढकायाः । भेरी “भेगिः” दुन्दुभिः । दुन्दु इति
 मानि । ढं दुन्दुभेः । “भेयोमानस्तुन्दुभी” इत्यपि पठः । आनकः पटहः
 पट्टस्य । अनीति पूरान्त्रियि । “पटहो ना ममागमे आनके पुनर्पुनरुम्”
 मेदिनी । वीणादि वाद्यते येन तदनुगाकृति काष्ठे कोण उच्यते ।
 वाद्यप्रभेदे स्याद्वीणादीनां न वादने । एकदेशे मृदादीनामग्रे च
 न” इति मेदिनी ॥ ६ ॥ वीणाया दण्डः प्रवालः एकम् । कुम्भः प्रसेवकः
 वीणादण्डादधी द्वाकर्म माण्डं दण्डगाम्भीर्यार्थं यममेणाप्यजायते तस्य
 र्वावाप्रान्तश्च दण्डादुत्तिष्ठत्यन्ये । अण्ठा वीणायाः कायः
 दिने दण्डादिमृदायः कोलम्बक इत्युच्यते एकम् । यत्र वीणाप्रान्ते तस्य
 निबन्धने नत निबन्धने उपनाह इत्युच्यते एकम् ॥ ७ ॥ डमरुमृगयो वाद्य-
 रिशेषे वेदाः । तत्र डमरुः कापालिकादीनां वाद्यम् । न एव रिपुनी मङ्गुः ।
 रिण्डिमः डहरी इति प्रविद्धः । प्रसेवः सांगड इति प्रविद्धः । मर्दलो मृदङ्ग-
 दलो मर्दनदः । मण्डोऽप्येहः । अन्ये च मृदुङ्गोद्यनादयः गान्ति । गर्वही

मर्दलः पणवोऽन्ये च नर्तकीलांसिके समे ॥ ८ ॥

विलम्बितं द्रुतं मध्यं तत्त्वमोघो घनं क्रमात् ॥

नालः कालक्रियामानं लयः साम्यमयास्त्रियाम् ॥ ९ ॥

डवं नटनं नाट्यं लास्यं नृत्यं च नर्तने ॥

पेत्रिकं नृत्यगीतवाद्यं नाट्यमिदं त्रयम् ॥ १० ॥

कुंसश्च भृकुंसश्च भृकुंसश्चेति नर्तकः ॥

शिवेपधारी पुरुषो नाट्योक्तो गणिकाञ्जुका ॥ ११ ॥

भगिनीपतिरावुत्तो भावो विद्वानथावुकः ॥

जनको युवराजस्तु कुमारो भर्तृदारकः ॥ १२ ॥

गणिका । “वाच्यलिङ्गत्वात् नर्तको लामकः समाविति पुस्त्यनिर्देशे
नर्तक्यं स्त्रीलिङ्गनिर्देशो ङीप्प्रापोर्विवेकार्थः ” द्वे नर्तकाः ॥ ८ ॥ कर-
भिर्यद्विलम्बितं नृत्यादिकं तत्तच्चमित्युच्यते एकम् । यत् द्रुतं शीघ्रं
तत् ओष इत्युच्यते एकम् । यन्मध्यं न विलम्बितं नापि द्रुतं
नामित्युच्यते एकम् । कालक्रिययोर्मानं नियमहेतुस्ताल इत्युच्यते एकम् ।
तवापपादादिन्यामानां क्रियाकालयोः साम्यं लय इत्युच्यते एकम् ॥ ९ ॥
ण्डवं तण्डुना प्रोक्तम् । अण् “ओर्गुणः” । नटनं नाट्यं लास्यं नृत्यं “नृत्तं”
तिर्न पठ् नृत्यस्य । तत्र ताण्डवं शीघ्रपुंसोः । नृत्यगीतवाद्यमितीदं त्रयं मिलित्वा
त्रयत्रिकमिति नाट्यमिति चोच्यते । “तूर्यं मुरजादि तत्र भवं तौर्यम् ।
तौर्योपलक्षितं त्रिकमिति विग्रहः ” द्वे ॥ १० ॥ यः स्त्रीवेपधारी नर्तकः
पुरुषः तत्र भृकुंसः भृकुंसः भृकुंसः भृगोर्भुवा वा कुंसो भाषणं शोभा वा
मस्य इति त्रयमित्यर्थः । नाट्योपता नाट्यप्रकरणे । अधिकारोऽयम् ।
अग्राहारात् । अञ्जुकादिसंज्ञायाः नाट्यादन्यत्र प्रयोगो नास्तीत्यर्थः ।
या गणिका सा अञ्जुका एकम् ॥ ११ ॥ भगिन्याः पतिः आवुत्त
इत्युच्यते “आवुत्तोऽपि” एकम् । यो विद्वान्स भाव इत्युच्यते । भाव-
यतीति भाव इति योग्य्युत्पत्त्या नाट्यादन्यत्राप्येतादृशानां प्रयोगे न दोषः ।
एकम् । जनकस्तु आवुक इत्युच्यते । एकम् । युवराजस्तु कुमारः भर्तृदा-
रकः द्वयम् ॥ १२ ॥ राजा । भट्टारकः देवः द्वयं राज्ञः । तस्य राज्ञः सुता

अङ्गहारोऽङ्गविक्षेपो व्यञ्जकाभिनयो समौ ॥

निर्वृत्ते त्वङ्गसत्त्वाभ्यां द्वे त्रिष्वङ्गिकसौत्त्विके ॥ १६ ॥

..... ॥

..... उज्ज्वलः ॥ १७ ॥

उत्साहवर्द्धनो वीरः कारुण्यं करुणा घृणा ॥

कृपा दयाऽनुकम्पा स्यादनुक्रोशोऽप्यथो हसः ॥ १८ ॥

हासो हास्यं च वीभत्सं विकृतं त्रिष्विदं दयम् ॥

विस्मयोद्भुतमाश्चर्यं चित्रमप्यथ भैरवम् ॥ १९ ॥

दारुणं भीषणं भीष्मं घोरं भीमं भयानकम् ॥

न" अङ्गहारः "अङ्गल्यादिविन्यासः" अङ्गविक्षेपः द्वे नृत्यविशेषस्य ।
 त्रयः अभिनयः द्वे हस्तादिभिर्मनोगतार्थप्रकाशनस्य । अत्र निर्वृत्ते निष्पन्ने
 णे आङ्गिकम् । "भूविक्षेपादि" । मत्त्वेन अन्तःकरणेन निर्वृत्तं भागि-
 १) "निर्वृत्तेऽक्षयतादिभ्यः" इत्यनेन आङ्गिकमाङ्गिकस्य उगन्ता । तपसा
 म्मः स्यदोऽथ रोमाश्चः स्वरभङ्गोऽथ वेपथुः । वेपथुर्मधुप्रलय इत्येता
 चिकता गणाः" । इमे द्वे अपि त्रिषु ॥ १६ ॥ नाटके हि रमाः अष्टावे-
 ष्तात्मनाह । शृङ्गारः । "शृङ्गारो गजमण्डने । सुरते रगभेदे च शृङ्गारं नाग-
 रे" इति हेमः । वीरः करुणः अद्भुतः हासः भयानकः वीभत्सः गीटः एते-
 ऽ रमा धेयाः । रसन्ते इति रमाः । "रम आम्नादने" । चन्द्रदासोऽपि
 मः । यात्मत्वं दशमः । शृङ्गारः शुचिः उज्ज्वलः इयं शृङ्गारस्य ॥ १७ ॥
 साहवर्द्धनः । उत्साहेन वर्धते उत्साहं वर्धयति वा मन्दादिः । वीरः द्वे वीर-
 । कारुण्यं करुणा घृणा । "घृणा तु स्याज्जुगुप्सायां करुणायाम्" इति हेमः ।
 ग दया अनुकम्पा अनुक्रोशः गमकः करुणस्य । हेमः ॥ १८ ॥ हासः हास्यं
 । हासस्य । वीभत्सं विकृतम् । "विकृतोऽपि" । "विकृतोऽप्याग्रहास्यमानग्र-
 पणम्" इति शब्दान्तर्भवः । द्वे वीभत्सस्य । इदं दयं रमे शुमि तदति त्रिषु ।
 मयः अद्भुतम् । दयमप्ययम् । आश्चर्यं चित्रं चञ्चालं अद्भुतस्य । भैरवम्
 १९ ॥ दारुणं भीषणं भीष्मम् । "भीष्मो रद्रे च गात्रेये राक्षसे च बदेवर्तः"
 ते हेमः । घोरं भीमं भयानकं भयंभयं शक्तिभयं नवकः भयानकस्य । गीटं उई
 गीटस्य । अमी अद्भुतादय उद्भान्ताद्युत्तरेण शब्दाः रमे शुमि । शृङ्गारदीयेत्या-

द्रवकेलिपरीक्षासाः क्रीडा लीला च नर्म च ॥ ३२ ॥

व्याजोऽपदेशो लक्ष्यं च क्रीडा खेला च कूर्दनम् ॥

धर्मो निदायः स्वेदः स्यात्प्रलयो नष्टचेष्टा ॥ ३३ ॥

अवहित्याकारगुप्तिः समो संवेगसंभ्रमो ॥

स्यादाञ्छुरितकं हासः सोत्प्रासः स मनाक् स्मितम् ॥ ३४ ॥

मध्यमः स्याद्विहसितं रोमाञ्चो रोमहर्षणम् ॥

क्रन्दितं रुदितं कुष्टं जृम्भस्तु त्रिषु जृम्भणम् ॥ ३५ ॥

भाषणव्याजादिहृते दक्षितेद्वितम् । ” द्रवः केलिः

‘उपमर्गस्य धत्रि’ इति षष्ठुलं दीर्घः । क्रीडा लीला

‘धत्र’ नामपठं क्रीडामात्रस्य । केलिः पुंलिङ्गः । मिश्र-

॥ ३२ ॥ अर्भीप्सितार्थमिच्छार्थमर्थान्तरानुष्ठानं व्याजः ।

१ । तत्र व्याजः अपदेशः लक्ष्यमिति श्रयं स्वरूपान्छा-

Harsh. ॥ “लक्ष्यं सादपदेशेऽपि शरव्येऽपि नष्टमकम्” इत्युक्तम् ।

Partin ना लक्ष्यं क्रीडां व्याजशरव्ययोरिति मूर्धन्यान्ते रमसः ।

Partin कूर्दने श्रयं काललीलायाः । धर्मः निदायः नितरां दक्षतेज्जे-

Partin दः श्रयं स्वेदस्य । प्रलयः नष्टचेष्टा द्वे परिस्पन्दनाशस्य ॥ ३३ ॥

आकारगुप्तिः द्वे शोकादिजनितमुरग्लान्यादेः आकारगोप-

य संवेगः संभ्रमः द्वे हर्षादिना कर्मसु त्वरणस्य । सोत्प्रासः सामिप्रायो

॥ ३४ ॥ उन्ग्रामेनाधिवयेन क्षपणेन वा गहित इति वा । आञ्छुरितक-

॥ ३४ ॥ एकः “परमस्यामर्पजनकमशब्दहामस्य ।” म हामो मनाक् ईषत् चेन्मि-

॥ ३४ ॥ “ईषद्विकर्मितेन्द्रेणः कटाक्षः सोष्टवान्वितम् । अवेशितद्विजडारमुत्त-

॥ ३४ ॥ “म हासो मध्यमधेदनलयाधिकर्मादि विहमितं

॥ ३४ ॥ “आकुञ्चितकपोलाक्षं मन्वते निःस्पन्दं तथा । प्रस्तावोन्धे मानुराग-

॥ ३४ ॥ “एकम् । रोमाञ्चः रोमहर्षणम् । पुलककण्ठकरो-

॥ ३४ ॥ “विप्रियारोमोद्गमसाधयेव । द्वे रोमोद्गमस्य । क्रन्दितं रुदितं कुष्टं त्रीणि

॥ ३४ ॥ “जृम्भः जृम्भणं द्वे जृम्भिकायाः । जर्मई इति स्म्यतायाः । तत्र

॥ ३४ ॥ विप्रलम्भः विसंवादः द्वे वञ्चनामुपवभाषणस्य । अङ्गी-

॥ ३४ ॥ “गिर्यं ” स्थूलं द्वे स्वधर्मादेशतनस्य ।

विप्रलम्भो विसंवादो रिङ्गणं स्खलनं समे ॥

स्यान्निद्रा शयनं स्वापः स्वप्नः संवेश इत्यपि ॥ ३६ ॥

तन्द्री प्रमीला भ्रूकुटिर्भ्रूकुटिर्भ्रूकुटिः स्त्रियाम् ॥

अदृष्टिः स्यादसौम्येऽक्षिण संसिद्धिप्रकृती त्विमे ॥ ३७ ॥

स्वरूपं च स्वभावश्च निसर्गश्चाथ वेपथुः ॥

कम्पोऽथ क्षण उद्धर्षो मह उद्धव उत्सवः ॥ ३८ ॥

॥ इति नाट्यवर्गः ॥ ७ ॥

अधोभुवनपातालं वलिसङ्ग रसातलम् ॥

नागलोकोऽथ कुहरं सुपिरं विवरं विलम् ॥ १ ॥

छिद्रं निर्व्यथनं रोकं रन्ध्रं श्वभ्रं वपा सुपिः ॥ न

पालानां हस्तपादगमनसेत्यन्ये । राङ्गणं इति लौकिकभाषायां प्रसिद्धं
निद्रा शयनं स्वापः स्वप्नः संवेशः पञ्चकं निद्रायाः ॥ ३६ ॥ तन्द्री “
तन्द्री” प्रमीला द्वे निद्राया आदौ अन्ते च यदालस्यं तस्य । अत्यन्तं
दिना सर्वेन्द्रियासामर्थ्यसेति वा । भ्रूकुटिः भ्रूकुटिः भ्रूकुटिः ।
कुटिः कौटिल्यम् । पृषोदरादित्वाच्कारे भ्रूकुटीत्यपि । त्रयं क्रोध
जनितभ्रूवक्रतायाः । भ्रूकुसवत् वैरूप्यम् । असौम्येऽक्षिण सरोपे च
अदृष्टिर्गत्येकम् । असौम्ये अमुन्दरे वा विरुद्धा दृष्टिरदृष्टिः क्रूरदृष्टिः
गोमिद्विः प्रकृतिः ॥ ३७ ॥ स्वरूपं स्वभावः निसर्गः पञ्च स्वभावस्य
इति द्वयोः स्यान्विबोधनार्थमुक्तम् । वेपथुः कम्पः द्वे कम्पस्य । क्षणः । “
कान्तरिणोऽपि स्यान्परिणामो मदे । व्यापारविकलत्वे च परतन्त्रत्वमध्या
इति हेमः । उद्धर्षः महः उद्धवः उन्मयः पञ्च उन्मयस्य । महोऽ
॥ ३८ ॥ इति नाट्यवर्गः ॥ ७ ॥ अधोभुवनं अधश्च तद्भुवनं च । पातालं
मम ग्यातर्त्तं नागलोकः पञ्च पानात्म्य । कुहरं सुपिरं तालव्यादिरि
विवरं विलम् ॥ १ ॥ छिद्रं निर्व्यथनं रोकं रन्ध्रं श्वभ्रं वपा सुपिः
वपा उप्यने यत्र । मिनादिवाद्दृष्टिः । गिरिः “गिरिः” एका
छिद्रमात्रम् । सुपिः गी । इति यत्र श्वभ्रं यत्र गतोऽयत् इति द्वयम् । “

गतावटो भुवि श्वन्ने सरन्ने सुपिरं त्रिषु ॥ २ ॥
 अन्धकारोऽस्त्रियां ध्वान्तं तमिस्रं तिमिरं तमः ॥
 ध्वान्ते गाढेऽन्धतमसं क्षीणेऽवतमसं तमः ॥ ३ ॥
 विष्वक् संतमसं नागाः काद्रवेयास्तदीश्वरः ॥
 शेषोऽनन्तो वासुकिस्तु सर्पराजोऽथ गोनसे ॥ ४ ॥
 तिलित्सः स्यादजगरे शयुर्वाहस इत्युभौ ॥
 अलगर्दो जलव्यालः समौ राजिल्लडुण्डुभौ ॥ ५ ॥
 मालुधानो मातुलाहिर्निर्मुक्तो मुक्तकञ्चुकः ॥
 सर्पः पृदाकुर्भुजगो भुजङ्गोऽहिर्भुजंगमः ॥ ६ ॥

“कुन्दरे” इति हेमः । गतेत्यपि । “शठकृसरगर्तशुगाः” इति स्त्रीपुंसप्रकरणे
 तात् । अवटिरीतीदन्तोऽपि । सुपिरमित्येकं सरन्ने रन्ध्रयुक्ते वस्तुनि ।
 “त्रिषु” तत् त्रिषु वाच्यलिङ्गम् ॥ २ ॥ अन्धकारः ध्वान्तं तमिस्रं तिमिरं
 विष्वक्मन्धकारस्य । तत्रान्धकारः स्त्रीपुंसोः । गाढे ध्वान्ते सातिशये
 स अन्धतमसमित्येकम् । क्षीणे ध्वान्तेऽवतमसमित्येकम् ॥ ३ ॥ विष्वक् तमः
 अपापि ध्वान्तं संतमसमुच्यते । अन्धतमसावतमससंतमसश्चन्द्रा अकारान्ताः ।
 “सन्तमसोभ्यः” इत्यनेन समामान्तोऽयम् । एकम् । नागाः काद्रवेयाः द्वे नागानाम् ।
 श्वरः नागानामीशः शेषोऽनन्त इति चोच्यते द्वयम् । वासुकिः सर्पराजः
 नागराजस्य । गोनसः “गोनासगोनसा” इति त्रिकाण्डशेषः ॥ ४ ॥
 उभयः द्वे पाणम इति प्रसिद्धस्य । अजगरः शयुः वाहसः इति त्रयं अज-
 ग्रेय आर इति ख्यातस्य । अलगर्दः “अलगर्दः” जलव्यालः द्वे जलस-
 म् । पाणमर्प, विरोद्धे इत्यादिप्रसिद्धस्य । राजिलः “राजीलः”
 दृढः तवर्गदृतीयादिरपि द्वे निर्विषस्य द्विमुखमर्पस्य मातुण्ड मर्दा-
 ष्ट दुर्योड इति ख्यातस्य । “निर्मुक्तो निर्विषः सर्पो राजिलः परिकी-
 तः” इत्यभिधानात् ॥ ५ ॥ मालुधानः मातुलाहिः द्वे रुद्राकारपिश्रमर्पस्य
 पोले दिवड इति ख्यातस्य । निर्मुक्तः “निर्मुक्तस्त्यक्तमर्दे स्थानु-
 कञ्चुकभोगिनि” इति कौशान्तरेऽपि । मुरतकञ्चुकः द्वे त्यक्तकञ्चुकस्य ।
 य कञ्चुकस्त्वह । सर्पः पृदाकुः भुजगः । भुजेन पाटिन्नेन गच्छति ।
 अहः अहिः भुजङ्गमः ॥ ६ ॥ आशीरिपः “आशीरिपोऽपि” आशीमानु-

विषवधो जाहुलिको व्यालप्राणहितुण्डिकः ॥ ११ ॥

इति पातालभोगिवर्गः ॥ ८ ॥

स्यान्नारकस्तु नरको निरयो दुर्गतिः स्त्रियाम् ॥

तद्देवान्तपनावीचिमहारोरवरौरवाः ॥ १ ॥

संघातः कालसूत्रं चेत्याद्याः सत्त्वास्तु नारकाः ॥

प्रेता वेत्रणी सिन्धुः स्यादलक्ष्मीस्तु निर्ऋतिः ॥ २ ॥

योयाः । “हालाहलं हालाहलं यदन्त्यपि हलाहलम्” इति हिरूपकोशः । “गोनास-
गोनगो हालाहलं हालाहलं विषम्” इति त्रिकाण्डशेषः । गुराष्ट्रदेशं भयः सार-
ष्ट्रिकः । “सारोष्ट्रिक इत्यपि” । त्रिकाणां भयः शोष्ट्रिकेयः सोमल-
ति प्रसिद्धः । प्रहणः पुत्रः प्रहपुत्रः । यदाप्रवत्यः । “त्वं विष प्रहणः
मत्पथमे व्ययस्मिन्” इति । प्रदीपयति जठरमिति प्रदीपनः । दरदि देशे
दोर्गदः पत्न्यनामः “पत्न्याम इति प्रसिद्धः” । विषपथः जाहुलिकः दे-
वार्ण्यस्य । जाहुलीं विषविद्यामर्थानि वेद या । उवते च । “परीक्षितं
परीयाजाहुलीभिर्मिषगृह्यतः” इति । व्यालप्राणी अहितुण्डिकः अहेस्तुण्डं मुखं
दीप्यति” इति ठक् । इति हे मर्षप्राहिणः “गारुडीति प्रसिद्धस्य” ।
“व्यालप्राणहितुण्डिक” इति पाठः । तत्र आहितुण्डिक इति ॥ ११ ॥ इति पाता-
लभोगिवर्गः ॥ ८ ॥ नारकः नरकः निर्गमः दुर्गतिः चत्वारि नरकस्य । नर-
भिदानाह । तपनः अवीचिः न विषते “वीचिः गुरा यत्र” । “वीचिः सन्पतरा-
ज्वकात्रे गुरोऽपि च” इति विश्वः । महार्गवः गैरवः ॥ १ ॥ संघातः
इत्यपि पाठः) कालसूत्रं इत्याद्यान्तपनादिनरकभेदाः । आयस्यद्वा-
प्रायस्यकुम्भीपाकादयः । तप्यन्ते अनेन तपनः । जलवत् भाममानोऽप्यश्मपृष्ठ-
पन्चाश्र वीचयो यत्र गोऽवीचिः । रग्यो नाम क्रव्यादा अतिशूरास्तरा-
न्वी महानरको महार्गवः । रग्यः गर्पेभ्योऽतिहिंसा जन्तुविशेषास्तत्सं-
गिनी गैरवः । सम्पाह इत्यन्ते यत्र संघातः । कालरूपाणि गृत्राणि यत्र तत्का-
ले गृत्रं एकैकम् । नारकाः नरके भराः सत्त्वाः प्राणिनः प्रेता उच्यन्ते एकम् ।
नारकी सिन्धुर्नदी वेत्रणी श्रेया । विगतस्तरणिर्यत्र तत्र भरा । विगता तर-
णिर्नारकी वा एकम् । नारकयलक्ष्मीरशोभा निर्ऋतिः उच्यते । निर्गता
निर्ऋतिर्गता यस्याः । “ऋनिर्गता पृष्ठायां च श्रद्धायां च शुभेऽपि च” इति रभसः ।

आपः स्त्री भूम्नि वार्वारि सलिलं कमलं जलम् ॥

पयः कीलालममृतं जीवनं भुवनं वनम् ॥ ३ ॥

कंवन्धमुदकं पाथः पुष्करं सर्वतोमुखम् ॥

अम्भोर्णस्तोयपानीयनीरक्षीराम्बुशम्बरम् ॥ ४ ॥

मेघपुष्पं घनरसस्त्रिषु दे आप्यमम्मयम् ॥

भङ्गस्तरङ्ग ऊर्मिर्वा स्त्रियां वीचिरयोर्मिषु ॥ ५ ॥

महत्सूत्रोलकलोलो स्यादावतोऽम्भसां भ्रमः ॥

पृपन्ति विन्दुपृपताः पुमांसो विप्रुपः स्त्रियाम् ॥ ६ ॥

चक्राणि पुटभेदाः स्युर्भ्रमाश्च जलनिर्गमाः ॥
 कूलं रोधश्च तीरं च प्रतीरं च तटं त्रिषु ॥ ७ ॥
 पारावारे परार्वाची तीरे पात्रं तदन्तरम् ॥
 द्वीपोऽस्त्रियामन्तरीपं यदन्तर्वारिणस्तटम् ॥ ८ ॥
 तोयोत्थितं तत्पुलिनं सेकतं सिकतामयम् ॥
 निषद्वरस्तु जम्वालः पङ्क्तोऽम्ब्री शादकर्मो ॥ ९ ॥
 जलोच्छ्वासाः परीवाहाः कूपकास्तु विदारकाः ॥

नृपुंसकम्” । पुटभेदाः भ्रमाः जलनिर्गमाः चत्वारि यानि चक्राकारेण जलान्य
 यान्ति तेषाम् । “चक्रादिद्वयं चक्राकारेण जलानामयो यानस्य । भ्रमादि
 जलनिःसरणजालकस्य । नद्यादौ अथःस्यजलस्योर्ध्वनिःसरणस्येति” इति म
 कूलं रोधः तीरं प्रतीरं तटं पञ्च तीरस्य । रोधः सान्तम् । अदन्तोऽपि ।
 प्रोक्तश्च रोधसि” इति संसारावर्तः । तटं त्रिलिङ्गम् ॥ ७ ॥ परं च अर्वाक् च पर
 तीरे क्रमेण पारावारे उच्येते । नद्याः परतीरं पारं अवार्कतीरं आवारमित्य
 एकैकम् । तयोः पारावारयोः अन्तरं मध्ये पात्रमुच्यते । “पात्रं तु कूलयो
 पणं नृपतिमन्त्रिणि । योग्यमाजनयोर्यज्ञभाण्डे नाट्यानुकर्तारि” इति हेमः । म
 यारिणोऽन्तर्मध्ये यत्तटं तत् द्वीप इति अन्तरीपमिति चोच्यते । अस्त्रियाणि
 भाभ्यां संबध्यते । द्वे । द्विगता आपोऽत्र स द्वीपः । अपां अन्तर्गतं अन्तरी
 द्वीपान्तरीपशब्दयोः समामान्तोऽच् । उभयत्रापि “अन्तरूप” इतीकारः । (च
 प्रमिदम्) ॥ ८ ॥ तोयोत्थितं तोयक्रमेणोत्थं तत्पुलिनमुच्यते एकम् ।
 सिकतामये द्वे बालुकाप्रचुरस्थानस्य । निषद्वः जम्वालः पङ्क्तः शादः क
 पञ्च कर्मस्य । तत्र पङ्क्तः पुच्छपुंसकयोः ॥ ९ ॥ जलोच्छ्वासाः परीव
 “परीवाहाः” । द्वयं निर्गममार्गः प्रवृद्धं जलं परिवहति तेषाम् । तय
 प्रयोगः । “उपाजितानां वित्तानां त्वाग एव हि रक्षणम् । तडागोदरसेस्य
 परीवाहा इवाम्भयाम्” इति । जलप्रवृद्धिरेव परीवाह इत्येके । कूपका विदार
 द्वे शुष्कनद्यादौ हि जलार्थं गर्ताः निपन्ते तेषाम् । स्रोतोद्विधाकारिणः शि
 ट्यः कूपका इत्येके । नाताये नावा तारितुमर्हे जलादौ नाच्यम् । एक
 तत् त्रिषु । नाः तरणिः गरिः त्रयं नाकापाः । तगीरित्यपि लक्ष्मीव

वायं त्रिलिङ्गं नोत्ताये स्त्रियां नौस्तरणिस्तरिः ॥ १० ॥

दुपं तु प्लवः कोलः स्रोतोऽम्बुसरणं स्वतः ॥

मातरस्तरपण्यं स्याद्रोणी काष्ठाम्बुवाहिनी ॥ ११ ॥

सांयात्रिकः पोतवणिर्गर्णधारस्तु नाविकः ॥

नेयामकाः पोतवाहाः कूपको गुणवृक्षकः ॥ १२ ॥

नीकादण्डः क्षेपणी स्यादरित्रं केनिपातकः ॥

अग्निः स्त्री काष्ठकुहालः सेकपात्रं तु सेचनम् ॥ १३ ॥ (१)

इकाराद्" इति ङीपि तरणी तरी इत्यपि । "तरणी तरी" इति ह्रस्वः ॥ १० ॥

प्लवः कोलः प्रथममल्पनाकायाः "होडी पडांव" इति ख्यातायाः ।

यदम्बुसरणं जलगमनं तत्स्रोत उच्यते । सान्तमेकम् । "तालव्यादिरपि"

ः तरपण्यं द्वे नद्यादितरणे देयमूल्यस्य । काष्ठाम्बुवाहिनी काष्ठमयी

वाहनं सौ द्रोणी उच्यते । "द्रुणिः द्रोणिः" काष्ठमुपलक्षणं पाषाणादेः ।

"द्रोणी" इति ख्यातस्य ॥ ११ ॥ सांयात्रिकः । समुदितानां गमनं द्वीपा-

गमनं वा संयात्रा सा प्रयोजनमस्यासीति । प्रयोजने ठक् इकादेशः ।

वणिक् पोतेनोपलक्षितो वणिक् । मध्यमपदलोपी समासः । द्वे नौकाया

ज्यकारिणः । गर्णधारः नाविकः द्वे अरित्रं धृत्वा यस्तारयति तस्य ।

मकाः पोतवाहाः द्वे पोतमध्यस्थितकाष्ठग्रे दुष्टजन्त्वादिज्ञानाय स्थित्वा

नयन्तु शरतान्तेषाम् । कूपकः गुणवृक्षकः गुणानां रज्जूनां वृक्षः द्वे

काष्ठकुहालः "काष्ठकुहालः" इति ख्यातस्य ॥ १२ ॥

द्वे नौकावाहकदण्डस्य "वल्हे"

निपातो यस्य । "हलदन्त" इति

स्याः अलुक् । द्वे कर्णस्य "गुकाणू" इति ख्यातस्य । अग्निः "अग्नी-

" काष्ठकुहालः "काष्ठकुहालः" द्वे पोतादेर्मलापनयनार्थं काष्ठकुहालस्य

द्वती" इति ख्यातस्य । सेकपात्रं सेचनं द्वे चर्मादिरचितस्य जलोत्स-

रात्रस्य "बालदी" डोल इति ख्यातस्य । "यानपात्रं तु पोतोऽग्न्यमवे त्रिपुं

द्रेयम् । सामुद्रिको मनुष्योऽग्न्यजाता सामुद्रिका च नौः" इति कचिद् ॥ १३ ॥

अर्धे अर्धनावमित्येकम् । तत्तृपि । "नावो द्विगोः" "अर्धाच" इपि टच् ।

क्लीवेऽर्धनायं नावोऽर्धंस्तीतनौकेऽतिनु त्रिषु ॥
 त्रिष्यागाधात्प्रसन्नोऽच्छः कलुपोऽनच्छ आविलः ॥ ११ ॥
 निम्नं गभीरं गम्भीरमुत्तानं तद्विपर्यये ॥
 अगाधमतलस्पर्शं केवर्तं दाशधीवरौ ॥ १५ ॥
 आनायः पुंसि जालं स्याच्छणसूत्रं पवित्रकम् ॥
 मत्स्याधानी कुवेणी स्याद्वडिशं मत्स्यवेधनम् ॥ १६ ॥
 पृथुरोमा शपो मत्स्यो मीनो विसारिणोऽण्डजः ॥
 विसारः शकुली चाथ गण्डकः शकुलार्मकः ॥ १७ ॥
 सहस्रदंष्ट्रः पाठीन उत्तूपी शिशुकः समौ ॥
 नलमीनश्चिलिचिमः प्रोष्ठी तु शफरी द्वयोः ॥ १८ ॥

अतीतनौकेनौकामतीत्यवर्तमाने मनुष्यादौ अतिनु । अतीता नायने मरु-
 खः । एकम् । त्रिलिङ्गम् । अतः परं अगाधात् अगाधशब्दमभिध्याप्य त्रिषु
 लिङ्गा इत्यर्थः । प्रसन्नः अच्छः द्वे निर्मलस्य । कलुपः अनच्छः आ-
 ध्रयं मलमिश्रस्य ॥ १४ ॥ निम्नं गभीरं गम्भीरं त्रीणि गम्भीरस्य “खोल”
 ख्यातस्य । तद्विपर्यये गम्भीरादितरमिन् उत्तानमित्येकम् । उद्भूतव-
 विस्तारो यस्मात् । अगाधं अतलस्पर्शं द्वे अत्यन्तगम्भीरस्य । केवर्तः द-
 “दामः” धीवरः त्रये केवर्तस्य ॥ १५ ॥ आनायः । आनीयन्ते मत्-
 अनेन । “जालमानाय” इति निपातनान् घञ् । जालं द्वे जालस्य । शण-
 पवित्रकं द्वे शणसूत्रजालस्य । मत्स्याधानी कुवेणी द्वे मत्स्यवन्धनकरण्डिकार्थं
 वडिशं “वडिशं वडिशी । त्रयोऽपि लभ्या वा” । मत्स्यवेधनं द्वे मत्-
 वेधनस्य “गळ” इति ख्यातस्य ॥ १६ ॥ पृथुरोमा शपः मत्स्यः मीनः वै-
 रिणः अण्डजः विमारः शकुली अष्टौ मत्स्यस्य । गण्डकः “गण्डकः” इ-
 लार्मकः द्वे मत्स्यविशेषस्य । “गर” इति प्रमिद्वस्य ॥ १७ ॥ सहस्रदंष्ट्रः पाठी-
 द्वे सहस्रदंष्ट्रस्य मत्स्यविशेषस्य । उत्तूपी शिशुकः द्वे शिशुमागकारमत्स्यस्य
 नलमीनः “नलयोर्मदेदाग्रदमीनोऽपि” । चिलिचिमः “चिलिचिमिः”
 “नलमीनश्चिलिचिमिः” इति घोषालितः द्वे जलनृणामिन्मत्स्यविशेष-
 “वेगसा” इति प्रमिद्वस्य । प्रोष्ठी शफरी द्वे “गहरी” इति ख्यातस्य शुभ्रमन-

धुद्राण्डमत्स्यसंघातः पोताधानमथो झपाः ॥

रोहितो मद्गुरः शालो राजीवः शकुलस्तिमिः ॥ १९ ॥

तिमिगिलादयश्चाथ यादांसि जलजन्तवः ॥

तद्देदाः शिशुमारोद्रशङ्खो मकरादयः ॥ २० ॥

स्यात्कुलीरः कर्कटकः कूर्मं कमटकच्छपो ॥

ग्राहोऽवहारो नक्रस्तु कुम्भीरोऽथ महीलता ॥ २१ ॥

गण्डूपदः किञ्चुलको निहाका गोधिका समे ॥

गेषस्य । शुमि तु प्रोष्ठः शपरः ॥ १८ ॥ धुद्राश्च ते अण्डमन्स्याथ तेषां मेषातः
आधानमुच्यते एकम् । अथो झपा मत्स्यविशेषा पश्यन्ते न तु पर्यायाः ।
हेतः “रोही” इति प्रसिद्धस्य । मद्गुरः “मद्गुरा” इति प्रसिद्धः । शालः
प्रलोऽपि चक्राङ्कितो मत्स्यः । राजीवः “राया” इति प्रसिद्धः । शकुलः
“शकुलान्” “सारा” इति प्रसिद्धः । तिमिः ॥ १९ ॥ तिमिगिलाः ।
“तिमिगिलादयोऽप्ये” एकम् । यादांसि जलजन्तवः हे जलपरमा-
“तद्देदाः जलजन्तूनां विशेषाः । शिशुमारः “शिरम” इति ख्यातः ।
“शिरम” इति विश्वमेदिन्या । उद्रः “हृद”
“हृद” इति प्रसिद्धः । मकरो “मगरा” इति प्रसिद्धः ।
“शुद्राण्डजलहस्तादयः ॥ २० ॥ कुलीरः “कुलिरः” कर्कटकः कच्छपः
“कर्कटः” “कर्कटः कुलिर” इति हेमः हे “कुल्ले रेषट्टा” इति
“कुल्ले” कूर्मः कमटः कच्छपः “अन्यत्र कच्छपीत्यपि पाठः” । “कच्छपी
“मिमेदे इल्लो धुद्रगदान्तरे । शुमि निधन्तरे कूर्मे मद्गुरन्धान्तरेऽपि च” इति
“मिदिन्या । त्रीणि “कांगव” इति प्रसिद्धस्य । ग्राहः अवहारः हे गोह
“गोहमावज” इति ख्यातस्य । अवश्रियतेऽनेनेति । “अवहागभारापा-
“शुपनं ख्यातम्” इति यञ् । कर्तारि गो या । अथ अवराह इति पर्यादान्तरे
“यिते तन् अवपूर्वकाद्देव त्याग इत्यस्माद् यजि बोध्यम् । “अवहागन्तु युद्धा-
विधाना ग्राहभारयोः” इति हेमः । नक्रः कुम्भीरः हे नक्रस्य ग्राहविशेषस्य
“गुमर” इति ख्यातस्य । कुम्भी हन्ती तमीरयति कुम्भीरः । महीलता ॥ २१ ॥
गण्डूपदः किञ्चुलकः “किञ्चिलिकाः किञ्चुलकः” त्रीणि जलपरभेदस्य “केषु
मद्गुरा, दातारा, गाढोऽ” इति ख्यातस्य । गण्डो ग्रन्थस्य पदान्धस्य गण्ड-

पुंस्येवाञ्धुः प्रहिः कूप उदपानं तु पुंसि वा ॥ २६ ॥
 नेमिन्निकाऽस्य चीनाहो मुखवन्धनमस्य यत् ॥
 पुष्करिण्यां तु खातं स्यादखातं देवखातकम् ॥ २७ ॥
 पद्माकरस्तडागोऽस्त्री कासारः सरसी सरः ॥
 वेदान्तः पल्लवं चाल्पसरो वापी तु दीर्घिका ॥ २८ ॥
 क्षेत्रं तु परिखाधारस्त्वंभसां यत्र धारणम् ॥
 स्यादालवालभावालभावापोऽथनदी सरित् ॥ २९ ॥

पिबन्ति तत्र आहारः निपानं इति द्वे । अन्धुः प्रहिः कूपः उदपानं
 रि “पिही” इति ख्यातस्य । तत्रोदपानं पुंसि वा ॥ २६ ॥ अस्य कूपस्य
 अन्ते गङ्गादिधारणार्थं दारुण्यं मा त्रिका । “त्रिका कूपस्य नेमौ
 ब्रके पृष्ठधरेऽस्त्रियाम्” इति विश्वमेदिन्या । एकं “हातराहाट” इति
 कृतम् । अस्य कूपस्य पाषाणादिभिर्मण्डुसनिबन्धनं “नन्दीपट्ट” इति ख्यातं
 द्वे उच्यते । “विनाहः” एकम् । पुष्करिणी खातं द्वे पुष्करिण्याः ।
 देवखातकं “अखातो देवखातकः” इति पुष्काण्डेऽमरदत्तात्पुंस्य-
 अकृत्रिमखातस्य । देवद्वारस्यजलाशयस्येत्यन्ये ॥ २७ ॥ पद्माकरः
 कामारः सरसी सरः पद्म तडागस्य । तत्र तडागे तडाक इति पाठः ।
 त्रिपुंसकयोः । “तडाकतडागावपि” । अत्र पद्मादि द्वे मपद्मागाधजला-
 य । कामारादिवयं कृत्रिमपद्माकरस्येत्यपि मतम् । सरसी स्त्री । सरः
 पुं । वेदान्तः पल्लवं “पल्लवः” । “वेदान्तः पल्लवोऽस्त्री” इति वाचस्पतिः ।
 सरः त्रीणि स्वल्पसरसः । वापी “वापिः” । “वाप्यां वापिरपि स्मृता” इति
 पकोशः । दीर्घिका द्वे “दीर्घा” इति ख्यातायाः अवरोहणवापिकायाः
 ८ ॥ क्षेत्रं परिखा द्वे दुर्गाद्वहिर्यत्परितः खानं क्रियते तस्य “चर” इति
 दस्य (खंदक इत्यपि प्रमिष्टिः) । यत्र अम्भसां धारणं क्षेत्रादितेकार्थं
 तानां संग्रहणं स आधार उच्यते एकम् “धारणं बांद” इति ख्यातस्य ।
 तम् । “अपां धारणमाधारस्तदन्त्यं चालवालकम्” इति । आलवालं “अल-
 वः” आवालं आवापः त्रीणि वृक्षादिमूले समन्ततोऽम्भसो धारणार्थं यदे-
 तस्य “अल्ले” इति ख्यातस्य । नदी सरित् ॥ २९ ॥ तरङ्गिणी
 तटिनी शदिनी “शदिनी” धुनी स्रोतस्विनी

अमरकोशप्रथमहाग्नस्य वर्गानुक्रमेण श्लोकमन्त्राः

वर्गः	वर्गनामानि.	मूलश्लोकाः	श्लोकश्लोकाः
	आदि परिभाषायाः श्लोकाः .	१	१
१	रसवर्गस्य	६०॥	३॥
२	श्रोमवर्गस्य ..	३	॥
३	दिग्वर्गस्य ..	३०	१॥
४	कालवर्गस्य .	३१	१॥
५	धीवर्गस्य ..	१३	२॥
६	शब्दादिवर्गस्य ..	३५	३
७	नाट्यवर्गस्य ..	३८	१॥
८	पातालभोगिवर्गस्य ...	११	१॥
९	नरकवर्गस्य ..	३॥	०
१०	वारिवर्गस्य ..	४३	॥
	अनुक्रमश्लोकी ..	२	०

सटीकामरकोशस्य

द्वितीयं काण्डम्.

वर्गाः पृथ्वीपुरक्ष्माभृदन्नौपधिमृगादिभिः ॥
 नृब्रह्मक्षत्रविदशङ्गेः साङ्गोपाङ्गेरिहोदिताः ॥ १ ॥
 भूर्भूमिरचलाऽनन्ता रसा विश्वंभरा स्थिरा ॥
 घरा घरित्री घरणिः क्षोणिर्ज्या काश्यपी क्षितिः ॥ २ ॥
 सर्वसहा वसुमती वसुधोर्वी वसुंधरा ॥

गोत्रा कुः पृथिवी पृथ्वी क्ष्माऽजनिर्मेदिनी मही ॥ ३ ॥
 ("महिः" इति । गह्वरी घात्री गौरिला कुम्भिनी क्षमा ॥
 "महिः" इति । रत्नगर्भा जगती सागराम्बरा ॥ १ ॥") (१)

१. १. १. नमः ॥ वर्गा इति । इह वक्ष्यमाणेऽसिन्काण्डे अमृच्छारानग-
 र्णां मृत्लावेष्टादिभिः सहितः पृथ्वीपुरादिशब्दैर्वर्गा उदिताः ।
 रन्त्या इत्यर्थः । तत्र क्ष्माभृच्छूलः । मृगादिभिरित्यादिशब्देन पक्षिणां
 । "यत्र मृगानां पुनः पुनः न मृगादी मृदः । अस्मिन्पक्षे ताच्छीन्ये
 ॥ १ ॥ भूः भूमिः अचला न चलतीत्यचला । अपरा अचलाः
 ॥ सन्ति अस्याम् । अशेषाश्च । अनन्ता रसा विश्वंभरा स्थिरा घरा
 ॥ घरणिः क्षोणिः "क्षोणी क्षोणिः क्षोणी" इत्या काश्यपी क्षितिः ॥ २ ॥
 इहा वसुमती वसुधा उर्वी वसुंधरा गोत्रा कुः पृथिवी । "पृथिवी" । "पृथिवी
 ॥ पृथ्वी" इति शब्दार्थः । पृथ्वी क्ष्मा अजनिः "अजनी" मेदिनी
 । "महिः" इति समर्पितविर्नामानि भूमिः । अथ भूमी-धरणीत्यादयो
 यन्ता अपि । "वृद्धिकागद्वितनः" इति गण्यशब्दात् ॥ ३ ॥ विष्टुत्वेष्टादश
 प्रथ ॥ १ ॥ मृत् मृत्पिक्ता । "मृदमिक्ता" । इह मृदः । मृत्ता मृत्ता ।

मृन्मृत्तिका प्रशस्ता तु मृत्सा मृत्सा च मृत्तिका ॥

उर्वरा सर्वसस्याख्या स्याद्दूषः क्षारमृत्तिका ॥ ४ ॥

ऊपवानूपरो द्रावप्यन्यलिङ्गो स्थलं स्थली ॥

समानो मरुधन्वानो द्वे खिलाग्रहते समे ॥ ५ ॥

त्रिष्वथो जगती लोको विष्टुपं भुवनं जगत् ॥ ६ ॥

लोकोऽयं भारतं वर्षं शरावत्यास्तु योज्वधेः ॥ ६ ॥

देशः प्राग्दक्षिणः प्राच्य उदीच्यः पश्चिमोत्तरः ॥

प्रत्यन्तो म्लेच्छदेशः स्यान्मध्यदेशस्तु मध्यमः ॥ ७ ॥

आर्यावर्तः पुण्यभूमिर्मध्यं विन्ध्यहिमालयोः ॥

नीवृज्जनपदो देशविषयो तूपवर्तनम् ॥ ८ ॥

त्रिष्यागोष्ठान्नडप्राये नङ्गान्नङ्गल इत्यपि ॥

कुमुदान्कुमुदप्राये वेतस्वान्वहुवेतसे ॥ ९ ॥

शादलः शादहरिते सजम्बाले तु पङ्किलः ॥

जलप्रायमनूपं स्यात्पुंसि कञ्चस्तथाविधः ॥ १० ॥

अन्देशे न विद्यते । तं म्लेच्छविषयं प्राहुरार्यावर्तमतः परम्” इति । मध्य-
 ॥ मध्यमः द्वे । एतत्परिमार्णं तु । “हिमवद्दिन्ध्ययोर्मध्यं यत्प्राग्निशनादपि ।
 रगेव प्रयागाच्च मध्यदेशः प्रकीर्तितः” इति ॥ विनशनं तीर्थभेदः । “कुरु-
 त्म्” ॥ ७ ॥ आर्यावर्तः पुण्यभूमिः द्वे विन्ध्यहिमाचलयोरन्तरस्य । उवर्तं
 “आसमुद्राच्च वै पूर्वादाममुद्राच्च पथिमान् ॥ तयोरिवान्तरं गिर्योरार्यावर्तं
 संज्ञाः” इति । हिमप्रधानोऽगः हिमागः । हिमेनाल्पते हिमालः । अल-
 प्तिष्ठो षच् । हिमागयोरित्यपि पाठः । नीवृज् जनपदः द्वे जनवर्षास्य-
 त्पुण्य मणघादेः । नीवृज्पुमि साहचर्यात् नियतं वर्ततेऽस्मिन्नीवृज् ।
 “नृपति” इति दीर्घः । जनः पदं वस्तु यत्र । “जनपदोऽपि” । “भवेज्जनपदो
 योऽपि जनदेशयोः” इति विश्वमेदिन्या । देशः विषयः उपवर्तने त्रीणि
 मुद्रायलक्षणस्य देशमात्रस्य ॥ ८ ॥ अथ गोष्ठशब्दमभिव्याप्य वक्ष्य-
 ः त्रिषु । त्रिषु लिङ्गेषु इत्यर्थः । नङ्गान् नङ्गलः द्वे नडप्राये नडवहुले
 कुमुदानित्येकं कुमुदप्राये । वेतस्वानित्येकं बहुवेतमे । बहुवो वेतमा-
 त्तरा यत्र तस्मिन् देशे । तदस्मिन्मालीत्यर्थे “कुमुदनडवर्तमेभ्योऽस्तुप्” ॥ ९ ॥
 “मालवर्णहरिते देशे शादल इत्येकम् । शादाः सन्त्यस्मिन् शादलः । एतौ
 वटवर्णयोः । “वटवर्णमणिशाङ्गलौ” इति द्विरूपकोशात् । शाङ्गल इत्यपि
 ॥ । सजम्बाले कर्दमपुक्ते देशे पङ्किल इत्येकम् । जलप्रायं अनूपं द्वे जल-
 लदेशस्य । अनुगता आपोऽत्र अनूपम् । अनूपदेशलक्षणम् । “नानाद्रुमल-
 विधिरप्रान्तशीतलः ॥ वनेष्वपि मनूपं तन् मस्यैव्रीहियवादिभिः” ॥ तथा-
 च अनूपमटशः कश्चिद्यथादेरुपान्तदेशः कञ्च इत्युच्यते । एकम् । कञ्च-
 दस्य पुमीति विशेषस्त्रिविधेति पूर्वोक्तस्य बाधनार्थः । कञ्च इत्यनूपस्यैव

स्त्री शर्करा शर्करिलः शर्करः शर्करावति ॥

देश एवादिमावेवमुन्नेयाः सिकतावति ॥ ११ ॥

देशो नद्यम्बुवृश्चम्बुसंपन्नव्रीहिपालितः ॥

स्यान्नदीमातृको देवमातृकश्च यथाक्रमम् ॥ १२ ॥

सुराज्ञि देशे राजन्वान् स्यात्ततोऽन्यत्र राजवान् ॥

गोष्ठं गोस्थानकं तच्च गोष्ठीनं भूतपूर्वकम् ॥ १३ ॥

पर्यन्तभूः परिसरः सेतुरालौ स्त्रियां पुमान् ॥

वामलूरश्च नाकुश्च बल्मीकं पुन्रपुंसकम् ॥ १४ ॥

अयनं वर्त्म मार्गाश्चपन्थानः पदवी सृतिः ॥

पयोप इति केचिन् । कञ्चम् । “कञ्चमनूप” इति बोपालितः ॥
 शर्करा शर्करिलः द्वे बालुकापुस्तदंशे । तत्र शर्करा स्त्री । शर्करः
 पान् द्वे बालुकापुस्तस्य देशादेः । आदिर्मा शर्कराशर्करिला देशे एव
 मुखिलगी च” इति नियमान् । एवं सिकतापुस्तस्य उद्धनीयाः । त
 सिकताः सिकतिल इति द्वे सिकतापुस्तस्य देशस्य । सिकतः सिक
 द्वे बालुकापुस्तस्य देशादेः । तत्र सिकताः नित्यं स्त्रियां बहुव्ये चत्
 शर्करासिकतागन्दी द्वावपि बहुवचनान्ताविति केचिन्” ॥ ११ ॥ देश
 नद्यम्बुमिदृशम्बुमिथ मेघघर्षादिभिः पागितो देशः क्रमेण नदीमातृ
 मातृकश्च स्यात् । नद्यम्बुजातस्यद्विती नदीमानृकः । वृष्ट्यम्बुजातस्य
 देवमातृक इत्यर्थः । “देवो मेघे गुं गत्रि” इति विधः । एकैकम् ॥ १२
 राज्ञः शोभनो राजा यत्र स गुराजा तस्मिन्देसे राजन्वान् एकम् ।
 न्दान्मागम्भे” इति निपातितो राजन्वान्शब्दः । ततोऽन्यत्र राजम
 देशे राजान् एकम् । गोष्ठं गोस्थानकं द्वे गवां स्थानस्य । सन् गो
 पूर्वकं चेत् गोष्ठीनामित्युच्यते । पुंस्त्रियौ यत्र गार आगन् गार्थाने गोष्ठीनामि
 “गोशान्त्रयं भूतपूर्व” इति सत्र । एकम् ॥ १३ ॥ पर्यन्तभूः परिसरः द्वे
 पर्यन्तदीनापुस्तदंशः । सेतुः आदिः “आली” द्वे सेतोः “पु
 मन्तस्य । ” गीतिज्ञानामाली सेतुः पुमानियन्तरयः । वामलूरः
 वर्त्म इति वर्त्मन्तस्य ॥ १४ ॥ अयनम् । अयनेऽयनम् । “अय

(“द्यावापृथिव्यो रोदस्यो द्यावाभूमी च रोदमी ॥
दिवस्पृथिव्यो गङ्गा तु रुमा स्याद्ववणाकरः ॥३॥”)

इति भूमिवर्गः ॥ १ ॥

पूः स्त्री पुरीनगर्यां वा पत्तनं पुटभेदनम् ॥
स्थानीयं निगमोऽन्यत्तु यन्मूलनगरात्पुरम् ॥ १ ॥

तच्छाखानगरं वेशो वेश्याजनसमाश्रयः ॥
आपणस्तु निपद्यायां विपणिः पण्यवीथिका ॥ २ ॥

२) दीनामसङ्कुलम् । पुरस्योपस्करं चोक्तमिति श्रुतः ॥ १८ ॥ “द्यावत्यादिनि
) दिवचननामानि द्यावाभूम्योः । गङ्गेत्यादि त्रयं क्षारममुद्रस्य । “गङ्गा न
सुरागृहे । रुमा सुग्रीवदारेषु विशिष्टलवणाकरं” इति मेदिनी । “गङ्गा
स्त्रियाम् ॥” ॥ १ ॥ अद्वीपाद्वापेक्षया भूमिर्वात्र प्रधानमिति भूमिवर्ग
व्यपदेशः । एवमन्यत्रापि भन्तव्यम् ॥ इति भूमिवर्गः ॥ १ ॥ पूः पुंस्त्री
नगरी पत्तनं “पट्टनं” पुटभेदनं स्थानीयं निगमः मत्तकं नगरस्य । पूः
पुरीनगर्यां वा स्त्रिया । पक्षे पुरं नगरम् । केचिदत्र भेदं चक्षुर्यथा । यत्र
शिल्पिनोऽनेकवणिगादिव्यवहारस्तत्पुरादिसंज्ञम् । यत्र राजा तदनु
सन्ति तत्पुरं पत्तनादिसंज्ञम् । यत्राकारादिवेष्टितं विस्तीर्णं पुरं तत्
यादिनामकमिति । यन्मूलनगरादन्यत्पुरं तच्छाखानगरमित्यन्वयः । ए
मूलनगरं राजधानी ॥ १ ॥ वेश्याजनस्य समाश्रयो निवेशस्थानं वेश
च्यते । द्वे वेश्यानिवासस्य । तालव्यान्तम् । “नेपथ्ये गृहमात्रे च
वेश्यागृहेऽपि च” इति तालव्यान्ते रभसः । “गृहमात्रे गणिकायाः सन्ननि
भवेष्टु तालव्यः । तालव्यो मूर्धन्योऽलंकरणे कथित आचार्यः” इति
विवेकः । आपणः निपद्या द्वे क्रय्यवस्तुशालायाः । हट्टवणिकपथपण्या
दिकमपि । विपणिः “विपणी” पण्यवीथिका द्वे क्रय्यवस्तुशालायां
चत्वार्यपि हट्टस्येत्यन्ये । विपणिः स्त्री । “आपणादि द्वयं हट्टस्य वा
इति प्रसिद्धस्य । विपणीति द्वयं हट्टशून्यविक्रयस्थानस्येत्यपि मतम्” ॥
रथ्या । रथं वहतीति “तद्वहति रथयुग” इति यत् । प्रतोली विशिखा श्र

इदं पद्यं तालपत्रपुलकेऽपि नास्ति ।

स्थया प्रतोली विशिखा स्याचयो वप्रमस्त्रियाम् ॥
प्राकारं वरणः सालः प्राचीनं प्राततो वृत्तिः ॥ ३ ॥

भित्तिः स्त्री कुट्यमेष्टकं यदन्तर्न्यस्तकीकसम् ॥
गृहं गेहोदवसितं वेश्म सद्य निकेतनम् ॥ ४ ॥

निशान्तर्पस्त्यसदनं भवनागारमन्दिरम् ॥
गृहाः पुंसि च भूम्येव निकायनिलयालयाः ॥ ५ ॥

वासः कुटी द्वयोः शाला सभा संजवनं त्विदम् ॥
चतुःशालं मुनीनां तु पर्णशालोदजोऽस्त्रियाम् ॥ ६ ॥

गुन्तरमार्गस्य । चयः वप्रं द्वे परिखोद्धृतमृत्तिकाहृतस्य । प्राकाराधारस्य ।
प्राकारः वरणः सालः “शालः” । “तालव्यो नृपक्षपयोः शालो वृक्षे
त ए च । तालव्यदन्त्य उवतस्तथा स्त्रियां वृक्षशाखायाम्” इत्युष्पनिर्वेकः ।
वरणराजयोः” इति रभसः । प्रयं यष्टिकाफण्टकादिरचितवेष्टनस्य ।
प्रान्तभागे या वृत्तिः वेष्टनं वेषुकण्टकादीनां तन्प्राचीनमित्युच्यते ।
“मित्यपि” । एकम् ॥ ३ ॥ भित्तिः कुट्यं द्वे भित्तेः । सन्कुटी अन्त-
र्न्यस्त्यं चेदेष्टकसम् । एष्टकं एष्टोकम् । “भवेदेष्टोकमेष्टकम्” इति द्विरू-
पम् । एकम् । अन्तर्न्यस्तानि कीकस्तानि अस्थीनि दाढ्यार्थं यत्र तत् ।
छाटेनद्रव्यसोपलक्षणम् । गृहं गेहं उदवसितं वेश्म सद्य निकेतनम् ।
निशान्तं पस्त्यं वस्त्यं वशेतिः “तत्र साधुः” इति यत् । सदनं “साद-
नं” “सदनं सादनं समम्” इति द्विरूपकोशः । भवनं अगारम् आगारम् ।
अगारमागारमपगामापगामपि” इति द्विरूपकोशः । मन्दिरं गृहाः निकायः
ः आलयः पोदश गृहस्य । तत्र गृहशब्दः पशुत्वे नित्यं पुंसि च ।
[अपि ।” ॥ ५ ॥ वासः कुटी शाला सभा चत्वारि सभागृहस्य ।
द्वौ द्वयोः स्त्रियां तु कुटी कुटिभ्यः । “कुटः फोटे पुमान्ग्री पटे स्त्रीपु-
त्रे” इति मेदिनी । गृहादिमभान्तानि विंशतिर्नामानि गृहस्वेत्यन्ये ।
चतुःशालम् । चतुर्गुणां शालानां समाहारः । द्वे अन्योन्याभिमुखशाला-
स्त्य “चासोपी, चापट, चाफ इति प्रमिद्वयः” । पर्णशाला उदजः
नेष्टकस्य । “उदजस्तनवापलादिः” इति वृत्तिकोशः ॥ ६ ॥ वस्त्यं आश-

चैत्यमायतनं तुल्ये वाजिशाला तु मन्दुरा ॥
 आवेशनं शिल्पिशाला प्रपा पानीयशालिका ॥ ७ ॥
 मठश्छात्रादिनिलयो गङ्गा तु मदिरागृहम् ॥
 गर्भागारं वासगृहमरिष्टं मृतिकागृहम् ॥ ८ ॥
 ("कुट्टिमोऽस्त्री निवद्धा भूश्चन्द्रशाला शिरोगृहम्
 वातायनं गवाक्षोऽथ मण्डपोऽस्त्री जनाश्रयः ॥
 हर्म्यादि धनिनां वासः प्रासादो देवभूभुजाम् ॥ ९ ॥
 सौधोऽस्त्री राजसदनमुपकार्योपकारिका ॥
 स्वस्तिकः सर्वतोभद्रो नन्द्यावर्तादयोऽपि च ॥ १० ॥

न द्वे यज्ञायतनभेदस्य । वाजिशाला मन्दुरा द्वे अभ्यशालायाः "पाणा-
 ल्यातायाः । आवेशनं शिल्पिशाला शिल्पशालेत्यपि पाठः ।
 शैल्यस्य शालेति । द्वे स्वर्णकारादीनां शालायाः । प्रपा पानीयश-
 ळ जलशालायाः "पाणयोही इति प्रसिद्धायाः" ॥ ७ ॥ छात्रादि-
 शिष्यादीनां गृहं मठ इत्युच्यते । "छात्रोऽन्तेवास्यादिर्येषां परिव्रा-
 कादीनां तेषां निलय इति वा" । आदिना फापालादिसंग्रहः ।
 मध्यस्थानस्य । गर्भागारं वासगृहं द्वे गृहमध्यभागस्य भाजघर इति प्र-
 अरिष्टं मृतिकागृहम् । "मृतकादीनामत्यविकल्पात्मृतकागृहम्" । द्वे
 स्थानस्य । चत्वारोऽपि पर्याया इत्यन्ये । पापाणादिनिवद्धा-
 इत्येकम् । फरसर्वदी, भूमिगृह, तळघर इति प्रसिद्धस्य । चन्द्रादिद्वय-
 रितनगृहस्य उपरमाडी, अटाळी, गच्ची इत्यादिप्रसिद्धस्य ॥ ८ ॥ व-
 गवाक्षः द्वे गवाक्षस्य श्लोका इति प्रसिद्धस्य । मण्डपः जनाश्रयः द्वे
 पस्य । तत्र मण्डपः क्लीबपुंसोः । धनिनां धनवतां वासः गृहं तत् ह-
 आदिना स्वस्तिकाट्टालिकादेर्ग्रहः । देवानां राज्ञां च गृहं प्रासादः
 ॥ ९ ॥ सौधः । मुधया लिप्तः । मुधा तु भिन्व्यादिरञ्जनार्थं यत् श्वेत-
 राजसदनं उपकार्यो उपकारिका चत्वारि राजगृहस्य । स्वस्तिकाद-
 मघनां राजगृहाणां प्रभेदाः स्युः । तत्र चतुर्द्वारगतीरणः स्वस्तिकः ।
 परिगृहं सर्वतोभद्रः । वतुलाकृतिर्नन्द्यावर्तः ॥ १० ॥ विन्तीर्णः मुन्दरो

व्यञ्जकः प्रभेदा हि भवन्तीश्वरसङ्गनाम् ॥
 प्राकारं भूभुजामन्तःपुरं स्यादवरोधनम् ॥ ११ ॥
 भित्तिः तश्चावरोधश्च स्यादङ्गः क्षौममस्त्रियाम् ॥
 गृहं मे प्रघणालिन्दा वहिर्द्वारप्रकोष्ठके ॥ १२ ॥
 ग्रहणी देहल्यङ्गं चत्तराजिरे ॥
 अधस्तादारुणि शिला नासा दारूपरि स्थितम् ॥ १३ ॥
 प्रच्छन्नमन्तर्द्वारं स्यात्पक्षद्वारं तु पक्षकम् ॥
 वलीकनीध्रे पटलप्रान्तेऽथ पटलं छदिः ॥ १४ ॥

हः । “विच्छदकः” आदिना रुचकवर्द्धमानादिग्रहः । भूभुजां राज्ञां
 गारं सौगृहं तत्र अन्तःपुरं अवरोधनम् ॥ ११ ॥ शुद्धान्तः अवरोधः
 रीरे । अहः क्षौमं “क्षौमं” द्वे इम्यादिपृष्ठस्य “उपरिगृहस्य माटी इत्या-
 ल्यातस्य” । गृहविशेषसत्वेके । प्रघणः प्रघणः । प्रविशद्भिर्जनैः पादैः
 न्यते न प्रघणः प्रघणश्च । हन्धातुः । अलिन्दः आलिन्दः ।
 श्ले आलिन्दः प्रघणः प्रघणमन्था ” इत्यमरमात्रा । श्रीणि द्वागद्विह्वः
 श्रव ओटा इति प्रमिदस्य । “द्वाग्रप्रकोष्ठाद्विर्द्वागप्रवर्तिचतुष्प-
 पाहिरी इति ग्यातस्य” ॥ १२ ॥ गृहावग्रहणी देहली द्वे गृहद्वाग-
 प्रघण उदरा इति प्रमिदस्य । “देहं गोमयापुपलेपं लावीति विगृही-
 द्द्वागधोभागस्य उपरओटा उदरा इति ग्यातस्य ।” अङ्गं अङ्ग-
 अङ्गं प्राङ्गणे याने कामिन्यामङ्गना मता” इति नान्तर्गणे विश्वः । चन्द-
 श्रीणि प्राङ्गणस्य । शिलेत्येकः दारुसम्भाषः स्थितकाष्ठस्य । “शिली” ।
 दारु शिल्प्योऽपि नामा दारुधर्मस्य यत्र” इति शेषालितात् । नामे-
 “दन्तान्तम्” दारुसम्भोपरि स्थितस्य दारुणः “ममकपही गणेरुपही
 प्रमिदस्य” ॥ १३ ॥ प्रच्छन्ने अन्तर्द्वारं द्वे शुभद्वागस्य विगृहीतस्य ।
 पक्षके द्वे पार्श्वद्वागस्य । मागिलदार इति लोकप्रमिदः । “प्रच्छ-
 द्द्वारं स्तान्पक्षद्वारं तदुच्यते” इति शाल्यात् पक्षद्वारं पूर्वान्वर्तमानम् ।
 वलीकः पटलं प्रान्तः” इति शेषालितात्पुम्बमपि । नीध्रे द्वे पट-
 लान्ते गृहपृष्ठादनस्य “भित्तिवह्निभोगीयस्य यद्वचनं पदवी इति ग्यातस्य” ।
 छदिः द्वे छादनस्य “क्षकस्य इति ग्यातस्य” । छादिः सान्तं क्षिपाम् ।

गोपानसी तु वलभी छादने वक्रदारुणि ॥
 कपोतपालिकायां तु विटङ्गं पुनपुंसकम् ॥ १५ ॥
 स्त्री द्वार्द्वारं प्रतीहारः स्याद्वितर्दिस्तु वेदिका ॥
 तोरणोऽस्त्री वहिर्द्वारं पुरद्वारं तु गोपुरम् ॥ १६ ॥
 कूटं पूर्दारि यद्धस्तिनखस्तस्मिन्नथ त्रिषु ॥
 कपाटमररं तुल्ये तद्विष्कम्भोर्गलं न ना ॥ १७ ॥
 आरोहणं स्यात्सोपानं निश्रेणिस्त्वधिरोहिणी ॥
 संमार्जनी शोधनी स्यात्संकरोऽवकरस्तथा ॥ १८ ॥

पौ ॥ १४ ॥ गोपानसी वलभी “वलभिः” । वडमीति मूर्ध्ना
 द्वान्ते वडमीचन्द्रशाले सौधोर्ध्ववेदमनि” इति रमसः । “ओको गृहं पिटे
 मी चन्द्रशालिका” इति त्रिकाण्डशेषः । द्वे छादनार्थं यद्धक्रदारु तत्र ।
 भूतवक्रकाष्ठे इत्यर्थः । पटलाधारवंशपञ्जरस्य ओमण कडणी
 प्रसिद्धस्य । सजा इत्यपि मतम् । कपोतपालिका विटङ्गं द्वे
 णादिरचितपक्षिगृहस्य ॥ १५ ॥ द्वाः द्वारं प्रतीहारः “प्रतीह
 रः” । तत्र द्वाः स्त्रियां रेफान्तः । वितर्दिः “वितर्दी” वेदिका द्वे
 णादिषु कृतस्योपवेशस्थानस्येति वा । “वितर्दिः स्त्री । तोर
 णं द्वे तोरणस्य “द्वारबाह्यभागस्य ।” पुरद्वारं गोपुरं द्वे नगरद्वारस्य ।
 त्रि नगरद्वारे मुखेनावतारणार्थं “क्रमनिर्गम” यन्मृत्कूटं क्रियते तत्र
 । इत्येकम् । कपाटं “कवाटम्” । “कवाटश्च कपाटश्च त्रिषु स्या
 त्” इति वाचस्पतिः । “कवाटश्चार्णम्” इति त्रिकाण्डशेषः । अररं द्वे कवा
 णातस्य । ते त्रिषु । तत्र स्त्रियां कपाटी अररी । तद्विष्कम्भः तस्य क
 वट्टम्भके यन्मुसले तद्वर्गलमित्युच्यते । अडसर इति लौकिकप्रसि
 धीनपुंसकपोः । स्त्रियां त्वर्गला । “तद्विष्कम्भ्यर्गलमिति पाठः” ॥ १
 ७ ॥ आरोहणं सोपानं द्वे सोपानस्य । पायगी इति ग्यातस्य ।
 निश्रेणी इत्यपि । निषता श्रेणिः पदिरग्रेति निश्रेणिः । “अधिरो
 हिणी” । निमणी “शिडी” इति ग्यातस्य । संमार्जनी शोधनी द्वे “सार
 मुनी” इति ग्यातस्य । संमार्जन्या निक्षिप्ते निरस्ने केर इति ग्याते संव
 मेकार इति पाठे कर्मणि घप् । अवकरः इति द्वयम् ॥ १८ ॥ मुग्धा नि

क्षिप्ते'मुखं निःसरणं'संनिवेशो निकर्षणम् ॥
समो संवसथग्रामो वेश्मभूर्वास्तुरस्त्रियाम् ॥ १९ ॥

ग्रामान्त उपशल्यं स्यात्सीमसीमे स्त्रियामुभे ॥
घोष आभीरपल्ली स्यात्पक्वणः शवरालयः ॥ २० ॥

इति पुरवर्गः ॥ २ ॥

महीध्रे शिखरिक्ष्माभृदहार्यधरपर्वताः ॥
अद्रिगोत्रगिरिग्रावाचलशैलशिलोचयाः ॥ १ ॥

लोकालोकश्चक्रवालस्त्रिकूटस्त्रिककुत्समो ॥
अस्तस्तु चरमक्ष्माभृदुदयः पूर्वपर्वतः ॥ २ ॥

शृङ्गादेर्मृगभूतस्य द्वाग्प्रदेशस्य "उगदात्, शुटीलदार इति गव्यान्त्यस्य
निःसरणम्" संनिवेशः निकर्षणं द्वे गमीप्सीनवागम्यान्त्यस्य
शृङ्गादिरचनापगिच्छिदप्रदेशस्येत्यर्थः । संवसथः ग्रामः द्वे ग्रामस्य
भूमिः पान्तुरित्युच्यते द्वे "शृङ्गरचनापगिच्छिदभूमिः" ॥ १९ ॥
ग्रामस्य गमीपप्रदेशे उपशल्यमित्येकम् । ग्रामान्तमुपशल्यमित्या
तत्र ग्रामस्यान्तं गमीपम्" सीमा सीमा द्वे ग्रामादेर्मर्यादायाम्
सीमप्रित्यादि निपातनात् पूर्वं नकारान्तः । "उभे द्वे द्विषाम्" । घो
षटी "आभीरपल्लिः" द्वे गोपालग्रामस्य तद्गृहस्य वा । "शुटीलदार
पल्लिः" इति शाश्वतः । शवरस्यालयः पक्वण इत्युच्यते द्वे शिखरग्रामस्य
वनघण्टालः ॥ २० ॥ इति पुरवर्गः ॥ २ ॥ महीध्रः शिखर-
न् अहार्यः धरः पर्वतः अद्रिः गोध्रः गिरिः ग्रावा अचलः शैलः
शयः श्रयोदश पर्वतगामान्यस्य ॥ १ ॥ लोकालोकः । लोकालोका
गान्धकारावत्र सः । "लोह दर्शने" । पक्वणः "चक्रवालः" द्वे गहरी-
। भूमेः प्राकारभूते गिरौ । शिखरः शिखरु द्वे शिखरापलस्य । "शिखर-
लपणे शिखरः पर्वतान्तो" इति ईमः । दान्तः शिखरु । जन्तः चरमस्ता-
द अन्तापलस्य । "अन्तं क्षिमेऽप्यवगते शिषु ना दक्षिमावले" इति दिग्ध-
र्या । उदयः पूर्वपर्वतः द्वे उदयापलस्य ॥ २ ॥ हिमवानित्यादयः मय

हिमवान्निषधो विन्ध्यो माल्यवान्पारियात्रिकः ॥
 गन्धमादनमन्ये च हेमकूटादयो नगाः ॥ ३ ॥
 पापाणप्रस्तरग्रावोपलाश्मानः शिला दृपत् ॥
 कूटोऽस्त्री शिखरं शृङ्गं प्रपातस्त्वतटो भृगुः ॥ ४ ॥
 कटकोऽस्त्री नितम्बोऽङ्गेः स्तुः प्रस्थः सानुरस्त्रियां ॥
 उत्सः प्रस्रवणं वारिप्रवाहो निर्झरो झरः ॥ ५ ॥
 दरी तु कन्दरो वा स्त्री देवखातचिले गुहा ॥

पर्वतविशेषाः । आदिना मलयचित्रकूटमन्दरादयः । “रजताद्रिस्तु कैलासश्च
 लस्तु मन्दरः । अपि किष्किन्धकिष्किन्ध्या वानराणां गिरि द्वयम्” इत्यादि
 ॥ १ ॥ एकैकम् । पारियात्रिकः । ठक् । “पारियात्रक इत्यपि पाठः
 गन्धमादन इति पुलिङ्गोऽप्यन्यत्र । “साद्गन्धमादनो भृङ्गो गन्धके वानराणां
 स्त्री सुरायां नगे न स्त्री” इति मेदिनी ॥ ३ ॥ पापाणः प्रस्तरः ग्रावश्च
 अस्मा शिला दृपत् तप्त पापाणस्य । शिलादृपदौ स्त्रियाम् । कूटको
 शृङ्गं त्रयमपि पुन्रपुंसकलिङ्गं पर्वताग्रस्य । अस्त्रीति पूर्वोत्तराभ्यां स्त्री
 शिखरवाची शृङ्गशब्दः स्त्री एव दृश्यते । प्रपातः अतटः भृगुः प्र-
 तात्पतनस्थानस्य । प्रपतत्यस्मिन्प्रपातः । न विद्यते तटोऽत्रेत्यतटः ।
 तस्तु तटो भृगुरित्यपि पाठः । तत्र प्रपत्यते यतस्तटान् स तटो च
 ॥ ४ ॥ अङ्गेनितम्बो मध्यभागः कटक इत्युच्यते एकम् । स्तुः प्रस्थ-
 व्रीणि पुन्रपुंसकलिङ्गानि समभूभागे पर्वतकदेशे । तत्र स्तुः पुमानेवेति
 धरः । स्त्रीति प्रस्थवत्यम्भः स्तुः । प्रतिष्ठन्तेऽस्मिन्प्रस्थः । सनोति ददाति
 मानुः । “सानुरस्त्रियां इत्यपि पाठान्तरम्” । उत्सः प्रस्रवणं द्वे यत्र
 निपत्य बहुलीभरति तस्य म्यानस्य । प्रस्रवत्यस्मिन्प्रस्रवणम् । वारि-
 निर्झरः झरः “शृङ्गो देवादिकात् पिन्वादिष्ठि झरा” । “अन इः झरिः” ।
 झरि च” व्रीणि झरा इति व्यानस्य । पश्चापि पर्याया इत्यन्ये ॥ ५ ॥
 कन्दरः द्वे पर्वतस्य गुहाकारकृत्रिमस्त्रियस्य । पथे कन्दरा । गुहा ग-
 देवगाने अकृत्रिमे विन्दे विलसिष्ये । केचिरेष्वगानादि पर्यायचतुष्टयमा-
 यन्त्याह्यः । “देवगाने विलं गुहा” इति । “गद्गद विलदम्भयोः” इति च । के-

गह्वरं गण्डशैलास्तु च्युताः स्थूलोपला गिरेः ॥ ६ ॥
 (“दन्तकास्तु बहिस्तिर्यक्प्रदेशान्निर्गता गिरेः ॥”) (१)
 खनिः स्त्रियामाकरः स्यात्पादाः प्रत्यन्तपर्वताः ॥
 उपत्यकाद्रेरासन्ना भूमिरूर्ध्वमधित्यका ॥ ७ ॥
 धातुर्मनःशिलाद्यद्रेगैरिकं तु विशेषतः ॥
 निकुञ्जकुञ्जौ वा क्लीबे लतादिपिहितोदरे ॥ ८ ॥

इति शैलवर्गः ॥ ३ ॥

अटव्यरण्यं विपिनं गहनं काननं वनम् ॥
 महारण्यमरण्यानी गृह्यारामास्तु निष्कुटाः ॥ १ ॥

मस्थूलभेदेन द्वाभ्यां द्वाभ्यां भेदमाहः । गिरेः मकाशाच्युताः पतिता ये
 श्चापाणाले गण्डशैला इत्युच्यन्ते । गिरेस्तिर्यक्प्रदेशान्निर्गताः शूला-
 चापाणाले दन्तका इत्येकम् ॥ ६ ॥ खनिः खानी खानिः । “खनि-
 स्तु खानिः” इति द्विरूपकोशः । आकरः द्वे रत्नाद्युत्पत्तिस्थानस्य खाण
 यावत्स्य । पादाः प्रत्यन्तपर्वताः द्वे पर्वतसमीपस्थाल्पपर्वतानाम् । अद्रे-
 ष्विहिता भूमिरुपत्यकेत्युच्यते एकम् । अद्रेरूर्ध्वा या भूमिः माऽधि-
 त्यका ॥ “उपाधिभ्यां त्यकासमासद्वयोः” इति पाणिनिमूत्रेण मित्रावेर्ता
 ण ७ ॥ अद्रेर्यन्मनःशिलादि स धातुस्तिष्यते । आदिना हरिताल-
 णादिप्रदः । तदुपनम् । “शुवर्णरोष्यताम्राणि हरितालं मनःशिला ।
 अनकामीमलोद्वहाः माहिहुलाः । गन्धकोऽग्रक इत्याद्या धातवो
 भवन्” इति । गैरिकं विशेषतो धातुः विशेषेण धातुर्गित्वेन प्रमिद-
 णिः । एकं गेरु “काव” इति ग्यावत्स्य । निहुञ्जः हुञ्जः द्वे लता-
 हितोदरे लताधाच्छादितगर्भे स्थाने । “विकल्पेन द्वे त्रीणि अपि” ।
 ना लतादिप्रदः ॥ ८ ॥ इति शैलवर्गः ॥ ३ ॥ अटवी अरण्यं विपिनं
 काननं वनं पट्टमरण्यस्य । तत्राटवी सिधाम् । “वृद्धिकागत्” इति
 । तेनान्यत्राटविरित्यपि । महारण्यं अरण्यानी । “हिमवारण्यसोमहर्षे”
 आनुशासनः टीप् ४ । द्वे महतो वनस्य । अरण्यानी सिधाम् । गृह्यारामाः

आरामः स्यादुपवनं कृत्रिमं वनमेव यत् ॥
 अमात्यगणिकागेहोपवने वृक्षवाटिका ॥ २ ॥
 पुमानाक्रीड उद्यानं राज्ञः साधारणं वनम् ॥
 स्यादेतदेव प्रमदवनमन्तः पुरोचितम् ॥ ३ ॥
 वीथ्यालिरावलिः पट्टिः श्रेणी लेखास्तु राजयः ॥
 वन्या वनसमूहे स्यादङ्कुरोऽभिनवोद्भिदि ॥ ४ ॥
 वृक्षो महीरुहः शाखी विटपी पादपस्तरुः ॥
 अनोकहः कुटः शालः पलाशी द्रुमागमाः ॥ ५ ॥
 वानस्पत्यः फलेः पुष्पात्तेरपुष्पादनस्पतिः ॥

निष्कृताः द्वे गृहसमीपकृत्रिमवनेषु । “कुटाद्गृहाभिप्रकान्ता निष्कृताः” ॥
 यत्कृत्रिमं कृत्या निर्धृत्तं वनं तत्र आरामः उपवनं इति द्वे । वृक्षमार्गि-
 कम् अमात्यानां वेश्यानां च यद्गृहोपवनं तत्र ॥ २ ॥ यद्राज्ञः साधारण-
 दामिरन्यैर्वा सह क्रीडाद्यर्थं वनं तत्र आक्रीडः उद्यानमिति द्वे ।
 “क्रीडमुद्यानम्” इत्यमरमालायामाक्रीडस्यापि स्वीयत्वमुक्तम् । अत उ-
 अन्तःपुरोचितं राज्ञीनामेव क्रीडायामुचितं चेत्प्रमदवनं स्यात् । “इयं
 संग्राह्यन्दमोः” इति । इत्यः । एकम् ॥ ३ ॥ वीथी “हीपो विकल्पाद-
 पीथिरित्यपि ।” आलिः आवलिः पट्टिः श्रेणी पञ्चकं पट्टेः ।
 दिश्रीणि हीपि दीर्घान्तान्यपि । श्रेणी इत्यान्तोऽपि । “लेखाः-
 राजयः द्वे लेखानाम् । “सान्तरा पट्टिः । निरन्तरा लेखा । यथा ति-
 मसलेखा” । वनानां समूहे वन्येत्येकम् । अभिनवोद्भिदि नूतनप्ररोहे-
 इत्येकम् । अङ्कुरः । “अङ्कुराङ्कुरः प्रोक्तः” इति हलायुधः ॥ ४ ॥
 महीरुहः शाखी विटपी पादपः तरुः अनोकहः कुटः शालः सा-
 “मालः मज्जन्तं वृक्षमात्रमात्रागोरपि” इति । शालः पादपमात्रे स्यान्माल-
 इति मेदिनीविश्वकोशौ । पलाशी द्रुः द्रुमः अगमः त्रयोदश वृक्षस्य ।
 पुष्पात्तैः फलेरुपलब्धिनो वृक्षो वानस्पत्यः । एकं आप्रादेः । अपुष्पा-
 रिना अतैः फलेरुपलब्धिनो वृक्षो वनस्पतिः एकं पनगोदुम्यगादेः ।
 मात्रेऽपि वनस्पतिः । “वनस्पतिनां द्रुमात्रे रिना पूर्णं फलिद्रुमे” इति
 नीलोक्तम् । फलवाक्यवान्तो यागां गाः ओषधयः स्युः । एकं र्वादिप्रादे-
 “त्रैवपिः फलवाक्यान्ता स्यात्” इति वा पाठः । टीपि ओषधी । अवन-

ओपध्यः फलपाकान्ताः स्युरवन्ध्यः फलेग्रहिः ॥ ६ ॥

वन्ध्योऽफलोऽवकेशी च फलवान्फलिनः फली ॥

प्रफुल्लोत्फुल्लसंफुल्लव्याकोशविकचस्फुटाः ॥ ७ ॥

फुल्लश्चेते विकसिते स्युरवन्ध्यादयस्त्रिषु ॥

स्थाणुर्वा ना ध्रुवः शङ्कुर्द्वैतशाखाशिफः क्षुपः ॥ ८ ॥

अप्रकाण्डे स्तम्भगुल्मौ वल्ली तु प्रततिर्लता ॥

लता प्रतानिनी वीरुद्गुल्मिन्युलप इत्यपि ॥ ९ ॥

नगाद्यारोह उच्छ्राय उत्सेधश्चोच्छ्रयश्च सः ॥

“अवन्ध्यः” फलेग्रहिः फलानि गृह्णातीति फलेग्रहिः । “फलेग्रहिरात्ममरिध”
 गृध्रेणोपपदसन्त्वं ग्रहेरिन्प्रत्ययश्च निपात्यते । द्वे यथाकालं फलधरस्य ॥ ६ ॥
 “वन्ध्यः” । वन्धे साधुः यत् अफलः अवकेशी प्रयं क्रतापि
 फलवान् फलिनः फली ग्रीणि सफलस्य । फलिनोऽन्तः ।
 “संफुल्लः” व्याकोशः “मूर्द्धन्यान्तो वा” विकचः स्फुटः ॥ ७ ॥
 “विकसिते” पुष्पिते स्युः । अवन्ध्यादयः अवन्ध्योऽफल इत्यादयो
 “व्याकोशः” वा ना स्थाणुशब्दो विकल्पेन पुसीत्यर्थः । रूपभेदाद्व्या-
 णुरस्तीति वा पाठः । “स्थाणुः फले हरे पुमान् । अग्री ध्रुवः” इति
 शाखा प्रसिद्धा । शिपा इक्षुमूलम् । इमे शाखाशिफे यस्य स
 “व्यते एकम् ॥ ८ ॥ न विद्यते प्रकाण्डो यस्य तस्मिन् स्तम्भः गुल्मः
 “वल्ली” सर्वधातुभ्य इन् । वहिः वेहिः । “वल्ली तु वेह्याः गमणः”
 “प्रततिः” । प्रततिः प्रतती । प्रततिर्प्रततित्वा” इति हलाप्रत्ययः ।
 “लतायाः” । वीरुन् गुल्मिनी उलपः इति प्रयं वा प्रतानिनी शाखा-
 “लता” लता तप्रेत्यर्थः । तत्र वीरुच्छब्दो धान्तः स्त्रियाम् ॥ ९ ॥
 “नगाद्यारोह” इत्यादीनामुच्यते तत्र उच्छ्रायः उत्सेधः उच्छ्रयः इति त्रयम् ।
 “आरोहो” दैर्घ्येति । आरोहो दैर्घ्यं उच्छ्राये र्नाकल्यां मानमपि । आरोहणे
 “उत्सेधः” इति ईमः । नगाद्यारोह इत्यादिना गिरिदिवालयदिग्रहः । उन्मे-
 “उत्सेधः” इति ईमः । नगाद्यारोह इत्यादिना गिरिदिवालयदिग्रहः । उन्मे-
 “उत्सेधः” इति ईमः । नगाद्यारोह इत्यादिना गिरिदिवालयदिग्रहः । उन्मे-

सटीकामरकोदास्य [३३]
(७) अस्त्री प्रकाण्डः स्कन्धः स्यान्मूलाच्छाखाविधितरोः ॥

समे शाखालते स्कन्धशाखाशाले शिफाजटे ॥
शाखाशिफाजरोहः स्यान्मूलाचाग्रं गता लता ॥

शिरोऽग्रं शिखरं वा ना मूलं बुधोऽङ्गिनामकः ॥
सारो मजा नरि त्वक् स्त्री वल्कं वल्कलमस्त्रियाम् ॥

काष्ठं दार्विन्धनं त्वेध इध्ममेधः समित्स्त्रियाम् ॥
निष्कुहः कोटरं वा ना वल्लरिर्मञ्जरिः स्त्रियो ॥ ११

स्कन्धः इति द्वे तरोर्मूलमारभ्य शाखापर्यन्तो यो भागस्तत्र । मूल-
स्तोरित्यपि पाठः । “तरोर्मूलस्कन्धयोरन्तरं प्रकाण्डः” ॥ १० ॥
द्वे शाखायाः । स्कन्धशाखा शाला द्वे प्रधानशाखायाः । स्कन्धात्
शाखाया इत्यर्थः । शिफा जटा द्वे तन्मूलस्य “पाळ इति प्र-
शाखायाः शिफा मूलं अवरोह इत्युच्यते एकं “पारोगा पारंगी
... गता लता मुह्यत्यादिरप्य-
... लता स्वादित्यपि” ॥ ११ ॥
... शिरादयस्त्रयोऽपि प-
केचिन् । शिखरं वा ना पथे पुसीत्यर्थः । मूलं बुधः (बुध इत्य-
नामकः पादमूलपर्यायसंज्ञकः ग्रीणि वृक्षादेर्मूलस्य । मारः मजा-
विरादि “गामा, नार इति ख्याते ” । तत्र मजा नान्तः । न-
कचिदापन्नोऽपि दृश्यते । मारो मजा मर्मा न्वह रीति पा-
गमानलिङ्गा । न्वह वल्कं वल्कलं त्रयं न्वचः । तत्र वल्कादिद्वय-
॥ १२ ॥ काष्ठं दारु । दारुमित्यन्यत्र । शुभपुमकयोर्दीर्घरित्यु-
काटमात्रम् । इन्धनं एधः इध्मं एधः गमिन् पञ्चकं शुष्कस्य तृण-
आद्यत्रयं अग्निर्मदीपनवृणकाष्ठादेः ज्वरुण इति प्रसिद्धस्य । “अन्त्य-
दृष्टमानमग्निधादेरिति मतम् । ” तत्र आद्य एधःशब्दः गान्तः लीपि-
स्त्वदन्तः पुमि । मग्निद्वान्तः । निष्कुहः कोटरं द्वे वृक्षगतस्त्रियाम् ।
ना पथे वृमान् । वल्लरिः मञ्जरिः “कृदिकारादभितन” इति गणगुप्ता-
श्रुतिश्च्यपि । द्वे तुल्ययोर्दग्निनरोन्निदि “केगा इति ख्यातम्” ॥
वृक्षान् लङ्घने दग्ने पथे लङ्घः पथं पथण । तत्र लङ्घोऽदन्तः पुमि । “

त्रं पलाशं छदनं दलं पर्णं छदः पुमान् ॥
 लवोष्णी किसलयं विस्तारो विटपोऽस्त्रियाम् ॥ १४ ॥
 क्षादीनां फलं सस्यं वृन्तं प्रसववन्धनम् ॥
 नामे फले शलाटुः स्याच्छुष्के वानमुभे त्रिषु ॥ १५ ॥
 ारको जालकं ह्रीवे कलिका कोरकः पुमान् ॥
 शाडुच्छकस्तु सवकः कुड्डलो मुकुलोऽस्त्रियाम् ॥ १६ ॥
 त्रयः सुमनसः पुष्पं प्रसूनं कुसुमं सुमम् ॥

पत्रे इति हेमः । पट्टवः किसलयं “किसलयमपि” द्वे पत्रादियुक्ते
 ताः पत्रेणि । तत्र किसलयं पुंसि ह्रीवे च । “पुंसि ह्रीवे च पट्टवः” इति
 टिः । विस्तारः शाखापट्टवसमुदायलक्षण आभोगः विटप उच्यते
 । “विटपो न स्त्रियां सम्पशाखाविस्तारपट्टवे” इति मेदिनीकोशान् ।
 त्वां पट्टवे सम्भवे विस्तारो विटपोऽस्त्रियाम्” इति रमसाध । पट्टवादिचतुष्ट-
 के वा । अत्र यदुक्तं कालेन । “स्वन्धादूर्ध्वं तरोः शारा कटको
 मतः” इति ॥ १४ ॥ वृक्षादीनामिति पूर्वेणापि संबध्यते । वृक्षादीनां
 मिश्रुच्यते । “शाटव्याद्यपि” एकम् । प्रसवः पुष्पादिः बध्यते
 वृन्तमुच्यते एकम् । दंठ, “दंठ” इति ख्यातस्य । बन्धनं पुष्पयो-
 ग्युत्सः । आमे अपके फले शलाटुरित्येकम् । शुष्के फले वानमित्ये-
 कम् । शलाटुर्वानं च त्रिषु त्रिलिङ्गाम् ॥ १५ ॥ धारकः जालकं द्वे
 कायाः । तद्वन्तस्तेके । तत्र जालकं ह्रीवे एव । कलिका
 पुष्पस्य कट्टी इति ख्यातस्य । शुच्छकः सवकः
 भराकीर्णस्य पट्टवग्रन्थेः । विकासोन्मुखकलिकाया इति केचिद् ।
 रमेदे च गुन्तः सम्भवेऽपि कीर्तितः” इति दन्त्यान्ते ह्रद्रः ।
 त्रिके शुच्छः” इति तालव्यान्ते रन्तिदेवः । कुड्डलः मुकुलः द्वे ईष-
 लेकायाम् ॥ १६ ॥ सुमनसः पुष्पं प्रसूनं कुसुमं समम् । “सर्वसाधु-
 जमे सादाभिधेयवत्” इति मेदिनी । चत्वारि पुष्पस्य । कुसुमं
 त्रिषु पाठः । तत्र पुष्पस्य पञ्च नामानि । “भूम्नि स्त्रियां सुमनसः” इति
 ॥ १३ ॥ “सुमनाः पुष्पमालत्तोः स्त्रियाम्” इति मेदिनीकोशः । मकरन्दः पुष्प-
 पर्णाः पुष्पधुनि । परागः सुमनोरजः द्वे पुष्परेणोः । “परागः कौसुमे रेणौ

मकरन्दः पुष्परसः परागः सुमनोरजः ॥ १७ ॥

द्विहीनं प्रसवे सर्वं हरीतक्यादयः स्त्रियाम् ॥

आश्वत्थवेणवप्लाक्षनेयग्रोधैर्द्वन्दं फले ॥ १८ ॥

वार्हतं च फले जम्बू जम्बूः स्त्री जम्बु जाम्बवम् ॥

पुष्पे जातीप्रभृतयः खलिङ्गा ग्रीहयः फले ॥ १९ ॥

विदार्याद्यास्तु मूलेऽपि पुष्पे क्लीवेऽपि पाटला ॥

वोधिद्रुमश्चलदलः पिप्पलः कुञ्जराशनः ॥ २० ॥

अश्वत्थेऽथ कपित्थे स्युर्दधित्यग्राहिमन्मथाः ॥

धूलिल्लानीययोरपि ॥ गिरिप्रभेदे विख्यातावुपरामे च चन्दने”
न्तरम् ॥ १७ ॥ सर्वं वक्ष्यमाणं वृक्षलतापधिजातीयं स्त्रीपुलिङ्गमिति
कपित्थादीनामभिधानं प्रसवे पुष्पे फले मूले च वर्तमानं तद्विहीनं
द्राभ्यां स्त्रीपुंसाभ्यां हीनं नर्पुसकलिङ्गमित्यर्थः । यथा चम्पकं
त्यादि । तत्र विशेषमाह । हरीतक्याः फलं हरीतकी । आदिनृप
कर्कटी द्राधेत्यादि । अश्वत्थस्य फलं आश्वत्थम् । वेणोः फलं
फलं ग्राधम् । न्यग्रोधस्य फलं नैयग्रोधम् । इन्द्रयाः फलं ऐन्द्र
फलं वार्हतम् । एकैकम् । “गृधादिभ्योऽण्” इति पुनरपिधानात् ।
भ्देभ्यः फले लुङ् नाम्नीत्यर्थः ॥ १८ ॥ जम्बूः जम्बु जाम्बवम्
जातीयपुष्पिकामलिकेत्यादयः पुष्पे वर्तमानाः खलिङ्गा एव स्युर्न
तथा जान्याः पुष्पं जाती ग्री । ग्रीहयः फले खलिङ्गा
फलानि ग्रीहयः पुंनि । एवं माणमुद्रयवादयोऽपि भेदाः । यथा पु
माणाः ॥ १९ ॥ विदार्या वृक्षलताप्रभृतीत्याद्या मूलेऽपि खलिङ्गाः ।
मूले विदार्या । अपिशब्दापुष्पेऽपि खलिङ्गा । पाटला पु
र्तति । यथा पाटलायाः पुष्पे पाटलम् । अपिशब्दापुष्पेऽपि खलिङ्गा ।
इमुमे वर्तेऽन्यानुग्रीहय पाटलाः” इति शाश्वतापुलिङ्गोऽपि । वोधि
दलः दिव्यलः कुञ्जराशनः । कुञ्जराणां अश्वते । “अश्व भोजने” । फ
॥ २० ॥ अश्वत्थः पञ्च दिव्यलद्रुमः । कपित्थः “अमरमात्रायां प
मन्त्रेऽपि ।” इति कपित्थः वार्हा मन्मथः दधितलः पुष्पतलः दन्त

“न्दधिफलः पुष्पफलदन्तशठावपि ॥ २१ ॥

“रो जन्तुफलो यज्ञाङ्गो हेमदुग्धकः ॥

“दारे चमरिकः कुक्षालो युगपत्रकः ॥ २२ ॥

“णो विशालत्वक् शारंदो विषमच्छदः ॥

“ग्वधे राजवृक्षशर्म्याकचतुरङ्गुलाः ॥ २३ ॥

“वितव्याधिधातकृतमालसुवर्णकाः ॥

“जम्बीरे दन्तशठजम्भजम्भीरजम्भलाः ॥ २४ ॥

“गो वरणः सेतुस्तिकशाखः कुमारकः ॥

“गो पुरुषस्तुङ्गः केसरो देववल्लभः ॥ २५ ॥

। “कण्ठ इति प्रगिदस्य” ॥ २१ ॥ उदुम्बरः “मेदिन्यां ट्यर्गवृत्ती-
। त्रिकाण्डशेषेऽप्येवमेव” । जन्तुफलः यज्ञाङ्गः हेमदुग्धकः चत्वारि
ष उम्पर इति ख्यातस्य । उदुम्बरे जन्तुफल इति सप्तम्यन्तपाठोऽपि ।
। चमरिकः कुक्षालः युगपत्रकः चत्वारि काञ्चन इति ख्यातस्य
। “सप्तपर्णः काण्डे काण्डे सप्त पर्णानि अस्य । विशालत्वक् शारदः
। “शारदी सोपपिप्पल्यां सप्तपर्णे च” इति दन्त्यान्तपु रुद्रः । “शारदो-
। प्यां सोपपिप्पलीसप्तपर्णयोः” इति मेदिनी । विषमच्छदः चत्वारि
। इति ख्यातस्य । दुरधिगमवरानुनः प्राकृतसंज्ञयापि प्याख्याने न
यदुक्तम् । प्रयोजनार्था यथनप्रवृत्तिर्यतस्ततः प्राकृतमित्यदोष इति ।
। “रसवीर्यविपाकेभ्यो मूलात्पुष्पात्फलाद्दलान् । आकारादेशकालादेर्य-
। मुनयेत्” इति । आरग्वधः अरग्वधः अग्नेयः । “अरग्वधोऽयं शंपाकः
। मयाऽग्नेयः” इति रत्नकोशः । राजवृक्षः वृक्षाणां राजा राजवृक्षः
। दिपत् पगनिपातः । शर्म्याकः संपाकः शंपाकः । “शंपाकश्चर्मके-
। ना चतुरङ्गुले” इति मेदिनी । चतुरङ्गुलः ॥ २३ ॥ आरेवतः
। तः कृतमालः शुवर्णकः “शुवर्णकः” अष्टौ धातवा इति ख्यातस्य ।
। “जम्बीरः” दन्तशठः जम्भः जम्भीरः जम्भलः “जम्भरः” पञ्चके जांक्षे
। र्दनिष्ठ” इति ख्यातस्य ॥ २४ ॥ वरणः वरणः सेतुः तिकशाखः
। पश्य बाधवर्णी इति ख्यातस्य । शुभागः पुरुषः तुष्टः वामनः “केसरः”

पारिभद्रे निम्बतरुर्मन्दारः पारिजातकः ॥
 तिनिशे स्यन्दनो नेमी रथदुरतिमुक्तकः ॥ २६ ॥
 वञ्जुलश्चित्रकृचाथ द्यौ पीतनकपीतनौ ॥
 आप्रातके मधूके तु गुडपुष्पमधुदुमौ ॥ २७ ॥
 वानप्रस्थमधुष्ठीलौ जल्लेज्ज मधूलकः ॥
 पीलौ गुडफलः संसी तस्मिस्तु गिरिसंभवे ॥ २८ ॥
 अक्षोटकन्दरालौ द्वावङ्कोटे तु निकोचकः ॥
 पलाशे किंशुकः पर्णो वातपोथोऽथ वेतसे ॥ २९ ॥
 रथाभ्रपुष्पविदुलशीतवानीरवञ्जुलाः ॥

देवराजमः पञ्चकं उंडी “उंडणी, उंडली” इति ख्यातस्य ॥ २५ ॥
 निम्बतरुः मन्दारः पारिजातकः चन्वारि निम्बतरुः “कश्चिन्मिच इति स्म
 तिनिशः स्यन्दनः नेमी नेमिः । “पुलिङ्गमिनिशे नेमिश्चक्रप्रान्ते पि
 इति कद्रः । रथदुः अतिमुक्तकः ॥ २६ ॥ वञ्जुलः चित्रकृत् सप्त वि
 ख्यातस्य । अथ रादिरमहद्वनः कण्टकप्रहितः । पीतनः कपीतनः
 “अप्रातकः । कपिशृङ्गोऽप्रातकोऽस्य फले पशुहरीतकीणि त्रिका
 त्रयं त्रिशदा इति ख्यातस्य । मधूकः “मधूकः मधूलः मधुलः”
 मधुदुमः ॥ २७ ॥ वानप्रस्थः मधुष्ठीलः पञ्चकं मोहा इति ख्यातस्य ।
 मधूकं मधूलकं इत्येकम् । अथ पूरेण्मादीयेपत्रः । मित्रिजिञ्ज मधूल
 काटः । “गोण्ण्माको मधूकोऽन्यो मित्रिजः मोऽन्यपत्रकः” इति माधवः
 कोऽन्यो मधुदुम्बु जल्लो दीयेपत्रकः” इति व्यामी । पीलुः गुडफल
 र्त्रिनि पीलुश्च “अथोट इति प्रगिदस्य” । अथ गुर्जरेदेशे
 त्रिनिमिदेशे तस्मिन्मादी ॥ २८ ॥ अथोटः “अथोटः आथोटः
 अथोटः” कण्टकालः “कथेगलः” इति द्वयं परंमरीयोः “होमरी
 इति ख्यातस्य” । अथोटः “अथोटः अथोलः” निकोचकः “नि
 के अथोटस्य “तिने इति ख्यातस्य ।” पलाशः किंशुकः । कि
 श्व दृष्टव्यम् । पार्णः वातपोथः ख्याति पलाशस्य ।
 ॥ २९ ॥ इवः अत्रपुष्पः विदुलः शीतः “शीतम्” । “शीतं तुपाय

द्रो परिव्याधविदुलौ नादेयी चाम्बुवेतसे ॥ ३० ॥
 सोभाञ्जने शिशुतीक्ष्णगन्धकाक्षीवमोचकाः ॥
 रक्तोऽसौ मधुशिशुः स्यादरिष्टः फेनिलः समो ॥ ३१ ॥
 वेत्वे शाण्डिल्यशैलूपौ मालूरश्रीफलावपि ॥
 गृध्रो जटी पर्कटी स्यान्वग्रोधो बहुपादटः ॥ ३२ ॥
 गालवः शौवरो लोभस्तिरीटस्तित्वमार्जनो ॥
 आम्रश्रुतो रसालोऽसौ सहकारोऽतिसौरभः ॥ ३३ ॥
 कुम्भोद्वलकं क्लीवे कौशिको गुग्गुलुः पुरः ॥

येषु च" इत्यत्रयात् । यानीगः वञ्जुलः गन्धकं घेतमस्य "घेत इति
 तस्य" । परिव्याधः विदुलः नादेयी अम्बुवेतसः चत्वारि जलवेतसस्य ।
 पी री ॥ ३० ॥ सोभाञ्जनः "सोभाञ्जनः शोभाञ्जनः शोभाञ्जनः"
 तीक्ष्णगन्धकः अधीवः "आधीवः" मोचकः पक्षकं श्रेयल "श्रेयगा,
 " इति ख्यातस्य । असौ सोभाञ्जनो रक्तो रक्तपुष्पधेन्मधुशिशुगिरिपु-
 ष्कम् । अरिष्टः फेनिलः द्वे रिटा इति ख्यातस्य । "अन्यत्र रिष्टमि-
 । रिष्टे धेम शुभामावे पुमि खद्वे च फेनिले" इति मेदिनी ॥ ३१ ॥
 शाण्डिल्यः शैलूपः मालूरः श्रीफलः पक्षकं विल्वस्य । गृध्रः जटी
 "पर्कटी" "पर्कटिः" प्रयं पिंपरी इति ख्यातस्य । अयं गोमान्तक-
 केल्या इति ख्यातः । तत्र जटीपर्कटिनाविघ्नना । पर्कटी हीपन्नेति
 न्यग्रोधः बहुपादः पटः प्रयं पटस्य ॥ ३२ ॥ गालवः दापरः
 "लोभः तिरीटः तित्वः मार्जनः पट्टे लोभस्य । तत्राद्यां श्वेत-
 पा रक्तलोभे इत्येके । आम्रः चतः रसालः प्रयं आम्रस्य । असौ
 सौरभधेतसहकार इत्येकम् ॥ ३३ ॥ कुम्भः उद्वलकम् । कुम्भेति
 प्रिष्टहीतम् । कुम्भमिति हीचमपि । "कामुके धारनायी च कुम्भं हीपं तु
 अ" इति रामः । "कुम्भं प्रिष्टनिगुग्गुलु" इति विश्वप्रकाशः । उद्वलमि-
 "उद्वलं गुग्गुलुं म्यादुद्वलंऽपि न द्वयोः" इति मेदिनी । "उद्वलं
 च हीपन्नुद्वलम्" इति रङ्गः । अत्र पक्षे कुम्भं चोद्वलमिति पाटः
 किंचिद् । कुम्भोद्वः वलकम् । कुम्भोद्वलकम् । कुम्भोद्वलकाकाराहुस्तकोदा-
 स । "कुम्भोद्वलकः कुम्भं कुम्भोद्वलकं वरम्" इति पाचम्पतिः । कौशि-
 कारानीः "गुग्गुलुः" पुरः पक्ष गुग्गुलुहृत्स्य । पुगेऽन्तः । श्रेयः "मेदुः"

शैलैः श्लेष्मातकः शीत उद्दालो बहुवारकः ॥ ३३ ॥
 राजादनं प्रियालः स्यात्सन्नकदुर्धनुःपटः ॥
 गम्भारी सर्वतोभद्रा काश्मरी मधुपर्णिका ॥ ३४ ॥
 श्रीपर्णी भद्रपर्णी च काश्मर्यश्चाप्यथ द्वयोः ॥
 कर्कन्धूर्वदरी कोलिः कोलं कुवल्फेनिले ॥ ३५ ॥
 सोर्वीरं चदरं घोण्टाऽप्यथ स्यात्स्वादुकण्टकः ॥
 विकेकृतः खुवावृक्षो ग्रन्थिलो व्याघ्रपादपि ॥ ३६ ॥
 ऐरावतो नागरङ्गे नादेयी भूमिजम्बुका ॥
 तिन्दुकः स्फूर्जकः कालस्कन्धश्च शितिसारके ॥ ३७ ॥

श्लेष्मातकः शीतः उद्दालः बहुवारकः पञ्च शैलट "भोरु" इति
 ॥ ३३ ॥ राजादनं राजातनः राजादनः । "राजादनं" इति
 इति वाप्यतिः ॥ प्रियालः "प्रियालश्च प्रियालकः" इति माप्यः ।
 कदुः धनुःपटः गन्धारी वाग इति ग्यातम्य । धनुः पट इति
 "धनुः प्रियाले ना न श्री राशिभेदे शरागणे" इति मेदिनी । "पटः" इति
 ना गुपेदे "गुप्तगुप्तम्" इति रमणः । गम्भारी "कम्भारी"
 काश्मरी मधुपर्णिका ॥ ३४ ॥ श्रीपर्णी भद्रपर्णी काश्मर्यः
 इति ग्यातम्य । काश्मर्योऽद्वयः पूर्णि । कर्कन्धूः "कर्कन्धूः" बदरी
 "कोली केला" प्रीणि धोर इति ग्यातम्य । तत्र कर्कन्धूर्वयोः ।
 कोले कुवल्फेनिलम् ॥ ३५ ॥ सोर्वीरम् । यत्र सोर्वीरम्
 केला कट्ट बदरीकट्टम् । घोण्टाऽप्यथ बदरीगह्वरे इत्यभेदेऽपि यत्र
 त्रिगुणपादो वृक्षः सुदमकयो भोरु । अद्वयामेव ना घोण्टा गो
 केला इति मधुपर्णिकः व्याघ्रपादकः विकेकृतः "विकेकृतः" म
 ग्यातः इति म्या नाम होमपात्रभेदः । ग्रन्थिलः व्याघ्रपाद पञ्च
 मध्य "देहरी इति ग्यातम्य" । अथ यत्रियवृक्षभेदः कम्भारक
 इत्यभेदेऽपि इति मय्यतः ॥ ३६ ॥ ऐरावतः नागरङ्गः नादेयी भूमिज
 कम्भारी व्याघ्रपाद नादेयी इति ग्यातम्य । अथ गुपेदे ना
 कम्भारी इति मय्यतः । तिन्दुकः "तिन्दुकी" बहुवेदः
 मय्यतः तिन्दुकादः अथ कोली केला देहरी इति ग्यातम्य ॥ ३७ ॥

काकेन्दुः कुलकः काकतिन्दुकः काकपीलुके ॥
 गोलीढो झाटलो घण्टापाटलिमोक्षमुष्कको ॥ ३९ ॥
 तिलकः धुरकः श्रीमान्समौ पिचुलझावुको ॥
 श्रीपर्णिका कुमुदिका कुम्भी कैडर्यकट्फलौ ॥ ४० ॥
 क्रमुकः पट्टिकाख्यः स्यात्पट्टी लाक्षाप्रसादनः ॥
 तूदस्तु यूपः क्रमुको ब्रह्मण्या ब्रह्मदारु च ॥ ४१ ॥
 तूलं च नीपप्रियककदम्बास्तु हरिप्रियः ॥
 वीरवृक्षोरुष्करोऽग्निमुखी भल्लातकी त्रिपु ॥ ४२ ॥
 गर्दभाण्डे कन्दरालकपीतनसुपार्थकाः ॥

कः काकतिन्दुकः काकपीलुकः चत्वारि काकतेण्डु “काकटेम्भुरणी कडुटे-
 णी इति, कुचला, काजरा” इति ख्यातस्य । गोलीढः झाटलः घण्टा-
 लिः मोक्षः मुष्कः पञ्च घण्टापाटलेः मोरवा इति प्रसिद्धस्य । घण्टा-
 लिरिति नामद्वयं वा ॥ ३९ ॥ तिलकः धुरकः श्रीमान् । “श्रीमान् तिल-
 के स्थान्मनोत्रे धनिके त्रिपु” इति कोशान्तरम् । त्रयं तिळवा “तिलकपुष्प”
 ख्यातस्य । पिचुलः झावुकः द्वे झावुकस्य । तिलकभेदोऽयम् । “कोषी
 दातेयमिति केचिन्” । श्रीपर्णिका कुमुदिका कुम्भी कैडर्यः कट्फलः
 कुम्भल “कुम्भ्या इति, कायफल” इति ख्यातस्य । कुम्भी स्त्री ॥ ४० ॥
 पट्टिकाख्यः पट्टी लाक्षाप्रसादनः । लाक्षा प्रसीदति अनेन । करणे
 । लोभपूर्णं लाक्षारोऽतिवरां रज्यत इत्यनुभवसिद्धम् । चत्वारि
 त्रिलोभस्य । पट्टिका आख्या यस्य सः । पट्टोऽस्यास्तीति पट्टी । इभन्तः ।
 तूदः “तूदः” यूपः क्रमुकः ब्रह्मण्यः ब्रह्मदारु ॥ ४१ ॥
 “तूलोऽपि” पट्टं अधस्ताकारे वृक्षभेदे । “पारमा पिम्पळ इति
 तस्य” । नीपः प्रियकः कदम्बः हरिप्रियः । हरिप्रिय इत्यपि पाठः ।
 तः प्रियः । सुराया अधिवामनात् । चत्वारि कट्ठेय इति ख्यातस्य ।
 वृक्षः अरुष्करः अग्निमुखी भल्लातकी चत्वारि “विचवा, भिलावा इति
 तस्य” ॥ ४२ ॥ गर्दभाण्डः कन्दरालः कपीतनः सुपार्थकः शृङ्गः पञ्च
 हंड “लाखी पिंपरी” इति ख्यातस्य । त्रिन्दिडी त्रिन्दिती । “अम्लिका

पुक्षश्च तित्तिडी चिञ्चाऽम्लिकाऽथो पीतसारके ॥ १

सर्जकासनवन्धूकपुष्पप्रियकजीवकाः ॥

साले तु सर्जकाश्याश्चकर्णकाः सस्यसम्बरः ॥

नदीसर्जो वीरतरुरिन्द्रद्रुः ककुभोऽर्जुनः ॥

राजादनः फलाध्यक्षः क्षीरिकायामय द्वयोः ॥ ४१ ॥

इडुदी तापसतरुर्भूर्जे चर्मिष्टदुल्वचौ ॥

पिच्छिला पूरणी मोचा स्थिरायुः शाल्मलिर्द्वयोः ॥ ४२ ॥

पिच्छा तु शाल्मलीवेष्टे रोचनः कूटशाल्मलिः ॥

चाम्लिका चिञ्चा तित्तिडीका च तित्तिली" इति चन्द्रः । १ ।
 आम्लिका "आम्लिका । तित्तिडी त्वाम्लिका चिञ्चा तित्तिडीका
 या" इति वाचस्पतिः । त्रयं चिञ्चायाः । पीतमारकः ॥ ४३ ॥ सर्जकः
 "आसनः" । "पीठेभस्कन्धयोः क्लीपमासनं ना तु जीवक इति २५१
 वन्धूकपुष्पः प्रियकः जीवकः पटुं असणा इति ख्यातस्य । "तत्र
 पालेअसण इति डॉ मेदी ख्यातौ" । सालः "श्यालः" सर्जः
 "कार्प्यः" अधकर्णकः अधस्य कर्ण इव पत्रमस्य । सस्यसम्बरः
 भरः" पञ्च शालवृक्षस्य सालई इति प्रसिद्धस्य ॥ ४४ ॥ नदीसर्जः
 इन्द्रद्रुः ककुभः अर्जुनः पञ्चकं अर्जुनवृक्षस्य । "अर्जुनसादृश
 वदन्ति" । राजादनः "राजादनम्" । "राजादनं क्षीरिकायां प्रियाल
 केऽपि च" इति मेदिनी । फलाध्यक्षः क्षीरिका त्रयं गिरणी इति
 ॥ ४५ ॥ इडुदी तापमतरुः । तापमस्य तरुः । तपस्विन उपयुक्तता
 दे इडुद्याः दिगणपेट इति म्यातायाः । द्वयोग्ययुक्तत्वान्पूणि तु
 भूर्जे चर्मिष्टदुल्वचौ ग्रीणि भूर्जेवृक्षस्य । पिच्छिला पूरणी मोचा
 शाल्मलिः "शाल्मली शाल्मलः" पञ्च मांसी इति म्यातस्य । द्वयोः
 मयोः । गिरमापुर्वेष्टाः श्विगायुः । "पटिर्पेगइम्याणि वने जीरति
 निः" इति वचनात् ॥ ४६ ॥ शाल्मल्यार वेष्टे निर्पाणे पिच्छलेकम्
 रीचा टीक इति म्यातस्य । "काथः कथायो निर्पाणे निर्पाणो वेष्टक
 इति रममः । रोचनः कूटशाल्मलिः दे काटी मांसी इति म्यातस्य ।
 शिवः "निर्गन्धः" नक्तमानः "रक्तमानः" कर्जः कर्जकः

चैरिविलो नक्तमालः करजश्च करञ्जके ॥ ४७ ॥

प्रकीर्यः पृत्तिकरजः पृत्तिकः कलिमारकः ॥

हरञ्जभेदाः पद्मग्रन्थो मर्कट्यङ्गारवहरी ॥ ४८ ॥

रोही रोहितकः ग्रीहशत्रुर्दाडिमपुष्पकः ॥

गायत्री बालतनयः खदिरो दन्तधावनः ॥ ४९ ॥

अरिमेदो विदस्वदिरे कदरः खदिरे सिते ॥

सोमवल्कोऽप्यथ व्याघ्रपुच्छग्रन्थर्वहस्तको ॥ ५० ॥

परण्ड उरुवृकश्च रुचकश्चित्रकश्च सः ॥

चशुः पद्माकुलो मण्डवर्धमानव्यङ्गवकाः ॥ ५१ ॥

अथ ॥ ४७ ॥ प्रकीर्यः पृत्तिकरजः “पृत्तीकरजः पृत्तीकरजः” । “पृत्ती-
ः शुभनाम्नया कलहनाशनं” इति ऋः । पृत्तिकः “पृत्तीकः” इति-
ः “कलिकारक इत्यपि पाठः” । अप्यारि कण्ठकण्ठ “पाणेर कण्ठ”
न्यातव्य । पद्मग्रन्थः मर्कटी अङ्गारवहरी एते त्रयः कण्ठभेदाः । “अङ्गार-
णी वहरी अङ्गारवहरी” ॥ ४८ ॥ रोही रोहितकः ग्रीहशत्रुः दाहि-
रकः अप्यारि रक्तरोहिता इति न्यातव्य । गायत्री “वह्निगायत्रिणा
' इति वैद्यपादिमन्त्रोऽपि । बालतनयः खदिरो दन्तधावनः अप्यारि खदि-
 । “गायत्री त्रियाय” । “गायत्री खदिरो र्ही ग्याय” इति रभगः । बाल-
ति प्राची पाठः । यदाह । “खदिरो रक्तगायत्रि गायत्री दन्तधावनः । कण्ठ-
रथश्च जिह्वग्रन्थः क्षतिः क्षयः” इति त्रिकाण्डशेषेऽप्येवमेव पाठः ॥ ४९ ॥
मेदः विररदिरो द्वे दुर्गधिग्रदिरेव । विदगन्धिः खदिरो विरगदिरोः ।
शुक्रगारो खदिरो कदरः सोमवल्कः इति इयम् । व्याघ्रपुच्छः ग्रन्थर्व-
ः ॥ ५० ॥ परण्डः उरुवृकः “उरुवृकः वृकः वृकः” इत्यत्रः विद्वदः
। पद्माकुलः मण्डः वर्धमानः व्यङ्गवकः “व्यङ्गवकः” इति ऋः ।
। मण्डवर्धमानः मण्डः वर्धमानः इति पदमाह । आमण्ड इत्यपि । “ग्रन्थर्व-
ो मण्ड आमण्डो व्याघ्रपुच्छकः” इति तारपानः ॥ ५१ ॥ दाडिम-
ावतारा एमी न एमी इत्येवम् । “दुर्लीक्षणीशुभान्धोरः” इति कृषे-
ये एमीशुभान्धोर इत्येवम् । एमी शत्रुपान्ना “शत्रुपान्ना” इति ऋः

अल्पा शमी शमीरः स्याच्छमी सक्तुफलां शिवा ॥
पिण्डीतको मरुचकः श्वसनः करहाटकः ॥ ५२ ॥

शल्यश्च मदने शक्रपादपः पारिमद्रकः ॥
भद्रदारु हुकिलिमं पीतदारु च दारु च ॥ ५३ ॥

पूतिकाष्ठं च सप्त स्युर्देवदारुण्यथ द्वयोः ॥
पाटलिः पाटला मोघा काचस्थाली फलेरुहा ॥

कृष्णवृन्ता कुचेराक्षी श्यामा तु महिलाह्वया ॥
लता गोवन्दिनी गुन्द्रा प्रियङ्गुः फलिनी फली ॥ ५४ ॥

विष्वक्सेना गन्धफली कारम्भा प्रियकश्च सा ॥
मण्डूकपर्णपत्रोर्णनटकद्वङ्गदुण्डुकाः ॥ ५५ ॥

स्योनाकशुकनासर्क्षदीर्घवृन्तकुटनटाः ॥

शम्याः । पिण्डीतकः मरुचकः श्वसनः करहाटकः ॥ ५२ ॥ शल्यः
पट्टं भोला इति ख्यातस्य । शक्रपादपः पारिमद्रकः । “पारिमद्रस्तु
मन्दारे देवदारुणि” । भद्रदारु हुकिलिमं पीतदारु दारु ॥ ५३ ॥
एतानि सप्त देवदारुणि । पाटलिः “पाटली” पाटला मोघा “अमोघा
“अलिप्रिया विशालाग्राऽप्यमोघा पाटलिर्द्वयोः” इति वाचस्पतिः ।
स्थाली । काला स्थाली फलेरुहेत्यपि पाठस्तत्र काला स्थाली इति
यम् । “काला तु कृष्णवृन्ताख्या मञ्जिष्ठा नीलिकासु च” इति मेदिनी । “
स्यात्पाटलोऽप्यमोघा” इति मेदिनीनिश्चयकार्ता । फलेरुहा ॥ ५४ ॥ कृष्ण
कुचेराक्षी मत्त पाटलायाः “पाटली इति ख्यातायाः” । तत्र पाटलिर्द्वयोः
श्यामा महिलाह्वया लता गोवन्दिनी गुन्द्रा प्रियङ्गुः फलिनी फली ॥ ५४ ॥
विष्वक्सेना गन्धफली कारम्भा प्रियकः द्वादश प्रियङ्गुवृक्षे “वाघाटी
ख्याते” । महिलायाः विषाः आरुप इव आरुयो यस्याः सा । महिला
ममप्रनाममिर्ग्रायत इत्यर्थः । तत्र प्रियकः पुंनि । शेषं विषाम् । मण्डूक
पत्रोर्णः नटः कद्वङ्गः दुण्डुकाः ॥ ५५ ॥ स्योनाकः “स्योनाकः शोणा
शुकनामः ऋषः दीर्घवृन्तः कुटनटाः शोणकः “शोनाकः” अणुः “अणुः

शोणकश्चारलौ तिप्यफला त्वामलकी त्रिषु ॥ ५७ ॥

अमृता च वयस्था च त्रिलिङ्गस्तु विभीतकः ॥

नाक्षस्तुपः कर्पफलो भूतावासः कलिद्रुमः ॥ ५८ ॥

अभया त्वव्यथा पथ्या कौयस्था पूतनाऽमृता ॥

हरीतकी हेमवती चेतकी श्रेयसी शिवा ॥ ५९ ॥

पीतद्रुः सरलः पूतिकाष्ठं चाथ द्रुमोत्पलः ॥

कर्णिकारः परिव्याधो लकुचो लिकुचो डहुः ॥ ६० ॥

पनसः कण्टकिफलो निचुलो हिज्जलोऽम्बुजः ॥

काकोदुम्बरिका फल्गुर्मलयूर्जघनेफला ॥ ६१ ॥

श दण्डिका “दिंडा” इति ख्यातस्य । कचिदयं टेंट इति ख्यातः ।
 पफला आमलकी ॥ ५७ ॥ अमृता वयस्था चत्वारि आमलययाः ।
 भृत्युक्तेः आमलकः आमलकम् । विभीतकः अक्षः तुपः कर्पफलः भूता-
 ऽः कलिद्रुमः पट्टं धाटिंग इति ख्यातस्य । कचिदयं पेहडा इति ख्यातः ।
 लेङ्गत्वादिभीतकी विभीतकमिति च ॥ ५८ ॥ अभया अच्यथा पथ्या
 ऽस्या “अत्र वयस्येत्यपि पाठः” पूतना । यस्याः सेवनेनाभ्यन्तरस्यमल-
 ऽपनुष्यः पूतो भवति । अमृता हरीतकी हेमवती चेतकी धेयमी शिवा
 । श हिरटा इति ख्यातायां हरीतक्याम् ॥ ५९ ॥ पीतद्रुः सरलः पूति-
 ऽश्रयं मरलस्य “देवदार इति ख्यातस्य” । द्रुमोत्पलः कर्णिकारः परि-
 ऽतः श्रयं कर्णिकारस्य “पांगारा इति च ख्यातस्य” । लकुचः लिकुचः
 ऽन “डह” श्रयं ओंट इति ख्यातस्य । “धुद्रपनसस्येत्यपि मतम्” ॥ ६० ॥
 ऽनः “फलसः” कण्टकिफलः “कण्टकफलः” द्वे पनस इति प्रसिद्धस्य ।
 ऽलः हिज्जलः “इज्जलः” । “निचुलेज्जलहिज्जला” इति रभसः । अम्बुजः
 ऽन इजर इति ख्यातस्य जलवेतसमेदस्य । “स्यलवेतमस्येत्यपि कचिद् ।
 ऽलः स्यलवेतसः” इति शब्दार्णवाद् । समुद्रफलस्येत्यपि मतम् । काको-
 ऽरिका फल्गुः मलयूः “मलयूः मलात्पापात्पुनाति । मलापूरित्यपि । मल-
 ऽणे माहुलकादापूः” जघनेफला चत्वारि काळा उम्बर “षोषाडा, सर्वत”
 ऽन ख्यातस्य । जपने शुभे फलान्यस्या जपनेफला । पूर्वोत्तरसाहचर्यात्क-

निवाममिमन्थः स्यात्कणिका गणिकारिका ॥

पृष्ठ कुटजः शक्रो वत्सको गिरिमल्लिका ॥ ६६ ॥

क्षयेव कलिङ्गेन्द्रयवभद्रयवं फले ॥

कृष्णपाकफलाविमसुपेणाः करमर्दके ॥ ६७ ॥

कालस्कन्धस्तमालः स्यात्तापिच्छोऽप्यथ सिन्दुके ॥

सिन्दुवारेन्द्रसुरसौ निर्गुण्डीन्द्राणिकेत्यपि ॥ ६८ ॥

वेणी गरा गरी देवताडो जीमूत इत्यपि ॥

श्रीहस्तिनी तु भूरुण्डी तृणशून्यं तु मल्लिका ॥ ६९ ॥

मन्थः कणिका गणिकारिका जयः पञ्च नरवेल इति ख्यातस्य । दशा-
स्य पर्याया इत्येके । कुटजः शक्रः वत्सकः गिरिमल्लिका चत्वारि
इति प्रसिद्धस्य ॥ ६६ ॥ एतस्यैव कुटजस्य फले कलिङ्गं इन्द्रयवं भद्र-
यवमिति त्रीणि । कलिङ्गः इन्द्रयवः । “कलिङ्गेन्द्रयवः पुमान्” इत्यमरमाला ।
द्रा । तत्रैव स्त्रीकाण्डे पाठात् । कृष्णपाकफलः अविप्रः “आविप्रः”
इति कर्मर्दकः चत्वारि कर्मर्दकस्य “करवन्द” इति ख्यातस्य । कृष्ण-
फलमस्य कृष्णपाकफलः ॥ ६७ ॥ कालस्कन्धः तमालः तापिच्छः
पिञ्जः” त्रयं तमालस्य । सिन्दुकः “सिन्धुकः” सिन्दुवारः इन्द्रसुरसः
सुरसः” निर्गुण्डी “निर्गुण्डी” इन्द्राणिका पञ्च सिन्धुवारस्य सिन्धुआरी,
ग्री, निर्गुण्डी इति ख्यातस्य ॥ ६८ ॥ वेणी गरा गरी खरेत्यपि अगरी-
ति । “देवताडे खरा तीक्ष्णे त्रिषु स्याद्दर्दभे पुमान्” इति रभसः ।
गरीति समस्तमपि । मृषिकाविषमत्वाद्गरमागिरतीति गरागरीत्येकं
पि । तदुक्तम् । “जीमूतको देवताडो वृत्रकेशो गरागरी” इति ।
वृत्रः जीमूतः पञ्च देवतालस्य देवताली “देवडवरी” इति ख्यातस्य ।
हस्तिनी भूरुण्डी द्वे हस्तिकर्णभपत्रस्य शक्रभेदस्य गिरिहस्तिनी “धोर
” इति ख्यातस्य । तृणशून्यं तृणशूने गुल्मे साधु । “तत्र
” इति यत् । “मल्लिको हंमभेदे स्यात्तृणशून्येऽपि मल्लिका” इति रुद्रः ।
इति ॥ ६९ ॥ भूपदी शीतभीरुः शतभीरुः । “मल्लिका शतभी-
रुगवाक्षी भद्रमल्लिका । शीतभीरुर्मदायन्ती भूपदी तृणशून्यकम्” इति

सहा कुमारी तरणिरम्लानस्तु महासहा ॥ ७३ ॥
 तत्र शोणे कुरवकस्तत्र पीते कुरण्टकः ॥
 नीली झिण्टी द्वयोर्वाणा दासी चार्तगलश्च सा ॥ ७४ ॥
 सरेयकस्तु झिण्टी स्यात्तस्मिन्कुरवकोऽरुणे ॥
 पीता कुरण्टको झिण्टी तस्मिन्सहचरी द्वयोः ॥ ७५ ॥
 ओण्डपुष्पं जपापुष्पं वज्रपुष्पं तिलस्य यत् ॥
 प्रतिहासशतप्रासचण्डातहयमारकाः ॥ ७६ ॥
 करवीरे करीरे तु क्रकरग्रन्थिलाबुभौ ॥

ज्ञानः महासहा द्वे आयोली इति ख्यातायाः । तत्राम्लान इत्येकं कुर-
 म्मात्रस्य । काटेंसेवती, थोर रानसेवती, इत्याख्याताया इति केचिन्
 ७३ ॥ तत्राम्लाने शोणे रक्ते कुरवक इत्येकम् । “कुरवक इत्यपि” ।
 म्लाने पीतपणे कुरण्टक इत्येकम् । “कुरण्टक इत्यपि” । नीली नीलवर्णा
 झिण्टी तत्र बाणा दासी आर्तगलः “अन्तर्गलः” इति त्रयम् । द्वयोरित्यु-
 क्तम् इत्यपि । “नीला झिण्टी नीलझिण्टी चेत्त्यपि पाठः” ॥ ७४ ॥ सरे-
 यकः । “मैरीयकः सहचरः सरेयस्य सहाचरः ॥ पीतो रक्तोऽथ
 बुभुक्षे विभावयेत् ॥ पीतः कुरण्टको ज्ञेयो रक्तः कुरवकः स्मृतः ॥
 आर्तगलो दासी बाण औदनपावयपि” इत्युक्तम् । झिण्टी द्वयं झिण्टीमा-
 कोगण्टी इति ख्यातस्य । तस्मिन्सरेयकेऽरुणे रक्तवर्णे कुरवक इत्ये-
 का पीतपुष्पा झिण्टी सा कुरण्टक इत्युच्यते । तस्मिन्कुरण्टके सहचरी-
 ॥ द्वयोरित्युक्तेः । सहचर इत्यपि ॥ ७५ ॥ ओण्डपुष्पं जपापुष्पं द्वे वासन्द्
 न्याते । जवेत्यपि । “जवायां तु जपा स्त्रियाम्” इति धर्मदासः । “ओण्ड-
 पुष्पे वृक्षेऽपि जवाग्रन्थः प्रकीर्तितः” इति त्रिकाण्डशेषान् । ओण्डपुष्पस्य
 अपि च जवेत्यभिधानम् । ओण्डपुष्पं जवापुष्पं वज्रपुष्पमिति पाठान्तरम् ।
 तस्य पुष्पं तद्वज्रपुष्पसंज्ञकं एकम् । प्रतिहासः “प्रतीहासः” श्रुतप्रासः
 ततः हयमारकः ॥ ७६ ॥ करवीरः पञ्चकं करवीरस्य कण्ठेर इति ख्यातस्य ।
 क्रकरः ग्रन्थिलः ग्रीणि करीरस्य करवी “नेपथी” इति ख्यातस्य ।
 ततः कितवः धूर्तः धनूः । “धुस्तरः धुम्तरः धूस्तरः धुतरः । धुस्तरस्तु

उन्मत्तः कितवो धूर्तो धत्तूरः कनकाह्वयः ॥ ७७ ॥
 मातुलो मदनश्चास्य फले मातुलपुत्रकः ॥
 फलपूरो बीजपूरो रुचको मातुलुङ्गके ॥ ७८ ॥
 समीरणो मरुवकः प्रस्थपुष्पः फणिज्जकः ॥
 जम्बीरोऽप्यथ पर्णासे कठिञ्जरकुठेरकौ ॥ ७९ ॥
 सितेऽर्जकोऽत्र पाठी तु चित्रको वह्निसंज्ञकः ॥
 अर्काह्वयसुकाऽऽस्फोटगणरूपविकीरणाः ॥ ८० ॥
 मन्दारश्चार्कपर्णोऽत्र शुक्लेऽलर्कप्रतापसौ ॥
 शिवमल्ली पाशुपत एकाशीलो बुको वसुः ॥ ८१ ॥

पुण्डरीशो धुस्तुरः कनकाह्वयः” इति शब्दार्णवः । “उन्मत्त उन्मादवति
 कुन्दयोः” इति विश्वप्रकाशः । “मदनः सरवसन्तदुमिद्धस्तूरसिद्धकः”
 दिनी । कनकाह्वयः ॥ ७७ ॥ मातुलः मदनः सप्तकं धत्तूरस्य घोटरा इति
 कनकाह्वयः स्वर्णपर्यायनामकः । अस्य धत्तूरस्य फले मातुलपुत्रकः
 फलपूरः बीजपूरः रुचकः मातुलुङ्गकः चत्वारि मातुलिङ्गस्य
 म्यातस्य ॥ ७८ ॥ समीरणः मरुवकः प्रस्थपुष्पः फणिज्जकः
 “जम्बीरः” पञ्च देशान्तरे जंबीर इति ख्यातस्य । स्वल्पपर्णस्य प
 दस्य श्वेतमग्वा इति च ख्यातस्य । पर्णमः कठिञ्जरः कुठेरकः
 पर्णागम्य । आज्ञवलेति चावरी इति च ख्यातस्य ॥ ७९ ॥ अत्र
 मिते काण्डपृष्ठाभ्यां श्वेते अर्जक इत्येकम् । पाठी चित्रकः वह्निसं
 ज्ञयं चित्रकस्य चिता इति ख्यातस्य । तत्र पाठी इत्यन्तः । यहि
 वह्निर्यायनामकः । अर्कोदः वसुकः “वसुकः” आस्फोटः “आस्फो
 “आस्फोटन्तु वृमानकं पर्णे स्यात्कोविदारकः” इति मेदिनी
 गम्यः गणाः बहूनि रूपाणि यस्य । नानाव्यात् । विकीरणः “
 ग्नः” ॥ ८० ॥ मन्दारः अर्कपर्णः गमकं अर्कस्य गन् इति गम्य
 अर्कोदयः स्वल्पपर्यायनामकः । अर्कोदः शुक्लः अलर्कः प्रतापगः
 शिवमल्ली पाशुपतः एकाशीलः बुकः “वसुकः” । “वसुकन्तु वसुपुष्पं
 श्वेदे च खनि” इति विश्वप्रकाशः । वसुः पञ्च वसुकस्य “वसुः”

वन्दा वृक्षादनी वृक्षरुहा जीवन्तिकेत्यपि ॥
 वत्सादनी छिन्नरुहा गुह्यची तन्त्रिकाऽमृता ॥ ८२ ॥
 जीवन्तिका सोमवल्ली विशल्या मधुपर्ण्यपि ॥
 मूर्वा देवी मधुरसा मोरटा तेजनी स्रवा ॥ ८३ ॥
 मधूलिका मधुश्रेणी गोकर्णी पीलुपर्ण्यपि ॥
 पाठाऽम्बष्टा विद्धकर्णी स्थापनी श्रेयसी रसा ॥ ८४ ॥
 एकाष्टीला पापचेली प्राचीना वनतिक्तिका ॥
 कटुः कटम्बराऽशोकरोहिणी कटुरोहिणी ॥ ८५ ॥
 मत्स्यपित्ता कृष्णभेदी चक्राङ्गी शकुलादनी ॥
 आत्मगुप्ताऽजहाऽज्यण्डा कण्डूरा प्रावृषायणी ॥ ८६ ॥

ख्यातस्य घोर वज्रुद्धी इति ख्यातसेत्यपि मतम् ॥ ८१ ॥ वन्दा
 दनी वृक्षरुहा जीवन्तिका चत्वारि वृक्षोपरि जातलताविशेषस्य वेदलं
 गुह्यी, वधि” इति ख्यातस्य । पाण्डगुह्य इत्यपि लौकिकभाषा-
 वत्सादनी छिन्नरुहा गुह्यची “गुह्यची” तन्त्रिका अमृता ॥ ८२ ॥
 तिका सोमवल्ली विशल्या मधुपर्णी नव गुह्य्याः “गुह्यवेल”
 ख्यातायाः । मूर्वा “मूर्वा” देवी मधुरसा मोरटा तेजनी स्रवा
 ” ॥ ८३ ॥ मधूलिका मधुश्रेणी गोकर्णी पीलुपर्णी दश मूर्वायाः
 वे ख्यातायाः । इयं धनुर्गुणोपयोगिनी । इयं मोरवेल इति प्रसिद्धे-
 पाठा अम्बष्टा विद्धकर्णी “अविद्धकर्ण्यपि” स्थापनी श्रेयसी रसा
 ॥ एकाष्टीला पापचेली प्राचीना वनतिक्तिका दश पाठायाः पाडवी
 टमूळ” इति ख्यातायाः । कटुः कटम्बरा “कटम्बरा” अशोको-
 प्यस्तमपीदं नाम । “अशोका कटुरोहिण्यामशोको वज्रुलद्रुमः” इति
 । “रोहिणी कटुरोहिण्याम्” इति रुद्रः । कटुरोहिणी ॥ ८५ ॥ मत्स्यपित्ता
 भेदी “कृष्णभेदा” “कृष्णभेदा चण्डरुहा” इति निपण्डुः । चक्राङ्गी शकु-
 ली अष्टौ केदारकुटकी इति ख्यातायाः । आत्मगुप्ता अजहा “जहा” अज्यण्डा
 “कण्डूरा” । “कपिकटाक्ष कण्डूरा” इतिन्दुः । प्रावृषायणी ॥ ८६ ॥
 शकुला शक्रशिखिः । शशच्छाकशिखिराणि च शक्रशिखिरित्युप्यविवे-

ऋष्यप्रोक्ता शूकशिम्बिः कपिकच्छुश्च मर्कटी ॥
 चित्रोपचित्रा न्यग्रोधी द्रवन्ती शम्बरी वृषा ॥
 प्रत्यक्ष्रेणी सुतश्रेणी रण्डा मृषिकपर्णपि ॥
 अपामार्गः शैखरिको धामार्गवमयूरको ॥ ८८ ॥
 प्रत्यक्षपर्णी केशपर्णी किणिही खरमञ्जरी ॥
 हञ्जिका ब्राह्मणी पद्मा भार्गी ब्राह्मणयष्टिका ॥ ८९ ॥
 अङ्गारवल्ली चालेयशाकवर्धरवर्धकाः ॥
 मञ्जिष्ठा विकसा जिङ्गी समङ्गा कालमेपिका ॥ ९० ॥
 मण्डूकपर्णी मण्डीरी भण्डी योजनवल्लयपि ॥
 यासो यवासो दुःस्पर्शो धन्वयांसः कुनाशकः ॥ ९१ ॥
 रोदनी कच्छुराऽनन्ता समुद्रान्ता दुरालभा ॥

काद्वितालप्या । शूकशिम्बापि । “मर्कटी शूकशिम्बा च” इति वा
 कपिकच्छुः “कपिकच्छुः” मर्कटी नव कुवली “कुहिरी” इति ख्य
 मर्कटतुल्यलोमयुक्तत्वान्मर्कटी । यत्स्पर्शेन कण्टरुत्पद्यतेऽतः कण्टरा
 उपचित्रा न्यग्रोधी द्रवन्ती शम्बरी वृषा ॥ ८७ ॥ प्रत्यक्ष्रेणी सुत
 “शण्डा” । “प्रत्यक्ष्रेणी वृषा चण्डा पुत्रध्रेण्यामुपनिष्ठा” इति निषण्
 कपर्णी दश मृषिकपर्ण्यः उदीरकानी इति ख्यातायाः । अपामार्गः
 धामार्गवः “अधामार्गवः” । “अधामार्गवोऽधामार्गः कोनातकी
 ग्रथे । मयूरकः ॥ ८८ ॥ प्रत्यक्षपर्णी केशपर्णी “केशपर्णी” ।
 तुल्यानि लोमशानि पर्णान्यस्याः । किणिही शम्भञ्जरी अष्ट
 मार्गेण आयाता इति ख्यातम् । हञ्जिका “कञ्जिका” मा
 भार्गी ब्राह्मणयष्टिका ॥ ८९ ॥ अङ्गारवल्ली चालेयशाकः वर्धः वर्ध
 मार्ग्यः भार्ग इति ख्यातायाः । मञ्जिष्ठा विकसा “विकसा” जि
 कालमेपिका “कालमेपिका” ॥ ९० ॥ मण्डूकपर्णी मण्डीरी “म
 “मण्डूक मण्डूकिका च” इतीन्दुः मण्डीरी योजनवल्ली नवकः मञ्जिष्ठायाः
 कर्णैर्न विनाशः । यासः यवासः दुःस्पर्शः धन्वयांसः “धनुष्यांस
 शकः ॥ ९१ ॥ रोदनी “रोदनी” कच्छुरा अनन्ता समुद्रान्ता दुरालभा

श्रिपर्णी पृथक्पर्णी चित्रपर्ण्यङ्गिर्लङ्घिका ॥ ९२ ॥
 गोष्ठविन्ना सिंहपुच्छी कलेंदी धार्वनी गुहा ॥
 नेदिग्धिका स्पृशी व्याघ्री बृहती कण्टकारिका ॥ ९३ ॥
 चोदनी कुली क्षुद्रा दुःस्पर्शा राष्ट्रिकेत्यपि ॥
 नीली काला क्रीतकिक्का ग्रामीणा मधुपर्णिका ॥ ९४ ॥
 ज्ञनी श्रीफली तुत्या द्रोणी दोला च नीलिनी ॥
 मयल्लुजः सोमराजी सुबलिः सोमवल्लिका ॥ ९५ ॥
 गलमेपी कृष्णफला चाकुंची पृतिफल्यपि ॥
 कृष्णोपकुल्या वेदेही मागधी चपला कणा ॥ ९६ ॥
 मण्णा पिप्पली शोण्डी कोलाज्य करिपिप्पली ॥
 कपिवल्ली कोलवल्ली श्रेयसी वशिरः पुमान् ॥ ९७ ॥

गमस्य धमागा इति ग्याताय । पृथक्पर्णी पृथक्पर्णी चित्रपर्णी अङ्गि-
 त्वा “अङ्गिपर्णिकेति पाठः” ॥ ९२ ॥ गोष्ठविन्ना गिष्ठपुच्छी कलेंदी
 “शिः” धार्वनी “धार्वनिः” गुहा नवकः गिष्ठपुच्छपाः दक्षकः “पिट-
 इति ग्यातायाः । निदिग्धिका स्पृशी व्याघ्री बृहती कण्टकारिका
 ॥ ९३ ॥ चोदनी कुली क्षुद्रा दुःस्पर्शा राष्ट्रिका दक्षकः कण्टकारिकाया
 इति ग्यातायाः । नीली काला क्रीतकिक्का ग्रामीणा मधुपर्णिका
 ॥ ९४ ॥ ज्ञनी श्रीफली तुत्या द्रोणी “तृणी” । “तृणीनीत्या निषङ्गे ना”
 दिनी । “तृणी तु नीत्या तृणा निषङ्गे” इति विश्वप्रकाशः । दोला
 “ । “तृणा श्रीफलिका मेला मागधी च ज्ञनी” इति निषङ्गः नीलि-
 तदस्य नीत्याः । इषे वसरादिरञ्जनकारिणी कृष्णपर्णा । अमल्लुजः सोम-
 वलिः सोमवल्लिका ॥ ९५ ॥ गलमेपी “गालमेपी” कृष्णफला
 “बागुजी” पृतिपल्ली अष्टकः बाहुल्ली, बावल्ली इति व्यासपादाः ।
 श्रीशब्दः हीपन्त इषन्तश्च । कृष्णा उपकुल्या वेदेही मागधी
 कणा ॥ ९६ ॥ उपला “उपला” पिप्पली “पिपल्लिः” हर्षल्ली
 दक्षकः पिप्पलाः । करिपिप्पली कपिवल्ली कोलवल्ली अश्वली
 ॥ ९७ ॥ “दक्षकः कोलवल्ली” दक्ष कपिपिप्पलाः ॥ ९७ ॥ अश्वली

चव्यं तु चविको काकचिन्नीगुञ्जे तु कृष्णला ॥
 पलंकपा त्रिभुगन्धा श्वदंष्ट्रा स्वादुकण्टकः ॥ ९८ ॥
 गोकण्टको गोक्षुरको वनशृङ्गाट इत्यपि ॥
 विश्वा विषा प्रतिविषाऽतिविषोपविषाऽरुणा ॥ ९९ ॥
 शृङ्गी महोपधं चाथ क्षीरावी दुग्धिका समे ॥
 शतमूली बहुसुताऽभीरुरिन्दीवरी वरी ॥ १०० ॥
 ऋष्यप्रोक्ताऽभीरुपत्रीनारायण्यः शतावरी ॥
 अहेरुरथ पीतदुःकालीयकहरिद्रवः ॥ १०१ ॥
 दार्वी पंचपंचा दारुहरिद्रा पर्जन्यपि ॥
 वत्त्रोग्रगन्धा पद्मन्था गोलोमी शतपर्विका ॥ १०२ ॥
 शुक्रा हेमवती वैद्यमातृसिंहौ तु वारिका ॥

कोला च चविका” इति हेमचन्द्रः । चविका “चविक इति
 द्वे चव्यस्य चवक इति ख्यातस्य । केचित् चव्यादिद्वयं
 अत्र पक्षे तुस्थाने चः पाठ्यः । काकचिन्नी “काकचिन्निः” । का
 “गुञ्जा तु काकचिन्नीयां पदहे च कलध्वनौ” इति मेदिनी । गुञ्जा
 त्रीणि गुञ्जायाः । पलंकपा इक्षुगन्धा श्वदंष्ट्रा स्वादुकण्टकः ॥ ९८ ॥
 गोकण्टकः वनशृङ्गाटः समकं गोकण्टस्य मराण्डा इति ख्यातस्य । वि
 प्रतिविषा अतिविषा उपविषा अरुणा ॥ ९९ ॥ शृङ्गी महोपधं अथ
 विषायाः अतिविषा इति ख्यातायाः । क्षीरावी दुग्धिका द्वे दुग्
 ख्यातायाः । शतमूली बहुसुता अभीरुः इन्दीवरी वरी ॥ १०० ॥
 प्रोक्ता अभीरुपत्री नारायणी शतावरी अहेरुः दशकमपि स्त्रीलि
 मूल्याः शतावरीति ख्यातायाः । पीतदुः कालीयकः “का
 हरिद्रुः ॥ १०१ ॥ दार्वी पंचपंचा “पंचपंचेत्यपि” दारुहरिद्रा पर्ज
 दारुहरिद्र इति ख्यातस्य । वत्त्रोग्रगन्धा पद्मन्था गोलोमी शतपर्वि
 मचायाः वेरुण्ड इति ख्यातायाः ॥ १०२ ॥ या शुक्रा यथा सा हेम
 कम् । वैद्यमाता मिहि वारिका “दन्त्यमध्यापि” वृषः अट्ठरुपः “अ

पोऽटरूपः सिंहास्यो वासको वाजिदन्तकः ॥ १०३ ॥

आस्फोटा गिरिकर्णी स्याद्विष्णुक्रान्ताऽपराजिता ॥

इक्षुगन्धा तु काण्डेक्षुकोकिलाक्षेक्षुरक्षुराः ॥ १०४ ॥

शालेयः स्याच्छीतशिवश्छत्रा मधुरिका मिसिः ॥

मिश्रेयाप्यथ सीहुण्डो वज्रः खुर् स्त्री खुही गुडा ॥ १०५ ॥

समन्तदुग्धाऽथो वेल्लममोघा चित्रतण्डुला ॥

तण्डुलश्च कृमिघ्नश्च विडङ्गं पुंनपुंसकम् ॥ १०६ ॥

चला वाट्यालका घण्टारवा तु शणपुष्पिका ॥

मृद्रीका गोस्तनी द्राक्षा स्वाद्री मधुरसेति च ॥ १०७ ॥

रसः वासकः वाजिदन्तकः अष्टकं अटरूपस्य अडुब्बसा इति ख्यातस्य १०३ ॥ आस्फोटा “आस्फोता” । “आस्फोता गिरिकर्णी च वनमल्लयां तोषिति” इति मेदिनी गिरिकर्णी विष्णुक्रान्ता अपराजिता चत्वारि विष्णु-
तायाः । इक्षुगन्धा काण्डेक्षुः कोकिलाक्षः इक्षुरः क्षुरः पञ्च कोकिला-
कोळमुन्दा “तालिमरान्याचं धीं कोलिस्ता” इति ख्यातस्य ॥ १०४ ॥
रः शीतशिवः छत्रा मधुरिका मिसिः । “मिसी मिशिः मिशी” । मिशी
मिति तालज्यांत आह सोमनन्दी । मिथेया पट्टं मधुरिकायाः “षट्-
इति ख्यातायाः । सीहुण्डः । “वज्रद्रुमः सिहुण्डोऽथ” इति रभसात्
दिरपि । शीहुण्ड इति तालज्यादिरपि । वज्रः खुर् खुही खुहिः
“खुही खुहा खुग्” इत्यमरदत्तः । गुडा “गुडी” । “गुडो गोलेक्षु-
धी खुहीगुडिकयोर्गुडा” इति रुद्रः ॥ १०५ ॥ समन्तदुग्धा पट्टं वज्रद्रुमस्य
निवद्वद् इति ख्यातस्य । तत्र खुर् हकारान्तः स्त्री । “वज्रद्रुः खुर् खुही
ते पाठः” । वेष्ट अमोघा “मोघापि” । “कृमिघ्नं तण्डुलं मोघा” इति
स्पतिः । चित्रतण्डुला तण्डुलः तन्तुलः । तन्तुं कृमिघ्नं लाति । कृमिघ्नः
पट्टं विडङ्गस्य, वावटिंग इति ख्यातस्य ॥ १०६ ॥ चला वाट्यालका
पकडी “चिकणा” इति ख्यातस्य । घण्टारवा शणपुष्पिका द्वे शणपु-
ष्पायाः । “लघुताग इति घागरी इति धैलेके” मृद्रीका गोस्तनी
स्तना” द्राक्षा स्वाद्री मधुरसा पञ्च द्राक्षायाः ॥ १०७ ॥ सर्वानुभूतिः

गोपी श्यामा शारिवा स्यादनन्तोत्पलशारिवा ॥
 योग्यमृद्धिः सिद्धिलक्ष्म्यो वृद्धेरप्याह्वया इमे ॥ ११२ ॥
 कर्दली वारणवुसा रम्भा मोचांशुमत्फला ॥
 काष्ठीला मुद्रपर्णी तु काकमुद्रा सहेत्यपि ॥ ११३ ॥
 वार्ताकी हिङ्गुली सिंही भण्टाकी दुष्प्रधर्पिणी ॥
 नाकुली सुरसा रौन्ना सुगन्धा गन्धनाकुली ॥ ११४ ॥
 नकुलेष्टा भुजङ्गाक्षी छत्राकी सुवहा च सा ॥
 विदारिगन्धांशुमती सालपर्णी स्थिरा भुवा ॥ ११५ ॥
 तुण्डिकेरी समुद्रान्ता कर्पासी बदरेति च ॥

अन्ता उत्पलशारिवा पञ्च उत्पलशारिवायाः उपरमाञ्च “उत्पलमरी” इति
 आयाः । योग्यं मृद्धिः सिद्धिः लक्ष्मीः चत्वारि प्रादिनामकस्य अंश-
 वेपस्य “केवणी, मुग्धशैव” इति च व्यासस्य । इमे योग्यादयश्च-
 वृद्धेरप्याह्वयाः स्युः ॥ ११२ ॥ कर्दली अजादिन्या-
 कर्दला । कर्दलोऽपि । “कर्दलश्च कर्दल्यर्मा” इति व्याटिः । वारण-
 “वारणवुसा” रम्भा मोचा अंशुमत्फला काष्ठीला पर कर्दल्याः । हृद्-
 काकमुद्रा महा श्रयं काकमूय “शनमूय” इति व्यासायाः काकमुद्रा-
 ॥ ११३ ॥ वार्ताकी । पुंस्त्वपि वार्ताक इति । वार्ता वार्ताङ्गः ।
 विगणस्तु वार्ताङ्गो वार्ताकः प्राकारित्वकः” इति शङ्करः । “वार्ता वार्तागणं
 इति विश्वः । “वार्ताहरेषा गुणगमयुक्ता” इति वैद्यकाय । हिङ्गुली गिरी
 ती दुष्प्रधर्पिणी पञ्च वार्तावयाः शनवाही “लौगली” इति व्यासायाः ।
 ॥ ११४ ॥ सुरसा श्यामा सुगन्धा गन्धनाकुली ॥ ११४ ॥ नकुलेष्टा वृद्धाक्षी
 क्षी सुवहा नव राजायाः मुद्रमी “मुग्धमेष” इति व्यासायाः ।
 सुगन्धयोः स्थाने नामसुगंधेति पाठः । विदारिगन्धा (?) “विदा-
 र्मा” अंशुमती सालपर्णी “सालपर्णी” स्थिरा भुवा पञ्च सालपर्ण्योः
 “हवता, सालपर्ण” इति व्यासायाः ॥ ११५ ॥ तुण्डिकेरी समुद्रान्ता
 मी “कर्पासी” बदरा चत्वारि कर्पास्ताः । सा कर्पासी बन्दा इति
 त्रिपेक्षाद्वार्ताङ्गस्येति एकम् । इही प्रायमः इहः त्रयं त्रयभागादधि-
 त्रिधायाः गन्धः विदारिगन्धः । “हवतोः भोजनान्दमोदं हवते” इति शब्द-
 शास्त्राः ।

भारद्वाजी तु सा वन्या शृङ्गी तु ऋषभो वृषः ॥ ११६ ॥
 गाङ्गेरुकी नागवला झपा ह्रस्वगवेधुका ॥
 धामार्गवो घोषकः स्यान्महाजाली स पीतकः ॥ ११७ ॥
 जोत्स्नी पटोलिका जाली नादेयी भूमिजम्बुका ॥
 स्याद्वाङ्गलिक्यमिशिखा काकाङ्गी काकनासिका ॥ ११८ ॥
 गोधापदी तु सुवहा मुसली तालमूलिका ॥
 अजशृङ्गी विपाणी स्याद्गोजिह्वादाविके समे ॥ ११९ ॥
 ताम्बूलवल्ली ताम्बूली नागवल्लयप्यथ द्विजा ॥
 हरेणू रेणुका कौन्ती कपिला भस्मगन्धिनी ॥ १२० ॥

विशेषस्य “वैलघाटी” इति ख्यातस्य । शृङ्गीशब्द इत्यन्तः ॥ ११६ ॥
 रुकी नागवला झपा ह्रस्वगवेधुका चत्वारि बलाविशेषस्य “
 इति च ख्यातस्य । धामार्गवः घोषकः द्वे घोषवल्लयाः “
 दोडकी” इति च ख्यातायाः । सः घोषकः पीतकः पीतपुष्पधेतु
 त्युच्यते एकम् । स्त्रीलिङ्गम् ॥ ११७ ॥ जोत्स्नी “ज्योत्स्ना”
 पटोली ज्योत्स्ना” इति हैमः । पटोलिका जाली त्रयं पटोलिकायाः “
 इति ख्यातायाः । नादेयी भूमिजम्बुका द्वे भूजम्बाः “भुज्जाम्बुकी”
 ख्यातायाः । “नादेयी नागरद्वे स्याज्जयायां जलवेतसे । भूमिजम्बां
 च च्यद्गुणैःपि च योपिति” इति मेदिनी । लाङ्गलिकी अग्निशिखा द्वे ला
 वागचवका “कळलाची” इति च ख्यातायाः । काकाङ्गी काकनासि
 काकजहाख्यापधिविशेषस्य “कावळी इति ख्यातस्य” ॥ ११८ ॥
 पदी सुवहा द्वे हंमपादिकायाः “रक्तलाजान्द इति ख्यातायाः” ।
 तालमूलिका द्वे मुसल्याकन्द, मुसलकन्द इति ख्यातायाः । अजशृङ्गी
 द्वे मेदशृङ्गी इति ख्यातायाः ओषधेः । इयं त्वजशृङ्गाकारफला च
 मुकण्डका नेत्रोपधिरिति सुभूतिराह । गोजिह्वा दाविका “दाविका” द्वे
 “पाथरी” इति ख्यातस्य क्षेत्रजन्यशाकभेदस्य ॥ ११९ ॥ ताम्बूलवल्ली त
 नागवल्ली त्रीणि नागवल्लयाः “पानवेल इति ख्यातायाः” । द्विजा
 रेणुका कौन्ती कपिला भस्मगन्धिनी पट्टे रेणुकाव्यगन्धद्रव्यस्य “रेणुका
 इति प्रसिद्धस्य ॥ १२० ॥ एलावालुकं ऐलेयंगुगन्धि हरिवालुकं वालुकं

धमन्यञ्जनकेशी च हनुर्हृद्विलासिनी ॥
 शुक्तिः शंखः खुरः कोलदलं नखं मथाढकी ॥ १३० ॥
 काक्षी मृत्त्रा तुवरिका मृत्तालकसुरामूजे ॥
 कुटन्नटं दाशपुरं वानेयं परिपेलवम् ॥ १३१ ॥
 प्लवगोपुरगोनर्दकैर्वर्तीमुस्तकानि च ॥
 ग्रन्थिपर्णं शुक्रं बर्हपुष्पं स्योणेयकुङ्कुरे ॥ १३२ ॥
 मरुन्माला तु पिशुना स्पृका देवी लता लघुः ॥
 समुद्रान्ता वधूः कोटिवर्षा लङ्कोपिकेत्यपि ॥ १३३ ॥

हृद्विलासिनी शुक्तिः शंखः खुरः कोलदलं नखं “नखी” सप्त नवा-
 गन्धद्रव्यस्य “नखला” इति ख्यातस्य । अत्र हनुरुदन्तः स्त्री, साहचर्यात् ।
 रीतुल्यपत्रत्वात्कोलदलम् । आढकी ॥ १३० ॥ काक्षी मृत्त्रा तुवरिका ।
 त्रिपर्णिका मृत्तिका त्वर्याढकी कुचदुरा शरी” इति घोपालिताद् तुवरिका ।
 तालकं “मृत्तालकं” सुरामूजे पदं तुवरिकायाः त्वर इति ख्यातायाः ।
 तटं दाशपुरम् । “दशपुरमिति दशपूरमिति दाशपूरमिति च” । “दशपूरं
 पुरं प्लवने जीवितादयम्” इति वाचस्पतिः । वानेयं परिपेलवम् ॥ १३१ ॥
 पुरं गोनर्दकैर्वर्तीमुस्तकं “कैर्वर्तीमुस्तकं कैर्वर्तमुस्तकं” अष्टकं कैर्वर्ती-
 तस्य कैवटी, “जलमुन्ना, धुद्रमोघा, मोघा” इति ख्यातस्य । ग्रन्थि-
 पर्णं शुक्रम् । “शुक्रो ज्यामसुते कौरे रावणस्य च मन्त्रिणि । शिरीषपादपे
 ग्रन्थिपर्णं नपुंसकम्” । बर्हपुष्पम् शुक्रबर्हमित्येकमपि नाम । बर्हिपुष्पं
 द्विष पुष्पं बर्ह पुष्पं वेति पृथगपि । स्योणेयं कुङ्कुरं पञ्च गण्ठीवन
 त्वरा” इति ख्यातस्य ॥ १३२ ॥ मरुन्माला पिशुना स्पृका “शृषोदरा-
 किम्लमलोपे स्पृकापि” देवी लता लघुः समुद्रान्ता वधूः कोटिवर्षा लङ्को-
 ॥ दशकं पिण्डकेति ख्यातायाः स्पृकायाः । अत्र मरुन्मालेति संपाद-
 न्नाप्रवृत्तम् । यदाह वाचस्पतिः । “स्पृका तु प्राद्वणी देवी मरुन्माला लता
 ता वि समुद्रान्ता वधूः कोटिवर्षा लङ्कोपिका मरुत् । मुनिर्माल्यवती माला
 ता ना कुटिला लता” इति ॥ १३३ ॥ तपस्विनी जटामांसी जटिला लोमशा
 मविद “मिसिः मिपिः मिपी मसिः मपिः मपी मसी” पञ्च जटामांसाः ।

वृद्धो ब्राह्मी तु मत्स्याक्षी वयस्या सोमवह्वरी ॥ १३७ ॥

टुपर्णी हेमवती स्वर्णक्षीरी हिमावती ॥

ह्यपुच्छी तु काम्बोजी मापपर्णी महासहा ॥ १३८ ॥

गुण्डिकेरी रक्तफला विन्धिका पीलुपर्ण्यपि ॥

वर्वरा कर्वरी तुङ्गी खरपुष्पाऽजगन्धिका ॥ १३९ ॥

एलापर्णी तु सुवहा रास्त्रा युक्तरसा च सा ॥

वाङ्मेरी चुम्बिका दन्तशठाम्बुश्लोणिका ॥ १४० ॥

सहस्रवेधी चुम्बोऽम्लवेतसः शतवेध्यपि ॥

नमस्करी गण्डकारी समङ्गा खदिरेत्यपि ॥ १४१ ॥

गण्डः । वृद्धो दारुकोऽस्मात् । वृद्धत्वं दारयति वा वृद्धदारकः । वृद्धेति
स्थानम् । वृद्धः पञ्च वृद्धदारकस्य “वरधाग, जीर्णवर्जनी इति
इत्य ।” ब्राह्मी मत्स्याक्षी वयस्या सोमवह्वरी “सोमवह्वरिः” अन्वारि
उतायाः । “वयस्याः शुक्रपक्षे पर्णान्युत्सवन्ति कृष्णे च पतन्ति सा सोमवह्वरी ।
सोमवह्वरी” ॥ १३७ ॥ पटुपर्णी हेमवती स्वर्णक्षीरी हिमावती अन्वारि
रीयोः “पित्तोष्ण इति व्याख्यायाः” । ह्यपुच्छी काम्बोजी मापपर्णी
हिमा अन्वारि मापपर्ण्याः शानुटीद इति व्याख्यायाः ॥ १३८ ॥ गुण्डिकेरी
टुकेरी” रक्तफला विन्धिका पीलुपर्णी अन्वारि गुण्डिकेरीः लोहनी
व्याख्यायाः । वर्वरा “वर्वरा वर्वरी” । “वर्वरः पामरे केतो चकले नीवृ-
ह । पञ्चिकायां पुमान् शाकभेदपुष्पभिदोः स्त्रियाम्” इति भेदिनी । कर्वरी
तुङ्गी खरपुष्पा अजगन्धिका “अजगन्धित्वन्यत्र” । पञ्च वर्वरी
वर्णी कानपौटी” इति व्याख्येत्य शाकभेदस्य ॥ १३९ ॥ एलापर्णी
रास्त्रा सुवहागता अन्वारि एलापर्ण्याः कोटिदण इति व्याख्यायाः ।
त्र चुम्बिका दन्तशठाम्बुश्लोणिका “अम्ललोणिका” पञ्च
श्लोणिकायाः शुक्रा इति व्याख्यायाः ॥ १४० ॥ सहस्रवेधी सुहः
वपुगः शतवेधी वपुष्कमम्लवेतसस्य । शाहोपादयो नव पयोपा
१. मणम् । नमस्करी गण्डकारी “गण्डकारी” समङ्गा खदिरा अन्वारि
शु “साजान” इति अग्निहोत्रायाः ओषधेः ॥ १४१ ॥ जीवन्ती

जीवन्ती जीवनी जीवा जीवनीया मधुस्रवा ॥
 कूर्चशीर्षो मधुरकः शृङ्गह्रस्वाङ्गजीवकाः ॥ १४२ ॥
 किराततिक्तो भूनिवोऽनार्यतिक्तोऽथ सप्तला ॥
 विमला शातला भूरिफेना चर्मकपेत्यपि ॥ १४३ ॥
 वायसोली स्वादुरसा वयस्थाऽथ मकूलकः ॥
 निकुम्भो दन्तिका प्रत्यक्श्रेण्युदुम्बरपर्ण्यपि ॥ १४४ ॥
 अजमोदा तूग्रगन्धा ब्रह्मदर्भा यवानिका ॥
 मूले पुष्करकाश्मीरपद्मपत्राणि पौष्करे ॥ १४५ ॥
 अव्यथाऽतिचरा पद्मा चारटी पद्मचारिणी ॥

जीवनी जीवा जीवनीया मधुसूता मधुः सवेति पदद्वयमपि ।
 पुष्पगमे शब्दे मये ना तु मधुदुमे । पगन्तदित्यभिप्रेते स्याजीव
 योपिति" इति मेदिनी । विश्वप्रकाशोऽप्येवम् । पञ्च जीवन्त्याः "वि
 हग्नदोर्दी" इति ख्यातायाः । कृष्णशीर्षः मधुस्कः शुद्धः हमाङ्गः
 पञ्च जीवन्त्य ॥ १४२ ॥ किमतिवक्तः निगतिरतभिगतिरतत्र ।
 गतिभिगतिरतत्र भूनिम्बदिमकावपि" इति स्मृतः । भूनिम्बः
 निगः त्रयं किमतिव इति ख्यातम् । गमला विमला ज्ञानला "मा
 "विमला गानलाया भान" इति विश्वप्रकाशः । भुङ्क्तेना गर्भर
 मरदायाः "विहगदोर्दी इति प्रसिद्धायाः" ॥ १४३ ॥ वायवोर्दी
 मया वयव्या त्रयं लहानकावती, काकोर्दी इति च ख्यातम्
 मरुः "वृषोदगादिस्वाहृन्ते मृहलकोर्दी" निहृम्वः दन्विका "दा
 श्रवहृन्ते उदुमगावती "उदुमगावती उदुमगावती" पञ्च दन्व्याः
 इति ख्यातयाः । ययाः वीर्यं वेगात् इति ख्यातम् ॥ १४४ ॥
 अहनेदा इष्टमन्ता अष्टमो वयानिका "यमानिका" इति ययान्या
 इति ख्यातयाः । "ययानन्दयस्य इति नामनी इत्यपि मतम्" ।
 ययान्द ययान्द ययान्द ययान्द ययान्द ययान्द ययान्द ययान्द
 विहगदोर्दी मरु इत्यर्थः ॥ १४५ ॥ अथवा प्रतिपद्यमाना ययान्द
 ययान्द ययान्द ययान्द ययान्द ययान्द ययान्द ययान्द ययान्द

कांपिल्यः कर्कशश्चन्द्रो रक्ताङ्गो रोचनीत्यपि ॥ १४६ ॥
 प्रपुत्राडस्त्वेङ्गजो दद्रुमश्चक्रमर्दकः ॥
 यद्वाट उरणाख्यश्च पलाण्डुस्तु सुकन्दकः ॥ १४७ ॥
 लतार्कदुद्रुमौ तत्र हरितेऽथ महोपधम् ॥
 लशुनं गृञ्जनारिष्टमहाकन्दरसोनकाः ॥ १४८ ॥
 पुनर्नवा तु शोधघ्नी वितुन्नं सुनिपण्णकम् ॥
 स्याद्वातकः शीतलोऽपराजिता शर्णपर्ण्यपि ॥ १४९ ॥
 पारावताङ्घ्रिः कटभी पण्या ज्योतिष्मती लता ॥
 वार्षिकं त्रायमाणा स्यान्त्रायन्ती बलभद्रिका ॥ १५० ॥

पायाः । "कांपिल्यः" "कांपिल्यः" । "चन्द्रः कर्पूरकांपिल्यमुषांशुम्वर्णवारि-
 ति मेदिनी । कर्कशः चन्द्रः रक्ताङ्गः रोचनी "रोचनी" पञ्च शुण्डारोच-
 न्याताया रोचन्याः ॥ १४६ ॥ प्रपुत्राडः "प्रपुत्रालः प्रपुनालः प्रपु-
 त्रप्रपुत्राडः" एङ्गजः "एल्लगजः" दद्रुमः "दद्रुमः" चक्रमर्दकः प्रवाटः
 "गव्यः" उरणाख्यः "पट्टं टाकला इति ख्यातस्य । पलाण्डुः सुकन्दः द्वे
 द्वौ "कान्दा इति प्रसिद्धस्य" ॥ १४७ ॥ हरिते हरिद्वर्णे तत्र पलाण्डो
 "दुद्रुमः इति द्वे । महोपधं लशुनं "लशुनं" गृञ्जनं अरिष्टः महाकन्दः
 "पद लशुनस्य । रसे आम्नादने उन्नयते पातकहेतुत्वात् रसोनकाः ।
 "रिहाणे" एरच् घञ् वा । णिलोपः । म्यार्थे कन् । लशुनगृञ्जनयोराकृ-
 त्वात्पि रसवयात् अभेद इति बहवो मन्यन्ते ॥ १४८ ॥ पुनर्नवा शोधघ्नी
 पायाः "पेडुळी इति देशे प्रसिद्धायाः" । वितुन्ने सुनिपण्णकं द्वे
 "कुरङ्ग" इति ख्यातस्य शाकभेदस्य । पातकः शीतलः अपराजिता
 "सनपर्णी अमनपर्णी आमनपर्णी" । "भवेदमनपर्ण्या च शीतलः
 "न्यवद्" इति विश्वप्रकाशः । "शीतलं पुष्पकाशीमे शीलजे मलयोद्भवे ।
 "सनपर्ण्या स्याच्छिशिरे वाच्यलिङ्गकम्" इति मेदिनी । चन्द्वारि शण-
 गोपर्णी इति ख्यातायाः । "शीतलवातक इत्येकं पदमिति धन्वन्तरि-
 १४९ ॥ पारावताङ्घ्रिः "पारावताङ्घ्री" कटभी पण्या ज्योतिष्मती
 "व ज्योतिष्मत्याः मालकाङ्गोणी इति ख्यातायाः । पारावताङ्घ्रि र्ही ।
 त्रेनी त्रायमाणा त्रायन्ती बलभद्रिका चतुर्णः त्रायमाणायाः ॥ १५० ॥

विष्वक्सेनप्रिया गृष्टिर्वाराही वदरेत्यपि ॥
 मार्कवो भृङ्गराजः स्यात्काकमाची तु वायसी ॥ १५१ ॥
 शतपुष्पा सितच्छत्राऽतिच्छत्रा मधुरा मिसिः ॥
 अवाकपुष्पी कारवी च सरणा तु प्रसारिणी ॥ १५२ ॥
 तस्यां कटंभरा राजवला भद्रवलेत्यपि ॥
 जैनी जतूका रजनी जतुकृच्चक्रवर्तिनी ॥ १५३ ॥
 संस्पर्शाऽथ शटी गन्धमूली पद्मन्यिकेत्यपि ॥
 कचूरोऽपि पलाशोऽथ कारवेल्लः कटिल्लकः ॥ १५४ ॥
 सुपवी चाथ कुलकं पटोलस्तिक्तकः पटुः ॥

विष्वक्सेनप्रिया गृष्टिः “गृष्टिः” वाराही वदरा चतुष्कं वागला
 हीकन्द इकरकन्द इति ख्यातायाः । मार्कवः भृङ्गराजः “भृङ्गराजः”
 इव रजोऽस्य । सांतोऽदंतोऽपि । “स्यान्मार्कवो भृङ्गराजो भृङ्गराजः”
 इति रमसात् । द्वे माका इति ख्यातस्य । काकमाची वायसी द्वे
 “काकजंघा” इति ख्यातायाः ॥ १५१ ॥ शतपुष्पा सितच्छत्रा
 मधुरा मिसिः “मिसी” अवाकपुष्पी कारवी सप्तकं शोप इति ख्याता
 पुष्पायाम् । सरणा “सरणी सारणी” । “सरणा सरणी चार्वा कटंभरा
 ला” इति रुद्रः । “रुग्मेदे ना प्रमाण्यां ग्लान्यनद्यां च मारणी” इति
 प्रसारजनी “रजानः” जतुकृच्चक्रवर्तिनी ॥ १५३ ॥ संस्पर्शा पद्मन्यिक
 चाकवत इति ख्यातायाः । शटी गन्धमूली “गन्धमूला” पद्मन्यिक
 “कर्पूरः कर्पूरः” पलाशः पञ्च शम्पाः “कापूरकाचरी, आवेह
 ख्यातायाः” । कारवेल्लः कटिल्लकः “कटिल्लकः” ॥ १५४ ॥ सुपवी
 सुपवी” श्रीणि कारवेल्लस्य कारली इति ख्यातस्य । कुलकं पटोलः
 पटुः चन्वारि पटोल “पटयल्ल” इति ख्यातस्य । कृष्माण्डकः क
 कृष्माण्डस्य “कोहळा इति ख्यातस्य” । उर्वारः “ईर्वादः ईर्वादः

कुम्भाण्डकस्तु कर्कारुर्त्वारुः कर्कटी स्त्रियो ॥ १५५ ॥
 इक्ष्वाकुः कटुतुम्बी स्याजुंज्यलावूरुभे समे ॥
 चित्रा गवाक्षी गोडुम्या विशाला त्विन्द्रवारुणी ॥ १५६ ॥
 अशोमः सूरणः कन्दो गण्डीरस्तु समष्टिला ॥
 कलंव्युपोदिका स्त्री तु मूलकं हिलमोचिका ॥ १५७ ॥
 वास्तुकं शाकभेदाः स्युर्द्वा तु शतपर्विका ॥

१. "उन्मत्तो धुस्तुरिवारः कर्कटिः स्यात्" इति पुंस्काण्डे रत्नकोशात् ।
 २. "कर्कटिः" द्वे कर्कट्याः कौकडी इति ख्यातायाः ॥ १५५ ॥ इक्ष्वाकुः
 म्बी द्वे कटुतुम्ब्याः "दुध्या कटुमोपद्या इति ख्यातायाः" । अत्र इक्ष्वा-
 कुः कटुकटुतुम्बुमयसाधारणः । "इक्ष्वाकुः कटुतुम्बा स्त्री मूर्धवंशे नृपे
 " इति कौशान्तोऽप्युक्तम् । तुम्बी "तुंभिः तुंया" अलायुः "अलायुः
 ३. आलायुः लायुः लायुः" । "अलायुः स्त्री पिण्डफला तुंभिस्तुंभी महा-
 ४. तुंया तु वर्तुलाज्जायुर्निपे तुंभी तु लायुका" इति वाचस्पतिः । "अलायु-
 ५. प्रोक्तः" इति चन्द्रः । लायुकेत्यन्यकोशे । द्वे काट्या मोपद्या इति
 ६. स । अलायुर्स्यान्तोऽपि क्वचिन् । चित्रा गवाक्षी गोडुम्या श्रीणि
 ७. प्याः "कंवड्य इति ख्यातायाः" । "चित्राऽऽस्तुरणी गोडुम्या शुभद्रा
 ८. सुच । मायायां सर्पेनघने नदीभेदेषु च स्त्रियाम्" इति मेदिनी । "गवाक्षी
 ९. प्यां गवाक्षी जालके कर्षा" इति द्रुमः । गोडुम्येति पाठो न दृश्यते
 १०. गोडुम्येति चिभूट इति प्रसिद्धिविधके । विशाला इन्द्रवारुणी द्वे
 ११. याः मोठी कंवड्य इति ख्यातायाः ॥ १५६ ॥ अशोमः मूरणः
 १२. श्देरापि । कन्दः श्रीणि मूरणस्य । गण्डीरः समष्टिला द्वे गण्डीरा-
 १३. कर्षाभेदस्य कश्चिद् मूरण इति ख्यातस्य । कलंव्यादयः पञ्च शाकभेदाः
 १४. "वास्तुकमपि" । द्वा शतपर्विका "शतपर्विका" सहस्रवर्षी

१. सुपरी "उपंदाक्षाप" (वाट्या) "धारमयाट्य पोहमाण्ड्यावल" इति
 २. ख्योतः । मूलकं मुट्या इति ख्यातम् । हिलमोचिका देशान्तरे हलहंयी "चाक-
 ३. पुका कर्षा प्रसिद्धा ॥ १५७ ॥ वास्तुकं "वधुवा" "चन्दनचटुवा" इति
 ४. र्त्वारुः ॥ "वास्तुकमपि" । द्वा शतपर्विका "शतपर्विका" सहस्रवर्षी

सहस्रवीर्याभार्गव्यो रुहाऽनन्ताऽथ सा सिता ॥ १५८ ॥
 गोलोमी शतवीर्या च गण्डाली शकुलाक्षका ॥
 कुरुविन्दो मेघनामा मुस्ता मुस्तकमस्त्रियाम् ॥ १५९ ॥
 स्याद्भद्रमुस्तको गुन्द्रा चूडाला चक्रलोच्चटा ॥
 वंशे त्वक्सारकर्मारत्वचिसारतृणध्वजाः ॥ १६० ॥
 शतपर्वा यवफलो वेणुमस्करतेजनाः ॥
 वेणवः कीचकास्ते स्युर्ये स्वनंत्यनिलोद्धताः ॥ १६१ ॥
 ग्रन्थिर्ना पर्वपरुपी गुन्द्रस्तेजनकः शरः ॥
 नडस्तु धमनः पोटगलोऽथो काशमस्त्रियाम् ॥ १६२ ॥

भार्गवी रुहा अनन्ता पद् दूर्वायाः ॥ १५८ ॥ सा दूर्वा सिता उ० ॥
 गोलोमी शतवीर्या गण्डाली शकुलाक्षका इति चत्वारि । कुरुविन्दः
 मुस्ता मुस्तकं चत्वारि मुस्तायाः “मोथ इति ख्यातायाः” ॥
 पर्वोपनामकः । “मुस्तकं पुंगि लीचे च” ॥ १५९ ॥ भद्रमुस्तकः
 मिति शृणुमि नाम । “भद्रं सान्मङ्गले हेमि मुस्तके करणान्तरं” ॥
 गुन्द्रा द्वे मुस्तारिणोपस्य भद्रमुस्तकस्य “नागम्भोधा इति ख्यातस्य”
 यामिति मुस्तकमद्रमुस्तकाभ्यां गम्यन्ते । धन्वन्तरिर्म भेदमाह ।
 शृणुमि मेघो घनो गङ्गाविशेकः । भद्रमुस्तो वगहोऽब्दी गमियः
 इति । चूडाला चक्रला उग्रटा त्रीणि उग्रटामुलस्य “चूडाला इति
 ख्यातस्य मुस्तारिणस्य” । वंशः स्ववगारः कर्मारः त्वचिगारः
 ॥ १६० ॥ शतपर्वा यवफलः वेणुः मस्करः तेजनः दशकं वेणोः ।
 अनिलोद्धताः अनिलेन कीटादिकृतध्वजतारायुनोद्धताः स्वनन्ति शब्दं
 ते कीचकाः स्युर्यस्त्रियाम् ॥ १६१ ॥ ग्रन्थिः पर्व पदः “पर्वदन्तोऽपि
 मगो, ग्रन्थिः पदः, पर्वगः कुरुमगः”-इति वृष्णाष्टे रत्नकोशात् । त्री-
 निग्रन्थिः त्रिं इति ख्यातस्य । त्रय ग्रन्थिर्ना पुमान् । गुन्द्रः तेजनकः शरः
 “मग्नु मुत्रो वायाभ्यो गुन्द्रस्तेजनकः शरः” इति वागम्यतेदन्त्यादि-
 शब्दः । नडः “नडः” । “अथ पोटगलः पुंगि नडे च काशमस्त्रियाम्” इ-
 ति । वग्नः वंशमडः त्रीणि देवराट इति ख्यातस्य । काशं “कागम्” ।

(“कण्ठीरवो मृगरिपुर्मृगदृष्टिर्मृगाशनः ॥
पुण्डरीकः पञ्चनखचित्रकायमृगादिपः ॥ १ ॥”) (१)
शार्दूलदीपिनो व्याघ्रे तरक्षुस्तु मृगादनः ॥ १ ॥
वराहः सूकरो घृष्टिः कोलः पोत्री किरिः किटिः ॥
दंष्ट्री घोणी स्तब्धरोमा क्रोडो भूदार इत्यपि ॥ २ ॥
कपिलवङ्गप्लवगशाखामृगवेलीमुखाः ॥
मर्कटो वानरः कीशो वनौका अथ बहुके ॥ ३ ॥
क्रक्षः अच्छमल्लभैर्लङ्का गण्डके खड्गखड्गिनो ॥
लुलायो महिषो बाह्द्विपत्कासरसेरिभाः ॥ ४ ॥

अत्र इत्युक्तम् । हरिः पद् सिंहस्य । केसरी इन्नन्तः । तालव्यमध्योऽपि ।
विस्तृतमास्यमस्य पञ्चास्यः । “पचि विस्तारे” । मुखं पादाथ पञ्चास्या-
सेति वा । कण्ठीरवो मृगरिपुर्मृगदृष्टिर्मृगाशन इत्यादयोऽप्यस्य
॥ १ ॥ शार्दूलः दीपी व्याघ्रः ग्रीणि व्याघ्रस्य । तरक्षुः “तरक्षुः”
। द्वे कुशुराकृतैः कृष्णरेखाचित्रितस्य मृगविशेषस्य तरस इति
॥ १ ॥ वराहः मूकरः घृष्टिः “घृष्टिः” कोलः पोत्री । पोत्रं मुखाग्रं
स्य । “पोत्रं पक्षे मुखे च मूकरस्य हलस्य च” इति । किरिः “किरः”
दंष्ट्री घोणी स्तब्धरोमा क्रोडः भूदारः द्वादश मूकरस्य । तालव्या-
शकरः । बाह्द्विपत्काः पुंसि । पोत्रिणा । दंष्ट्रिणा । घोणिना ।
माणा ॥ २ ॥ कपिः प्लवङ्गः प्लवगः शाखामृगः वेलीमुखाः “वलि-
लीमुखाः” मर्कटः वानरः कीशः वनौकाः नवकं वानरस्य । वनौ-
का “शाखाचारी मृगः शाखामृगः” । बहुकः ॥ ३ ॥ क्रक्षः अच्छ-
मल्लुकः “माल्लुकः माल्लुकः” धतुष्कमच्छमल्लस्य आखल, रीस इति
स्य । “केचन मालु इति ख्यातायाः नामचतुष्कमिति वदन्ति” इत्य-
त्रापि । मल्लुक इति । अच्छमल्लपरिपदिरहतीति प्रयोगः । अच्छ इति
“अच्छः स्फटिकमल्लूकनिर्मलेषु” इति मेदिनी । गण्डकः खड्गः खड्गी । खड्गं
स्यास्ति । ग्रीणि गण्डशूद्र “गंडा” इति ख्यातस्य । लुलायः “लुलाय
बोद्धव्यान्तोऽपि” महिषः बाह्द्विपन् । बाहानां हयानां द्विपन् । कासरः

ली कन्दली चीनश्चमूरुप्रियकावपि ॥
 रुश्चेति हरिणा अमी अजिनयोनयः ॥ ९ ॥
 गसाररुन्यङ्कुरङ्कुशम्बररोहिपाः ॥
 कर्णपृषतेणर्श्यरोहिताश्चमरो मृगाः ॥ १० ॥
 धर्वः शरभो रामः सुमरो गवयः शशः ॥
 तदयो मृगेन्द्राद्या गवाद्याः पशुजातयः ॥ ११ ॥

उच्यते एकम् । उभे ऐणेयं ऐणं च त्रिषु स्पष्टम् ॥ ८ ॥ फदली कन्दली
 मूरः प्रियकः समूरुः एते पद हरिणभेदाः एकैकम् । फदलीकन्दल्यौ
 स्त्रियाम् । स्वामिमते तु इन्नन्तौ पुंसि । अमी पद हरिणाः वक्ष्यमाणाः
 तदयम् अजिनयोनय उच्यन्ते । यत एते चर्मप्युपयुक्ताः ॥ ९ ॥ कृष्ण-
 कृष्णशारः । कृष्णश्चासौ सारथ । “वर्णो वर्णेन” इति समासः । शारः
 तयोरिति तालव्यादा रमसः । रुरुः न्यङ्कुरः रङ्कुः शम्बरः शंवरः
 शं वृणोति । वृष् वरणे । रोहिपः “रोहिपः” । “रोहिपं कत्तृणे ज्ञेयं
 हरिणान्तरे” इति विश्वप्रकाशः । गोकर्णः । “गोकर्णोऽश्वतरे सर्वे
 गणान्तरे” इति हेमचन्द्रः । पृषतः एणः ऋश्यः “ऋष्यः । एणः
 रिष्यः स्यादृश्यथारुलोचने” इति त्रिकाण्डशेषात् तत्र रिष्योऽपि ।
 “लोहितः” चमरः एते द्वादश मृगाः मृगभेदाः एकैकम् । तत्र
 कृष्णवर्णेन मिश्रः कृष्णमृग इति ख्यातः । रुर्देवान्तरभा-
 शार “रोहे” इति ख्यातः । न्यङ्कुर्नागुण इति ख्यातः “शम्बर
 । रङ्कुः चित्ता चित्त्र जडियार मृगविशेष इति ख्यातः । शम्बरः
 “सांवर” इति ख्यातः । रोहिपः रोही इति ख्यातः । गोकर्णः गौव
 गातः । पृषतः बिन्दुविशिष्टः पुषिव इति ख्यातः । एणश्चारुनेत्रः ।
 शीघ्रगामी । रोहितो रक्तवर्णः चमरश्चामरोपयोगिपुच्छः ॥ १० ॥
 शरभः रामः सुमरः गवयः शशः एते पद मृगभेदाः । “शरभस्ताल-
 ” । तत्र गन्धर्वो गन्धविशिष्टः । शरभो लङ्गीमरा इति प्रसिद्धः । रामो
 रूपो मृगभेदः । सुमरः सरणशीलः । गवयः गवा इति ख्यातः ।
 त्सा इति ख्यातः एकैकम् । इत्यादयः गन्धर्वादयः आदिशब्दादत्रा-
 यनपोतादयो ये च पूर्वोक्ता मृगेन्द्राद्याः सिंहाद्या धमरान्ताः ये च
 वक्ष्यमाणा गवाद्याः गोहस्त्यश्वादयः ते सर्वे पशुजातयः पशुशब्द-

(“अधोगन्ता तु खनको वृकः पुंघ्वज उन्दुरः ॥ ”)
 उन्दुरुर्मूपकोऽप्याखुर्गिरिका बालमूपिका ॥
 सरटः कृकलासः स्यान्मुसली गृहगोधिका ॥ १२ ॥
 लूता सी तन्तुवायोर्णनाभमर्कटकाः समाः ॥
 नीलहस्तु कृमिः कर्णजलोकाः शतपयुभे ॥ १३ ॥
 वृश्चिकः शूककीटः स्यादलिद्रोणो तु वृश्चिके ॥

अधोगन्ता इत्यर्थः गतम् ॥ ११ ॥ अधोगन्ता खनकः वृकः पुंघ्वजः उ-
 न्दुरः कृकलासः स्यान्मुसली गृहगोधिका बालमूपिका ॥ १२ ॥
 लूता सी तन्तुवायोर्णनाभमर्कटकाः समाः ॥ १३ ॥
 नीलहस्तु कृमिः कर्णजलोकाः शतपयुभे ॥ १३ ॥
 वृश्चिकः शूककीटः स्यादलिद्रोणो तु वृश्चिके ॥

पारावतः कलरवः कपोतोऽथ शशादनः ॥ १४ ॥
 पत्री श्येन उलूकस्तु वायसारातिपेचको ॥
 ("दिवान्धः कौशिको घूको दिवाभीतो निशादनः ॥") (१)
 व्याघ्राटः स्याद्भरद्वाजः खञ्जरीटस्तु खञ्जनः ॥ १५ ॥
 लोहपृष्ठस्तु कङ्कः स्यादथ चापः किक्कीदिविः ॥
 कलिङ्गभृङ्गधूम्याटा अथ स्याच्छतपत्रकः ॥ १६ ॥
 दार्वपाटोऽथ सारङ्गस्तोककश्चातकः समाः ॥
 कृकवाकुस्ताम्रचूडः कुकुटश्चरणायुधः ॥ १७ ॥

अधिके भ्रमरे पुमान्" इति कोशान्तरम् । द्रोणः "द्रुणः" पृथिकः ग्रीणि
 इति ख्यातस्य विपकीटस्य । तत्रालिरिदन्त इत्यन्तश्च । पारावतः "पारा-
 " । "पारावतः कलरवः पत्री श्येनः शशादनः" इति रमसः । कलरवः
 तः ग्रीणि पारावतस्य पारवा "खञ्जरीट" इति ख्यातस्य । "पारावतः
 तः स्यात्कपोतो विहगान्तरे" इति विश्वः । शशादनः ॥ १४ ॥ पत्री
 त्रयं सप्ताणा इति ख्यातस्य । उलूकः वायसारातिः पेचकः प्रथमुलू-
 घूक "घुचड पंचापक्षी" इति ख्यातस्य । "दिवान्धः कौशिकः घूकः
 भीतः निशादनः" पञ्चकमप्युलूकस्य । व्याघ्राटः भरद्वाजः द्वे भरद्वाजस्य
 "कुकुटकौवा कुंमारकौवा इति ख्यातस्य" । खञ्जरीटः खञ्जनः द्वे
 तस्य पधिविशेषस्य "ताजवा तय्यर इति ख्यातस्य" ॥ १५ ॥ लोह-
 कङ्कः । "कङ्कश्छन्नद्विजे ख्यातो लोहपृष्ठकृतान्तयोः" इत्युक्तत्वात् । द्वे
 योगिपत्रस्य पधिवेदस्य । चापः "चासः" । "इक्षुपक्षिभिदोधासः" इति
 पक्षिषु रुद्रः । किक्कीदिविः "किक्कीदिविः किक्कीदिविः किक्कीदिवः किक्की-
 किक्कीदिवः किक्कीः किक्की दिवः । चापो दिविः किक्कीः स्मृतः" इति
 श । द्वे चारणा "चाप, चास, तास," इति ख्यातस्य । कलिङ्गः
 दार्वपाटः ग्रीणि केंचुहार "मस्तकचूड पक्षी" इति ख्यातस्य । धूम-
 कर्मापाटतीति धूम्याटः । शतपत्रकः ॥ १६ ॥ दार्वपाटः द्वे वटफोरा
 । पक्षी, काष्ठकुट्ट, टांकारी" इति ख्यातस्य । सारङ्गः "शारङ्गः" ।
 त्रधातके ख्यातः त्रयले हरिणेऽपि च" इति तालग्यादावजयः तोककः
 १ इदमर्थं तालपत्रपुलकेऽपि नास्ति ॥

(“अधोगन्ता तु खनको वृकः पुंश्चज उन्दुरः ॥ ”)
 उन्दुरैर्मूपकोऽप्याखुर्गिरिका बालमूपिका ॥
 सरटः कृकैलासः स्यान्मुसली गृहगोधिका ॥ १२ ॥
 लूता स्त्री तन्तुवायोर्णनाभमर्कटकाः समाः ॥
 नीलङ्गुस्तु कृमिः कर्णजलोकाः शतपद्भुमे ॥ १३ ॥
 वृश्चिकः शूककीटः स्यादलिद्रोणौ तु वृश्चिके ॥

वाच्या इत्यर्थः एकम् ॥ ११ ॥ अधोगन्ता खनकः वृकः पुंश्चजः उन्दुरः ।
 क्षेपकश्लोकगतनामानि मूपकस्य । उन्दुरः मूपकः “इसोपधर्दीकः
 पमूपधातुभ्यां कनि मूपकः मूपक इति द्वयम्” आखुः त्रयं मूपकस्य । “
 दुरुन्दरः” इति शब्दार्णवे । गिरिका बालमूपिका द्वे स्वल्पमूपकस्य
 “सर्वाखुर्बालमूपिका” इति दुर्गः । कुङ्कुन्दरी गन्धमुखी दीर्घतुण्डी दिवान्ति
 श्लोकार्थं केचिदत्र पठन्ति । एतन्नामचतुष्टयं मूपकसदृशजातिविशिष्टस्य
 द्रीति ख्यातस्य । सरटः कृकलासः “कृकलाशः कृकलासः । कृकं शिरो
 फण्ठं च लासयति” द्वे सरटा इति ख्यातस्य । मुसली गृहगोधिका “
 लिकेत्यपि पाठः” द्वे गृहगोधायाः “पाल इति ख्यातायाः” । मुसति
 खण्डयति शुभाशुभमूचकत्वात् । मुसली क्षीयन्ता । मुसलीति तालव्यम
 ज्येष्ठा स्त्री कुड्यमत्स्या च गृहगोधा गृहालिकेति कोशान्तरम् ॥ १२ ॥
 तन्तुवायः “तन्त्रवायः” उर्णनामः उर्णेष तन्तुर्नामौ यस्य । मर्कटकः
 उर्णनामस्य “कोष्ठी कोळी इति ख्यातस्य । तत्र लूता नित्यं स्त्री ।
 कृमिः क्रिमिः । “क्रिमिर्ना कृमिवत्कीटे लाक्षायां कृमिले खरे” इति ।
 “दुमामये भवेत्पुंमि कीटे च कृमिरत्तिकृमिः” इति रभमः । द्वे अपि पुं
 कीटमात्रस्य “कुगुरडा घुले इति ख्यातस्य” । नीलाङ्गुरिति दीर्घमध
 “नीलाङ्गुरपि नीलाङ्गुः” इति द्विरूपकोशः । कर्णजलोकाः शतपदी द्वे र
 “कर्णजन्तूक” षोण, गोम यज्जोजी इति ख्यातायाः । शतं पादा
 ना । कर्णजलोकाः मान्ता । कर्णजन्तूक कर्णजलोकेति च टा
 ॥ १३ ॥ वृश्चिकः शूककीटः द्वे शूककीटस्य उर्णादिमधुकस्य क
 ख्यातस्य । शूकं शूकाकारं लोम तद्युक्तमर्वाङ्गः कीटः शूककीटः
 “आलिः” । “वृश्चिको ह्यत्र आलिः स्यात्” इति षोपालिगः । आली । “

पारावतः कलरवः कपोतोऽथ शशादनः ॥ १४ ॥

पत्री श्येन उलूकस्तु वायसारातिपेचकौ ॥

(“दिवान्धः कौशिको घूको दिवाभीतो निशादनः ॥”) (१)

व्याघ्राटः स्याद्भरद्वाजः खञ्जरीटस्तु खञ्जनः ॥ १५ ॥

लोहपृष्ठस्तु कङ्कः स्यादथ चापैः किर्कीदिविः ॥

कलिङ्गभृङ्गधूम्याटा अथ स्याच्छतपत्रकः ॥ १६ ॥

दार्वाघाटोऽथ सारङ्गस्तोककश्चातकः समाः ॥

कृकवाकुस्ताम्रचूडः कुफुटश्चरणायुधः ॥ १७ ॥

“अधिकं भ्रमे पुमान्” इति श्लोशान्तरम् । द्रोणः “द्रुणः” वृद्धिः श्रीणि
इति ख्यातस्य विपकीटस्य । तत्रालिरिदन्त इत्यन्तश्च । पारावतः “पारा-
” । “पारावतः कलरवः पत्री श्येनः शशादनः” इति रममः । कलरवः
तः श्रीणि पारावतस्य पारवा “खपूतर” इति ख्यातस्य । “पारावतः
शः स्यान्कपोतो विद्वान्तरे” इति विश्वः । शशादनः ॥ १४ ॥ पत्री
त्रयं ससाणा इति ख्यातस्य । उलूकः वायसारातिः पेचकः त्रयमुन्-
धूकः “धुषट् पेचापधी” इति ख्यातस्य । “दिवान्धः कौशिकः घूकः
भीतः निशादनः” पञ्चकमप्युलूकस्य । व्याघ्राटः भरद्वाजः द्वे भरद्वाजस्य
“कुफुटकोषा कुम्भारकोषा इति ख्यातस्य” । खञ्जरीटः खञ्जनः द्वे
स्य पक्षिविशेषस्य “ताजवा तम्यर इति ख्यातस्य” ॥ १५ ॥ लोह-
कः । “कङ्कपृष्ठद्विजे ख्यातो लोहपृष्ठकृतान्तयोः” इत्युक्तवान् । द्वे
शोमिपत्रस्य पक्षिभेदस्य । चापः “चामः” । “श्लुपक्षिभिर्दोषामः” इति
श्लु रद्रः । किर्कीदिविः “किर्कीदिविः किकिदिविः किकिदिवः किर्की-
दिविः किकिः किर्की दिवः । चापो दिशिः किकिः स्मृतः” इति
। द्वे चामा “चाम, चाम, चाम,” इति ख्यातस्य । कलिङ्गः
धूम्याटाः श्रीणि पेशुहार “भल्लकण्ड पधी” इति ख्यातस्य । धुम-
प्राटर्तीति धूम्याटः । शतपत्रकः ॥ १६ ॥ दार्वाघाटः द्वे घटफोरा
पधी, काटपृष्ठ, टोवारी” इति ख्यातस्य । सारङ्गः “सारङ्गः” ।
स्तोकके ख्यातः शबले इत्येवमपि च” इति तालप्यादापञ्चयः शोकः

चटकः कलविद्धः स्यात्तस्य स्त्री चटका तयोः ॥
 पुमपत्ये चाटकेरुपत्ये चटकेव सा ॥ १८ ॥
 कर्करेटुः कोरेटुः स्यात्कृकणककरो समौ ॥
 वनप्रियः परभृतः कोकिलः पिक इत्यपि ॥ १९ ॥
 काके तु करटारिष्टवलिपुष्टसकृत्प्रजाः ॥
 ध्वांक्षात्मघोषपरभृदलिभुग्वायसा अपि ॥ २० ॥
 (“स एव च चिरंजीवी चैकद्विष्टश्च मौकुलिः ॥”)
 द्रोणकाकस्तु काकोलो दात्यूहः कालकण्ठकः ॥

पालकः प्रीणि पातकस्य । कृकवाहुः ताम्रचूडः कुकुटः चरणापुः ।
 कुकुटस्य “कोरडु इति ख्यातस्य” ॥ १७ ॥ चटकः कलविद्धः ।
 “विमर्गी इति ख्यातस्य” । तस्य चटकस्य स्त्री चटकेत्येकम् ।
 चटकायाश्च पुमपत्ये चाटकेरु इत्येकम् । तयोर्पुमपत्ये स्त्रीरूपेऽपत्ये ॥
 ॥ १८ ॥ कर्करेटुः “कर्करेटुः” कोरेटुः “कोरेटुः” द्वे अशुमरादिनि
 भेदे कर्करेटु “कर्करेटु पक्षी” इति ख्याते । “कोरेटुः कोरेटुः”
 कर्करेटुः इति सम्यक् । कृकणः ककरोः द्वे ककरो इति ख्यातस्य
 भेदस्य । “कृ” इति कणनि शब्दं कणेति कृतेण कण्डेन अणनि शब्दं
 वा । वनप्रियः परभृतः कोकिलः पिकः शब्दवारि कोकिलस्य ॥
 काकः ककरोः अष्टिः वलिपुष्टः सकृत्प्रजाः ध्वांशः आत्मघोषः परभृतः
 वलिपुष्टः दत्त काकस्य । “विमर्गी चैकद्विष्टः मौकुलिः मौकुलिः
 मन्दरि चैव काकस्य । परभृतः । वलिपुष्टः ॥ २० ॥ द्रोणकाकः का
 कः इत्येकम् “द्रोणकाकः कृष्णकाकः इति ख्यातस्य” । “द्रोणो
 मन्दरे मन्दरादृष्टादिभूतस्य । पुमान् कृष्णपक्षी कृष्णकाकः स्त्री नीति
 इति भेदयोः । “द्रोणः कृष्णपक्षी कृष्णकाकः” इति विशयकायः । “द्रो
 णकाकः इत्येकम् वनाश्रयः” इति विशयकायः । दात्यूहः “दा
 वान्दृष्टः द्वे दातुः” अन्त्याह मन्दराकः इति ख्यातस्य । का
 कः इति कृकस्य कृककण्डकः आत्मीयः आत्मीयः इत्येकम् । “आ
 त्मीयः” इति विशयकायः । पिकः द्वे पिकस्य वा इति प्रथि

आतापिचिल्लो दाक्षाय्यगृध्रो कीरशुकौ समौ ॥ २१ ॥

कुङ्कुमौ चोऽथ वक्रः कङ्कः पुष्कराहस्तु सारसः ॥

कोकश्चक्रश्चक्रवाको रथाङ्गाह्वयनामकः ॥ २२ ॥

कादम्बः कलहंसः स्यादुत्क्रोशकुररौ समौ ॥

हंसास्तु श्वेतगरुतश्चक्राङ्गा मानसौकसः ॥ २३ ॥

राजहंसास्तु ते चञ्चुचरणैर्लोहितैः सिताः ॥

मलिनेर्मलिकाक्षास्ते धार्तराष्ट्राः सितेतरैः ॥ २४ ॥

शरारिराटिराडिश्च चलाका विसकण्ठिका ॥

दाक्षाय्यः गृध्रः द्वे गृध्रस्य ग्रीष्म इति ख्यातस्य । दाक्षाय्य इति द्वितालव्यसं-
गन्त्यपाठः सर्वत्र दृश्यते । “दक्ष इदौ ग्रीष्मार्थे च” । “शुद्धादिस्पृहिगृहि”
अप्यः । दाक्षाय्यः । “दाक्षाय्यस्यायं अप् दाक्षाय्यः” । कीरः शुकः द्वे कीरस्य
“वा, राघु, पोपट इति ख्यातस्य” ॥ २१ ॥ कुङ्कुमौ चक्रः “कुङ्कुमः” द्वे
“कुङ्कुमा” इति ख्यातस्य । तत्र कुङ्कु चान्तः । कुङ्कु । वक्रः कङ्कः द्वे
“वक्रा इति ख्यातस्य” । के जले हयते शब्दं कुरुते कङ्कः । कङ्क
पाठः अयं पाठः कुत्रालीति न दृश्यते । किंतु सर्वत्र कङ्क इत्येव ।
पुष्कराहः सारसः द्वे सारसस्य । पुष्कराहः पद्मपर्यायनामकः । कोकः
“कोकः” चक्रः चक्रवाकः रथाङ्गः चत्वारि चक्रवाकस्य । रथाङ्गस्य चक्रस्य
“रथाङ्गः” नामानि तन्नामकः ॥ २२ ॥ कादम्बः कलहंसः द्वे कलो मधुरवाक्
“हंसः” हंसश्च तस्य बदक इति प्रसिद्धस्य । उत्क्रोशः कुररः द्वे कुररस्य
“कुररः” इति प्रसिद्धस्य । हंसः । “भवेदर्णागमाद्वंसः” । श्वेतग-
रुतः चक्राङ्गः मानसौकः चत्वारि हंसस्य । बहुत्वविवक्षायां बहुवचनम् ॥ २३ ॥
मलिनाः देहेन शुक्राः चञ्चुचरणैर्लोहितैरुपलक्षिता हंसास्ते राजहंसाः स्युरि-
“श्वेत” । चञ्चुमहिताश्वरपान्मरिति विग्रहः । अन्यथा प्राण्यइत्यादेकवचनं
“दाक्ष” । लक्षणे तृतीया । हंसानां राजा राजहंसः । राजदन्तादिषु पाठान्
काठेयतः । मलिनेर्मलिकारूपेण चञ्चुचरणैर्लोहितैः सिता हंसा मलिकाक्षा इत्युच्यन्ते ।
“दाक्ष” । मलिकाकाराणि अधीणि येषां ते । मलिकाख्या इत्यपि । सिते-
प्रतिष्ठावर्णः चञ्चुचरणैरुपलक्षितान्ते धार्तराष्ट्राः स्युः । धृतराष्ट्रे भवाः ।
पुः मुराडि स्वात्पाधिधृत्रियभेदयोः” इति रमसः । एकम् ॥ २४ ॥ शरारिः

हंसस्य योपिद्वरटा सारसस्य तु लक्ष्मणा ॥ २५ ॥

जंतुकाऽजिनपत्रा स्यात्परोष्णी तेलपायिका ॥

वर्वणा मक्षिका नीला सरघा मधुमक्षिका ॥ २६ ॥

पतङ्गिका पुत्तिका स्यादंशस्तु वनमक्षिका ॥

दंशी तज्जातिरल्पा स्याद्वन्धोली वरटा द्वयोः ॥ २७ ॥

भृङ्गारी क्षीरुका चीरी क्षिल्लिका च समा इमाः ॥

“शरातिः शरालिः शराली शराटिः शराडिः । आडिः शरालिर्वरटा वानरी कपी” इति स्त्रीलिङ्गकाण्डे रत्नकोशः । आटिः “आटी “आडी” त्रयं स्त्रीलिङ्गम् । आडीति ख्यातस्य पक्षिणः । आटिः अपि कश्चित् । पलाका विसकण्ठिका द्वे चालढांक “वगळा” इति पक्षमेदस्य । विसमिव दीर्घः कण्ठोऽस्याः विसकण्ठिका । हंसस्य सादित्येकम् । सारसस्य स्त्री तु लक्ष्मणेत्पुच्यते । निर्मकानोऽपि । गभैव सारसः” इत्यमरमाला । “लक्षणं नाम्नि चित्रे च सारसस्य तु इति विश्वः । एकम् ॥ २५ ॥ जंतुका “जंतुका” अजिनपत्रा द्वे चित्राई” इति ख्याते पक्षिभेदे । अजिनं चर्म तद्रूपे पत्रे पक्षी यस्याः परोष्णी “परोष्ठी” । तेलपायिका द्वे पक्षयुक्तेः कीटकविशेषे “वापूळ” इति ख्याते । तैले पिशनीय तेलपायिका । चत्वार्यपि इत्येके । वर्वणा “वर्वणा” मक्षिका “मक्षिका” नीला त्रयं मक्षिकस्य मधुमक्षिका द्वे मक्षिकाभेदस्य “मधुमात्री इति ख्यातस्य” ॥ पतङ्गिका पुत्तिका द्वे मधुमक्षिकाभेदस्य । इयं तु मधुपातः धुद्रा यमि मधुभेदः । माथिकं तेलवर्णं म्यायुतवर्णं तु पाणिकमिति । दंशः पुनः द्वे “मोटी हांग गनमात्री” इति ख्यातस्य । तेषां दंशानां जातिमा दंशीन्पुच्यते । एकं हांग इति ख्यातस्य । गन्धोली वरटा “वरटा वरटा हव्योमन्वती वरटाः स्मृतः” इति ताम्रपातः । द्वे वरटी “वमात्री” इति ख्यातस्य । तत्र गन्धोली दीपन्ता । वरटा शीतुंगपोः ॥ भृङ्गारी क्षीरुका “क्षीरिका क्षिरिका क्षिरिका क्षीरीका” श्रीरी दि “क्षीरीका क्षिरुका क्षीरिका क्षिरुका” ख्याति क्षीरी मृगहृत् इत्यदिख्यातस्य । क्षी इति रीति क्षीरुका । श्री इति रीति श्रीरी ।

समो पतङ्गशालभो खद्योतो ज्योतिरिङ्गणः ॥ २८ ॥
 मधुव्रतो मधुकरो मधुलिङ्गमधुपालिनः ॥
 द्विरेफपुष्पलिङ्गभृङ्गपदपद्ममरालयः ॥ २९ ॥
 मयूरो बर्हिणो बर्ही नीलकण्ठो भुजङ्गभुक् ॥
 शिखावलः शिखी केकी मेघनादानुलास्यपि ॥ ३० ॥
 केका वाणी मयूरस्य समो चन्द्रकमेचकौ ॥
 शिखा चूडा शिखण्डस्तु पिच्छवर्हे नपुंसके ॥ ३१ ॥
 खगे विहङ्गविहगविहङ्गमविहायसः ॥
 शकुन्तिपक्षिशकुनिशकुन्तशकुनद्विजाः ॥ ३२ ॥
 पतत्रिपत्रिपतगपतत्पत्ररथाण्डजाः ॥

अटश्या सती स्वनति । तथा च प्रयोगः । “अटश्यासिद्धीस्वनकर्णशूलः”
 । समा इत्यनेन चतुष्टयभेदकार्षकमित्युक्तम् । इमा इति स्त्रीत्वनिश्चयः ।
 शलभः द्वे टोळ “दीपपतंग” इति ख्यातस्य । खद्योतः ज्योतिरिङ्गणः
 खद्योतस्य “काजवा इति ख्यातस्य” ॥ २८ ॥ मधुव्रतः मधुकरः मधु-
 लिङ्गः अली द्विरेफः द्वौ रेफौ नास्ति यस्य । भ्रमरशब्दे प्रसिद्धिः ।
 भृङ्गः पदपदः भ्रमरः अलिः एकादश भ्रमरस्य । अमधुकरं मधुक-
 रः । मधु किरति विक्षिपतीति वा । मधुलिङ्गः । पुष्पलिङ्गः ॥ २९ ॥
 बर्हिणः बर्ही नीलकण्ठः भुजङ्गभुक् शिखावलः शिखी केकी मेघनादा-
 नुलः नव मयूरस्य । बर्हिणोऽदन्तः । बर्ही इक्षन्तः । भुजङ्गभुजः । शिखादि-
 न्तम् । मेघनादमनुलसत्यवश्यं मेघनादानुलासी ॥ ३० ॥ मयूरवाणी
 “क” स्यते एकम् । चन्द्रकः मेचकः द्वे पिच्छस्य नेत्राकारचिह्नस्य । “बर्हि-
 णः” तं वर्णं मेचकं ध्रुवते घुघाः” इति फाल्गुनः । शिखा चूडा द्वे मयूरशिखा-
 ण्डः शिखण्डः पिच्छं पर्वं त्रीणि मयूरपिच्छस्य ॥ ३१ ॥ खगः । “खगः
 शिखरे मार्गणे च विहंगमे” इति फोशान्तरम् । विहंगः विहगः विहंगमः
 शकुन्तिः पक्षी शकुनिः शकुन्तः शकुनः द्विजः ॥ ३२ ॥ पतत्री पत्री
 पतनेन पक्षेण गच्छति । पतन् पत्ररथः अण्डजः नर्गाकाः पाजी ।

नगौकोवाजिबिकिरविविष्करपतत्रयः ॥ ३३ ॥
 नीडोद्भवा गरुत्मन्तः पित्सन्तो नभसंगमाः ॥
 तेषां विशेषा हारीतो महुः कारण्डवः प्लवः ॥ ३४ ॥
 तित्तिरिः कुकुभो लावो जीवंजीवश्चकोरकः ॥
 कोयष्टिकष्टिद्विभको वर्तको वर्तिकादयः ॥ ३५ ॥
 गरुत्पक्षच्छदाः पत्रं पतत्रं च तनूरुहम् ॥
 स्त्री पक्षतिः पक्षमूलं चञ्चुस्रोतिरुभे स्त्रियो ॥ ३६ ॥

वाजाः पक्षाः सन्ति अस्य । विकिरः विः विष्करः पतत्रिः ॥ ३३ ॥
 द्वयः गरुत्मान् पित्सन् नभसंगमः सप्तविंशतिः पक्षिमात्रस्य । ॥ ३४ ॥
 शकुन्तोऽदन्तः । विरिल्लिकाधरं नाम । नभसंगम इति पञ्चाधरम् ।
 विशेषा वक्ष्यन्ते इति शेषः । हारीतो देशान्तरभाषया हरिल "नित्त" इति
 स्यात् । हारितः इतीकारस्तोऽपि । महुः जलकारः ॥ ३५ ॥
 इति स्यात् । कारण्डवः करडवा इति स्यात् । अयं ॥ ३६ ॥
 पादः कृष्णवर्णः । प्लवः पुङ्खी "पाणकोवडा" इति स्यात् ।
 प्रथे प्रुता कर्ता । शब्दे कारण्डवे म्लच्छजानां मेलकमेकयोः । ॥ ३७ ॥
 माये कुल्ले जलवायमे । जलान्तरे गुरे गन्धवृक्षे मुम्लसुभिद्यपि ॥ ३८ ॥
 ॥ ३४ ॥ तित्तिरिः "तित्तिरिः" । "कपोतलावतित्तिरिः" इति
 तित्तिरि पक्षी इति प्रसिद्धः । कुकुभो पनडुकुटः लावो लता "लावो
 इति प्रसिद्धः । जीवंजीवो मयूतान्यपत्रकः जीवं जीरयतीति जीवं
 मरुतेन विनाशयन्तान् । जीवजीवो त्रिसात्रधेन्यानि । पक्षोरकः
 योऽयं पक्षिकया मृष्यति । कोयष्टिकः कोडा इति स्यात् । द्विद्विभ
 महुः द्विद्विभ इत्यपि । द्विद्वि इति स्यात् । वर्तकविषयः ॥ ३५ ॥
 "वर्तकविषयः इति स्यात्" । वर्तिका कटई "वर्तक" इति प्र
 सिद्धो वर्तकवर्णः । आदिशब्दान् गार्ग्या कविशालादयः । वर्तकम् ॥
 मरु पत्रः छदः पत्रं पत्रं मरु पत्रं पत्रम् । मरुता पक्षी मरुता । ॥
 च मरुता पक्षी इति मरुताः । "मरुतायुतमं छदम्" इति मरुतायुत
 द्विभः । वक्ष्यन् मरु पक्षीति मरुतायुतम् । मरुतायुतं मरुतायुतः ॥
 मरुतायुतः इति मरुतायुतम् । "मरुतायुतमं मरुतायुतः" इति मरुतायुतः ॥

डीनोद्दीनसंडीनान्येताः खगगतिक्रियाः ॥

शी कोशो दिहीनेऽडं कुलायो नीडमस्त्रियाम् ॥ ३७ ॥

पोतः पाकोऽर्भको डिम्भः पृथुकः शावकः शिशुः ॥

शीपुंसो मिथुनं दन्दं युगं तु युगुलं युगम् ॥ ३८ ॥

मूहो निवहव्यूहसंदोहविसरप्रजाः ॥

मोमोघनिकरव्रातवारसंधातसंचयाः ॥ ३९ ॥

मुदायः समुदयः समवायश्च यो गणः ॥

स्त्रियां तु संहतिर्द्वन्द्वं निकुरम्बं कदम्बकम् ॥ ४० ॥

उद्दीने मंडीने एतास्मिन् खगानां गतिक्रियाः गमनव्यापाराः गति-
इत्यर्थः । तत्र प्रटीने निर्यग्गमनम् । उद्दीने ऊर्ध्वगमनम् । मंडीने
मनम् । पेरी “पेदिः” पोतः “पोपः” अण्टं त्रयमण्टस्य । तत्र पेरी
पोतोऽस्त्रियाम् । अण्टं दिहीने लीपे इत्यर्थः । रूपभेदेनैव प्रीत्ये मिदं
इत्युक्तिः साहचर्येण प्राप्तमस्तीति वाच्यति । “पेरीनां मांगराणानां
भाण्टागारमिति नाम्नयम्” इति स्यामी । कुलायः कुलं पक्षिगणानः
पय । नीडे डे पक्षिगृहस्य “परटा, गोंपा, फोटं इति प्रसिद्धम्”
पोतः पाकः अर्भकः डिम्भः पृथुकः शावकः शिशुः समर्भः शिशु-
स्त्रियां तु पोती लीपन्ता । पाका अर्भका डिम्भा पृथुका एते च
। शीपुंसो मिथुनं दन्दं प्रीणि शीपुगपपयुगमस्य । शी ए युगांश्च
। “अचतुरश्रपतुर” इति गाथुः । दन्दसन्दस्य शीपुगपस्ये कानिदाम-
“दन्तानि भारं विषया दिवसुः” इति । युगं युगुलं पुनं त्रयं युगमस्य ।
द्वन्द्वयुगं इति गमने पठित्वा दन्तादिचतुष्टयं गमानमाहुः ॥ ३८ ॥
निवहः व्यूहः संदोहः विसरः प्रजाः मोमः ओषः निवगः दानः वागः
मेचयः ॥ ३९ ॥ समुदायः समुदयः समवायः चयः गणः मंततिः
कदम्बे कदम्बकं दारिद्र्यतिः समुदस्य । तत्र मंततिः स्त्रियाम् । “दातः
द्वयोः दातृश्चतुष्टयोः । कुलहृद्ये हरे दाते दातं कदम्बं माडनम्”
विप्रकाशः ॥ ४० ॥ द्वन्द्वभेदाः समुदायविशेषा वक्ष्यन्ते इति शेषः ।
। शार्तायः प्राणिभिर्प्राणिभिर्वा समूहो वर्ग इत्युच्यते एवम् । ददा

वृन्दभेदाः समैवर्गः संघसार्यो तु जन्तुभिः ॥
 सजातीयैः कुलं यूयं तिरश्चां पुत्रपुंसकम् ॥ ४१ ॥
 पशूनां समजोऽन्येषां समाजोऽयं सधर्मिणाम् ॥
 स्यान्निकायः पुञ्जराशी तूत्करः कूटमस्त्रियाम् ॥ ४२ ॥
 कापोतशोकमायूरतेत्तिरादीनि तद्गणे ॥
 गृहासक्ताः पक्षिमृगाश्छेकास्ते गृह्यकाश्च ते ॥ ४३ ॥

इति सिंहादिवर्गः ॥ ५ ॥

मनुष्या मानुषा मर्त्या मनुजा मानवा नराः ॥
 स्युः पुमांसः पञ्चजनाः पुरुषाः पूरुषा नरः ॥ १ ॥

मनुष्यवर्गः शैलवर्गः । सजातीयैर्विजातीयैरपि जन्तुभिः प्राणिभिः
 संघः सार्य इति चोच्यते द्वे । यथा पशुसंघः धणिकमार्थः । सजातीयैः
 कुलम् । यथा विप्रकुलम् । “कुलं जनपदे गोत्रे सजातीयैः गणैर्जातैः
 एकम् । तिरश्चामेव सजातीयानां समूहे यूयम् । यथा मृगयूयम् । एकम्
 पशूनामेव वृन्दं समज इत्युच्यते एकम् । अन्येषां पञ्चतिरिक्तानां वृन्दं
 यथा श्रोत्रियसमाजः एकम् । सधर्मिणां एकधर्मवतां समूहो निकाय
 श्रोत्रियनिकायः । पुञ्जः “पिञ्जः” राशिः उत्करः कूटं चत्वारि
 राशेः । “कूटं पुत्रपुंसकम्” ॥ ४२ ॥ तद्गणे तेषां कपोतादीनां समूहे
 दीनि स्युः । यथा कपोतानां समूहः कापोतम् । शुकानां समूहः शो
 मयूराणां समूहः मायूरम् । तित्तिराणां समूहस्तित्तिरम् । कपोतादिभ्य
 दात्तादिरञ्ज्” । आदिशब्दात् काकमित्यादि । ये गृहासक्ताः क्रीडायां
 स्थापिता इति यावत् । ते पक्षिमृगाः छेका गृह्यका इति च स्युः
 एव गृह्यकाः सार्ये कन् ॥ ४३ ॥ इति सिंहादिवर्गः ॥ ५ ॥ मनुष्या
 त्यानि पुमांसः “मनोजर्ता” इति पाणिनिमूत्रेण यत् प्रत्ययः पुगागमथ
 मर्त्याः मनुजाः मानवाः नराः पुमांसः पञ्चजनाः पञ्चभिः पृथिव्यादि
 जैव्यते प्रादुर्भवतीति । पुरुषाः पूरुषाः नरः एकादश मनुष्याणाम्
 श्लेषवचनं तु ना । पुमांस इत्यादि पञ्चके तु पुंस्त्वन्तावपि प्रायेण ।

मी योपिदेवला योषा नारी सीमन्तिनी बधूः ॥
 तीपदर्शिनी वामा वनिता महिला तथा ॥ २ ॥
 विशेषास्त्वङ्गना भीरुः कामिनी वामलोचना ॥
 मदा मानिनी कान्ता ललना च नितम्बिनी ॥ ३ ॥
 गुन्दरी रमणी रामा कोपना सैव भामिनी ॥
 रारोहा मत्तकाशिन्युत्तमा वरवर्णिनी ॥ ४ ॥
 ज्ञाभिपेका महिषी भोगिन्योऽन्या नृपस्त्रियः ॥

कोकिलाः ॥१॥ स्त्री इत्यायतः शुभशोणितं यस्याम् । “स्त्र्यं मेसाने” ।
 पिन् जोपिना योपितेत्यपि । “स्त्री बधूयोपिताङ्गना” इति त्रिषण्णट-
 तयत्वा अन्त्यं षट् यस्याः । अन्त्यार्थं नञ् । अनुदरा वन्त्येतिदम् ।
 शोषेति श्वपगैवृत्तीयादिः” नारी सीमन्तिनी बधूः प्रतीपदर्शिनी ।
 १ स्त्रीलमस्याः अपाङ्गनिर्गुणत्वात् । वामा वनिता महिला “मह-
 २ इत्या भूमिगिति विभ्रटे गतेत्या । गते उन्गवे स्मार्तीति महत्यापि”
 गिर्याः । गिर्या । योपिनी । बधूः ॥ २ ॥ विशेषाः स्त्रीणां मेदा
 ति शेषः । अङ्गनेत्येकं प्रशस्ताङ्गाः । एषं रामापर्यन्तमेव बधूः । नञ्
 णिला । भीरुतिनि दीर्घोपागन्ता । भीरुर्भीरुश्च भामिनी वाम-
 वामलोचना आग्नेया । मगदा प्रवृत्तवामवेगा । मानिनी प्रणय-
 “स्त्रीणांभीर्यावृत्तः शोषो मानोऽन्यागहिनि प्रिये” इति । कान्ता कानो-
 लना ललनयुक्ता । नितम्बिनी ॥ ३ ॥ गुन्दरी शोभनापयदा । “गुन्द-
 रमणी रमयन्ती । “रमणापि” रामा रममाणा । कोपना “कोपनी
 “भामिनी हे कोपशीलायाः । वरागेहा “वराः आगेतां नित-
 :” मगकाशिनी मगा धीरेव कासने भाति । उपपदार्थः वरा
 न्न वरुपमाने “वर्तुपमाने” इति णितिः । “रमवर्णिनी” ।
 रदर्शिनी “वराः वर्णोऽस्त्यङ्गाः” । शब्दादि गुणैरङ्गुणायाः द्विधाः ।
 ज्ञातेति न वर्णादाः” । विभु उच्यते स्त्री भक्त्यर्पणाया इत्येति लक्ष्यः ।
 गुन्दोष्णवर्णाया धीरेव वा शुभशीलाया । भर्तृकृता न वा नारी विदेहा
 ति” इति वदः ॥ ४ ॥ वा वृत्तादिरेका वृत्तया वा वृत्तिर्वा ॥ ५ ॥
 ररेका वृत्तिस्रो भोदिन्व इत्युच्यते एवम् ।

स्यान्मध्यमा दृष्टरजास्तरुणी युवतिः समे ॥ ८ ॥
 समाः स्तुपाजनीवध्वश्चिरिटी तु सुवासिनी ॥
 इच्छावती कामुका स्याद्रूपस्यन्ती तु कामुकी ॥ ९ ॥
 कान्तार्थिनी तु या याति संकेतं साऽभिसारिका ॥
 पुंश्चली धर्षिणी वन्धव्यसती कुलटेल्वरी ॥ १० ॥
 स्वरिणी पांशुला च स्यादश्वि शिशुना विना ॥
 अवीरा निष्पतिमुता विश्वम्नाविधवे समे ॥ ११ ॥

प्रत्यनतरणयोः" श्रो रथ लो बेलनन । गदुनी । तन्मणनगुनगच्छी । यौव-
 गचिनी । "ययमि प्रथमे" इति टीप् । "तदुनः परने युनि युवन्तां गदुनी
 ना" इति मेदिनी । युवतिः "युवतीति टीपन्तेति केचिन् । युनीति टीपन्तो-
 यथ" इति मध्यमययमि वर्तमानायाः ॥ ८ ॥ स्तुपा जनी "जनिः" वधुः
 पुत्रादिभार्यायाः । "वधु वध्यां स्तुपानायाः वृद्धामाग्न्यसौगपि ।
 धर्षिणीतायां च" इति हेमात् । वधुर्लियेकं नवोटायाः श्रिया अपि । चिरिटी
 विरुटी । "चिरिटी तु सुवासिन्यां स्याद्विनीयवयःश्रियाम्" इति विश्वप्र-
 ताः । सुवासिनी इति किंचित्पुष्पयौवनायां धर्षिणीतायाम् । सुपु वयमि
 नी । स्वामिनीत्यपि पाठः । तय मेषु पित्रादिषु वस्तुं क्षी-
 इति विप्रटः । "स्वामिन्यां चिरिटी स्याद्विनीयवयमि श्रियाम्"
 । इच्छावती कामुका इति यमनादीच्छावत्याः । इच्छावती इति न
 इच्छति । वयचि गुणागमः द्रव्यप्रत्ययः उगितश्चेति टीप् । कामुकी
 यववत्" मधुनेच्छावत्याम् ॥ ९ ॥ सा कान्तार्थिनी भर्तुः संकेत-
 गच्छति साऽभिसारिका । यदुक्तम् । "दिन्या लज्जाभवे क्षिप्ता भवेन
 पा । अभिसारयते कान्तं सा भवेदभिसारिका" इति । एवम् । पुंश्चली
 पुः महाक्षायलति दुर्गपान्तं गच्छति । धर्षिणी "धर्षणी वृद्धा-
 वर्याः" । वन्धव्यसती अमती कुलटा इत्यती ॥ १० ॥ स्वरिणी
 अष्ट भर्षिण्याः । सा शिशुना रक्षिता सा अश्विनी एवम् । निष्प-
 त्वतिदुर्गगतिता सा अवीरा एवम् । "रतिदुर्गवती दीग" इति नाम-
 नेति । विश्वम्ना विपत्तं भविति स्म । "भय प्रापने" । "विश्वम्ना ज्ञात-
 त्वं विपत्तं विपत्ता गिराह" इति विश्वः । विपत्ता इति रण्टापाः ।
 । तय स्तादित्यपि पाठः ॥ ११ ॥ अवीरा कर्मा वदन्ता वदं कर्माः ।

आलिः सखी वयस्याऽथ पतिवती समर्तुका ॥
 वृद्धा पलिकी प्राज्ञी तु प्रज्ञा प्राज्ञा तु धीमती ॥ १२ ॥
 शूद्री शूद्रस्य भार्या स्याच्छूद्रा तज्जातिरेव च ॥
 आभीरी तु महाशूद्री जातिपुंयोगयोः समा ॥ १३ ॥
 अर्याणी स्वयमर्या स्यात्क्षत्रिया क्षत्रियाण्यपि ॥
 उपाध्यायाप्युपाध्यायी स्यादाचार्यापि च स्वतः ॥ १४ ॥
 आचार्यानी तु पुंयोगे स्यादर्या क्षत्रियी तथा ॥
 उपाध्यायान्युपाध्यायी षोढा स्त्रीपुंसलक्षणा ॥ १५ ॥

“आलिः सखी सेतुरालिरालिरावलिरिष्यते” इति श्राव्यतः ।
 समर्तुका द्वे जीवद्वर्तुकायाः । वृद्धा पलिकी । पलितं केशशैत्यं
 यस्याः । द्वे परुकेभ्याम् । प्राज्ञी प्रज्ञा द्वे या यत्किमपि स्वयं
 जानाति तस्याः । प्राज्ञा धीमती द्वे बुद्धिमत्याः ॥ १२ ॥ या शूद्रस्य
 सा विजातीयाऽपि शूद्रीत्युच्यते एकम् । तज्जातिः शूद्रजातिः “
 र्यापि” शूद्रेत्युच्यते । आभीरी महाशूद्री द्वे गोपालिकायाः । ज
 गयोः महाशूद्रस्य जातो महाशूद्रस्य स्त्रीत्येवंरूपं पुंयोगे च समा
 ग्रापि नामद्वयं ङीप्प्रत्ययान्तमेवेत्यर्थः ॥ १३ ॥ अर्याणी अर्या द्वे
 त्पुन्यन्नायाः स्त्रियाः । स्वयं वैश्यजातिः भार्या तु यस्य कस्यचिदस्य
 बोध्यः । एवं क्षत्रिया क्षत्रियाणी द्वे स्वयं क्षत्रियजातिः भार्या
 कस्यचिन् । उपाध्याया उपाध्यायी द्वे स्वयं या अध्यापिका तस्याम्
 त्वार्थायते यस्याः मन्त्रादिष्वुपाध्याया । “पुराकल्पे तु नारीणां प्र
 मिष्यते-अध्यापनं च वेदानां गावित्रीवचनं तथा” इति पागाशरमाधवी
 मया मन्त्रः स्वयं मन्त्रव्याख्याकृदाचार्या स्यान् एकम् । प्रथमपि सम
 त्यक्ते ॥ १४ ॥ पुंयोगे आचार्यस्य स्त्रीत्येवंरूपेऽर्थे आचार्यानीत्येकम् ।
 योदणन्वं च” इति गन्धामात्रः । तथा अर्यस्य स्त्रीत्यर्थे अर्यानीत्येकम् । एवं
 स्त्रीत्यर्थे क्षत्रिया एकम् । उपाध्यायानी उपाध्यायस्य स्त्री उपाध्यायी
 व्याप्य भार्यायाम् । स्त्रीपुंसलक्षणा मननमधुरूपेण स्त्रीपुंसचिह्ने
 बोधेऽप्युच्यते ॥ १५ ॥ षोढा षोढः षोढ्याः गा । षोढम

वीरपत्नी वीरभार्या वीरमाता तु वीरसूः ॥
जातापत्या प्रजाता च प्रसूता च प्रसूतिका ॥ १६ ॥
स्त्री नमिका कोटवी स्याद्दूतीसंचारिके समे ॥
कात्यायन्यर्धवृद्धा या कापायवसनाऽथवा ॥ १७ ॥
सैरन्ध्री परवेश्मस्था स्ववशा शिल्पकारिका ॥
असिकी स्यादवृद्धा या प्रेप्याऽन्तःपुरचारिणी ॥ १८ ॥
वारस्त्री गणिका वेश्या रूपाजीवाऽथ सा जनैः ॥
सत्कृता वारमुख्या स्यात्कुट्टनी शंभली समे ॥ १९ ॥
विप्रशिका त्वीक्षणिका देवज्ञाऽथ रजस्वला ॥

स भार्यायाः । वीरमाता वीरसूः द्वे वीरस्य मातरि । जातापत्या प्रजाता
या प्रसूतिका चत्वारि प्रसूतायाः ॥ १६ ॥ या नमिका नम्रा स्त्री कोट-
विकम् । “कोटवीत्यपि” दूती “बाहुलकात् क्तिन् दूतिः” मंचारिका
विकायाः । मंचारयति प्रापयति स्वामिसंदेशमिति मंचारिका । अर्ध-
कापायवस्याऽथवेति विशेषणप्रत्ययविशिष्टा या सा कात्यायनीत्युच्यते
अर्धवृद्धेति धर्मप्रधानत्वादर्थवृद्धत्वेन युक्त्यर्थः ॥ १७ ॥ या परवे-
श्मन्तस्था केशप्रसाधनादिशिल्पकारिणी चेति विशेषणप्रयोपेता तस्यां
ति नामकम् । “सैरन्ध्रीतीकारमध्यपाठः” इति रममः । उक्तं तु
। “चतुःषष्टिकलाभिज्ञा शीलरूपादिरोविनी । प्रमाधनोपचारज्ञा
परिकीर्तिता” इति । अवृद्धा प्रेप्याऽन्तःपुरचारिणीति च विशेषणप्रयो-
साऽमिकी स्यादित्येकम् । प्रेष्यते राक्षीभिरिति प्रेप्या ॥ १८ ॥
गणिका वेश्या “मूर्धन्यमध्यपाठोऽपि” । रूपाजीवा चत्वारि
। याः । वारस्य वृन्दस्य स्त्री वारस्त्री । रूपमाजीवो जीविका यस्याः मा-
। एवं शोषा । मा वेश्या गुणवत्याजनैः सत्कृता गनी वारमुख्या स्यात्
। “वारं वेश्यावृन्दे मुख्या वारमुख्या” । वृद्धनी शंभली । मंभलीति
मन्दिनं दिगपि । द्वे पत्नारी पुंसा योजयिष्याम् । “दो मुखं भल्ले पदतीति
वीरभार्या” ॥ १९ ॥ विप्रशिका ईक्षणिका वेश्या श्रयं शुभाशुभनिरूपिण्याः ।

स्त्रीधर्मिण्यविरात्रेयी मलिनी पुष्पवत्यपि ॥ २० ॥
 ऋतुमत्यप्युदक्यापि स्याद्रजः पुष्पमार्तवम् ॥
 श्रद्धालुदोहदवती निष्कला विगतार्तवा ॥ २१ ॥
 आपन्नसत्त्वा स्याद्विण्यन्तर्वती च गर्भिणी ॥
 गणिकादेस्तु गाणिक्यं गर्भिणं यौवतं गणे ॥ २२ ॥
 पुनर्भूदिधिपूरुढा द्विस्तस्या दिधिपुः पतिः ॥

खला स्त्रीधर्मिणी अविः आत्रेयी मलिनी पुष्पवती ॥ २० ॥
 उदक्या अष्ट मासि मासि तु यदि पुष्पं बहिर्न हि । अन्तः पुष्पं भवत्येव पनसोदुम्बरादिवत् ॥
 यनः । स्त्रीधर्मो रजः सोऽस्ति अस्याः सा स्त्रीधर्मिणी । “अवि विघात” इति कात्यः । अवीति दीर्घान्तापि । आत्रेयीवदगम्यत्वात् आत्रेयिकेत्यन्यत्र । रजः पुष्पं आर्तवं त्रीणि स्त्रीरजसः । ऋतुरेवार्तवम् । ऋतुर्नाम शोणितदर्शनोपलक्षितो गर्भधारणयोग्यः स्त्रीणाम् शेष उच्यते । श्रद्धालुः दोहदवती द्वे गर्भवशादन्नादिविशेषाभिलाषि “दोहर्दं गर्भिण्यभिलापोऽस्त्यस्याः” निष्कला “निष्कली” द्वे द्वीनरजस्कायाः । “निर्गतं कलं शुक्रमस्याः निष्कला” ॥ २१ ॥
 अमत्त्वा आपन्नं सत्त्वं जंतुरनयाऽस्यां वा । गुर्विणी अन्तर्वती चत्वारि गर्भिण्याः । अन्तरस्त्यस्यां गर्भोऽन्तर्वती । गणिकादेर्गं गाणिक्यादि । यथा गणिकानां समूहो गाणिक्यम् । गर्भिणीनं गर्भिणम् । युवतीनां समूहो यौवतम् । एकैकम् ॥ २२ ॥ या द्विरुष्ट्वा तत्र पुनर्भूः दिधिपूः दिधीपूः दिधिपुरापि । द्वे । पूर्वमेक पुनर्गम्यस्य भवतीति पुनर्भूः । “अक्षता च क्षता चैव पुनर्भूः संस्कृत इत्युक्तम् । मनुस्तु । “ज्येष्ठायां यद्यनृडायां कन्यायामूक्षतेऽनुजा । दिधिपूर्वेया पूर्वा तु दिधिपुर्मता” इत्याह । दिधिपूः । तस्या । पतिर्दिधिपुरित्युच्यते एकम् । “पुनर्भूः पतिरुक्तश्च पुनर्भूदिधिपुस्तथा ऽप्युदन्त इति ध्यामी । सा पुनर्भूयस्य द्विजस्य कुटुम्बिनी कुटुम्बं दिपोप्यसंगमद्वती मीश्रेदिधिपुर्गित्येकम् । अग्रेदिधिपुर्गिति ध्यान्तो

स तु द्विजोऽग्नेदिधिषुः सेव यस्य कुटुम्बिनी ॥ २३ ॥

कानीनः कन्यकाजातः सुतोऽथ सुभगासुतः ॥

सौभागिनेयः स्यात्पारस्त्रिण्यस्तु परस्त्रियाः ॥ २४ ॥

पैतृष्वमेयः स्यात्पैतृष्वस्रीयश्च पितृष्वसुः ॥

सुतो मातृष्वसुश्चैवं वैमात्रेयो विमातृजः ॥ २५ ॥

अथ बान्धकिनेयः स्याद्बन्धुलश्चासतीसुतः ॥

कौलटेरः कौलटेयो भिक्षुकी तु सती यदि ॥ २६ ॥

इदा कौलटिनेयोऽस्याः कौलटेयोऽपि चात्मजः ॥

आत्मजस्तनयः सनुः सुतः पुत्रः स्त्रियां त्वमी ॥ २७ ॥

आहुर्दुहितरं सर्वेऽपत्यं तोकं तयोः समे ॥

पृः परपूर्वाग्नेदिधिषुस्तत्पुगन्धिकः” इति नाममाला । द्विजशब्देन वर्ण-
नापि ग्रहणम् ॥ २३ ॥ कन्यकाया अनूढाया जातः सुतः कानीन
यते कर्णः घ्यासश्च । एकम् । सुभगासुतः सौभागिनेयः द्वे सुभगापु-
। यः परस्त्रियाः सुतः पारस्त्रिण्यः एकम् ॥ २४ ॥ पितृष्वसुः पितृम-
। सुतः पैतृष्वमेयः पैतृष्वस्रीयः द्वे । मातृष्वसुः सुतोऽप्येवम् । यथा
। यः मातृष्वस्रीयः द्वे । विमाता मातुः मपत्नी तस्याः पुत्रो वैमा-
न्यते एकम् । “वैमात्रोऽप्यन्यत्र” ॥ २५ ॥ बान्धकिनेयः बन्धुलः
। तः कौलटेरः कौलटेयः पञ्च कुलटापुत्रस्य ॥ २६ ॥ यदि तु सती
। भिक्षार्थिनी तर्हि तस्या आत्मजः कौलटिनेयः कौलटेयः द्वे । कुलानि
। अटति न तु जागर्थ तस्याः कुलटायाः पुत्रः कौलटिनेयः । इत-
। कौलटेर इति भेदः । “कुलं जनपदे गृहे” इति विधयः । आत्मजः तनयः
। पुत्रः पञ्चकं पुत्रस्य । “पुत्राशो नरकाद्यसान्निपतरं प्रापते सुतः ।
। मातु इति श्रुतः स्वयमेव स्वयंभवा” इति । अमी आत्मजादयः सर्वे
। धर्तमानाः ॥ २७ ॥ दुहितरं आहुः । यथा आत्मजा तनया मनुः
। स्त्री दुहितेत्यपि प्रदन्तम् । अपत्यं तोकं द्वे तयोः समे पुत्रे दुहितरि च
। द्वे एवेत्यर्थः । आत्मः उरस्यः “आत्म इत्यपि” द्वे स्वजाते मय-
तोऽप्यायं स्वसाजाते पुत्रे न तु दन्निमार्दा । तातः जनकः पिता श्रीणि

खजाते त्वोरसोरस्यो तातस्तु जनकः पिता ॥ २८ ॥
 जनयित्री प्रसूमाता जननी भगिनी स्वसा ॥
 ननान्दा तु स्वसा पत्युर्नन्दी पौत्री सुतात्मजा ॥ २९ ॥
 भार्यास्तु भ्रातृवर्गस्य यातरः स्युः परस्परम् ॥
 प्रजावती भ्रातृजाया मातुलानी तु मातुली ॥ ३० ॥
 पतिपत्न्योः प्रसूः श्वश्रूः श्वशुरस्तु पिता तयोः ॥
 पितुर्भ्राता पितृव्यः स्यान्मातुर्भ्राता तु मातुलः ॥
 श्यालाः स्युर्भ्रातरः पत्न्याः स्वामिनो देवदेवरो ॥
 स्वस्रीयो भगिनेयः स्याज्जामाता दुहितुः पतिः ॥ ३१ ॥
 पितामहः पितृपिता तत्पिता प्रपितामहः ॥

पितुः ॥ २८ ॥ जनयित्री । अन्तर्भावितण्यर्थाजनित्री । प्रसूः
 जननी “जननिः” चत्वारि जनन्याः । भगिनी स्वसा द्वे स्वसुः ।
 स्वसा सा ननान्देत्येकम् । ऋदन्तमिदम् । “ननान्देत्यपि” । “ननान्द
 पत्युर्ननन्दा नन्दिनी च सा” इति रमसः । नन्दी पौत्री द्वे सुतस्य सुताय
 तत्र ॥ २९ ॥ भ्रातृवर्गस्य भार्याः परस्परं यातरः स्युः एकम् ।
 भ्रातृजाया द्वे भ्रातृजायाम् । मातुलानी मातुली “मातुलेत्यपि”
 लभार्थायाः ॥ ३० ॥ पत्युः पत्न्याश्च प्रसूमाता श्वश्रुरित्युच्यते
 तयोः पतिपत्न्योः पिता श्वशुर इत्युच्यते । श्वश्रुशिशुश्चशुरा इति
 द्वितालव्याः । एकम् । पितुः भ्राता पितृव्यः एकम् । मातु
 मातुल इत्युच्यते एकम् ॥ ३१ ॥ पत्न्याः भ्रातरः श्याला इत्येकम्
 शब्दस्तालव्यादिर्दन्त्यादिर्वा । “उच्छिष्टमधुपर्कवाची श्याशब्दः
 लानीति श्यालः ।” स्वामिनः पत्युर्भ्रातरि कनिष्ठे देवा देवरः । दे
 देवा देवर्ग इत्यादि । “देवदेवरदेवानः” इति शब्दार्णवाद्व्यत्र
 देवेति ।” स्वस्रीयः “घे कृते स्वस्रियः । दकि स्वस्रेयः” भागि
 भगिन्याः पुत्रे । दुहितुः पतिः जामाता स्यात् । एकम् ॥ ३२ ॥
 पितृपिता द्वे पितुः पितरि । तस्य पितामहस्य पिता प्रपितामह इ
 एवं पातुः पित्रादां मातामहादिः । यथा मातुः पिता मातामहः एकम् ।

मातुर्मातामहाद्येवं सपिण्डास्तु सनाभयः ॥ ३३ ॥

समानोदर्यसोदर्यसगर्भ्यसहजाः समाः ॥

सगोत्रवान्धवज्ञातिवन्धुस्वस्वजनाः समाः ॥ ३४ ॥

ज्ञातेयं वन्धुता तेषां क्रमाद्भावसमूहयोः ॥

पुत्रः प्रियः पतिर्भर्ता जारस्तूपपतिः समौ ॥ ३५ ॥

अमृते जारजः कुण्डो मृते भर्तरि गोलकः ॥

भ्रातृजो भ्रातृभगिन्यो भ्रातरावुभौ ॥ ३६ ॥

मातापितरौ पितरौ मातरपितरौ प्रसूजनयितारौ ॥

आमहः एकम् । सपिण्डाः सनाभयः द्वे सप्तपुरुषावधिज्ञातिषु । “सपिण्डता
 त्वे मत्तमे विनिवर्तते” इति स्मृतेः । “समान एकः पिण्डो देहो मूलपु-
 निर्वाप्यो वाऽस्य । सह पिण्डेन वर्तत इति वा सपिण्डः । समानो नाभि-
 रूपोऽस्य सनाभिः” ॥ ३३ ॥ समानोदर्यः सोदर्यः सगर्भ्यः सहजः
 त्रि एकोदरस्य भ्रातुः । सगोत्रः पान्धवः ज्ञातिः वन्धुः स्वः स्वजनः पद-
 प्रत्ययः । समानमेकं गोत्रमस्य सगोत्रः । अत्र स्वशब्दस्य स्वरूपं स्वः स्वी-
 इत्यादि ॥ ३४ ॥ तेषां भावसमूहयोः क्रमात् ज्ञातेयं वन्धुता स्यात् । यथा
 मां भावो ज्ञातेयं एकम् । वन्धूनां समूहो वन्धुता एकम् । पतिः प्रियः
 भर्ता चत्वारि पत्युः । जारः उपपतिः । द्वे मुख्यादन्यस्य भर्तुः ।
 पत्या, उपसृष्टः पतिरनेन वा उपपतिः । “प्रादिभ्यो घातुजस्य
 वा चोत्तरपदलोपश्च” इति समासः ॥ ३५ ॥ अमृते भर्तरि जाराज्ञातः
 युच्यते एकम् । कुण्डयते कुलमनेन कुण्डः । “कुण्डि दाहे” । स्त्रियां तु
 “कुण्डमप्यालये मानभेदे देवजलाशये । कुण्डी कमण्डली जारात्पति-
 पुमान्” । मृते भर्तरि जाराज्ञातो गोलकः इत्येकम् । भ्रातृजः
 भ्रातृजः द्वे भ्रातृपुत्रस्य । भ्रातृभगिन्यां भ्रातराविति
 एकम् । उमाविति सहोक्तौ सत्यामिति सूचनार्थम् । भ्राता च स्वसा-
 तारौ । “भ्रातृपुत्रौ स्वसृष्टद्वित्वभ्याम्” इत्येकशेषः ॥ ३६ ॥ मातापितरौ
 मातरपितरौ प्रसूजनयितारौ चत्वारि द्विवचनान्तानि मात्रा सहोक्ते
 माता च पिता च पितरौ । “पिता मात्रा” इत्येकशेषः । मातरपितरा-
 प्रकारयोरहभावो निपात्यते । तेन मातरपितराभ्यामिति प्रयोग

श्वश्रूश्चशुरो श्वशुरो' पुत्रो पुत्रश्च दुहिता च ॥ ३३ ॥
 दम्पती जम्पती जायापती भार्यापती च तौ ॥
 गर्भाशयो जरायुः स्यादुल्बं च कललोऽग्निवाम् ॥ ३४ ॥
 सूतिमासो वैजननो गर्भो भ्रूण इमो समौ ॥
 तृतीयाप्रकृतिः पण्डः क्लीबः पण्डो नपुंसके ॥ ३५ ॥
 शिशुत्वं शैशवं बाल्यं तारुण्यं यौवनं समे ॥
 स्यात्स्थाविरं तु वृद्धत्वं वृद्धसंघेऽपि वार्धकम् ॥ ३६ ॥

इति न्यायः । श्वश्रूश्चशुरौ श्वशुरौ द्वे सहोक्तयोः श्वश्रूश्चशुर्योः । पुत्रश्च
 च एकशेषे पुत्रौ स्यातामित्यर्थः । एकम् ॥ ३७ ॥ दम्पती जम्पती
 भार्यापती चत्वारि दंपत्योः । जायाशब्दस्य जंभावो दंभावश्च वा ।
 तावित्यनेनेते शब्दा द्विवचनान्ताः पुंमीनि सूचितम् । “
 मैत्री दम्पती जम्पती च सा” इति वाचस्पतौ स्त्रीत्वमप्युक्तम् ।
 उल्बं त्रीणि येन वेष्टितो गर्भः कुक्षौ तिष्ठति तस्य चर्मणः । गर्भ
 गर्भाशयः । जरायुरुदन्तः । कलल इत्येकम् । ७ ॥ ३४ ॥
 दृत्वादस्य पर्यायो नोक्तः किंतु अस्त्रीत्वमात्रं विधीयते ।
 इत्येके । यदाशुः । तदुल्बं कललं च तदिति ॥ ३८ ॥ सूतिमासः
 प्रसवमासस्य । यत्र नवमे वा दशमे मासि प्रसूयते तस्येत्यर्थः । “
 ऽग्निन्विजननः” विजनन एव वैजननः । स्वार्थेऽण् । गर्भः भ्रूणः द्वे
 प्राणिनः । तृतीयाप्रकृतिः पण्डः क्लीबः पण्डः नपुंसकः पञ्च नपुंसकस्य
 याप्रकृतिरिति पण्डधरं नाम । “संज्ञापुरण्योश्च” इति निषेधान्न पुंवद्भावा
 यप्रकृतिरित्यपि । नञ्प्रदितमनित्यमिति न्यायेन उक्तनिषेधानित्य
 ज्ञावः । पण्डः स्यात्पुंमि गोपता । “आकृष्टाण्डे वर्षेरे तृतीयप्रकृतावर्षा
 कोशान्तगात् । तत्र प्रथमा प्रकृतिः स्त्री । द्वितीया पुमान् । तृती
 इति । पण्डो मूर्धन्यादिस्त्रालव्यादिर्घो ॥ ३९ ॥ शिशुत्वं शैशवं बाल
 बाल्ये । तारुण्यं यौवनं द्वे । स्थाविरं वृद्धत्वं वार्धकम् । वार्धक्यम्
 “वार्धक्ये वार्धके वृद्धमंषाति वृद्धकर्मणि” इति विश्वः । त्रीणि वृद्धत्वं
 वार्धकमित्येके वृद्धमंघेऽपि वृद्धानां समूहेऽपि ॥ ४० ॥ केशादौ जरा
 शब्दस्य धर्मादिमा तन्पलितमुच्यते । आदिना लोभां ग्रहणम् । विम

पलितं जरसा शौक्ल्यं केशादौ विस्रसा जरा ॥
 स्यादुत्तानशया डिम्भा स्तनपा च स्तनंधयी ॥ ४१ ॥
 बालस्तु स्यान्माणवको वयस्यस्तरुणो युवा ॥
 प्रवयाः स्थविरो वृद्धो जीनो जीणो जरन्नपि ॥ ४२ ॥
 वर्षीयान्दशमी ज्यायान्पूर्वजस्त्वग्रियोऽग्रजः ॥
 जघन्यजे स्युः कनिष्ठयवीयोऽवरजानुजाः ॥ ४३ ॥
 अमांसो दुर्बलश्छातो पलवान्मांसलोऽसलः ॥
 तुन्दिलस्तुन्दिभस्तुन्दी बृहत्कुक्षिः पिचण्डिलः ॥ ४४ ॥

तायाः । विस्रस्यतेऽनया विस्रसा । जीर्येत्यङ्मनया जरा । उत्तानशया
 ता स्तनपा स्तनंधयी चत्वारि स्तनंधयस्य । त्रिषु वक्ष्यन्ते । स्त्रीत्वेन
 षष्ठः स्त्रीत्वे रूपभेदप्रदर्शनार्थः । डिम्भशब्दः मिहादिवर्ग उक्तोऽपि स्त्रियां
 तन्वप्रदर्शनाय पुनरिहोक्तः ॥ ४१ ॥ बालः माणवकः द्वे बालस्य ।
 डिशाद्बालः । वयस्यः । वयमि तिष्ठतीति । “वयस्य इत्यपि” । “वयः
 मे चान्यादा वयो यावन्मात्रके” इति विश्वः । तरुणः युवा ग्रयं युनः ।
 स्थविरः वृद्धः जीनः जीर्णः जरन् पठं वृद्धस्य । प्रवयमां । जग्नां
 वर्षीयान् दशमी ज्यायान् ग्रीष्मतिष्ठस्य । अनिशयेन वृद्धो वर्षी-
 यांमां । दशमोऽवस्थाविशेषोऽस्मात्मीति दशमी । वयमि पुर-
 षोऽपि । दशमिनां । ज्यायांमां । पूर्वजः अग्रियः “अग्रियः” अग्रजः
 षष्ठभ्रातुः । पूर्वमिन्वाले जातः पूर्वजः । जघन्यजः कनिष्ठः
 कनित्यपि” यवीयान् यविष्ठः “अनिशादन” इतीष्टन् । अवरजः
 भ्रूकः कनिष्ठभ्रातुः । जघन्येऽवरकाले जातः जघन्यजः । अवर-
 जातः अवरजः ॥ ४३ ॥ अमांसः दुर्बलः छातः शीणि अव-
 जातधर्मादिः । “छो छेदने” । शात इति पाठः । पलवान् मांसलः
 शीणि पलवतः । अमां पलमस्मात्मात्त्वमलः । तुन्दिलः
 तुन्दिकः तुन्दितः । तुन्दिभः “तुन्दिभः” तुन्दी “तुन्दी” बृह-
 पिचण्डिलः “पिचिण्डिलः” पञ्च बृहद्दुग्म । तुन्दमस्मात्मीति
 तुन्दादिभ्य इत्थं मन्वर्थे तुन्दिषति इति भद्रत्ययश्च । तुन्दिभो ॥ ४४ ॥

तरत्पतनो' श्रोणः पद्मो' मुण्डस्तु मुण्डिते ॥ ४८ ॥

उरः केकरे' खोडे' खञ्जस्त्रिपुं जरावराः ॥

इलः कालकः पिष्टुस्तिलकस्तिलकालकः ॥ ४९ ॥

तामयं स्यादारोग्यं' चिकित्सा रुक्प्रतिक्रिया ॥

जोषधभैषज्यान्यगदो जायुरित्यपि ॥ ५० ॥

रुग्गुजा चोपतापरोगव्याधिगदामयाः ॥

॥ शोषश्च यक्ष्मा च प्रतिश्यायस्तु पीनसः ॥ ५१ ॥

आदाच्यलिङ्गकः" इति मेदिनी । गडुलः "गडुरः" । "गडुः पृष्ठगडे
इति मेदिन्याम् । द्वे कुञ्जस्य "कुवडा इति ख्यातस्य ।" कुकरः
करा यस्य सः । कुणिः "कृणिः" । "निसर्गतः कृणिपद्मपाण्डाः" इति
त । द्वे रोगादिना दूषितकरस्य । पृश्निः "पृष्णिः" अल्पतनुः
। तनुर्यस्य तस्य अमानुषप्रायस्य । श्रोणः पद्मः द्वे जंघाविकलस्य ।
मुण्डितः द्वे कृतवपनस्य ॥ ४८ ॥ बलिरः केकरः द्वे नेत्रविपुक्तस्य
, केका, तिरवा इति ख्यातस्य" । के मूर्ध्नि कर्तुं शीलमस्येति
खोडः खोरः खोलः । "अथ खञ्जके खोडखोरौ" इति रभसः ।
। गतिविकलस्य "लङ्गडा इति ख्यातस्य ।" त्रिप्यति । जरावराः
पुदपराः अर्वावपठिताः उत्तानशयाधाः खञ्जान्तास्त्रिपु वाच्यलिङ्गा
। गडुलः "जडुलः" कालकः पिष्टुः त्रयं कृष्णवर्णस्य देहगतचिह्न-
। लासे इति ख्यातस्य । तिलकः तिलकालकः द्वे आकृतितो
। कृष्णातिलतुल्यस्य देहगतचिह्नस्य । तिल इव कालकः ॥ ४९ ॥
। आरोग्यं द्वे रोगाभायस्य । "आमयस्याभावः अनामयम् । अर्था-
। भावः ।" चिकित्सा रुक्प्रतिक्रिया द्वे रोगप्रतीकारस्य । "रुजः
। निरमनं रुक्प्रतिक्रिया ।" भैषजं औषधं भैषज्यं "भैषजं भैष-
। जंति भैषजम् ।" अगदः जायुः पक्षापथस्य । अगदमाहचक्षाजायु-
। पुमि ॥ ५० ॥ रुक् रुजा उपतापः रोगः व्याधिः गदः आमयः रुग्
। तस्य । तत्र रुक् जकागन्ता । रुजा टावन्ता । उभे निर्म्या । क्षयः शोषः
। रीणि क्षयरोगस्य । प्रतिश्यायः पीनमः द्वे पीनमरोगस्य पदमेति इति
। । अयं मुहुर्नामाजन्मार्थी । "आपीनमः प्रतिश्या स्यात्" इति रभ-

स्त्री क्षुत् क्षुतं क्षवः पुंसि कासस्तु श्वयुः पुमान् ॥
 शोफस्तु श्वयुः शोयः पादस्फोटो विपादिका ॥ ५१
 किलाससिन्धे कच्छां तु पामपामे विचर्चिका ॥
 कण्डूः खर्जुश्च कण्डूया विस्फोटः पिटकः स्त्रियाम् ॥
 व्रणो स्त्रियामीर्ममरुः क्लीबे नाडीव्रणः पुमान् ॥
 कोठो मण्डलकं कुष्ठश्चित्रे दुर्नामकार्शमी ॥ ५२ ॥
 आनाहस्तु निबन्धः स्याद्ग्रहणीरूक् प्रवाहिका ॥

सात् प्रतिश्येत्यपि नाम ॥ ५१ ॥ क्षुत् क्षुतं क्षवः त्रीणि क्षुत् ।
 ख्यातायाः । कासः श्वयुः द्वे कासरोगस्य “खोकला इति स्त्र्य
 शोफः श्वयुः शोयः त्रीणि शोयस्य “मूज इति ख्यातस्य” ।
 विपादिका द्वे पादस्फोटस्य “खोटा फुटण्याचा रोग इति
 ॥ ५२ ॥ किलासं सिन्धं द्वे सिन्धस्य शिवे “श्वेतकुष्ठ” इति
 कच्छः पामा पामा विचर्चिका चतुष्कं स्त्रीलिङ्गं खर्जुविशेषस्य ।
 खरुज” इति ख्यातस्य । अत्र पामेत्येकं नान्तम् । पामानां । अपां
 पामे । कण्डूः “कण्डूः” । “खर्जुः खर्जुरीकीटकण्डुषु” इति ईमः । सर्व
 त्रयं स्त्रीलिङ्गं खर्जुः “सुकी खरुज इति ख्यातायाः ।” विस्फोटः
 “विस्फोटा वटिका स्त्रियाम्” इत्यमरमालायां । वकारादिरपि ।
 द्वे फोट इति ख्यातस्य । स्त्रियां तु पिटका क्षिपकायत् ॥ ५३ ॥
 अरुः त्रीणि व्रणस्य । ईर्मे । अरुपी । यो व्रणः सदा गलति त
 इत्येकम् । पुमानिति पुंस्त्वावधारणार्थं निर्देशः । कोठः मण्डलव
 चत्वारि कुष्ठस्य । कोठादिद्वयं मण्डलाकृतिकुष्ठस्य “गजकुर्ण
 द्वय” । कुष्ठादिद्वयं श्वेतकुष्ठस्येत्येके । दुर्नामकं अर्शः द्वे
 “मूळव्याध, अर्श” इति ख्यातस्य । “अर्शमिति क्लीबमप्यन्यत्र”
 आनाहः निबन्धः द्वे मलमूत्रनिरोधस्य “मलवद्वरोग इति ख्यातस
 र्णारूक् प्रवाहिका द्वे संग्रहणीरोगस्य । प्रकर्षेण वहति बहु लघति
 मा प्रवाहिका । “मलप्रवहणं प्रवाहिका” इति ख्यमी । प्रवाहिका
 ग्रहणी स्यादित्यन्वयो वा । ग्रहणिरितीकारहस्योऽपि । प्रच्छदि

प्रच्छदिका वमिश्च स्त्री पुमांस्तु वमथुः समाः ॥ ५५ ॥

व्याधिभेदा विद्रधिः स्त्री ज्वरमेहभगंदराः ॥

“श्लीपदं पादवल्मीकं केशघ्नस्त्विन्द्रलुप्तकः ॥” (१)

अश्मरी मूत्रकृच्छ्रं स्यात्पूर्वं शुक्रावधेस्त्रिपु ॥ ५६ ॥

रोगहार्यगदंकारो भिषग्बेद्यो चिकित्सके ॥

वार्ता निरामयः कल्य उद्धाधो निर्गतो गदात् ॥ ५७ ॥

ग्लानग्लानू आमयावी विकृतो व्याधितोऽपटुः ॥

तुरोऽभ्यमितोऽभ्यान्तः समौ पामनकञ्चुरौ ॥ ५८ ॥

यम इति पुंलिङ्गोऽपि" यमपुः श्रीणि यमनगेगस् । तत्रार्थं द्वयं । यमपुः पुंमीत्यर्थः । यमाः समानार्थाः ॥ ५५ ॥ अथ व्याधिभेदा

। विद्रधिन्द्रादौ गण्डभेदः । विद्रं दधार्ताति विद्रधिः द्विषाम् ।
 शब्देन कपालवर्णप्रमेहानां पिट्ठा शैयाः" । स्वरः प्रगिद्धः ।

गुह्यमर्मापे विस्फोटविशेषः । श्लीपदं पादवल्मीचम् । पादयोः

इन्द्रधुमकः द्वयं मन्मथकेशरोगस्य चार्द्रं इति प्रमिद्वस्य । अमर्मा

तुं द्वे अश्मर्याः । अश्माकारं शुभं रात्रि ददातीत्यश्मरी । स्वादित्यनेन
सित्वाश्मर्याः पर्याय इति सूचितम् । मृगविभ्रमात्रे मृगहृत्पुमिति नाप-

॥ ५६ ॥ रोगहारी अमरकामः

॥ ५ ॥ अथः पितृन्मृतः पञ्च वैदसः । रोगदागिणौ । मिषज्ञौ । शार्दः ।
॥ ६ ॥ अन्यः श्रीणि रोगदागिणस्य । अन्यमातृप्यान्तः । “अन्यं प्रभावे

॥ ५७ ॥ ग्लानः । अयमपि पूर्वस्यैव पर्याय इति ॥ ५७ ॥ ग्लानः ।

॥ ग्रादिक्शाद् हर्षगदितम् । आमयादी विहृतः व्याधितः अदुः
॥ धमितः अभ्यान्तः शमर्षः शोणितः । शमनः कष्टदुःखः ॥ शमापु-

॥ दधुः "ददयः ददुषः ददणः" ददुषोर्गो डे ददुषुत्तम ।

॥ १.५ ॥

च्छर्दिका वमिश्च स्त्री पुमांस्तु वमथुः समाः ॥ ५५ ॥

विधिभेदा विद्रधिः स्त्री ज्वरमेहभगंदराः ॥

श्लीपदं पादवल्मीकं केशप्रस्तिवन्दलुप्तकः ॥” (१.)

हमरी मूत्रकृच्छ्रं स्यात्पूर्वं शुक्रावधेस्त्रिपु ॥ ५६ ॥

गहार्यगदंकारो भिपग्वेद्यौ चिकित्सके ॥

ता निरामयः कल्य उल्लाघो निर्गतो गदात् ॥ ५७ ॥

गनग्लाहू आमयावी विकृतो व्याधितोऽपटुः ॥

तुरोऽभ्यमितोऽभ्यान्तः समौ पामनकच्छुरौ ॥ ५८ ॥

वम इति पुंलिङ्गोऽपि” वमथुः ग्रीणि वमनरोगस्य । तत्रार्थं द्वयं । वमथुः पुंसीत्यर्थः । समाः समानार्थाः ॥ ५५ ॥ अथ व्याधिभेदाः । विद्रधिः गदरादां गण्डभेदः । विद्रं दधातीति विद्रधिः स्त्रियाम् । गन्देन कपालकर्णप्रमेहानां पिटका ज्ञेयाः” । ज्वरः प्रसिद्धः । प्रयतेऽनेन मेहः । स च रक्तमेहः शुभ्रमेह इत्यादिभेदेन बहुविधः । गुह्यसमीपे विस्फोटविशेषः । श्लीपदं पादवल्मीकम् । पादयोः न मेव रोग उत्पद्यते । द्वयं श्लीपदरोगस्य धारुण इति ख्यातस्य । इन्द्रलुप्तकः द्वयं मस्तककेशरोगस्य धार्इ इति प्रसिद्धस्य । अश्मरी । द्वे अश्मर्याः । अश्माकारं शुक्रं राति ददातीत्यश्मरी । स्यादित्यनेन मित्यश्मर्याः पर्याय इति सूचितम् । मूत्रविग्नमात्रे मूत्रकृच्छ्रमिति नाय-
र्थाय इति केचिन् । इतः परं शुक्रावधेः वक्ष्यमाणात् शुभ्रशब्दा-
न्तारिषु वाच्यलिङ्गा इत्यर्थः ॥ ५६ ॥ रोगहारी अगदंकारः
ः चिकित्सकः पञ्च वैद्यस्य । रोगहारिणां । भिपजां । चार्तेः
कल्यः ग्रीणि रोगरहितस्य । कल्युष्मालम्प्यान्तः । “कल्यं प्रमाते
रुक्षं निगमये । कल्युष्म” । पुरीतती पुरीता इति ह्रस्वः । उल्लाप
वाचस्पतिकोऽन्तर्गुह्यस्यपि । गुल्मः ग्रीहा द्वे पामनौ ॥ गुलानः
” । ग्रीहानां । “ग्रीहानन्दष्टावन्तोऽपि” । वरग्रमा र्नायुः द्वे अश्वप्र-
पन्धनरूपायाः र्नायोः शिरा इति ख्यातायाः । कालरण्डं यकृन्
पतमांमपिण्डस्य ॥ ६६ ॥ शृणिका “शृणीका” सन्दिनी
लालायाः लाळ इति ख्यातायाः । सन्दिनी दन्त्यादिः ।

पादाग्रं प्रपदं पादः पदङ्गिश्चरणोऽस्त्रियाम् ॥ ७१ ॥

तद्वन्धी घुटिके गुल्फौ पुमान्पार्श्विणस्तयोरधः ॥

जङ्घा तु प्रसृता जानूरुपर्वाक्षीवदस्त्रियाम् ॥ ७२ ॥

सक्थि क्लीबे पुमानूरुस्तत्सन्धिः पुंसि वक्ष्णः ॥

गुदं त्वपानं पायुर्ना वस्तिर्नाभेरधो दयोः ॥ ७३ ॥

ना श्रोणिफलकं कटिः श्रोणिः ककुद्भती ॥

नितम्बः स्त्रीकट्याः क्लीबे तु जघनं पुरः ॥ ७४ ॥

तु नितम्बस्यो दयहीने कुकुन्दरे ॥

सृणिकौ स्यन्दिनी लाला दूषिकौ नेत्रयोर्मलम् ॥
 (“नासामलं तु सिंघाणं पिञ्ज्रपं कर्णयोर्मलम् ॥ ”) (१)
 मूत्रं प्रस्राव उच्चारवस्करो शमलं शकृत् ॥ ६७ ॥
 पुरीषं गूथवर्चस्कमस्त्री विष्ठाविशौ स्त्रियो ॥
 स्यात्कर्परः कपालोऽस्त्री कीकसं कुल्यमस्थि च ॥ ६८ ॥
 स्याच्छरीरास्थि कङ्कालः पृष्ठास्मि तु कशेरुका ॥
 शिरोस्थानि करोटिः स्त्री पार्श्वास्थानि तु पर्शुका ॥ ६९ ॥
 अङ्गं प्रतीकोऽवयवोऽपघनोऽथ कलेवरम् ॥
 गात्रं वपुः संहननं शरीरं वर्ष्म विग्रहः ॥ ७० ॥
 कायो देहः क्लीवपुंसोः स्त्रियां मूर्तिस्तनुस्तनूः ॥

“दूषिकेत्येकं नेत्रयोर्मलस्य” उक्तीर पू इति ख्यातस्य । दूषिका
 दूषिर्दूषी चेत्यप्यन्यत्र । सिंघाणमित्येकं नासामलस्य । सिंघाणं
 चेत्यपि । “पिञ्ज्रप इत्येकं कर्णमलस्य” । मूत्रं प्रस्रावः द्वे मूत्रस्य ।
 अवस्करः शमलं शकृत् ॥ ६७ ॥ पुरीषं गूथं वर्चस्कं विष्ठा विद् नव
 “उच्चार्यते त्यज्यते इत्युच्चारः । अवकीर्यते अधः क्षिप्यते इत्यवस्करः ।
 वर्चस्कं पुंसि क्लीवे च । शकृती । “विद् तालव्यमूर्धन्यान्त्यः ।
 विषां । गूथं पुरीषं वर्चस्कमित्यपि पाठः” । कर्परः कपालः द्वे ।
 खण्डस्य । कपालमस्त्रियाम् । कीकसं कुल्यं अस्थि त्रीणि अ
 ॥ ६८ ॥ कङ्काल इत्येकं शरीरगतास्थिपञ्जरस्य “सांगाडा, पि
 ख्यातस्य” । कशेरुकेत्येकं पृष्ठमध्यगताम्विदण्डस्य “कणा इति ख्य
 करोटिरित्येकं शिरोगतास्थिमण्डस्य । करोटीति दीपन्तापि । यद्
 दन्तः । “नृकरोटीपरिकरः” इति पर्शुकेत्येकं पार्श्वगतास्थानि “म
 ख्यातं” ॥ ६९ ॥ अङ्गं प्रतीकः अवयवः अपघनः चतुष्कं देहा
 कलेवरा गात्रं वपुः संहननं शरीरं वर्ष्म विग्रहः । विविधं गुहादि
 विरिष्यव्याविमिगृह्यते वा ॥ ७० ॥ कायः देहः मूर्तिः तनुः तनूः द्वादश
 वपुर्वा । वर्ष्मणी । तन्या । पादाग्रं प्रपदं द्वे पादाग्रस्य चवडा इति ख
 पादः । “पादो पृष्ठे तुरीयांश्च शूलप्रत्यन्तपर्यन्ते । चरणे च मयूरे च” इति

पादाग्रं प्रपदं पादः पदङ्घ्रिश्चरणोऽस्त्रियाम् ॥ ७१ ॥

तद्वन्धी घुटिके गुल्फौ पुमान्पार्थिणस्तयोरधः ॥

जङ्घा तु प्रसृता जानूरुपर्वाष्ठीवदस्त्रियाम् ॥ ७२ ॥

सन्धिय क्लीवे पुमानूरुस्तत्सन्धिः पुंसि वंक्षणः ॥

गुदं त्वपानं पायुर्ना वस्तिर्नाभेरधो दयोः ॥ ७३ ॥

कटो नाश्रोणिफलकं कटिः श्रोणिः ककुद्भती ॥

पश्चान्नितम्बः स्त्रीकट्याः क्लीवे तु जघनं पुरः ॥ ७४ ॥

कूपको तु नितम्बस्थो दयहीने कुंकुन्दरे ॥

र । पद् अङ्घ्रिः चरणः चत्वारि चरणस्य । दान्तः पद् । “पदोऽङ्घ्रिरिति
 द्वे अदन्तः पदद्वन्द्वः” ॥ ७१ ॥ तद्वन्धी पादस्य पार्थस्य प्रान्थिविशेषो
 द्वेके गुल्फाविति चोच्येते द्वयं “पार्थाचा घोट्टा इति ख्यातस्य ।” घुटिके
 त्रियाम् । द्वित्वाद्विषयनम् । न तु नित्यम् । तयोः गुल्फयोरधः प्रदेशः पार्थि-
 ल्येकं खोट्ट इति ख्यातस्य । “पार्थिः स्त्रीपुंसयोः पादमूलं स्यात् ध्वजि-
 कटौ” इति तु रन्तिदेवः । जङ्घा प्रसृता द्वे जङ्घायाः पोदरी इति प्रसिद्धायाः ।
 तु उरुपर्य अष्टौवत् त्रयं जानूरुसन्धेः “द्वौपर गुडया इति ख्यातस्य” ।
 श्रोणिदस्त्रियाम् । जानुनी । उरुपर्यणी । अष्टौवन्ता ॥ ७२ ॥ सन्धिय उरुः
 श्रोणेरिमागस्य “मांढी इति ख्यातस्य ।” उरुपरिभागः सन्ध्याति
 त्वेति चम्पते । तस्योरोः सन्धिः वंक्षण इत्येकम् । गुदं अपानं पायुः
 प्राणनिर्गमद्वारस्य । पायुरुदन्तः ना पुमान् । वस्तिरित्येकं स्त्रीपुंस-
 नाभेरधो मूत्राशयस्य ॥ ७३ ॥ श्रोणिः कटिस्तस्याः फलकं कट इत्यु-
 पुमान् । एकम् । कटिः “कटीति द्वीपन्तापि ।” श्रोणिः “श्रोणी”
 त्रयं स्त्रीलिङ्गं कट्याः । “ककुद्भूपांग इव मांसपिण्डः सोऽतिशयि-
 णकृष्यती ।” त्रियाः कटिः स्त्रीकटिः तस्याः पश्चान्नितम्ब
 निभृतं चम्पते कामुकः नितम्बः । “तम्ब कांशायाम्” । जघनमि-
 शीकट्याः पुरोभागे । “जघनं स्यात् त्रियाः श्रोणिपुरोभागे कटावपि”
 “यादन ओटी इति ख्याते” ॥ ७४ ॥ नितम्बस्थो कृष्णदन्तयो-
 रितिगर्भो कूपको गर्भो ककुन्दरे स्याताम् । “ककारादिरपि” एकम् ।
 क्लीवे । द्वित्वमनित्यम् । त्रिषोः कटिश्रोणौ द्वे कटिस्तमांसपिण्डयोः ।

स्त्रियां स्फिचौ कटिप्रोथावुपस्थो वक्ष्यमाणयोः ॥ ७५ ॥
 भगं योनिर्दयोः शिशो मेंद्रो मेहनशेफेसी ॥
 मुष्कोऽण्डकोशो वृषणः पृष्ठवंशाधरे त्रिकम् ॥ ७६ ॥
 पिचण्डकुक्षी जठरोदरं तुन्दं स्तनौ कुचौ ॥
 चूचुकं तु कुचाग्रं स्यान्न ना क्रोडं भुजान्तरम् ॥ ७७ ॥
 उरो वत्सं च वक्षश्च पृष्ठं तु चरमं तनोः ॥
 स्कन्धो भुजशिरोऽसोऽस्त्री सन्धी तस्यैव जघुणी ॥
 बाहुमूले उभे कक्षौ पार्श्वमस्त्री तयोरधः ॥

“कुचं इति स्यात्तयोः । कटिः तस्याः प्रोथा मांसपिण्डो कटिप्रोथौ ।
 स्त्रियां कटिप्रोथौ कटिप्रोथौ च पुलका” इति रभमः । कटिप्रो
 नाभद्वयं वा । “प्रोथोऽथघोणाभ्यगयोः कट्याम्” इति हेमः । वक्ष्यमाण
 त्रिभे न उपलब्ध इत्येतत् ॥ ७५ ॥ भगं योनिः द्वे स्त्रीणामुपपन्नम् ।
 त्वय्य योनिनान्ययः । त्रिभः मेंद्रः मेहने शोफः “शोफः” सन्धारि ति
 मेंद्रमिन्निधि पाठः । मुष्कः अण्डकोशः “मूर्धन्यान्तोऽपि” । वृषणः
 वृषणम् “अण्डकुक्षी इति स्यात्तस्य” । पृष्ठवंशाधरे त्रिभिर्मि
 श्रान्ते त्रिकं इत्येकं “माकडहाड इति स्यात्तस्य” ॥ ७६ ॥
 “पिचण्डः” कुचिः जठरं उदरं तुन्दं पञ्च जठरम् । तत्र पिचण्डकु
 जठरं पिचण्डेन वृत्तिः । “जठरो न त्रिषां कुक्षौ पृष्ठकर्णयोः
 त्रिभिर्भेदः । स्तनः कुचः द्वे वक्षोजम् । चूचुकं कुचाग्रं द्वयं स
 “चूचुचो ना कुचान्नम्” इति रभकोशः । “चूचुचो पीयूष इति चूचु
 शोद इत्यन्तरम् ॥ ७७ ॥ उरो वत्सम् । “वृषादो वत्सं के वत्सं
 न वत्सं” इति शब्दः । वक्षः पञ्च वक्षसि । तत्र चोदं न ना त्रितु
 शब्देः । त्रिभिर्भेदः । तनोः शिरस्य नाभं वक्षोजम् ।
 वत्स । स्कन्धः । “स्कन्धः प्रकाशं शरीरेऽपि शिरसादिषु वत्सम् । शूरे
 वत् इति शब्दः । स्कन्धः शिरसि वत्समित्यम् । “शिरसा इति स्क
 न्धस्य स्कन्धस्य शिरसा इत्युपपत्त्ययोः कर्त्तुं “नृपकम्” ॥ ७८ ॥
 वत्स इति वत्सम् । वत्सं वत्सम् । वत्सं वत्सम् । वत्सं वत्सम् ।

मध्यमं चावलमं च मध्योऽस्त्री द्वौ परौ द्वयोः ॥ ७९ ॥

भुजबाहुं प्रवेष्टो दोः स्यात्कफोणिस्तु कूर्परः ॥

अस्योपरि प्रगण्डः स्यात्प्रकोष्ठस्तस्य चाप्यधः ॥ ८० ॥

मणिवन्धादाकनिष्ठं करस्य करभो वहिः ॥

पञ्चशाखः शयः पाणिस्तर्जनी स्यात्प्रदेशिनी ॥ ८१ ॥

अङ्गुल्यः करशाखाः स्युः पुंस्यङ्गुष्ठः प्रदेशिनी ॥

मध्यमाऽनामिका चापि कनिष्ठा चेति ताः क्रमात् ॥ ८२ ॥

पुनर्भवः कररुहो नखोऽस्त्री नखरोऽस्त्रियाम् ॥

ये तनुमध्यस्य मात्र, कमर इति ख्यातस्य । अस्त्रीति मध्यमादिश-
प्रयेऽप्यन्येति । परौ द्वौ भुजबाहुश्चर्द्धौ स्त्रीपुंसयोः ॥ ७९ ॥ भुजः
द्वौ बाहुः । “बाहोऽभ्यभुजयोः पुमान्” इति दामोदरः । “बाहो बाहुरिति
तः” इति देशिकोऽयः । प्रवेष्टः दोः चत्वारि भुजस्य । “शिर्यां तु भुजा
तः” इति दोषः । शसादां दोषः दोष्णेत्यादि । “दोर्दोषा च भुजो बाहुः
गेहसलः करस्तथा” इति धनंजयात् । दोषेति टापन्तोऽपि वर्तते । कफोणिः
णिः । “कफोणिः कफणिर्द्वयोः” इति शब्दार्णवः । कूर्परः “कूर्परः” द्वे
र इति ख्यातस्य । अस्य कूर्परस्योपरिभागे प्रगण्ड इत्येकम् । तस्य कूर्प-
रभागे प्रकोष्ठ इत्येकम् ॥ ८० ॥ पाणिप्रकोष्ठसन्धिर्मणिवन्धः तमारभ्य
पर्यन्तं करस्य मांसलो वहिर्भागः करम इत्युच्यते एकम् । पञ्चशाखः
पञ्चशाखा इवाङ्गुलयोऽस्य । शयः शमः । “पाणिः शमः शयो हस्तः” इत्य-
यम् । पाणिः त्रीणि करस्य । तर्जनी प्रदेशिनी “प्रदेशिनीत्यपि”
मर्मापाङ्गुल्याः ॥ ८१ ॥ अङ्गुली करशाखा द्वे अङ्गुलीमात्रस्य । ता
क्रमेण अङ्गुष्ठः प्रदेशिनी मध्यमा अनामिका । न नामग्रहणे योग्य-
प्रमाणोऽनया शिरश्छेदनात् । अत एवास्यां पवित्रीक्रियते । कनि-
ष्ठसंज्ञाभिरुच्यन्ते एकैकम् । तत्राङ्गुष्ठः पुंसि । प्रागुक्तापि प्रदेशिनी
प्रदर्शनार्थमिह पुनरुक्तेति न दोषः ॥ ८२ ॥ पुनर्भवः “पुनर्भवः”
नखः नखरः चत्वारि नखस्य । नखरः पुंसि स्त्रीषु च । “नखरं
इति अमरमाला । तर्जन्यादिभिलिष्टभिरङ्गुलीभिर्पुनरेऽङ्गुष्ठे विस्तृते
नखः क्रमात्स्युः । “प्रदेश इति रसादिरपि” एकैकम् । तथा हि ।

प्रादेशतालगोकर्णास्तर्जन्यादियुते तते ॥ ८३ ॥

अङ्गुष्ठे सकनिष्ठे स्यादितस्तिर्दादशाङ्गुलः ॥

पाणौ चपेटप्रतलप्रहस्ता विस्तृताङ्गुलौ ॥ ८४ ॥

द्वौ संहतौ संहतलः प्रतलौ वामदक्षिणौ ॥

पाणिर्निकुञ्जः प्रसृतिस्तौ युतावञ्जलिः पुमान् ॥ ८५ ॥

प्रकोष्ठे विस्तृतकरे हस्तो मुष्ट्या तु वद्धया ॥

स रविः स्यादरविस्तु निष्कनिष्ठेन मुष्टिना ॥ ८६ ॥

व्यामो बाह्वोः सकरयोस्ततयोस्तिर्यगन्तरम् ॥

तर्जनीगङ्गाङ्गुष्ठे विस्तृते प्रादेशः । एवं मध्यमासहिष्ठाङ्गुष्ठमित्यो ।
अनामिकापुनःङ्गुष्ठे गोकर्णः ॥ ८३ ॥ कनिष्ठासहितेऽङ्गुष्ठे विस्तृते
द्वादशाङ्गुलः । द्वादश अङ्गुलयः प्रमाणमस्य । “प्रमाणे मायच्” । “मि-
म्” इति तस्य एतत् । “तत्पुरुषस्याङ्गुलेः” इत्यच् प्रत्ययः । द्वे । सार्वभौ-
मुनि । शिष्यामिति गुभूतिः । चपेटः चर्पेटः । “चर्पेटः स्फाटयि-
चर्पेटेऽपि च” इति मेदिनीविश्वप्रकाशौ । प्रतलः प्रहताः प्रीणि ति-
दिक्ते पाणि ॥ ८४ ॥ वामदक्षिणौ द्वौ प्रतलौ संहतौ चेत्यहन्तः
निर्दिष्ट इत्यपि पाठः । संहतलः प्रतलभेति नामद्वयं वा । तत्र
तद्वर्तिन्यामिर्गणपाठः । प्रतले प्रसृष्टे वा तलेऽप्य प्रतलः । निष्ठुप-
वेन दृष्टीकृतः पाणिः प्रसृतिः स्यात् । प्रसृत इति पाठः ।
स्वप्रभेति विग्रहः । “प्रसृतः सप्रकारे स्याद्विनीते वेदिते विपु ।
तु पूर्वोक्ते प्रहृष्टा प्रसृता मता” इति मेदिनी । एकम् । द्वौ द्वौ प्र-
वेदयितुमिच्छेत् नृपि ॥ ८५ ॥ विस्तृतः कर्णे यत्र गच्छेत् प्रकोष्ठे
कवे इत्यनेनम् । अथ चतुर्विंशत्याङ्गुलमित्यो मेषः । य तु वद्ध-
यामिन्तः स्तिर्यगन्ते “वेदा दान इति व्याख्यानम् । सानिहितौ
मिति ।” निष्कनिष्ठेन विस्तृतहस्तिनेन सृष्टिनोपदक्षितो हस्तः प्र-
विशत्य । अर्धः पुमान् इति । “नार्षिः कर्णगो हस्ते प्रकोष्ठे वि-
ष्टेन सृष्टिचक्रकान्तौ । सृष्ट्या सृष्टिनेति निर्दिष्टेन सृष्टिर्द्वयो-
न्य ॥ ८६ ॥ दिक्कृतयोर्विस्तृतयोः चतुर्विंशत्योर्वादेशः । व्याम-

ऊर्ध्वविस्तृतदोष्पाणिनृमाने पौरुषं त्रिषु ॥ ८७ ॥
 कण्ठो गलोऽथ ग्रीवायां शिरोधिः कन्दरेत्यपि ॥
 कम्बुग्रीवा त्रिरेखा साञ्जटुर्घाटा कृकाटिका ॥ ८८ ॥
 वक्त्रास्ये वदनं तुण्डमाननं लपनं मुखम् ॥
 क्लीवे घ्राणं गन्धवहा घोणा नासा च नासिका ॥ ८९ ॥
 ओष्ठाधरो तु रदनच्छदो दशनवाससी
 अधस्ताच्चिबुकं गण्डो कपोलो तत्परां हनुः ॥ ९० ॥
 रदना दशना दन्ता रदास्तालु तु काकुदम् ॥

उत्तदोषां हृजां पाणी च येन तस्य नुः पुंसो यन्मानं तत्र पौरुषमित्येकं
 । गिर्यां तु पौरुषी । दोःपाणिरिति तद्विस्तृतपाटोऽपि ॥ ८७ ॥ कण्ठः
 द्वे "ग्रीवाग्रभागस्य गोकनट्टी गोकट्टी नरट्टी इति ख्यातस्य ।" ग्रीवा
 धिः । शिरः धीयतेऽस्याम् । "कर्मण्यधिकरणे च" इति अधिकरणे किप्र-
 । कन्धरा ग्रीणि "मान इति ख्यातस्य ।" शिरोधिरपि स्त्री । ना
 तिगृही रेखा भिर्विशिष्टा कम्बुग्रीवा स्यादित्येषाम् । अपटुः घाटा कृका-
 ग्रीणि ग्रीवाशिरःसन्धेः पश्चाद्भागस्य । "ग्रीवायामुपगतभागस्य घाटी
 ख्यातस्येति केचित् ।" तत्रापटुः पुंसि ॥ ८८ ॥ वक्त्रं आस्यं वदनं तुण्डं
 लपनं ह्युरं सप्त मुरस्य । आस्यन्ते वर्णा येन अस्यते घ्राणो वाऽ-
 दास्यम् । ण्यद् । "ह्युरं मुरान्तरालं च द्वयमास्यमितीरितम्"
 मुरतः । घ्राणं गन्धवहा घोणा नासा । नासा तु नासिकायां च द्वारोर्ध्वे
 स्त्रियाम् । नगा नम्या । "घ्राणं गन्धवहा नामा नमा नस्ता च
 " इति शाङ्गगाढः । नासिका । पञ्च नासिकायाः ॥ ८९ ॥ ओष्ठः
 दनच्छदः दशनवामः पञ्चानि ओष्ठस्य । ओष्ठाभ्यां सहितावधरो ।
 वित्योष्ठः अधोवर्त्यधर इति मन्यन्ते तदपुङ्गवम् । अधरोष्ठः बिम्बोटी-
 गदधेनात् । चिबुकमित्येवं अधस्तात् अधराधोभागे । गण्डः
 आ द्वे कपोलस्य "गाल इति ख्यातस्य ।" तत्रापि नेत्रकपोलमध्यदेशो
 ति । प्रधानतरम् । ताभ्यां कपोलाभ्यां परा चिबुकस्याधो हनुर्निबधम् ।
 पुंसि । घ्राणेण स्त्रियाम् । तत्परो हनुरिति ओक्तास्पष्टितपाटोऽपि
 रदनः दशनः दन्तः रदः पञ्चानि दन्तस्य । तालु काकुदं द्वे तालुदः ।

रसज्ञा रसना जिह्वा प्रान्ताओष्ठस्य मृत्किणी ॥ ९१ ॥

ललाटमलिकं गोधिरुच्यं दृग्भ्यां भ्रुवो म्रियो ॥

कूर्चमस्त्री भ्रुवोर्मध्ये तारकाक्ष्णः कर्नीनिका ॥ ९२ ॥

लोचनं नयनं नेत्रमीक्षणं चक्षुरक्षिणी ॥

दृग्दृष्टी चाक्षु नेत्राम्बु रोदनं चाल्ममश्रु च ॥ ९३ ॥

अपाङ्गो नेत्रयोरन्तो कटाक्षोऽप्याङ्गदर्शने ॥

(१) कर्णशब्दग्रहो श्रोत्रं श्रुतिः स्त्री श्रवणं श्रवः ॥ ९४ ॥

(२) उत्तमाङ्गं शिरः शीर्षं मूर्धा ना मस्तकोऽस्त्रियाम् ॥

रसज्ञा रसना । तालव्या अपि दन्त्याधेत्यादां जिह्वायां रसना ।
रसनाशब्दो दन्त्यतालव्यमध्यः । रसनमिति ह्रीवमपि । “रसनं
जिह्वायां तु न पुंसि स्यात्” इति मेदिनी । जिह्वा त्रीणि जिह्वायाः ।
विति ओष्ठद्वयस्य वामदक्षिणौ प्रान्ताौ स्रकिणी स्याताम् । २१
कवचनम् । नान्तस्य ह्रीवे वा द्विवचनमेतत् । स्रकि इति २२
द्विवचनं वा । स्रकिण्यां स्रकि स्रक चेति शब्दमेदात् । “स्रकेति
ह्रीवे स्रकणीति पाठः । कवयुक्तमिति मते तु । यथा स्रकिणी ।
स्रकि नान्तमिदन्तं च । स्रकेति नान्तम् । स्रकस्रकमदन्तं
॥ ९१ ॥ ललाटं अलिकं गोधिः त्रीणि मालस्य । “
ध्यम्” इति राजदेवः । गोधिः पुंसि । दृग्भ्यामूर्ध्वभागौ भ्रुवौ
नासोपरि भ्रुवोर्मध्ये कूर्च इत्येकम् । “कूर्चमस्त्री भ्रुवोर्मध्ये कर्त्थनद
इति कोशान्तरम् । अक्ष्णः कर्नीनिका मध्यगतकृष्णमण्डलं ता
एकम् ॥ ९२ ॥ लोचनं नयनं नेत्रं ईक्षणं चक्षु अक्षि दृक् दृष्टिः अं
वक्षुपी । दृष्टौ । अक्षु नेत्राम्बु रोदनं अक्षं अश्रु पञ्च नेत्रोदक
दन्त्यमध्यम् । अन्त्यं तालव्यमध्यम् । अस्रमदन्तं दन्त्यमध्यम् । “ता
रपि” ॥ ९३ ॥ नेत्रयोरन्तो अपाङ्गो एकम् । अपाङ्गेन दर्शने चेष्टा
त्पुच्यते । “अपाङ्गस्त्याङ्गहीने स्यान्नेत्रान्ते तिलकेऽपि च” इति विश्व
शब्दग्रहः श्रोत्रं श्रुतिः श्रवणं श्रवः परं कर्णस्य । स्त्रीति विशेषा
संज्ञतो निर्दोषाय । श्रवसी ॥ ९४ ॥ उत्तमाङ्गं शिरः शीर्षं मूर्धा

चिकुरः कुन्तलो बालः कचः केशः शिरोरुहः ॥ ९५ ॥
 तद्वन्दे केशिकं केश्यमलकाश्चूर्णकुन्तलाः ॥
 ते ललाटे भ्रमरकाः काकपक्षः शिखण्डकः ॥ ९६ ॥
 कचरी केशवेशोऽथ धम्मिलः संयताः कचाः ॥
 शिखा चूडा केशपाशो व्रतिनस्तु सटा जटा ॥ ९७ ॥
 वेणिः प्रवेणी शीर्षण्यशिरस्यो विशदे कचे ॥
 पाशः पक्षश्च हस्तश्च कलापार्थाः कचात्परे ॥ ९८ ॥
 तनूरुहं रोम लोम तद्वद्धो श्मश्रु पुंमुखे ॥

शिरसः । ना पुमान् । चिकुरः चिकुरः । “कुन्तला मूर्द्धजास्त्वस्ताधि-
 धेकुगः कचाः” इति दुर्गः । कुन्तलः बालः कचः केशः शिरोरुहः पद्
 ॥ ९५ ॥ केशिकं केश्यं द्वे तद्वन्दे केशानां समूहे । अलकाः चूर्णकुन्तलाः
 टिलकेशानाम् । ते अलकाः ललाटे लम्बमानाः भ्रमरकाः स्युः । काक-
 शिखण्डकः शिखण्डिकः शिखाण्डकः । “शिखाण्डकशिखण्डिकौ” इति
 मतिमुभूती । “शिखाण्डो बर्हचूडयोः” इति मेदिन्याम् । द्वे कुमारचूडायाः
 ॥ ९६ ॥ कचरी केशवेशः द्वे केशबन्धरचनायाः । कचरी स्त्री । संयताः
 शिखामादिबद्धाः कचाः केशसमूहो धम्मिल इत्येकं “धुचडा इति
 ॥ ९७ ॥ शिखा चूडा केशपाशो व्रतिनस्तु शिखायाः । केशपाशौ । सटा
 व्रतिनातेयष्टिको मा । ९७ ॥ वेणिः प्रवेणी द्वे सर्पाकाररचितकेश-
 कृता नवणिरित्यपि । “प्रवेणिः स्त्री कुषावेण्योः” इति
 कः द्वे विशदे निर्मले केशे । कचादित्यर्थप्रधानो
 ॥ ९८ ॥ केशपाशः । केशपक्षः । कुन्तलहस्तः ॥ ९८ ॥
 ॥ ९९ ॥ रोमः । पुंमुखे पुंमो वक्त्रे तस्य रोम्भो पृद्धौ सत्यां
 “दाटी इति ख्यातस्य” । श्मश्रुणी । आकल्पः
 इति तालव्यान्तोऽपि । “वेशो वेद्यागृहे गृहे । नेपथ्ये च” इति
 नेपथ्यं प्रतिवर्तमानं प्रसाधनं पश्य अलङ्कृतस्य शोभायाम् । “नेपथ्यं
 रत्नभूमां वेपमेदे” इति हंसः । नेपथ्यशब्दः पुंसपि । “नेपथ्यः

दुःकूलं, स्याद्दे तु निर्वीतं प्रावृतं त्रिषु ॥ ११३ ॥

बहुत्वे वस्त्रस्य दशाः स्युर्वस्तयोर्द्वयोः ॥

तायाम आरोहः, परिणाहो विशालता ॥ ११४ ॥

रं जीर्णवस्त्रं, समौ नक्तककर्पटौ ॥

ताच्छादनं वासश्चैलं वसनमंशुकम् ॥ ११५ ॥

शुकः पटोऽस्त्री, स्यादराशिः स्थूलशाटकः ॥

लैः प्रच्छदपटः, समौ रत्नककम्बलो ॥ ११६ ॥

परीयोपसंव्यानपरिधानान्यधौऽशुके ॥

एकम् । बहुमूल्यं चद्रस्तादिकं तन्महाघनमित्येकम् । त्रिलिङ्गम् ।
लं द्वे पटवस्तस्य “पाटव इति ख्यातस्य ।” निर्वीतं प्रावृतं द्वे
स्त ॥ ११३ ॥ वस्त्रस्य द्वयोर्वस्तयोः प्रान्तयोः दशाः स्युः । एकं
बहुवचनान्तं च नित्यम् । वलयो द्वयोरिति पाठे तु दशाः
वस्त्रप्रान्तयोः । तत्र धियां बहुत्वे दशाः । स्त्रीपुंसयोर्बहुत्वे च
। “दशावन्त्यादीपवत्सोर्वस्तान्ते भूमि चोपिति । वस्तिर्द्वयोर्निरुद्धे

पादाद्भुदं तुलाकोटिर्मञ्जीरो नूपुरोऽस्त्रियाम् ॥ १०९ ॥
 हंसकः पादकटकः किङ्किणी क्षुद्रघण्टिका ॥
 त्वक्फलकृमिरोमाणि वस्त्रयोनिर्दश त्रिषु ॥ ११० ॥
 वाल्कं क्षोमादि, फालं तु कार्पासं चादरं च तत् ॥
 कौशेयं कृमिकोशोत्थं, राङ्गवं मृगरोमजम् ॥ १११ ॥
 अनाहतं निष्प्रवाणि तच्चक्रं च नवाम्बरम् ॥
 तत्स्यादुद्रमनीयं यद्धोतयोर्वस्त्रयोर्युगम् ॥ ११२ ॥
 पत्रोणं धौतकौशेयं, बहुमूल्यं महाधनम् ॥

पट्टिर्मवेत्काञ्ची मेखला त्वष्टयष्टिका । रसना षोडश द्वेया कलाः ।
 शक इति भेदास्त्वह नोक्ताः । ” शृङ्खलमित्येकं पुंसः कटिभूषणस्य
 होरा इति ख्यातस्य । ” शृङ्खला शृङ्खलः । पादाद्भुदं तुलाकोटिः
 होटी ” मञ्जीरः “मञ्जीलः ” नूपुरः ॥ १०९ ॥ हंसकः ॥ ११० ॥
 नूपुरस्य “तोरेड्या पंजण इति ख्यातस्य । हंसकादिद्वयं पादकटकस्य
 इति ख्यातस्येति मतम् । ” तुलाकोटिः स्त्री । मञ्जीरो न स्त्रियाम् ।
 किङ्किणिः कङ्कणी । “कङ्कणः स्यात्प्रतितरः कङ्कणी क्षुद्रघण्टिका” इति
 क्षुद्रघण्टिका द्वे घागरी “धुंगुर” इति ख्यातायाः । त्वगादिचतुर्णाम्
 तेनिः कारणम् । कारणचातुर्विध्यात् वस्त्राणां चातुर्विध्यमिति
 जामादित्येतद्दिना वाल्कफालादयो निष्प्रवाण्यन्ता दश त्रिषु । त
 रकारादेकादशं तच्चक्रं च त्रिषु । वक्ष्यमाणदुक्कलमाहचर्यास्त्राणाम्
 श्रेष्ठित्येके ॥ ११० ॥ त्वगादिजन्यादिकमेणाभिहितानि ।
 वाल्कं श्रेष्ठम् । क्षुमा अतसी तद्विकारः धौमम् । आदिना शो
 कं त्वष्टयस्य । फालं कार्पासं चादरं श्रीणि फलविकारस्य कार्पा
 सज्जातमपाननिर्गतमृषकृतः कुङ्कुलाकारः कोशः कृमिकोशस्तस्यादु
 द्भुदः । मृगरोमजं वस्त्रं राङ्गवमित्येकम् । “अत्र मृगशब्देन पुद्ग
 लेन कम्पलाघवि” ॥ १११ ॥ अनाहतं निष्प्रवाणि तच्चक्रम् ।
 निष्प्रवाण्यद् नवान्तरं चन्यारि नूतनवस्त्रस्य कोरं वस्त्र इति प्रा
 निर्गता प्रवाणी मन्तुवायशलाकाऽस्यात् निष्प्रवाणि । धौतयोर्वस्त्रयो
 र्दुद्रमनीयमित्येकम् । “युगमित्यविवक्षितम्” ॥ ११२ ॥ यद्वातं

क्षौमं दुकूलं, स्याद्दे तु निवीतं प्रावृतं त्रिषु ॥ ११३ ॥

स्त्रियां बहुत्वे वस्त्रस्य दशाः स्युर्वस्तयोर्द्वयोः ॥

दर्घ्यमायाम आरोहः, परिणाहो विशालता ॥ ११४ ॥

पटञ्चरं जीर्णवस्त्रं, समौ नक्तककर्पटौ ॥

वस्त्रमाच्छादनं वासश्चैलं वसनमंशुकम् ॥ ११५ ॥

सुचेलकः पटोऽस्त्री, स्यादराशिः स्थूलशाटकः ॥

निचोलः प्रच्छदपटः, समौ रल्लककम्बलौ ॥ ११६ ॥

अन्तरीयोपसंव्यानपरिधानान्यधोऽंशुके ॥

त्रोपे एकम् । बहुमूल्यं यद्वस्त्रादिकं तन्महाधनमित्येकम् । त्रिलिङ्गम् ।

दुकूलं द्वे पटवस्त्रस्य “पाटाव इति ख्यातस्य ।” निवीतं प्रावृतं द्वे

वस्त्रस्य ॥ ११३ ॥ वस्त्रस्य द्वयोर्वस्तयोः प्रान्तयोः दशाः स्युः । एकं

लेङ्गं बहुवचनान्तं च नित्यम् । वस्तयो द्वयोरिति पाठे तु दशाः

यः द्वे वस्त्रप्रान्तयोः । तत्र स्त्रियां बहुत्वे दशाः । स्त्रीपुंसयोर्बहुत्वे च

यः । “दशावस्त्रादीपवर्त्योर्विस्तान्ते भूम्नि योपिति । वस्त्रिद्वयोर्निरुहे

न्यधो भूम्नि दशागु च” इति मेदिनी । दर्घ्यं आयामः आरोहः “आनाह

रामाश्रमीकारः ।” अयं वस्त्रादेर्दर्घ्यस्य “लांशी इति ख्यातस्य ।”

विशालता द्वे वित्तरस्य “रन्दी” इति ख्यातस्य ॥ ११४ ॥ पटञ्चरं

द्वे जीर्णवस्त्रस्य । नक्तकः “लक्तक इत्यपि” कर्पटः द्वे जीर्णवस्त्र-

कण्डके, छाटी इति ख्यातस्य ।” वस्त्रं आच्छादनं वासः चैलं

चिलोऽधमे त्रिषु । नपुंसकं तु वसन इति विश्वः ।” वसनं अंशुकं

तु । “अंशुकं शुरुवसे स्याद्वस्त्रमात्रोत्तरीययोः” इति रभसः ॥ ११५ ॥

पटः द्वे शोभनवस्त्रस्य । तत्र पटोऽस्त्री । वराशिः “वरामिः ।

वात्स्याधरे वरामिः स्थूलशाटक इति दंत्यान्तेषु रभसः ।” स्थूल-

स्थूलवामसः । निचोलः निचुलोऽपि । “निचुलस्तु निचोलं

इति मेदिनी । प्रच्छदपटः द्वे येन वीणाडोलिकादिकं किमपि पिपी-

गृहकः कम्बलः द्वे कम्बलस्य ॥ ११६ ॥ अन्तरीयं उपसंव्यानं

अधोऽंशुकं चत्वारि परिहिते वस्त्राणि । “अधोदेहमागस्तांशुकं

इम् ।” प्रावारः “प्रावरः” उक्तगमः षडह्निका ॥ ११७ ॥

द्वौ प्रावारोत्तरासक्तौ समौ बृहतिका तथा ॥ ११७ ॥

संव्यानमुत्तरीयं, च. चोलः कूर्पासकोऽस्त्रियाम् ॥

नीशारः स्यात्प्रावरणे हिमानिलनिवारणे ॥ ११८ ॥

अर्धोरुकं वरस्त्रीणां स्याच्चण्डातकमस्त्रियाम् ॥

स्यात्त्रिष्वाप्रपदीनं तत्प्राप्नोत्याप्रपदं हि यत् ॥ ११९ ॥

अस्त्री वितानमुखोचो, दृष्याद्यं वस्त्रवेस्मनि ॥

प्रतिसीरा जवनिका स्यात्तिरस्करिणी च सा ॥ १२० ॥

परिकर्माङ्गसंस्कारः, स्यान्मार्ष्टिर्मार्जना मृजा ॥

उद्वर्तनोत्सादने द्वे समे, आप्लाव आप्लवः ॥ १२१ ॥

संव्याने उत्तरीये पश्च वामस्कन्धे यद्वार्यते तस्य उत्तरीयस्य । “देहभागे आसज्जत इत्युत्तरासक्तः” । चोलः कूर्पासकः द्वे शीर्षा पिषायकस्य कथुकीति प्रसिद्धस्य । गौरादित्वात् डीपि चोलीत्यादि आले कूर्पासकः । पुंसि स्त्रीषु च । “कूर्पासस्त्वर्धचोलकः” इति हिमानिलयोनिवारणं यस्मात्तादृशे प्रावरणे नीशार इत्येकं “रजरे संप इत्यादिग्यातस्य” । नितरां शीर्यते हिमानिलावधानेन वा । कृतनीशार इति” प्रयोगः ॥ ११८ ॥ यद्वरस्त्रीणां अर्धोरुकं अर्धोरु वर्यं तण्डुलकं स्यान् एव. “परकर, लहंगा इति ग्यातस्य” । ऊनं तत्र ध्येनव्यादुक्षणया यत्रमप्यर्धं । सार्धं कन् । यन् आप्रपदं पेन प्राप्नोति यथादि तन् आप्रपदीनम् । त्रिषु एकम् ॥ ११९ ॥ वितानं द्वे प्रातसाधनयार्थेषुपशिष्टस्य शन्द्रकाग्नयस्य वागमः “चादय ग्यातस्य ।” नृगि वितानः । दृष्यमित्यादिकं पश्यवेस्मनि पश्य एकम् । “दृष्यमिति तालव्यमध्यमपि” । आघशब्दात्पट्टद्वी “द्वे नृ” इत्यादि । प्रतिर्माग जवनिका “यमनिका” निरस्करिणी च्याग्नी निरस्करिणीत्यनया ।” ययं जवनिकायाः पट्टदा “कनाप ग्यातयाः ॥ १२० ॥ परिकर्मे अङ्गसंस्कारः द्वे कथुमादिना दर्शने मेषे च । परिकर्मजवनिकया क्रिया परिकर्मे । प्रतिर्कर्मणि कथिण्याटः मृजेन मृजा प्रोक्षणादिना देहनिर्मलीकरणाय । उद्वर्तनं उग्रादने

- ले व्रतवशाच्छेते स्यण्डिलशाय्यसौ ॥ ४४ ॥
 — श्वाय विरजस्तमसः स्युर्दयातिगाः ॥
 — यतः पूतः पाखण्डाः सर्वलिङ्गिनः ॥ ४५ ॥
 — दण्ड आपाढो व्रते राम्भस्तु वेणवः ॥
 — मण्डलुः कुण्डी व्रतिनामासनं वृषी ॥ ४६ ॥
 — चर्म कृत्तिः स्त्री भैक्षं भिक्षाकदम्बकम् ॥
 — िः स्याज्जपः गुत्याऽभिषवः सवनं च सा ॥ ४७ ॥
 — मपध्वंसि जप्यं त्रिष्वधमर्पणम् ॥
 — योर्णमासश्च यागो पक्षान्तयोः पृथक् ॥ ४८ ॥

ण्डिलशायी ॥ ४४ ॥ स्यण्डिलः द्वे । विरजस्तमसः दृष्टान्तिगः
 त्रिषु प्यामादिषु । “रजस्तमोभ्यां विगतः विरजस्तमसः” ।
 िः पूतः श्रयं परिव्रस । पाखण्डः सर्वलिङ्गी द्वे स्यादश्वपणकादिषु
 ॥ “तत्र पाखण्डः पवर्गद्वितीयमध्यः । पाखण्डाश्च श्रयीधर्मः
 जपणे । ते खण्डयन्ति ते तस्मान्पाखण्डास्तेन देवता” इति ॥ ४५ ॥
 रेणः पलाशमेषन्धी दण्ड आपाढ इत्युच्यते एवम् । वेणुमेषन्धी
 इत्येवम् । राम्भस्तु वेणुवाचकः तस्य विचारः । “राम्भा बद्धमण्य-
 पानगन्तरे” इति विश्वः । मण्डलुः कुण्डी द्वे व्रतिनां जलपात्रम् ।
 तण्डु । कुण्डी गिर्याम् । जानपदेति टीप् । कुण्डी । व्रतिनां
 वृषी एवम् । वृषीति पाठान्तरम् । मुच्यन्तेऽस्यां सीदन्तीति ॥ ४६ ॥
 ऋणिः व्रीणि गुणादेश्चर्मणि । भिक्षाणां कर्मणे भैक्षम् । क्ताप्या-
 दाभ्यागम्य । “गु अतीवावृष्या स्वार्थं वाच्यमनं स्वाध्यायः” ।
 िः सवनं व्रीणि गोमाभिषवस्य । तत्र गुत्या टापन्ता । मुच्यन्ति
 षा । खण्डादां तामजेति वचस् ॥ ४७ ॥ सर्वजगतां सर्वपापानां
 गादि अपमर्पणं ह्यान् एवम् । गिर्यां खण्डमर्पणं । पक्षान्त-
 योर्णमासौ च गिर्यां यागो व्रतेण दण्डः दण्डमण्ड-
 ४८ ॥ व्रीणमापनादेश्च व्रीणमात्रेण माध्वं नित्यं दण्ड-
 ॥ यन्त इति एवम् ।

ध्यानयोगासने ब्रह्मासनं कल्पे विधिक्रमौ ॥
 मुख्यः स्यात्प्रथमः कल्पोऽनुकल्पस्तु ततोऽयमः ॥
 संस्कारपूर्वं ग्रहणं स्यादुपाकरणं श्रुतेः ॥
 समे तु पादग्रहणमभिवादनमित्युभे ॥ ४१ ॥
 भिक्षुः परिव्राट् कर्मन्दी पाराशर्यपि मस्करी ॥
 तपस्वी तापसः पारिकाही वाचंयमो मुनिः ॥ ४२ ॥
 तपःकेशसहो दान्तो वर्णिनो ब्रह्मचारिणः ॥
 ऋषयः सत्यवचसः स्नातकस्त्वाहुंतो व्रती ॥ ४३ ॥
 ये निर्जितेन्द्रियग्रामा यतिनो यतयश्च ते ॥

गगने प्रभागेनमित्येकम् । "एकतानेन मनसा स्मरणं २. १. १०
 श्रुतिनिर्गोप्यं गन्धर्वाः इति स्मृतः" । कल्पः विधिः क्रमः परः
 मुख्यः । यः प्रथमः कल्पः आद्यो विधिः स मुख्यः स्यात् । ४०
 निर्गोप्यं । ततो मुखादधमो गीणः अनुकल्पः स्यात् । यथा
 नीलार्ग्यं ॥ ४० ॥ संस्कारपूर्वकं श्रुतेर्ग्रहणं उपाकरणं स्यात्
 उपाकरणेति "संस्कार उपनयनम्" । पादग्रहणं अभिवादनं द्वे
 विधिक्रमौ नमस्कारादुपपन्नम् ॥ ४१ ॥ भिक्षुः परिव्राट् कर्मन्दी
 मस्करी । पञ्च संन्यासिनः । परिव्राट्, कर्मन्देन प्रोक्तं नि
 कर्मन्दी । पाराशर्येण प्रोक्तं भिक्षुपरमर्षीने पाराशरी । मस्करी
 कंस्थालि मस्करी । "मस्कृतमस्कृतिर्वा देवपरिव्राजकयोः" इति
 शास्त्रम् । तपस्वी तापसः पारिकाही यथा यथायुक्तम् ।
 व्रतं वादति पारिकाही । वाचंयमः मुनिः । यथायुक्तम् ॥ ४२ ॥
 तपःकेशसहो दान्तः स्यात् । वर्णिनः । यथायुक्तम् । ४३
 ऋषयः सत्यवचसः स्नातकस्त्वाहुंतो व्रती । ये निरग्रमस्तु
 निर्जितेन्द्रियग्रामा यतिनो यतयश्च ते । यो नियममग्राह

स्थण्डिले व्रतवशाच्छेते स्थण्डिलशाय्यसौ ॥ ४४ ॥

स्थण्डिलश्चाथ विरजस्तमसः स्युर्दयातिगाः ॥

व्रतः प्रयतः पूतः पाखण्डाः सर्वलिङ्गिनः ॥ ४५ ॥

शो दण्ड आपाढो व्रते राम्भस्तु वैणवः ॥

मी कमण्डलुः कुण्डी व्रतिनामासनं वृषी ॥ ४६ ॥

जनं चर्म कृत्तिः स्त्री भैक्षं भिक्षाकदम्बकम् ॥

ध्यायः स्याज्जपः सुत्याऽभिषवः सवनं च सा ॥ ४७ ॥

नसामपध्वंसि जप्यं त्रिष्वधमर्पणम् ॥

अथ पौर्णमासश्च यागो पक्षान्तयोः पृथक् ॥ ४८ ॥

स्थण्डिलशायी ॥ ४४ ॥ स्थण्डिलः द्वे । विरजस्तमाः दयातिगाः
 तृणेषु ध्यातादिषु । “रजस्तमोभ्यां विगतः विरजस्तमाः” ।
 प्रयतः पूतः व्रतं परिग्रहः । पाखण्डः सर्वलिङ्गी द्वे पादक्षपणकादिषु
 तिषु । “तत्र पाखण्डः षवर्गद्वितीयमध्यः । पालनाथ त्रयीधर्मः
 निगद्यते । तं खण्डयन्ति ते तस्मात्पाखण्डालेन हेतुना” इति ॥ ४५ ॥
 धारिणः पलाशसंबन्धी दण्ड आपाढ इत्युच्यते एकम् । वैष्णवं
 भिष इत्येकम् । रम्भशब्दो वैष्णवाच्यः तस्य विकारः । “रम्भा कदम्ब-
 णा वानगन्तरे” इति विश्वः । कमण्डलुः कुण्डी द्वे व्रतिनां जलपात्रस्य ।
 कमण्डलुः । कुण्डी शिखाम् । जानपदेति वृषी ॥ ४६ ॥
 वृषी एकम् । वृषीति पाटान्तरम् । भुवन्तोऽस्मां सीदन्तीति ॥ ४६ ॥
 कृत्तिः त्रीणि मृगादेधर्मणि । भिक्षाणां समूहो भैक्षम् । श्याध्या-
 यः वेदाभ्यासस्य । “सु अतीवावृष्या स्याथ वाध्ययनं श्याध्यायः” ।
 सवः सवः सवने त्रीणि गोमाभिषवस्य । तत्र सुत्या दाहन्ता । गुहन्ति
 सुत्या । सन्ध्यायां समवेति वयम् ॥ ४७ ॥ सर्वेनसां सर्वपापानां
 जप्यं क्रमादि अपमर्पणं स्यात् एकम् । शिखां स्वपमर्षणी । पक्षान्त-
 शयां पौर्णमासां च शिखां यागो प्रमेण दक्षः पौर्णमासश्च
 जप्यम् ॥ ४८ ॥ शरीरमाधनापेक्षं शरीरमाधनेण ग्राह्यं नित्यं यन्त्रम्
 वाह य । “अहिमा गन्धमन्त्रेण प्रप्रचरेपरिग्रहो” । यमा इति एवम्

त्रिवर्गो धर्मकामार्थैश्चतुर्वर्गः समोक्षकैः ॥
 सवलेस्तैश्चतुर्भद्रं जन्त्याः स्निग्धा वरस्य ये ॥ ५८ ॥
 इति ब्रह्मवर्गः ॥ ७ ॥

मूर्धाभिपिक्तो राजन्यो बाहुजः क्षत्रियो विराट् ॥
 राजा राट् प्रार्थिवक्षमाभृष्टृपभूपमहीक्षितः ॥ १ ॥
 राजा तु प्रणताशेषसामन्तः स्यादधीश्वरः ॥
 चक्रवर्ती सार्वभौमो नृपोऽन्यो मण्डलेश्वरः ॥ २ ॥
 येनेष्टं राजसूयेन मण्डलस्येश्वरश्च यः ॥
 शास्ति यश्चाज्ञया राज्ञः स सम्राडथ राजकम् ॥
 राजन्यकं च नृपतिक्षत्रियाणां गणे क्रमात् ॥

॥ ५७ ॥ धर्मो वेदविहितो यागादिः । कामो यथाविधि
 धनम् । एभिर्गिभिः समुदितचतुर्वर्गः एकम् । समोक्षकैः
 त्वर्थैः । एतैः समुदितचतुर्वर्ग इत्येकम् । नैर्धर्मादिभिः सवलेषु
 “यस्याणि भद्राणि धेष्टानि अत्र” । वरस्य जन्मातुषे
 जन्त्याः स्निग्न्येकम् । जर्नी यर्षु वहन्ति प्रापयन्ति ते ॥ ५८ ॥
 ॥ ७ ॥ मूर्धाभिरित्तः राज्यदानगमये मूर्धन्यमिषिच्यते इति
 मन्त्रन्यः बाहुजः क्षत्रियः । धाता नृः स्यात् प्रापते । विराट् प
 रिगर्तः । राजा राट् प्रार्थिवः क्षमाभृत् । “रमाभृत्” नृपः
 सन् राज्ञः । राजानो । राजा । क्षमाभृत् । महीक्षितः । शास्ति
 स्वन्दराटः इति नृपते ॥ १ ॥ प्रणता अशेषसामन्ता
 यम् न राजा अहीश्वर इत्येकम् । चक्रवर्ती सार्वभौमः इ
 त्येकम् । नृपो मण्डलेश्वर इत्येकम् ॥ २ ॥ राजा ॥ ५८ ॥
 इत्येकम् । यः यथेष्टं शास्त्रेण सर्वेषाम् शास्ति इति
 त्रिवर्गो राजा सम्राट् स्यात् । “एतैर्धर्मादिभिर्गिभिः स
 विभुः चक्रवर्ती” ॥ ३ ॥ नृपतिनां गणे मन्त्रक्षत्रियेकम् । य
 मन्त्रक्षत्रियेकम् । मर्षा धर्मादिभिः अशेषः सर्वं नृप

धी धीसचिवोऽमात्योऽन्ये कर्मसचिवास्ततः ॥ ४ ॥

महामात्राः प्रधानानि पुरोधास्तु पुरोहितः ॥ ५ ॥

परि व्यवहाराणां प्राङ्निवाकाक्षदर्शको ॥ ५ ॥

तीहारो द्वारपालद्व्यस्थद्व्यस्थितदर्शकाः ॥

क्षेवर्गस्त्वनीकस्योऽध्याध्यक्षाधिकृतो समो ॥ ६ ॥

गायकोऽधिकृतो ग्रामे गोपो ग्रामेषु भूरिपु ॥

मौरिकः कनकाध्यक्षो रूपाध्यक्षस्तु नैष्किकः ॥ ७ ॥

: सचिवो धीसचिवः । अमा मह सर्मापे वा भवः अमात्यः ।
कर्मसचिवोः" इति कोशान्तरम् । "अव्ययात्सप्" । ततो धीसचिवादन्वे
ताः सचिवाः कर्मसचिवाः स्फुरित्वेकम् ॥ ४ ॥ महामात्राः प्रधा-
नस्युत्पानां राजमहायानाम् । "प्रधान इत्यपि" । "महामात्रः प्रधानः
ति पुंसकाण्डे योपालितान् । महती मात्रा येषां ते महामात्राः । "मात्रा
गायां विचे माने परिच्छदे" इति मेदिनी । पुरोधाः पुरोहितः द्वे ।
गां ऋणादिविषये वादिप्रतिवादिनिमित्तविवादानां द्रष्टरि निर्ण-
यवाकः अक्षदर्शकः इति द्वे "न्यायाधीश्वर" इति ख्यातस्य ।
निवाकश्च प्राङ्निवाकं प्रश्नविशेषकारस्य स्तः प्राङ्निवाकः । यदुक्तम् ।
तुगतं पृष्ट्वा पूर्ववाक्यं प्रयवतः । विचारयति येनासौ प्राङ्निवाक-
स्तुतः" इति । अध्याणां व्यवहाराणां दर्शकः । "अक्षः कर्णे तुपे चक्रे
हारयोः" इति विश्वः ॥ ५ ॥ प्रतीहारः "प्रतिहारः" द्वारपालः
स्थितः दर्शकः पञ्च द्वारपालस्य । "द्व्यस्थः द्व्यस्थित इति सति-
तिः । द्व्यस्थितदर्शक इति मम्ममपि" । प्रतीहारेऽपि दर्शक इति
स्तिरूपो "द्व्यस्थितादर्शी" इति रभमः । रक्षिवर्गः अनीकस्यः द्वे राज-
मह । अध्यक्षः अधिकृतः द्वे अधिकारी इति ख्यातस्य । "अधि-
कृतो वा क्रियतेऽस्मात् अधिकृतः" ॥ ६ ॥ एकस्मिन् ग्रामे अधि-
क्षकः स्थात् "शेरदार इति ख्यातस्य" । भूरिपु बहुषु ग्रामेष्व-
क्षेप इत्येकम् "गोपो गोपालके गोष्ठाध्यक्षे पृथ्वीपतावपि । "ग्रामो-
पनि शारिवाख्यापणं स्त्रियाम्" इति मेदिनी । मौरिकः कनका-
ध्यक्षः । रूपाध्यक्षः नैष्किकः द्वे रूपाधिकृतस्य ॥ ७ ॥

त्रिवर्गो धर्मकामार्थश्चतुर्वर्गः समोक्षकैः ॥

सर्वलेस्तेश्चतुर्भद्रं जन्याः स्निग्धा वरस्य ये ॥ ५८ ॥

इति ब्रह्मवर्गः ॥ ७ ॥

मूर्धाभिषिक्तो राजन्यो बाहुजः क्षत्रियो विराट् ॥

राजा राट् प्रार्थिवक्षमामृतृपभूपमहीक्षितः ॥ १ ॥

राजा तु प्रणताशेषसामन्तः स्यादधीश्वरः ॥

चक्रवर्ती सार्वभौमो नृपोऽन्यो मण्डलेश्वरः ॥ २ ॥

येनेष्टं राजसूयेन मण्डलस्येश्वरश्च यः ॥

शास्ति यश्चाज्ञया राज्ञः स सम्राडथ राजकम् ॥

राजन्यकं च नृपतिक्षत्रियाणां गणे क्रमात् ॥

॥ ५७ ॥ धर्मो वेदविहितो यागादिः । कामो यथाविधि

धनम् । एभिस्त्रिभिः समुदितस्त्रिवर्गः एकम् । समोक्षकैः

त्यर्थः । एतैः समुदितश्चतुर्वर्ग इत्येकम् । तैर्धर्मादिभिः

“चत्वारि भद्राणि श्रेष्ठानि अत्र” । वरस्य जामातुर्वै

जन्याः स्युरित्येकम् । जर्नीं वधूं वहन्ति प्रापयन्ति ते ॥ ५८ ॥

॥ ७ ॥ मूर्धाभिषिक्तः राज्यदानममये मूर्धन्यभिषिच्यते इति

राजन्यः बाहुजः क्षत्रियः । धत्तात् दुःखान् प्रायते । विराट् पञ्च

विराजो । राजा राट् प्रार्थिवः क्षमाभृत् । “क्षमाभृत्” नृपः

सप्त राज्ञः । राजानो । राजा । क्षमाभृत् । महीक्षितो । राज्ञि

म्यन्तपाटः क्वचित् दृश्यते ॥ १ ॥ प्रणता अंशपगामन्ता

यस्य स राजा अधीश्वर इत्येकम् । चक्रवर्ती सार्वभौमः द्वे

मदन्यो नृपो मण्डलेश्वर इत्येकम् ॥ २ ॥

द्वादशमण्डलस्येष्टमथ यः यश्चाज्ञया सर्वभूपान् शास्ति ईदृश

रिशिष्टो गत्वा सम्राट् भ्यात् । “एकैकशिशेपणविशिष्टोऽपि

चित् । एकम्” ॥ ३ ॥ नृपतीनां गणे गजकमित्येकम् ।

राजन्यकमित्येकम् । मर्त्या पीनगिराः अगात्स्यः त्रयं

धीसचिवोऽमात्योऽन्ये कर्मसचिवास्ततः ॥ ४ ॥

हामात्राः प्रधानानि पुरोधास्तु पुरोहितः ॥

प्रति व्यवहाराणां प्राङ्निवाकाक्षदर्शको ॥ ५ ॥

तीहारो द्वारपालद्रास्थद्रास्थितदर्शकाः ॥

क्षेवर्गस्त्वनीकस्योऽध्याध्यक्षाधिकृतो समो ॥ ६ ॥

गायुकोऽधिकृतो ग्रामे गोपो ग्रामेषु भूरिपु ॥

भौरिकः कनकाध्यक्षो रूपाध्यक्षस्तु नैष्किकः ॥ ७ ॥

सचिवो धीसचिवः । अमा सह सर्मापि वा भवः अमात्यः ।
सहार्थयोः” इति कोशान्तरम् । “अव्ययात्स” । ततो धीसचिवादन्ये
ताः सचिवाः कर्मसचिवाः स्फुरित्वेकम् ॥ ४ ॥ महामात्राः प्रधा-
न्यानां राजसहायानाम् । “प्रधान इत्यपि” । “महामात्रः प्रधानः
ते पुंसकाण्डे घोपालितान् । महती मात्रा येषां ते महामात्राः । “मात्रा
यां वित्तं माने परिच्छदे” इति मेदिनी । पुरोधाः पुरोहितः द्वे ।
तां ऋणादिविषये वादिप्रतिवादिनिमित्तविवादानां द्रष्टरि निर्णे-
क्षवाकः अधदर्शकः इति द्वे “न्यायाधीश” इति ख्यातस्य ।
स्वाकथ प्राङ्निवाकां प्रश्नविचकारस्य स्तः प्राङ्निवाकः । यदुक्तम् ।
तुगतं पृष्ट्वा पूर्ववाच्यं प्रयत्नतः । विचारयति येनासौ प्राङ्निवाक-
स्तः” इति । अधाणां व्यवहाराणां दर्शकः । “अधः कर्णे तुपे चक्रे
हारयोः” इति विश्वः ॥ ५ ॥ प्रतीहारः “प्रतिहारः” द्वारपालः
स्थितः दर्शकः पञ्च द्वारपालस्य । “द्राःस्थः द्राःस्थित इति सवि-
श्रुतिः । द्राःस्थितदर्शक इति समन्तमपि” । प्रतीहारेऽपि दर्शक इति
स्यो “द्रास्थितादर्शी” इति रभमः । रक्षिवर्गः अनीकस्यः द्वे राज-
पुत्रे । अध्यक्षः अधिकृतः द्वे अधिकारी इति ख्यातस्य । “अधि-
कृते वा क्रियतेऽस्मान् अधिकृतः” ॥ ६ ॥ एकस्मिन् ग्रामे अधि-
क्षकः स्यात् “शेखदार इति ख्यातस्य” । भूरिपु बहुषु ग्रामेष्व-
रूप इत्येकम् “गोपो गोपालके गोष्ठाध्यक्षे पृथ्वीपतावपि । “ग्रामौ-
र्भूमि शारिवाख्यापधां स्त्रियाम्” इति मेदिनी । भौरिकः कनका-
ध्याध्यक्षस्य । रूपाध्यक्षः नैष्किकः द्वे रूपाधिकृतस्य ॥ ७ ॥

स्यात्संदेशहरो दूतो दूत्यं तद्भावकर्मणी ॥ १५ ॥
 अध्वनीनोऽध्वगोऽध्वन्यः पान्यः पथिक इत्यादि ॥
 स्वाम्यमात्यसुहृत्कोशराष्ट्रदुर्गवलानि च ॥ १७ ॥
 राज्याङ्गानि प्रकृतयः पौराणां श्रेणयोऽपि च ॥
 सन्धिर्ना विग्रहो यानमासनं द्वेषमाश्रयः ॥ १८ ॥
 पङ्क्त्याः शक्त्यस्तिस्रः प्रभावोत्साहमन्त्रजाः ॥

हरः । तस्य दूतस्य भावे कर्मणि च दूत्यमित्येकम् । “
 पकर्मणी इति स्वपपाठः” । दूतस्य भागकर्मणी इति ५४२
 अध्वनीनः अध्वगः अध्वन्यः पान्यः पथिकः पञ्च पान्यसः ।
 रान्धा पथिकी । पथक्त्वात् पिच्चात् ङीप्” । स्वामी राजा
 भवती । सुहृन्मित्रम् । कोशो घनागारम् । राष्ट्रं जनपदवर्तिभूमिः
 पस्थानम् “पर्वतादि” । पलं सेना ॥ १७ ॥ एतानि सू
 त्युः । राज्ञः कर्म राज्यं तस्याङ्गानि आरम्भकाणि । “
 दुर्ग कोशो पलं सुहृत् । परस्परपेकारिदं मत्तार्द्रं राज्यमुच्यते”
 शीघ्रम् । एतान्येव प्रकृतिसन्दर्भात्प्राप्तानि स्युः । प्रकृतं कुर्वन्ति
 तयः । पौराणां श्रेणयोऽपि प्रकृतयः स्युः । “पौरथेयिभिः
 राज्यमित्यर्थः” । यत्काल्यः । “अमात्यश्च तथा पौराः सन्तिः
 इति । एकम् । शिल्पोपजीविनां पद्मिरेण धेनिः । सुगन्धः
 धेनिमित्यन्ये । सन्धिः संधाने स्वर्णादिना शय्याणां नीतिप्रवृत्तिः
 शब्दः पृथक् । पञ्चमण्डले दासकुलनादिग्रहणं विग्रहः । शत्रुं प्रा
 प्तुमेतन् यानम् । शक्तिप्रतिषन्धे गति कालं प्रतीयादिति दुर्गाः
 पञ्चास्यमानमागमम् । पालिता मह गेभिः अपाठेन मह विग्रहः
 द्वयं द्वेषम् । अग्निना पीड्यमानस्य बलवत्पलायाधपणं
 वेदस्त्रु कामन्दकीयार्द्रा दृष्टव्याः ॥ १८ ॥ एते गेष्पादयः पद
 एतन् । प्रभावोत्साहमन्त्राणि च शक्तयः स्युः एतम् । मन्त्र
 त्रयः प्रभावशक्तिः । शिष्टमादिनां शक्तिप्रवृत्तिः । नीतिः
 शब्दावस्थापनं मन्त्रशक्तिः । पञ्चास्यमानं मन्त्रशक्तिमित्यर्थः ।
 नीतिश्च नीतिप्रवृत्तिः शक्तिः स्यात् । नीतिनामोक्तशक्तिः इत्यर्थः

यः स्थानं च वृद्धिश्च त्रिवर्गो नीतिवेदिनाम् ॥ १९ ॥

प्रतापः प्रभावश्च यत्तेजः कोशदण्डजम् ॥

मदाने भेददण्डावित्युपायचतुष्टयम् ॥ २० ॥

हसं तु दमो दण्डः साम सान्त्वमयो समो ॥

दोषजापावपथा धर्माद्यैर्यत्परीक्षणम् ॥ २१ ॥

त्रिष्वपडक्षीणो यस्तृतीयाद्यगोचरः ॥

क्तविजनञ्जननिःशलाकास्तथा रहः ॥ २२ ॥

उपचयः धयः । तत्सर्वोपचयो वृद्धिः । उपचयापचयराहित्येनाव-
ानम् । अष्टवर्गस्तु । “कृपिर्वपिबपयो दुर्गं सेतुः कुञ्जरबन्धनम् ।
करादानम्” इत्युक्तः ॥ १९ ॥ कोशः अर्थापः । दण्डः दमः । सेना-
जः प्रतापः प्रभावश्च स्यात् द्वे । “अधिष्तेषावमानादेः प्रयुक्तस्य
[। प्राणात्ययेऽप्यमहनं तच्चेजः समुदाहृतम्” इति भरतः । साम
मिदि । तदुक्तम् । “परस्पररोपकाराणां दर्शनं गुणकीर्तनम् । संय-
त्तमानमायस्याः संप्रकाशनम् ॥ वाचा पेशलया साधु तवाहमिति
मामविधानैः साम पञ्चविधं स्मृतम्” इति । दानं धनादेः
भेदः संहतानां शृङ्गां भेदेनात्ममात्करणम् । दण्डनं दण्डः ।
उपायचतुष्टयं स्यात् । अन्यत्र समोपाया अप्युक्ताः । “साम दानं
दण्डश्चेति चतुष्टयम् । मायोपेधेन्द्रजातं च समोपायाः प्रकीर्तिताः”
दो दण्डः साम दानमिति पाठांतरम् ॥ २० ॥ साहसं दमः दण्डः
हस । साम सान्त्वं “द्वे मन्त्रश्च इति ख्यातस्य” । भेदः उपजापः द्वे
धीकरणस्य किन्तु इति लौकिकप्रसिद्धस्य । धर्मार्थकर्ममयेन च
अमात्यादीनामाशान्वेषणं उपया स्यात् । तद्यथा । भावज्ञानाय
ज्ञानात्तेन दृष्टोऽयं राजा तदेनमुन्मृज्यान्यमभिपेक्षयामोऽन्यं वा
ग्रजाम इत्युक्तोऽमात्यादिर्यदि तद्भाषणं न मन्येत तर्हि मर्त्यं
मिति निश्चयो धर्मपरीक्षणम् । एवमर्थपरीक्षणादि मुद्रादाहर्ष-
कम् ॥ २१ ॥ अथापडक्षीणादिनिःशलाकान्ताः पञ्च शब्दास्त्रिषु
धाः । यस्तृतीयाद्यगोचरः तृतीयादिना न ज्ञायते किन्तु द्वाभ्यामेव
मन्त्रादिरपडक्षीण इत्येकम् । अविद्यमानानि पडक्षीण्यत्र स अपड-

रहश्चोपांशु चालिङ्गे रहस्यं तद्भवे त्रिषु ॥
 समो विश्वम्भविश्वासो भ्रैषो भ्रंशो यथोचितात् ॥ २१ ॥
 अभ्रेपन्यायकल्पास्तु देशरूपं समञ्जसम् ॥
 युक्तमोपयिकं लभ्यं भजमानाभिनीतवत् ॥ २२ ॥
 न्याय्यं च त्रिषु पद संप्रधारणा तु समर्थनम् ॥
 अववादस्तु निर्देशो निदेशः शासनं च सः ॥ २३ ॥
 शिष्टिश्चाज्ञा च संस्था तु मर्यादा धारणा स्थितिः ॥
 आगोऽपराधो मन्तुश्च समे तूद्दानवन्धने ॥ २४ ॥
 द्विपाद्यो द्विगुणो दण्डो भागधेयः करो वलिः ॥

क्षीणः । विविक्तः विजनः छन्नः निःशलाकः रहः ॥ २२ ॥
 सप्त विजनस्य । उपगताः अंशवः किरणाः यत्र । “उपांशुर्जगते
 विजनेऽध्ययम्” इति । तत्रैकं रहः सान्तं ह्रीवम् । द्वितीयं रहः
 अलिङ्गे अव्यये इत्यर्थः । तद्भवे रहोभवे रहस्यमित्येकम् । वि-
 श्वम्भोऽपि । विश्वम्भः केलिकलहे विश्वासे प्रणयेऽपि च ।
 विश्वासे द्वे । यथोचितात्स्वरूपाद्भ्रंशः पतनं भ्रैष इत्येकम् ॥ २३ ॥
 न्यायः कल्पः देशरूपं समञ्जसं पञ्चकं नीतिः । “प्रशस्तं देशं
 प्रशंसायां रूपम्” । युक्तं औपयिकं लभ्यं भजमानं अभिनीतम्
 न्याय्यं पद न्यायादनपेतस्य द्रव्यादेः । अभिनीतवदिति
 दीनां पर्यायव्यवधानार्थः । एते षट्पि त्रिषु । संप्रधारणा
 युक्तपरीक्षायाः । अववादः निर्देशः निदेशः शासनम् ॥ २४ ॥
 आग्रा पद कर्मज्ञापनस्य । “कार्यमथलभ्य” ॥ २४ ॥
 मर्यादा । मर्यादा मर्यादाऽध्ययम् तथादीयते मा । धारणा
 न्यायमार्गस्थितेः । आगः अपराधः मन्तुः प्राण्यपराधस्य । आगः
 मन्तुः पूयि । उद्दानं बन्धनं द्वे बन्धनस्य ॥ २५ ॥ द्विगुणो दण्डो
 पञ्चम् । “द्वी पादो परिमाणस्य द्विपाद्यः ।” भागधेय
 वर्यं वर्यार्थाद्व्यां गत्रशायभागस्य “भाग, पदी, पण्ड इति
 भाग एव भागधेयः “कृपनामभागेभ्यो धेयः” इत्यनेन मार्ये
 प्रत्ययः । यद्वा नदीतीर्थाद्व्यान् कदा इति न्यायम् ।

ट्टादिदेयं शुल्कोऽस्त्री प्राभृतं तु प्रदेशनम् ॥ २७ ॥

पायनमुपग्राह्यमुपहारस्तथोपदा ॥

तेतिकादि तु यदेयं सुदायो हरणं च तत् ॥ २८ ॥

त्कालस्तु तदात्वं स्यादुत्तरः काल आयतिः ॥

दृष्टिकं फलं सद्य उदर्कः फलमुत्तरम् ॥ २९ ॥

दृष्टं वह्नितोयादि दृष्टं स्वपरचक्रजम् ॥

शीभुजामहिभयं स्वपक्षप्रभवं भयम् ॥ ३० ॥

क्रिया त्वधिकारः स्याच्चांमरं तु प्रकीर्णकम् ॥

सनं यत्तद्भद्रासनं सिंहासनं तु तत् ॥ ३१ ॥

त्यादि । तत्र यदेयं नेतव्यानेतव्यवस्तुसंबन्धी राजग्राह्यो भागः स
 ज्ञात् । लभ्योऽप्यम् । एकं “जकात् इति ख्यातस्य । शीपं
 प्राभृतं प्रदेशनम् ॥ २७ ॥ उपायनं उपग्राह्यं उपहारः उपदा
 र्वादिदर्शनादौ समर्प्यमाणस्य वस्तुनः भेट नजराणा इति ख्यातस्य ।
 स्त्रियाम् । युक्तयोर्वधूवरयोरिदं यौतकम् । आदिना बन्धुदेयादि ।
 सुदायः हरणं च स्यात् द्वे कन्यादानकाले व्रतमिक्षादौ च दीय-
 स्य । “यौतकमपि । यौतकं यौतकं च तद्” इति वाचस्पतिः । सुदायः
 २८ ॥ तत्कालः तदात्वं द्वे “वर्तमानकालस्य” । स चासौ कालश्च
 । उत्तर आगामी कालः आयतिः स्यात् एकम् । स्त्री । यत्सद्यः
 दृष्टिकं एकम् । उत्तरं भावि फलं उदर्कः स्यात् एकम् ॥ २९ ॥
 ज्ञातः तोयमतिवृष्ट्यादिः तत्कृतं यज्ञयं तत् अदृष्टमित्येकम् ।
 तं हुताशनो जलं प्याधिर्दुर्भिक्षं मरणं तथा । अतिवृष्टिरनावृष्टिर्भू-
 तमादयो गृह्यन्ते” । स्वपरराष्ट्रजन्यं चोगादि यज्ञयं तत् दृष्टं एकम् ।
 प्रभवं स्वसहायजन्यं भयं अहिमयं स्यात् । एकम् ॥ ३० ॥ प्रक्रिया
 द्वे ध्यवस्थास्थापनस्य । चामरं चमरमपि चामरेत्यपि । “चमरं
 तु मञ्जरीमृगभेदयोः” इति मेदिनी । “चामरा चमरे बालप्यजने रोम-
 त् इति रभसः । प्रकीर्णकं द्वे “चवरी इति ख्यातस्य” । नृपासनं
 तद्दे मण्यादिकृतराजासनस्य । तदृपासनं स्वर्णनिर्मितं चैत्तिहासनं
 त्नाकारमासनमित्यर्थः । एकम् ॥ ३१ ॥ छत्रं आवपत्रं द्वे “छत्रस्य” ।

पराङ्मुखः पराचीनः स्यादवाङ्मध्यधोमुखः ॥ ३३ ॥

देवानञ्चति देवग्रहः विष्वक् विष्वगञ्चति ॥

यः सहाञ्चति सध्यङ् स स तिर्यङ् यस्तिरोञ्चति ॥ ३४ ॥

वदो वदावदो वक्ता वागीशो वाक्पतिः समो ॥

वाचोयुक्तिपटुर्वाग्मी वावदूकोऽतिवक्तरि ॥ ३५ ॥

स्याजल्पाकस्तु वाचालो वाचाटो बहुगर्हवाक् ॥

दुर्मुखे मुखरावद्धमुखो शक्रः प्रियंवदे ॥ ३६ ॥

लोहलः स्यादस्फुटवाग्गर्हवादी तु कद्वदः ॥

पराङ्मुखः” । अवाङ् अधोमुखः द्वे “अवाञ्चत्वधोमुखीभवति अवाङ्”
अवाञ्च ॥ ३३ ॥ यो देवानञ्चति गच्छति पूजयति वा स देवग्रहः । एकम् ।
चान्तम्” । स्त्रियां देवद्रीची” । यो विष्वक् समन्तादञ्चति गच्छति स विष्वक्
“विष्वक् इति तालव्यमध्योऽपि” । स्त्रियां विष्वद्रीची । “विष्वग्देवयोध
देव्यञ्चतावप्रत्यये” इति पाणिनिः । चान्तं एकम् । यः सहाञ्चति तुल्यं गच्छति
स सध्यङ् । एकम् । सध्यञ्च ॥ स्त्रियां सध्रीची । “सहस्य सध्रिः” इति
पाणिनिः । यस्तिरो वक्रमञ्चति स तिर्यङ् । एकम् । “तिरसस्तिर्यलोपे” इति
पाणिनिराह ॥ ३४ ॥ वदः वदावदः वक्ता त्रीणि वक्तरि । वागीशः
वाक्पतिः द्वे अनवद्योदामवादिनि । वाचोयुक्तिपटुः “पटुरिति पृथगपि” ।
“वाग्मी पटो मुराचार्ये” इति विश्वमेदिन्यौ । वाग्मी द्वे नैयायिकस्य । वाचो-
युक्तीति वाग्दिगिति पठ्या अलुक् । “प्रशस्ता वागस्य वाग्मी” । वावदूकः
अतिवक्ता द्वे बहुभाषिणि ॥ ३५ ॥ जल्पाकः वाचालः वाचाटः बहुगर्हवाक्
चन्वारि यो बहु अवाच्यं वक्ति तस्य । कुत्सितं बहु भाषते वाचालः वाचाटः ।
“आलज्जाटो बहुभाषिणि” इति मूत्रेण माधु । जल्पाकी । पित्र्वारिस्त्रियां
डीप् । दुर्मुखः मुखरः अवद्धमुखः त्रयमनर्गलमुखस्य । “निन्दितं मुखमस्य
मुखरः । न चन्द्रं नियमितं मुखमस्य अवद्धमुखः” । शक्रः प्रियंवदः द्वे प्रिय-
वादिनि । शक्तोति वक्तुमिति शक्त इति स्वामी । शक्र इति सर्वधरः
॥ ३६ ॥ लोहलः अस्फुटवाक् द्वे अस्फुटवादिनि । “न स्फुटा वागस्याम्फु-
टवाक्” । गर्हवादी कद्वदः द्वे कुत्सितभाषिणि । कुत्सितं वदति कद्वदः ।

समौ कुवादकुचरौ स्यादसौम्यस्वरोऽस्वरः ॥ ३७ ॥

रवणः शब्दनो नान्दीवादी नान्दीकरः समौ ॥

जडोऽज्ञ एडमूकस्तु वक्तुं श्रोतुमशिक्षिते ॥ ३८ ॥

तूष्णींशीलस्तु तूष्णीको नमोऽवासा दिगम्बरे ॥

निष्कासितोऽवकृष्टः स्यादपध्वस्तस्तु धिक्कृतः ॥ ३९ ॥

आत्तगर्वोऽभिभूतः स्यादापितः साधितः समौ ॥

प्रत्यादिष्टो निरस्तः स्यात्प्रत्याख्यातो निराकृतः ॥ ४० ॥

“रथवदयोध” इति कोः कदादेशः । गर्ग वदति गर्गवादी” । कुवादः कुचरः द्वे दोषकथनशीले । “कुत्सितं चरति कुचरः” । असौम्यस्वरः अस्वरः द्वे फाकादिस्वरवदपस्वरयुक्तस्य ॥ ३७ ॥ रवणः शब्दनः द्वे शब्दशीलस्य । नान्दीवादी नान्दीकरः द्वे स्तुतिविशेषवादिनः । “नान्दी वदति तच्छीलः नान्दीवादी” । “आशीर्वचनसंयुक्ता स्तुतिर्यस्मात्प्रवर्तते ॥ देवद्विजनृपादीनां तस्माद्वान्दीति कीर्त्यते” इति भरतः । जडः अग्रः द्वे अत्यन्तमूढस्य । यदुक्तम् । “इष्टं पानिष्टं वा सुखदुःखे वा न चेह यो मोहात् । विन्दति परवशगः स मये-दिह जडसंज्ञकः पुरुषः” इति । यो वक्तुं श्रोतुं च शिक्षितो न भवति स एडमूकः । अनेडमूक इति पाठे नास्त्येडो मूकोऽस्मादिति विग्रहः । एडो वधिरः । “त्रिलिङ्गोऽनेडमूकः स्याच्छठे वाक्श्रुतिवर्जितः” इति रमसः ॥ ३८ ॥ तूष्णींशीलः तूष्णीकः द्वे तूष्णीम्भावयुक्तस्य । शीले को मलोपधेति वार्तिकेन तूष्णीमो मस्य लोपः । “तूष्णीं शीलं यस्य तूष्णींशीलः” । नम्रः अवामाः दिगम्बरः ग्रीणि नम्रस्य । अवामसौ । निष्कामितः निष्कामित इत्यपि । अवकृष्टः द्वे निर्गमितस्य । अपध्वस्तः धिक्कृतः द्वे निर्भङ्गितस्य ॥ ३९ ॥ आत्तगर्वः आत्तगन्धः । “गन्धो गन्धक आमोदे लेशे संबन्धगर्वयोः” इति विश्वः । “गन्धो गर्वो लवोऽपि च” इति त्रिकाण्डशेषः । अभिभूतः द्वे भग्न-दर्पस्य । “आत्तगन्धः पलायितः” इति कोशान्तरे । पलायनकर्तृगपि । लक्ष्यम् । “कर्णोऽपि भूत्वा कथमात्तगन्धः” इति भारतचम्पूः । “चत्वारोऽपि पर्याया इत्येके” । दापितः “दापित इत्यपि । तत्र दय दाने इति धातुः” साधितः द्वे “धनादिकं प्रदापितस्य प्रदापितस्य धनादेर्वा” । “धनादिकं दापयतीति दापितः” इति राजशृङ्गटः । प्रत्यादिष्टादि धतुष्कं निराकृतस्य

निकृतः स्याद्विप्रकृतो विप्रलब्धस्तु वञ्चितः ॥

मनोहतः प्रतिहतः प्रतिबद्धो हतश्च सः ॥ ४१ ॥

अधिक्षिप्तः प्रतिक्षिप्तो वद्धे कीलितसंयतो ॥

आपन्न आपत्प्राप्तः स्यात्कान्दिशीको भयद्रुतः ॥ ४२ ॥

आक्षारितः क्षारितोऽभिज्ञस्ते संकसुकोऽस्थिरे ॥

व्यसनातोऽपरक्तो दौ विहस्तव्याकुलो समो ॥ ४३ ॥

विह्वो विह्वलः स्यात्तु विवशोऽरिष्टदुष्टधीः ॥

कश्यः कशार्हं सन्नद्धे त्वाततायी वधोद्यते ॥ ४४ ॥

द्रेष्ये त्वक्षिगतो वध्यः शीर्षच्छेद्य इमो समो ॥

निकृतः विप्रकृतः द्वे विवर्णीकृतस्य । विप्रलब्धः वञ्चितः द्वे “वञ्चनं प्राप्तस्य” । मनोहतः प्रतिहतः प्रतिबद्धः हतः चत्वारि मनसि हतस्य । “कृतमनोभङ्गस्येत्यर्थः” ॥ ४१ ॥ अधिक्षिप्तः प्रतिक्षिप्तः द्वे “कृताक्षेपस्य” कस्यचिच्छौर्यादिकं प्रति स्पर्धमानस्य । “दुर्वचनमधिक्षेपः” इति राजमुकुटः । वद्धः कीलितः संयतः त्रीणि रज्ज्वादिना निबद्धस्य । आपन्नः आपत्प्राप्तः द्वे आपदं गतस्य । “आपद्यते स आपन्नः” । कान्दिशीकः भयद्रुतः द्वे भयात्पलायितस्य । कां दिशं गच्छामीति चिन्तयन् पलायितः कान्दिशीकः ॥ ४२ ॥ आक्षारितः क्षारितः अभिज्ञस्तः त्रयं लोकापवादेन दूषितस्य । मैथुननिमित्तं मिथ्यादूषितस्येति केचित् । “आधारो मैथुनं प्रत्याक्रोशो जातो ऽस्य आधारितः” । संकसुकः अस्थिरः द्वे चलप्रकृतेः । संकसतीति संकसुकः । “कस गतौ” । व्यसनार्तः उपरक्तः द्वे व्यसनपीडितस्य । विहस्तः व्याकुलः द्वे शोकादिभिरितिकर्तव्यतामृढस्य । “विक्षिप्तो हस्तो यस्य विहस्तः” ॥ ४३ ॥ विह्वः विह्वलः द्वे शोकादिना गायभङ्गं प्राप्तस्य । विह्वलतीति विह्वलः । “हल चलने” । विवशः अरिष्टदुष्टधीः द्वे आसन्नमरणदूषितपुद्गेः अरिष्टेन दुष्टा धीर्यस्य । कश्यः कशार्हः द्वे कशाघातमर्हतः । कशा पेयम् । सन्नद्धे यमिते जिघांसां आततापीत्येकम् । आततं यथा तथाऽपितुं शीलमस्य । “अय गतौ” ॥ ४४ ॥ द्रेष्यः अक्षिगतः द्वे द्वेषार्हस्य । “द्वेषुमर्हः द्रेष्यः” । वध्यः शीर्षच्छेद्यः द्वे वधार्हस्य । “वधमर्हति वध्यः” । यो विषेण

विष्यो विपेण यो वध्यो मुसल्यो मुसलेन यः ॥ ४५ ॥

शिषिदानोऽकृष्णकर्मा चपलश्चिकुरः समौ ॥

दोषैकदृक् पुरोभागी निकृतस्त्वनृजुः शठः ॥ ४६ ॥

कर्णेजपः सूचकः स्यात्पिशुनो दुर्जनः खलः ॥

नृशंसो घातुकः क्रूरः पापो धूर्तस्तु वञ्चकः ॥ ४७ ॥

अज्ञे मूढयथाजातमूर्खवैधेयवालिशः ॥

कदर्ये कृपणक्षुद्रकिंपचानिमित्तपचाः ॥ ४८ ॥

निःस्वस्तु दुर्विधो दीनो दरिद्रो दुर्गतोऽपि सः ॥

वध्यः हन्तव्यः स विष्य इत्येकम् । यो मुसलेन वध्यः स मुसल्यः एकम् ॥ ४५ ॥
 शिषिदानः अकृष्णकर्मा द्वे पुण्यकर्मणः । “शिषिदानं कृष्णकर्मेति पाठे
 द्वे पापकर्मणः । अत्र धिता वर्णे इति घातोः शितेर्दधेत्यानच् दत्त्वं सनो-
 लुक् च । श्वेतितुमिच्छति शिषिदानः” । चपलः चिकुरः द्वे यो विचारमन्त-
 रेण झटिति वधादिकार्यमाचरति तस्मिन् । दोषैकदृक् पुरोभागी द्वे दोषमात्रं
 पश्यतः । “दोष एकस्मिन् दृक् ज्ञानं यस्य दोषैकदृक्” निकृतः अनृजुः शठः
 श्रयं यस्यान्तःकरणं वक्त्रं तस्य । निकृन्तति निकृतः । “कृती छेदने” ॥ ४६ ॥
 कर्णेजपः । “तत्पुरुषे कृति” इति सप्तम्या अलुक् । सूचकः द्वे कर्णे परापवादं
 वदतः । विस्मृतबोधकंसेति कथित् । पिशुनः दुर्जनः खलः श्रयं परस्परभेदन-
 शीलस्य । पिशुनः सूचकस्यापि पर्यायो वा । नृशंसः घातुकः क्रूरः पापः चत्वारि
 परद्रोहशीले । “नृन् शंसति नृशंसः” । धूर्तः वञ्चकः द्वे प्रतारणशीलस्य । “धूर्वति
 हिंसति धूर्तः” ॥ ४७ ॥ अज्ञः मूढः “मुग्ध इत्यपि” यथाजातः मूर्खः वैधेयः
 वालिशः पण्मूर्खस्य । वालिशस्तु शिशौ मूर्खे इति । “जातं जन्मकालविशेषम-
 नतिक्रम्य वर्तते तदस्यास्ति यथाजातः । कदर्यः कृपणः क्षुद्रः किंपचानः मित्त-
 पचः । “मित्तनखे च” इति राच् भुमागमः । पञ्च यो धर्मात्मपुत्रदारादिकं पी-
 डयन् लोभादर्धसंचयं करोति तस्य । “कुत्सितोऽर्यः स्वामी कदर्यः । किंपचः अ-
 नमित्तपच इति छेदो वा । तत्र न मित्तपचोऽमित्तपचः । तन्निष्प्रोऽनमित्तपचः”
 ॥ ४८ ॥ निःस्वः दुर्विधः दीनः दरिद्रः दुर्गतः पञ्च दरिद्रस्य । “स्वाभिष्क्रान्तो
 निःस्वः” । वनीपकः “वनीपक इत्यपि” याचनकः मार्गेणः

वनीयको याचनको मार्गणो याचकार्थिनो ॥ ४९ ॥

अहंकारवानहंयुः शुभंयुस्तु शुभान्वितः ॥

दिव्योपपादुका देवा नृगवाद्या जरायुजाः ॥ ५० ॥

स्वेदजाः कृमिदंशाद्याः पक्षिसर्पादयोऽण्डजाः ॥

(इति प्राणिवर्गः (१) .)

उद्भिदस्तरुगुल्माद्या उद्भिदुद्भिजमुद्भिदम् ॥ ५१ ॥

सुन्दरं रुचिरं चारु सुपमं साधु शोभनम् ॥

कान्तं मनोरमं रुच्यं मनोज्ञं मञ्जु मञ्जुलम् ॥ ५२ ॥

तदासेचनकं तृप्तेर्नास्त्यन्तोयस्य दर्शनात् ॥

याचकस्य ॥ ४९ ॥ अहंकारवान् अहंयुः द्वे अहंकारिणः । अहंकारो
 नास्ति अहंकारवान् । मतुप् । अहमिति गान्तमच्ययम् । अहंयुरित्यत्र मत्व-
 तो युम् प्रत्ययः एवं शुभंयुरित्यत्रापि । “अहंशुभमोर्युम्” इति पाणिनिः ।
 युः शुभान्वितः द्वे “शुभयुक्तस्य । “अकसादुपपद्यन्त इत्युपपादुकाः दिवि
 ः दिव्याः दिव्याश्च ते उपपादुकाश्च । नारकज्यावृत्त्यर्थं दिव्यपदम् ।
 आपिवादिदृष्टकारणनिरपेक्षा अदृष्टसहकृतेभ्यो गुणैभ्यो जाता ये देवास्ते
 योपपादुका उच्यन्ते । एकम् नृगवाद्या जरायुजाः स्युः । एकम् । आद्य-
 दादभ्यादयः । गर्भाशयो जरायुस्ततो जाता जरायुजाः । कृमिदंशाद्याः
 जाः स्युः । एकम् । आद्यशब्दान्मत्कुणमशकादयः ॥ ५० ॥ स्वेदहेतुत्वा-
 त् स्वेदः ततो जाताः स्वेदजाः । पक्ष्यादयोऽण्डजाः । एकम् । अण्डेभ्यो
 ण अण्डजाः । आदिना मत्स्यादिग्रहः ॥ इति प्राणिवर्गः ॥ तरुगुल्माद्या
 ददः । ते हि जायमाना सुवमुद्भिन्दन्तीत्युद्भिदः । आद्यशब्दापृणादिग्रहः ।
 म् । उद्भिद् उद्भिजं उद्भिदं त्रयमुद्भिदि ॥ ५१ ॥ सुन्दरं रुचिरं चारु सुपमं
 शु शोभनं कान्तं मनोरमं “मनोहरमित्यपि” । रुच्यं मनोज्ञं मञ्जु मञ्जुलं
 च सुन्दरस्य । सु शोभनं समं सर्वमस्य सुपमम् । “सुभिनिर्दुर्भ्यः” इति तमः
 ण्यम् । रुच्यं मनोरमं मौम्यं मद्रकं रामणीयकमित्यपि ॥ ५२ ॥ यस्य दर्श-
 ने एव मनोमोहमेन्तो नास्ति । यद्गुणो दृष्टमप्यधिकमेव प्रीतिं जनयतीति

अभीष्टेऽभीप्सितं हृद्यं दयितं बल्लभं प्रियम् ॥ ५३ ॥

निकृष्टप्रतिकृष्टावरेफयाप्यावमाधमाः ॥

कुपूयकुत्सितावद्यखेटगर्ह्याणकाः समाः ॥ ५४ ॥

मलीमसं तु मलिनं कचरं मलदूषितम् ॥

पूतं पवित्रं मेध्यं च वीध्रं तु विमलार्थकम् ॥ ५५ ॥

निर्णिक्तं शोधितं मृष्टं निःशोध्यमनवस्करम् ॥

असारं फल्गु शून्यं तु वशिकं तुच्छरिक्तके ॥ ५६ ॥

ह्रीवे प्रधानं प्रमुखप्रवेकानुत्तमोत्तमाः ॥

मुख्यवर्यवरेण्याश्च प्रवहोऽनवरार्थवत् ॥ ५७ ॥

परार्थाग्रिप्राग्रहरप्राग्याग्याग्रीयमग्रियम् ॥

यावत् तदासेचनकं स्यात् । “असेचनकमित्यपि” । अभीष्टं अभीप्सितं हृद्यं दयितं बल्लभं प्रियं पदभीष्टस्य । “अभ्यामुमिष्यते स्त अभीप्सितम्” ॥ ५३ ॥ निकृष्टः प्रतिकृष्टः अर्वा । “अर्वा तुरङ्गमे पुंसि कुत्सिते वाच्यलिङ्गके” इति फोशान्तरे । रेफः रेपः । “रेपः स्वाभिन्दिते कृरे” इति विश्वः । याप्यः अवमः अधमः कुपूयः “कपूय इत्यपि । पृषोदरादित्वादत्वम्” । कुत्सितः अवद्यः खेटः गर्ह्यः अणकः “आणक इत्यपि” प्रयोदशाधमस्य । “खेटति प्रासयति खेटः” । अर्वा नान्तः । अवेन्ता ॥ ५४ ॥ मलीमसं मलिनं कचरं मलदूषितं चत्वार्यनुज्ज्वलस्य । “कुत्सितं चरति कचरम्” । पूतं पवित्रं मेध्यं ग्रीणि । वीध्रमित्येकं विमलार्थकं स्वभावनिरमलसत्त्वार्थः । “विमलार्थकमित्यपि पाठः” ॥ ५५ ॥ निर्णिक्तादिपञ्चकमपनीतमलस्य । असारं फल्गु द्वे निर्बलस्य । शून्यं “शून्यमित्यपि । शुनः संप्रसारणं वा च दीर्घत्वमिति यत्” । वशिकं तुच्छं रिक्तकं चत्वारि “रिक्तस्य” ॥ ५६ ॥ प्रधानं प्रमुखः प्रवेकः अनुत्तमः उत्तमः मुख्यः वर्यः वरेण्यः प्रवहः अनवरार्थः ॥ ५७ ॥ परार्थः अग्रः प्राग्रहरः प्राग्यः अग्र्यः अग्रीयः अग्रियः मत्तदश प्रधानस्य । मुख्यमिव मुख्यः । अवरगस्तिषर्दे भवः अनवरार्थः न अव-
रार्थः अनवरार्थः । तत्र प्रधानं नित्यं ह्रीवे । पूर्वोऽध्वगन्दाभ्युत्पाद्या इति यदा स्थापितम् । धेयान् धेष्टः पुष्कलः सत्तमः अतिशोभनः पञ्चात्पन्त-

श्रेयान् श्रेष्ठः पुष्कलः स्यात्सत्तमश्चातिशोभने ॥ ५८ ॥

स्युरुत्तरपदे व्याघ्रपुङ्गवर्षभकुञ्जराः ॥

सिंहशार्दूलनागाद्याः पुंसि श्रेष्ठार्थगोचराः ॥ ५९ ॥

अप्राप्यं द्वयहीने द्वे अप्रधानोपसर्जने ॥

विशङ्कटं पृथु बृहद्विशालं पृथुलं महत् ॥ ६० ॥

बडोरुविपुलं पीनपीवी तु स्थूलपीवरे ॥

स्तोकाल्पक्षुलकाः सूक्ष्मं श्लक्ष्णं दभ्रं कृशं तनु ॥ ६१ ॥

स्त्रियां मात्रा त्रुटिः पुंसि लवलेशकणाणवः ॥

अत्यल्पेऽल्पिष्ठमल्पीयः कनीयोऽणीय इत्यपि ॥ ६२ ॥

शोभनस्य । “अतिशयेन सन् उत्तमः” । श्रेयांसौ ॥ ५८ ॥ व्याघ्रादय एते शब्दा उत्तरपदे श्रेष्ठार्थो गोचरो विषयो येषां ते । “गोचरा इत्यत्र वाचका इति पाठः कचिन्” । यथा पुरुषोऽयं व्याघ्र इव पुरुषव्याघ्रः । पुरुषश्रेष्ठ इत्यर्थः । आघशब्दात्सोमादयः । नृसोमः । व्याघ्रादिराकृतिगणः । “उपमितं व्याघ्रादिभिः सामान्याप्रयोगे” इति विशेषस्य पूर्वनिपाते व्याघ्रादेरुत्तरपदन्यम् ॥ ५९ ॥ अप्राप्यं अप्रधानं उपसर्जनं त्रयमप्रधानस्य । “प्राप्याद्भिन्नमप्राप्यम्” । तत्राप्रधानोपसर्जने द्वे द्वयहीने द्वयं स्त्रीपुंगौ गान्ध्यां हीने हीने इत्यर्थः । विशङ्कटं पृथु बृहन् विशालं पृथुलं महत् ॥ ६० ॥ बडुं उरु विपुलं नव विस्तीर्णम् । पीनं पीनं स्थूलं पीनं चन्दारि स्थूलस्य । स्त्रीपुंसयोस्तु पीनम् । स्तोकाः अल्पः क्षुलकाः त्रयमल्पस्य । सूक्ष्मं श्लक्ष्णं दभ्रं कृशं तनु । “तनुः काये ररचि स्त्री स्याद्विषये विरले कृशे” इति कोशान्तरे ॥ ६१ ॥ मात्रा त्रुटिः लयः लेशः कणः अणुः एकादश सूक्ष्मस्य । स्तोका-
दन्वन्ता एकार्या इत्येके । तत्र मात्रात्रुटी त्रिषो । “त्रुटीति स्त्रीरन्तोऽपि कचिन्” । लवादिः पुंसि । शोः विशेष्यनिघ्नम् । “अत्यल्पेऽल्पिष्ठमल्पीयः कनीयोऽणीय इत्यपि” इति कोशान्तरम् । एतन्मूलगतमेवार्थं सर्वत्रास्य मूलग्रन्थ एव दर्शयताम् । रामाश्रम्यादिष्वपि तथा ग्रहणात् । अल्पिष्ठं अल्पीयः कनीयः अनीयः चन्दारिव्यत्ये । ॥ ६२ ॥ प्रभूते प्रणुः प्राग्मं अदभ्रं बडुलं बटु बृहद्दः “बृहदमित्यपि बृहदिति च” । बटु भविष्ये स्मार्त

प्रभूतं प्रचुरं प्राज्यमदभ्रं बहुलं बहु ॥

पुरुहः पुरु भूयिष्ठं स्फोरं भूयश्च भूरि च ॥ ६३ ॥

परःशताद्यास्ते येषां परा संख्या शतादिकात् ॥

गणनीये तु गणेयं संख्याते गणितमथ समं सर्वम् ॥ ६४ ॥

विश्वमशेषं कृत्स्नं समस्तनिखिलाखिलानि निःशेषम् ॥

समग्रं सकलं पूर्णमखण्डं स्यादनूनके ॥ ६५ ॥

धनं निरन्तरं सान्द्रं पेलवं विरलं तनु ॥

समीपे निकटासन्नसन्निकृष्टसनीडवत् ॥ ६६ ॥

सदेशाभ्याशंसविधसमर्पादसवेशवत् ॥

उपकण्ठान्तिकाभ्यर्णाभ्यग्रा अप्यभितोज्ज्वयम् ॥ ६७ ॥

संसक्ते त्वव्यवहितमपदान्तरमित्यपि ॥

“स्तिरमित्यपि” । भूयः भूरि द्वादश बहुलस्य । पुरुहो । शीघ्रे तु पुरुहः ॥ ६३ ॥ येषां संख्येयानां संख्या शतात्सहस्राच्च परा ते क्रमेण परःशताः परःसहस्राः स्युरित्यर्थः । एकैकम् । राजदंतादित्वाच्छतमहस्रयोः परनिपातः । पारस्करादित्वात्सुद् । विशेष्यनिमित्त्वाद्वाच्यलिङ्गता । यल्लक्ष्यम् । “परःशतानां विदुषां समाजे” इति । गणनीयं गणेयं द्वे गणयितुं शक्यस्य । संख्याते गणितं द्वे यस्य संख्या कृता तस्य । समं सर्वम् ॥ ६४ ॥ विश्वं अशेषं कृत्स्नं समस्तं निखिलं अखिलं निःशेषं समग्रं सकलं पूर्णं “पूर्वमित्यपि पाठः । पूर्वं पूरणे” । अखण्डं अनूनकं चतुर्दश समग्रस्य ॥ ६५ ॥ धनं निरन्तरं सान्द्रं ग्रीणि निविडस्य । निर्गतमन्तरमसाचक्षिरन्तरम् । पेलवं विरलं तनु ग्रीणि विरलस्य । समीपः निकटः आसन्नः सन्निकृष्टः सनीडः ॥ ६६ ॥ सदेशः अभ्यासः अभ्यास इति दन्त्यान्त इति मुहुटः । मरिषः समर्पादः सवेशः उपकण्ठः अन्तिकः अभ्यर्णः अभ्यग्राः अभितः पञ्चदश समीपस्य । तत्राभित इत्यप्ययम् । समानं नीडं पासत्सानमस्य सनीडः । उपगतः कण्ठः सामीप्यमस्य उपकण्ठः ॥ ६७ ॥ संसक्तं अप्यवहितं अपदान्तरं “अपदान्तरमित्यपि” ग्रीणि संलक्ष्य । “न ध्यवधीयते स्त अप्यवहितम्” । नेदिष्टं अन्तिकतमं द्वे अन्ति-

श्रेयान् श्रेष्ठः पुष्कलः स्यात्सत्तमश्चातिशोभने ॥ ५८ ॥

स्युरुत्तरपदे व्याघ्रपुङ्गवर्षभकुञ्जराः ॥

सिंहशार्दूलनागाद्याः पुंसि श्रेष्ठार्थगोचराः ॥ ५९ ॥

अप्राप्यं दयहीने द्वे अप्रधानोपसर्जने ॥

विशङ्कटं पृथु बृहद्विशालं पृथुलं महत् ॥ ६० ॥

वद्गोरुविपुलं पीनपीमी तु स्थूलपीवरे ॥

स्तोकाल्पक्षुलकाः सूक्ष्मं श्लक्ष्णं दम्रं कृशं तनु ॥ ६१ ॥

स्त्रियां मात्रा झुटिः पुंसि लवलेशकणाणवः ॥

अत्यल्पेऽल्पिष्ठमल्पीयः कनीयोऽणीय इत्यपि ॥ ६२ ॥

शोभनस्य । “अतिशयेन सन् उत्तमः” । श्रेयांसौ ॥ ५८ ॥ व्याघ्रादय एते शब्दा उत्तरपदे श्रेष्ठार्थो गोचरो विषयो येषां ते । “गोचरा इत्यत्र वाचका इति पाठः कश्चित्” । यथा पुरुषोऽयं व्याघ्र इव पुरुषव्याघ्रः । गण्डेशः इत्यर्थः । आद्यशब्दात्सोमादयः सन्त उरुः सन्त एविवर्षभकुञ्जरादयीमांसौ । दीघे आचत द्वे दीघिस्य” । वर्तुलं निस्तलं वृत्तं “त्रीणि वर्तुलस्य” । यत्समाबाहुन्नतमुपाधिवशादीपन्नतं च तद्वन्धुरमित्यर्थः “बन्धुरमित्यपि” एकम् ॥ ६९ ॥ उचः प्रांशुः उन्नतः उदग्रः उच्छ्रितः तुङ्गः पद् उन्नतस्य । “उचैस्त्वमस्य उचः । उन्नमति स उन्नतः” । वामनः न्यक् नीचः सर्वः ह्रस्वः पञ्च ह्रस्वस्य । न्यक् । चान्तः । स्त्रियां तु नीची । अवाग्रं अवनतं आनतं त्रयमधोमुखस्य । “अवनतमग्रमस्य अवाग्रम्” ॥ ७० ॥ अरालं वृजिनं जिह्वं ऊर्मिमत् कुञ्चितं नतं आविद्धं कुटिलं भ्रमं वेहितं वक्रं एकादश वक्रस्य । “कुटि कौटिल्यं लाति कुटिलम्” ॥ ७१ ॥ क्रजुः अजिह्वः प्रगुणः त्रीण्यवक्रस्य । “भिन्नो जिह्वादजिह्वः” । व्यस्तः अप्रगुणः आकुलः त्रयमाकुलस्य । “भिन्नः प्रगुणादप्रगुणः” । शाश्वतः ध्रुवः नित्यः सदातनः सनातनः पञ्च नित्यस्य । “शश्वद्भवः शाश्वतः” ॥ ७२ ॥ स्यास्तुः स्थिरतरः स्येयान् त्रीण्यतिस्थिरस्य । “स्यानशीलः स्यास्तुः” । स्येयांसौ । य एकरूपतया एकेनैव स्वभावेन कालव्यापी कालस्य व्यापक आकाशादिः स कूटस्थः कूटो निश्चलः सन् तिष्ठतीति । “कूटोऽस्त्री निश्चले राशौ” इति मेदिनी । स्यावरः जगमे-

प्रभूतं प्रचुरं प्राज्यमदभ्रं बहुलं बहु ॥

पुरुहः पुरु भूयिष्ठं स्फोरं भूयश्च भूरि च ॥ ६३ ॥

परःशताद्यास्ते येषां परा संख्या शतादिकात् ॥

गणनीये तु गणेयं संख्याते गणितमथ समं सर्वम् ॥ ६४ ॥

विश्वमशेषं कृत्स्नं समस्तानिखिलाखिलानि निःशेषम् ॥

समग्रं सकलं पूर्णमखण्डं स्यादनूनके ॥ ६५ ॥

घनं निरन्तरं सान्द्रं पेलवं विरलं तनु ॥

समीपे निकटासन्नसन्निकृष्टसनीडवत् ॥ ६६ ॥

सदेशाभ्याशंसविधसमर्थादसवेशवत् ॥

उपकण्ठान्तिकाभ्यर्णाभ्यग्रा अप्यभितोऽप्ययम् ॥ ६७ ॥

संसक्ते त्वव्यवहितमपदान्तरमित्यपि ॥

“चरन्तीति चरिष्यु” । चलने कम्पन कर्त्तव्यं । चले लोते चलाचलम् ॥ ७४ ॥ चञ्चलं तरलं पारिप्लवं सक्तं चलत् । परिप्लवते पारिप्लवम् । चपलं चटुलं चैवेत्यपि पाठः । अतिरिक्तः समधिकः द्वे अधिकभूतस्य । “मम्यगधिकः समधिकः” । दृढमन्थिः मंहतः द्वे दृढसन्धानपुत्रतस्य ॥ ७५ ॥ कर्कशं कर्कशम् । खरखटमिति कवर्गद्वितीयादिरपि । कठिनं कूटं कटोरं निष्ठुरं दृढं जटारं मूर्तिमत् मूर्तं नव कठिनस्य । “मूर्तिः काठिन्यमस्त्विति मूर्तिमत्” । जटारं टवर्गद्वितीयमध्यम् । प्रवृद्धं प्रौढं एषितं श्रयं प्रवृद्धस्य ॥ ७६ ॥ पुराणं प्रवृत्तं प्रबलं पुरावृत्तं चिरन्तनं पञ्च पुरावृत्तस्य । पुरा मवं पुराणम् । सायं चिरंतितापुः पुराणप्रोक्तेति निपातनात् । पुराणं प्रवृत्तं शान्त्योरित्युक्तत्वात् । प्रत्यग्रः अभिनवः नव्यः नवीनः नूतनः नवः ॥ ७७ ॥ नूयः स्रष्टु नूतनस्य । “प्रतिनवमप्रनस्य प्रत्यग्रः” । मुकुमारं कोमलं मृदुलं मृदु चत्वारि कोमलस्य । अन्वहः अन्वधं अनुगं अनुपदं चत्वारि पद्यादित्यर्थे । अव्ययीमावन्वाट्वाविमप्ययं च । “पदस्य पद्यादनुपदम्” ॥ ७८ ॥ प्रत्यधं “समधमित्यपि” ऐन्द्रियकं द्वे इन्द्रियप्राप्तस्य । इन्द्रियेपातुभूतं ऐन्द्रिय-

नेतिमन्त्रित्तमं ग्राह्यं निवृत्तम् ॥ ६८ ॥

दवीयथ दविष्टं च मुदं दीर्घमायतम् ॥

वर्तुनं निम्नं वृत्तं वन्धुरं तन्नतानतम् ॥ ६९ ॥

उद्यमांजननोदगोन्विताम्बुजैश्च वामने ॥

न्यदर्शनसर्वद्वयाः स्युरवाङ्मननतानतम् ॥ ७० ॥

अरालं वृजिनं जिह्वमूर्धिमन्कुजिनं नतम् ॥

आविलं कुटिलं भुगं वेदितं वक्रमित्यपि ॥ ७१ ॥

कजावजितप्रगुणो व्यम्ने त्वप्रगुणाकुलो ॥

शाश्वतस्तु ध्रुवो नित्यसदातनमनातनाः ॥ ७२ ॥

स्यास्तुः स्थिरतरः स्थेयानेकरूपतया तु यः ॥

कालव्यापी स कूटस्थः स्थावरो जङ्गमेतरः ॥ ७३ ॥

विशेषः । दूरं विप्रकृष्टकं द्वे ॥ ६८ ॥ दवीयः दविष्टं च मुदं दीर्घमायतम् ।
 चका इति पाठः काचित् । दवीयः दविष्टं च मुदं दीर्घमायतम् ।
 तस्यैव इत्यर्थः । अत्र ॥ ७१ ॥ एकसर्गः एकाग्रः एकाग्रनगतः सप्तकाग्रस्य ।
 एकं तानयति एकतानः । “तनु श्रद्धोपकरणयोः” । आदिः पूर्वः पौरस्त्यः
 प्रथमः आद्यः पञ्चकमाद्यस्य । पुरो भवः पौरस्त्यः । “दक्षिणापथा” इति त्यक्-
 प्रत्ययः । “आ प्रथमं दीयते गृह्यते आदिः” । तत्रादिः पुंसेव ॥ ८० ॥
 अन्तः जघन्यं चरमं अन्त्यं पाश्चात्यं पश्चिमं पण्डित्यस्य । तत्रान्तः पुंस्युत्सकयो
 रेव । यथा मञ्जुन्दा स्त्री कुलसान्तः । मोघं निरर्थकं द्वे व्यर्थस्य । “निर्ग-
 तोऽर्थो यस्माच्च निरर्थकम्” । स्पष्टं स्फुटं प्रथ्यक्तं उल्लेखं चत्वारि
 “स्पष्टस्य” ॥ ८१ ॥ साधारणं सामान्यं द्वे । एकमप्यनेकसंख्यं साधार-
 णम् । जातिवाचि सामान्यं तु लीयम् । एकाकी एकः एककः त्रयमसहाये
 भिन्नः अन्यतरः “एकतर इति पाठः” एकः त्वः अन्यः इतरः पद् भिन्न-
 र्थकाः भिन्नस्य वाचका इत्यर्थः । त्वशब्दः सर्ववत् । त्वौ त्वे ॥ ८२ ॥
 उपायार्थं नैकमेदं द्वे बहुविधस्य । उदकं । च अवाहः च उचावचम् । मयूर-
 मकादिः । उद्यष्टं अविलम्बितं “अविलम्बनमिति धीरस्वामी” द्वे त्व-
 अन्तुदः मर्मस्पृष्टः द्वे मर्मभेदिनः । मर्मस्पृष्टः । अवाघं निरर्गलं द्वे निर्ग-
 “न पापाऽस्य अवाघम्” ॥ ८३ ॥ प्रसव्यं प्रतिहूलं अपसव्यं

चरिण्यु जहमचरं त्रसमिद्धं चराचरम् ॥

चलनं कम्पनं कम्पं चलं लोलं बलाचलम् ॥ ७४ ॥

चञ्चलं तरलं चैव पारिग्रयपरिग्रवे ॥

अतिरिक्तः समधिको दृढसंधिस्तु मंहतः ॥ ७५ ॥

कर्कशं कठिनं मूर्तं कठोरं निष्ठुरं दृढम् ॥

जठरं मूर्तिमन्मूर्तं प्रवृद्धं प्रौढमेधितम् ॥ ७६ ॥

पुराणे प्रतनप्रलपुरातनचिरन्तनाः ॥

प्रत्यग्रोऽभिनयो नय्यो नवीनो नूतनो नवः ॥ ७७ ॥

नूतश्च सुकुमारं तु कोमलं मृदुलं मृदु ॥

अन्वगन्वक्षमनुगेऽनुपदं श्रीयमन्ययम् ॥ ७८ ॥

नयः हे अचरम् ॥ ७३ ॥ चरिण्यु जहमं चराचरं इहं चराचरम् । “चरिण्युतिरिति”
 शारम् । दृष्टान्तमित्यर्थः । मूर्तीर्णं मूर्तं आर्षाणं प्रीतिं जनयति । प्रल पुरम् ।
 धनम् । यथा मूर्तीर्णयः । केचित्तु एतान्पूर्यमाणानाहः । मूर्तीर्णयः-
 र्मानामिति योगात् । दृष्टितं परिवापितं हे कृतदृष्टनम् ॥ ८५ ॥ दृष्टितम् ।
 प्रथितमित्यपि पाठः । मन्दितं “मुम्पितं मुम्पितं चेत्यपि पाठः” इत्यं इति
 मुम्पितम् । विगतं विमृते ततः प्रीतिं लब्धप्रकारम् । “विमृते हे विमृ-
 तम्” । अन्तर्गतं विमृते हे “विमृतम् । विमृते हे विमृतम्” । इति
 प्रथितं हे लब्धम् । “प्राप्यते क प्राप्यम्” ॥ ८६ ॥ वेतिनं वेतिनः
 आपृतः पतिनः आकृषितः पुनः पटीपयव्यपितम् । “वेतिनं हे वेतिनः ।
 “वेतिनं चेत्ये” । “वेतिनं चेत्ये” । “वेतिनं चेत्ये” । “वेतिनं चेत्ये” ।
 पुनः पुनः अतः निवृत्तः “निवृत्त इत्यपि” । अतिवृत्तिः इति । “वेतिनं
 प्रथितम् । “मुम्पितं क मुम्पितम्” ॥ ८७ ॥ मूर्तिमन्मूर्तं हे मूर्तिमन्मूर्तम् ।
 मूर्तं वेतिनम् । निवृत्तं क निवृत्तम् । “इहं चराचरं” इति चेत्ये हे
 चेत्ये “मुम्पितं क मुम्पितम्” । इहं इहं हे इहं चराचरम् । “इहं
 क चराचरम्” । अतः निवृत्तं हे निवृत्तम् । निवृत्तं क निवृत्तम् । “इहं
 चराचरं” । मुम्पितं आतं हे अन्वगन्वक्षम् । अन्वगन्वक्षम् ।

प्रेत्येकं व्यादेन्द्रियरूपप्रत्यक्षमर्तान्द्रियम् ॥
एकत्वानोत्तराद्विज्ञेयम् ॥

एकतानो ज्ञन्यत्रिरेकाग्रो जायनायपि ॥ ७१ ॥

अप्येकमर्गं एकाग्रोऽप्येकाग्रनगतां गि सुः ॥
पुंस्यादिः पूर्वमे

पुंस्यादिः पूर्वगोरस्त्यप्रयमाद्या अयास्त्रियाम् ॥ ८० ॥
अन्तो जस्यं

अन्तो जघन्यं चरममन्तपात्रालपश्चिमाः ॥
मोघं निरर्थकं माघं च ॥

मोघं निरर्थकं स्पष्टं स्फुटं प्रव्यक्तमुत्पणम् ॥ ८१ ॥
साधारणं त

साधारणं तु सामान्यमेकाकी त्वेक एककः॥

भिन्नार्थका अन्येतर एकस्त्वोऽन्येतरायपि ॥ ८२ ॥

उच्चावचं नैकभेदमुच्चण्डमविलम्बितम् ॥
अरुन्तुदस्त मर्ममण्डपः ॥

अरुन्तुदस्तु मर्मस्पृग्वाधं तु निर्गलम् ॥ ८३ ॥

॥ अमृत्यक्षं अतीन्द्रियं दे इन्द्रियैराहस्य धृ ॥ ८८ ॥ भद्रा गुप्तो विधातव्यः ।
परोक्षमैन्द्रियकं परोक्षं स्वादूतीन्द्रियं रूपतं दे धूलिलस्य । “गुंढाबले
इति पाठः कचित्” ॥ अवदार्णं दे द्रवीभूतस्य । उद्गर्णं उद्यतं दे “उत्तो-
इत्यर्थः” ॥ काचितं शिष्यितं दे “शिष्ये स्थापितस्य” ॥ ८९ ॥
प्राणं ज्ञातं दे नासिकया गृहीतगन्धस्य पुष्पादेः । दिग्धं लिप्तं दे “विलिप्तस्य” ।
समुदक्तम् । यथा समुदक्तमुदकं कृपात् । उच्चृतं दे उन्नीतस्य “कृपादेर्जलादेः” ।
वेष्टितं बलधितं संवीतं रुद्धं आवृतं पञ्च वेष्टितस्य “नद्यादिना नगरादेः”
॥ ९० ॥ रुग्णं ध्रुवं दे व्यथितस्य । “भग्नस्य वा काष्ठहस्तपादादेः” ।
निशितं निशातमित्यपि । “शाब्जोरन्यतरस्याम्” इतित्वविकल्पात् । क्षुर्तं
शातं तेजितं चत्वारि शाणादिना तीक्ष्णीकृतस्य शस्त्रादेः । निशायते स
निशातम् । “शो तनूकरणे” । विनाशोन्मुखं प्रत्यासन्नविनाशं पकं स्यात् एकम् ।
“पच्यते स पक्वम्” । शीणः शीतः लज्जितः व्रयं संजातलज्जस्य ॥ ९१ ॥
वृत्तः वृत्तः व्यावृत्तः “वावृत्त इति केचित्” व्रयं कृतवरणस्य ।
“पारोहित्याय भगवान्मृतः काव्यः किलासुरैः” इति । संयोजितः
इति भरतमालायाम्” । उपाहितः दे संयोगं प्रापितस्य । प्राप्यं
माघं ग्रीणि प्राप्तुं शक्यस्य । “समासाद्यते न” ॥ ९२ ॥
संयुक्तं ॥ ९२ ॥ संगृहः संकलितः दे

प्रसव्यं प्रतिकूलं स्यादपसव्यमपष्टु च ॥

वामं शरीरं सव्यं स्यादपसव्यं तु दक्षिणम् ॥ ८४ ॥

संकटं ना तु संवाधः कलिलं गहनं समे ॥

संकीर्णं संकुलाकीर्णं मुण्डितं परिवापितम् ॥ ८५ ॥

ग्रन्थितं संनिदितं दृब्धं विमृतं विस्तृतं ततम् ॥

अन्तर्गतं विस्मृतं स्यात्प्राप्तप्रणिहिते समे ॥ ८६ ॥

वेहितमेह्विताधृतचलिताकम्पिता धुते ॥

नुत्तनुन्नास्तनिश्च्युताविद्धक्षितेरिताः समाः ॥ ८७ ॥

परिक्षिप्तं तु निवृतं मृपितं मुपितार्थकम् ॥

विधः चत्वारि "नाना" "एतन्" मय्यात्प्रमप्यम्" यद्वापं द्वाविं तन्मप्यं
धिकृतः द्वे निन्दितमात्रस्य । अवप्येभ्यम् ॥ ८४ ॥ संकटं संवाधः द्वे अन्ता-
निन्दितेभ्यश्चपुर्णिते" इति विश्वः । अपपुर्णितः अन्तिगम्यस्य । यथा मरुतं
तद्वत् अनायासेन कृतः कषायविशेषः पाण्टं स्यात् एषम् अन्तिगम्यस्य नि-
इत्यादिनाऽनायासे निपातितम् । मापयस्तु नवनीतभादाग्राहकस्याप्यं
पाण्टं इति वेदभाष्ये आह । स्वनितं ध्वनितं द्वे इति तस्य ॥ ८४ ॥ इदं
संवाधितं मृतं "मृपमिति ह्रस्वः" । उदितं "उदितमित्यपि" मंदितं मितं इ-
पदस्य । "मृदु बन्धने" वतः मृतम् । "दो अग्रगण्ये" उत्प्रेः मृप्रेः इत्यट्
उदितं मंदितम् । निष्पन्नं वधितं द्वे साकल्येन पश्य "इत्यट्" ।
धीरादीनां पाके द्युतमित्येषम् । यथा द्युतं धीरं पश्यमित्यट् । इत्यट्-
पयसा द्युतमित्यपि पाठः ॥ ८५ ॥ निर्वाण इत्यट् । इन्दितम् इत्यट्
न तु पाठे । यथा निर्वाणो ह्यनिः निर्मुक्तः इत्यर्थः । निर्वाणे ह्ये निर्वाणे
इत्यर्थः । आदिशब्दाभिर्वाणो ह्यनी "निर्वाण इत्यट्" । निर्वाणे ह्य-
इति निष्पूर्वाभागे निर्वाणस्य नायम् । एषम् । मृते मृते ह्ये मृते मृते
पके परिपक्वे द्वे पाके प्राप्तस्य । दने ह्ये द्वे दने ह्ये दने ह्ये
स "इदं इतिशेषम्" । मृते मृते द्वे मृते मृते ॥ ८६ ॥ इदं
इति द्वे इतिशेषम् । मोटे ह्ये ह्ये ह्ये ह्ये ह्ये ह्ये
मिति ह्रस्वः । उदाम्भिमिति शमनायाः इत्यट् । वन्ते ॥ ८७ ॥

प्रसव्यं प्रतिकूलं स्यादपसव्यमपष्टु च ॥

वामं शरीरं सव्यं स्यादपसव्यं तु दक्षिणम् ॥ ८४ ॥

संकटं ना तु संवाधः कलिलं गहनं समे ॥

संकीर्णं संकुलाकीर्णं मुण्डितं परिवापितम् ॥ ८५ ॥

ग्रन्थितं सन्दिगतं दृढ्यं विसृतं विस्तृतं ततम् ॥

अन्तर्गतं विस्मृतं स्यात्प्राप्तप्रणिहिते समे ॥ ८६ ॥

वेल्लितप्रेक्षिताधृतचलिताकम्पिता धुते ॥

नुत्तनुन्नास्तनिष्ठृताविद्धक्षिप्तेरिताः समाः ॥ ८७ ॥

परिक्षिप्तं तु निवृतं मृपितं मुपितार्थकम् ॥

विषयः चत्वारि "नाना" "एतन्" सव्यान्प्रगव्यम्" यद्वामं शरीरं तन्मव्यं
पिबृतः द्वे निन्दितमात्रस्य । अवध्वलम् ॥ ८४ ॥ संकटं संवाधः द्वे अन्ता-
निन्दितेऽप्यवध्वलिते" इति विषयः । अवध्वलितः दग्धगम्यस्य । यथा गहनं
सकटं अनायासेन कृतः कषायविशेषः फाष्टं स्यात् एषम् । गदिमिग्लन्तमि-
हत्यादिनाऽनायासे निपातितम् । माधुर्यस्तन्वर्नीतमागन्नागवन्माधुर्यं ॥ ८५ ॥
फाष्टं इति ते च संवाधः । "एभ्यः अकर्मकेभ्यः कर्तारि केऽप्येता-
न्येव रूपाणि" ॥ १०२ ॥ इष्टः मत्तः तृप्तः प्रहृष्टः प्रमुदितः प्रीतः पद प्रमु-
दितस्य । छिन्नं छातं तदनं कृत्तं दातं दितं छितं कृत्तं अर्धं सङ्गितस्य ॥ १०३ ॥
समं ध्वस्तं भ्रष्टं स्कन्धं पक्षं प्लुतं गलितं समं प्लुतस्य । "एभ्यो गत्यसौ-
कर्मकेति कर्तारि के एतान्येव रूपाणि" । लब्धं प्राप्तं रिक्तं मारितं आमा-
दितं भूतं पद प्राप्तस्य ॥ १०४ ॥ अन्वेपितं गवेपितं अन्विष्टं मारितं मृपितं
पक्ष गवेपितस्य । यथा इतमन्तो गवेपितोऽपि चोरो न इष्टः । आर्द्रं मार्द्रं
छिन्नं विमितं सिमितं समुद्रं उच्यं मत्तं विषयः । यथा म्लिजितलोचनो-
ऽमुषिः ॥ १०५ ॥ श्रातं श्रापं रक्षितं अक्षितं मोषादितं गुप्तं पद रक्षितस्य ।
अवगमितं अवमतं अवज्ञातं अवमानितं परिहृतं पक्ष अवमानितस्य
॥ १०६ ॥ त्यक्तं हानं विधुतं मनुष्यितं पूतं उन्मृष्टं पदत्यक्तस्य । उच्यं
मारितं उदितं अन्वितं आख्यातं अभिहितं छितं पदविहितस्य ॥ १०७ ॥
शुद्धं शुधितं मन्वितं विदितं प्रतिपक्षं अवहितं अवगतं पदशुद्धस्य । छिन्नं

- | बुद्धं बुधितं मनितं विदितं प्रतिपन्नमवसितावगते ॥
 / ऊरीकृतमुररीकृतमङ्गीकृतमाश्रुतं प्रतिज्ञातम् ॥ १०८ ॥
 संगीर्णविदितसंश्रुतसमाहितोपश्रुतोपगतम् ॥
 ईलितशस्तपणायितपनायितप्रणुतपणितपनितानि ॥ १०९ ॥
 अपि गीर्णवर्णिताभिष्टुतेडितानि स्तुतार्थानि ॥
 भक्षितचर्वितलीढप्रत्यवसितगिलितस्वादितप्सातम् ॥ ११० ॥
 अभ्यवहृत्तान्नजग्धग्रस्तग्लस्ताशितं भुक्ते ॥
 क्षेपिष्ठक्षोदिष्ठप्रेष्ठवरिष्ठस्थविष्ठवंहिष्ठाः ॥ १११ ॥
 क्षिप्रक्षुद्राभीप्सितपृथुपीवरचहुलप्रकर्पर्याः ॥
 साधिष्ठद्राधिष्ठस्फेष्ठगरिष्ठद्वसिष्ठवृन्दिष्ठाः ॥ ११२ ॥
 वाढव्यायतवहुगुरुवामनवृन्दारकातिशये ॥
 ॥ इति विशेष्यनिग्नवर्गः ॥ १ ॥

प्रकृतिप्रत्ययार्थाद्यैः संकीर्णं लिङ्गमुन्नयेत् ॥

कर्म क्रिया तत्सातत्ये गम्ये स्युरपरस्पराः ॥ १ ॥

साकल्यासङ्गवचने पारायणपरायणे ॥

नामानि प्रकरणैः सजातीयानि निषद्धानि । अत्रापि काण्डे मुकृत्यादीनि विशेष्यनिष्ठानि न्यवभात् । इदानीं पूर्वेषां संकीर्णत्वापत्तिभयेन ये पूर्व नोक्तास्तत्संग्रहार्थं संकीर्णप्रकरणमारभते ॥ अत्र हि कर्मक्रियादयो भाव-
वचनाः । अपरस्परादिविशेष्यनिष्ठः । सम्यग्भादिः करणवचनः । तथा समूह-
वचन आपूपिकादिः । एवं संकीर्णः संकीर्णाधः संकीर्णलिङ्गश्च कथनात्सं-
कीर्णवर्गोऽयम् । भिन्नजात्यर्थसंसर्ग एव हि संकरः । स चात्र प्रायेण विद्यत
इति ईहव तदपदेशः । नन्वत्र संकीर्णत्वे विशेषविधानाभावे च कथमत्र लिङ्ग-
शानं स्वादित्याकाङ्क्षायां तदुपायमाह । प्रकृतीति । संकीर्णनाम्नि अत्र वर्गे
वक्ष्यमाणलिङ्गसंग्रहोक्तरीत्या प्रकृत्यर्थेन प्रत्ययार्थेन च आद्यशब्दात्कचि-
द्रूपभेदादिना लिङ्गमुन्नयेत् उद्देत् । तत्र प्रकृत्यर्थेन यथा । अपरस्परेति विभ-
क्तिप्रकृतित्वात्प्रकृतिः । तस्याः सततक्रियासंपन्धात् क्रियायोगः । अपरत्वा-
दिगुणयोगश्च । एवं गुणद्रव्यक्रियायोगोपाधिभिः परगामिन इत्यभिधेय-
लिङ्गत्वम् । प्रत्ययार्थेन यथा । स्फातिप्रभृतीनां किष्कादिप्रत्ययान्तानां स्त्रीभा-
वादावनिक्रिमिति वक्ष्यमाणत्वात्स्त्रीलिङ्गत्वम् । तथा संधिप्रभृतीनां किप्रत्य-
यान्तानां को घोः किरिति वक्ष्यमाणत्वात्पुंस्त्वम् । रूपभेदेन कर्मादेः स्त्री-
त्वादि । साहचर्येण च ढिम्बे डमरनिष्ठवाविति ढिम्बस्य पुंस्त्वम् । संकीर्ण
इत्युपलक्षणम्, वर्गान्तरेष्वप्यनिश्चितलिङ्गानां मुत्प्रीतिरित्यादीनां प्रकृतिप्रत्य-
यादिभिरेव लिङ्गनिधयान् । कर्म क्रिया द्वे क्रियायाः । तच्छब्देन क्रिया
पराभूयते । क्रियासातत्ये गम्ये सति अपरस्परा इत्येकं नाम । अपरस्पराः
सार्था गच्छन्ति । अपरे च परे च सद्भाः सततं गच्छन्तीत्यर्थः । सातत्यमवि-
च्छेदः । “अपरस्पराः क्रियासातत्ये” इति सुद् निपात्यते । सातत्ये किम् ।
अपरस्पराः सकृद्गच्छन्ति । वाच्यलिङ्गत्वादपरस्परा योषितः । अपरस्पराणि
कुलानि । “निर्दिष्टं कर्मसातत्यं गुर्धामिरपरस्परम्” इति मागुरिणोक्तत्वात् ।
तत्सातत्ये क्रियायाः क्रियावतां च नैरन्तर्ये । तद्यथा । “क्रियासातत्ये अपर-
स्परं गच्छन्ति । क्रियावतां च सातत्ये तु लिङ्गत्रयम्” ॥ १ ॥ साकल्यवचनं
पारायणम् । पारस्वायनम् । पूर्वपदादिति णत्वम् । आसङ्गवचनं “पारायणं
तुगायणमित्यपि पाठः” । “तुर त्वरणे” । तुरस्त अयनम् । “पारायणं ममानं-

समूर्धनमभिव्यासिर्याञ्जा भिक्षार्थनार्दना ॥ ६ ॥

वर्धनं छेदनेऽथ द्वे आनन्दनसमाजने ॥

आप्रच्छन्नमयाम्नायः संप्रदायः क्षये क्षिया ॥ ७ ॥

ग्रहे ग्राहो वशः कान्तो रक्षणस्त्राणे रणः कणे ॥

व्यधो वेधे पचा पाके हवो हृतो वरो वृत्तो ॥ ८ ॥

ओषः श्लोषे नयो नाये ज्यानिर्जीर्णो भ्रमो भ्रमो ॥

स्फातिर्वृद्धो प्रया स्यातो स्पृष्टिः पृक्तो स्रवः सवे ॥ ९ ॥

एया समृद्धो स्फुरणे स्फुरणा प्रमितो प्रमा ॥

प्रसूतिः प्रसवे ज्योते प्राधारः क्लमयः क्लमे ॥ १० ॥

माञ्जा भिक्षा अर्थना अर्दना चत्वारि याचकस्य । याञ्जेति “याचयाच” इति नह् ॥ ६ ॥ वर्धनं छेदनं द्वे कर्तनस्य । आनन्दनं “आमन्त्रणमिति क्वचित्पाठः” समाजनं स्वमाजनमिति राजमुकटः । आप्रच्छन्नं त्रीणि स्वागतसंप्रश्नादिना विहितस्नानन्दस्य । आयः संप्रदायः द्वे गुरुपरम्परागतस्य समुपदेशस्य । क्षयः क्षिया द्वे अपचयस्य ॥ ७ ॥ ग्रहः ग्राहः द्वे ग्रहणस्य । वशः कान्तिः द्वे इच्छायाः । रक्षाः “रक्षा” प्राणः द्वे रक्षणस्य । रणः कणः द्वे शब्दकरणस्य । व्यधः वेधः द्वे वेधनस्य । पचा पाकः द्वे “पचनस्य” । हवः हृतिः द्वे आह्वानस्य । वरः वृत्तिः द्वे वेष्टने संमर्कौ च । “तपोभिरिष्यते यस्तु देवेभ्यः स वरो मतः” इति ॥ ८ ॥ ओषः श्लोषः “श्लोष इत्यपि शब्दार्थकोशे” द्वे दाहस्य । नयो नायः द्वयं नीतिः । ज्यानिः जीर्णः द्वे जीर्णवायाः । भ्रमः भ्रमिः द्वे भ्रान्तेः । स्फातिः वृद्धिः द्वे “वृद्धेः” । प्रया स्यातिः द्वे “प्रस्थ्यातेः” । स्पृष्टिः पृक्तिः द्वे स्पर्शस्य । स्रवः सवे द्वे प्रसवणस्य ॥ ९ ॥ एया “विधेस्तपि” । “विषा गवाक्षे ऋद्धौ च प्रकारे चेतने विषा” इति मेदिनी । समृद्धिः द्वे उपचयस्य । स्फुरणं स्फुरणा “स्फुलनं स्तोत्रं स्कारणं स्फुरणं चेत्यपि” द्वे “स्फुरणस्य” । प्रमितिः प्रमा द्वे यथार्थज्ञानस्य । प्रसूतिः प्रसवः द्वे गर्भविमोचनस्य । ज्योतः प्राधारः द्वे घृतादेः धरणे । क्लमयः क्लमः द्वे ग्लाने ॥ १० ॥ टन्कर्षः जरि

उत्कण्ठोऽनिशये संधिः श्लेषे विषय आश्रये ॥
 भिन्नायां क्षेपणं गीर्णगिरौ गुरणमुद्यमे ॥ ११ ॥
 उन्नाय उन्नये श्रायः श्रयणे जयने जयः ॥
 निगादो निगदे मादो मद उद्देग उद्यमे ॥ १२ ॥
 विमर्दनं परिमलोऽभ्युपपत्तिरनुग्रहः ॥
 निषट्ठनदिरुद्धः स्थादभियोगस्तभिग्रहः ॥ १३ ॥
 मुदितन्नाम्नु मंग्राहो डिम्ने डमरनिद्रावो ॥
 नन्दनं पमिनिभारः स्पंर्जः स्पंशेषतगरि ॥ १४ ॥
 निराग्रे निपकारः स्माराकारम्लिङ्ग इक्षितम् ॥

परिणामो विकारो द्वे समे विकृतिविक्रिये ॥ १५ ॥

अपहारस्त्वपचयः समाहारः समुच्चयः ॥

प्रत्याहार उपादानं विहारस्तु परिक्रमः ॥ १६ ॥

अभिहारोऽभिग्रहणं निर्हारोऽभ्यवकर्षणम् ॥

अनुहारोऽनुकारः स्यादर्धस्यापगमे व्ययः ॥ १७ ॥

प्रवाहस्तु प्रवृत्तिः स्यात्प्रवहो गमनं वहिः ॥

वियामो वियमो यामो यमः संयामसंयमो ॥ १८ ॥

हिंसाकर्माभिचारः स्याज्जागर्या जागरा द्रयोः ॥

विभोऽन्तरायः प्रत्यूहः स्यादुपभोऽन्तिकाश्रये ॥ १९ ॥

निर्वेश उपभोगः स्यात्परिसर्पः परिक्रिया ॥

परिणामः विकारः द्वे प्रकृतेरन्यथामावे । यथा मृद्विकारो पटः । विहृतिः
विक्रिया द्वे विकृद्धक्रियायाः । परिणामस्यैव पर्यायविभक्तयः वा । यदा
कुण्डलं कनकस्यैव विकृतिः परिणाम इत्यर्थः ॥ १५ ॥ अपहारः अपचयः द्वे
अपहरणस्य । समाहारः समुच्चयः द्वे राशीकरणस्य । सम्प्रसारणस्यैव
करणं समाहारः । समुद्भादपूर्वकस्य ह्यु हरण इत्येतस्य रूपम् । प्रत्याहारः
उपादानं द्वे इन्द्रियाकर्षणस्य । विहारः परिक्रमः द्वे यज्ञार्था गतेः । यत्परिचयम् ।
“सुराज्ञानानाभवनो परिक्रमः” इति ॥ १६ ॥ अभिहारः “अभ्याहार इत्यपि”
अभिग्रहणं द्वे र्चायैकरणस्य । निर्हारः अभ्यवकर्षणं द्वे शल्यादेर्निष्पत्तयः ।
अनुहारः अनुकारः द्वे रिटम्भनस्य । यथा खणस्येति मृदुगन्धनेरनुहारः ।
अर्धस्य धनादेरपगमे व्यय इत्येकम् । सर्व इति सौकिकभाषायाम् ॥ १७ ॥
प्रवाहः प्रवृत्तिः द्वे जलादीनां निरन्तरगतेः । यद्गतिर्गमने वा प्रवह इत्येकम् ।
वियामः वियमः यामः यमः संयामः संयमः यद् संयमस्य योगादस्य ॥ १८ ॥
हिंसाकर्म हिंसाफलकः कर्म आरणमात्मादि अभिचारः स्यात् एवम् ।
जागर्या “अग्रिया जागर्तिथेति राजमुद्राः” जागरा द्वे जागरणस्य ।
यत्र जागरा स्तीर्णयोः । विभोः अन्तरायः प्रत्यूहः श्रीति विभागः । कर्त्तृवृत्त
आधये उपभो इत्येकम् । उपभोगाधय इति शब्दो निदोषस्तु । “अपचयस्य
वा” ॥ १९ ॥ निर्वेशः उपभोगः द्वे “उपभोगस्य” । परिसर्पः परिक्रिया
द्वे परिजनादिवेदनस्य । रिपुर् प्रविशेत् द्वे अत्यन्तदिवेदनस्य “देवन्तरेन्द

विधुरं तु प्रविश्लेषेऽभिप्रायश्छन्द आशयः ॥ २० ॥

संक्षेपणं समसनं पर्यवस्था विरोधनम् ॥

परिसर्या परीसारः स्यादास्या त्वासना स्थितिः ॥ २१ ॥

विस्तारो विग्रहो व्यासः स च शब्दस्य विस्तरः ॥

संवाहनं मर्दनं स्याद्विनाशः स्याददर्शनम् ॥ २२ ॥

संस्तवः स्यात्परिचयः प्रसरस्तु विसर्पणम् ॥

नीवाकस्तु प्रयामः स्यात्सन्निधिः सन्निकर्षणम् ॥ २३ ॥

लवोऽभिलावो लवने निष्पावः पवने पवः ॥

प्रस्तावः स्यादवसरस्तरः सूत्रवेष्टनम् ॥ २४ ॥

प्रजनः स्यादुपसरः प्रथयैप्रणयो समो ॥

च निश्चये विधुरं किले प्रियु” इति मेदिनी” । अभिप्रायः छन्दः आशयः
 ग्रीणि “अभिप्रायस्य” । छन्दोऽन्तः ॥ २० ॥ संक्षेपणं समसनं द्वे अवि-
 स्मारस्य । पर्यवस्था विरोधनं द्वे विरोधस्य । परिसर्या परीसारः “परिसार
 इति शब्दार्थकोशः” द्वे परितः सरणस्य । आस्या आसना स्थितिः ग्रीणि
 “आसनस्य” ॥ २१ ॥ विस्तारः विग्रहः व्यासः अयं विस्तृतेः । विस्तारः
 शब्दसंख्या चेद्विस्तार इत्येकम् । संवाहनं मर्दनं द्वे अङ्गमर्दनस्य । मथा पाद-
 संवाहनम् । विनाशः अदर्शनं द्वे निगोपानस्य ॥ २२ ॥ संस्तवः परिचयः
 द्वयं परिचिता । प्रयामः विसर्पणं द्वे “प्रणादिप्रसरणस्य” । नीवाकः प्रयामः
 द्वे धनधान्यादिषु जनानामादगतिशयस्य । नितगमुच्यते नीवाकः ।
 सन्निधिः “सन्निधे” सन्निकर्षणं द्वे नैकग्रन्थ । सन्निधिः पुंनि ॥ २३ ॥
 लवः अभिलावः लवनं अयं धान्यादिगुणद्वयस्य । निष्पावः पवनं पवः
 ग्रीणि धान्यादीनां पूतीकरणस्य । संकीर्णव्याप्तिप्रसंगः । प्रस्तावः उपसरः
 द्वे प्रसरणस्य । मथा । अवसरमप्युक्ता कार्णालादि । प्रयामः “प्रयाम इति वा
 पाटः” सूत्रवेष्टनं द्वे मन्त्रवायुहृतमन्त्रवेष्टनमेवमप्युक्ता इति प्रसिद्धम्
 ॥ २४ ॥ प्रजनः उपसरः द्वे गर्भप्रदस्य । प्रथयः प्रणयः द्वे प्रेम्णः ।
 प्रयम इति वा पाटः । “प्रयमः प्रयमे वेगे” इति मेदिनी । धीशक्तिः निष्क्रमः
 द्वे बुद्धिमान्त्वस्य । “निष्क्रमो बुद्धिमर्णो” इति त्रिपयः । “गुधता धान्ये

धीशक्तिर्निष्क्रमोऽस्ती तु संक्रमो दुर्गसंचरः ॥ २५ ॥

प्रत्युत्क्रमः प्रयोगार्थः प्रक्रमः स्यादुपक्रमः ॥

स्यादभ्यादानमुद्धात आरम्भः संप्रमस्त्वरा ॥ २६ ॥

प्रतिबन्धः प्रतिष्ठम्भोज्वनायस्तु निपातनम् ॥

उपलम्भस्त्वनुभवः समालम्भो विलेपनम् ॥ २७ ॥

विप्रलम्भो विप्रयोगो विलम्भस्त्वतिसर्जनम् ॥

विश्रावस्तु प्रतिल्यातिरवेक्षा प्रतिजागरः ॥ २८ ॥

निपाठनिपटो पाठे तेमस्तेमौ समुन्दने ॥

आदीनवात्तवो ह्येते मेलके सङ्गसङ्गमौ ॥ २९ ॥

चैव ग्रहणं धारणं तथा । उद्घापोर्हो च विज्ञानं तत्त्वज्ञानं च धीगुणाः ” इति ।
 संक्रमः दुर्गसंचरः द्वे दुर्गमार्गस्य । “दुर्गादिप्रवेद्याक्रियाया वा” । संक्रमते
 संक्रम्यते वाऽनेन संक्रमः । स न सिवाम् । “दुर्गसंचार इत्यन्यत्र” ॥ २५ ॥
 प्रत्युत्क्रमः “प्रत्युत्क्रान्तिरित्यपि” प्रयोगः द्वे युद्धार्थमतिशयितोद्योगस्य ।
 प्रयोगोऽप्यो यस्य सः । प्रयुद्धार्थ इत्यपि पाठः । “प्रत्युत्क्रमः प्रयुद्धार्थः” इति
 मागुरिः । उपक्रमः प्रक्रमः द्वे प्रथमारम्भस्य । अभ्यादानं उद्घातः आरम्भः
 प्रथमारम्भमात्रस्य । यद्वत्स्यम् । उद्घातः प्रभवो यासानिति । प्रक्रमादिपञ्चा-
 प्येकार्था वा । संप्रमः त्वरा द्वे संवेगस्य । “आवेगस्तु त्वरा त्वरी” इति वाच-
 स्पतिः ॥ २६ ॥ प्रतिबन्धः प्रतिष्ठम्भः द्वे कार्यप्रतिघातस्य । यथा मग्निनद्या-
 दिप्रतिष्ठन्यादप्रेरनुष्पतेति । अज्वनायः निपातनं “निपातनमित्यपि पाठः”
 द्वे अधोनयनस्य । उपलम्भः अनुभवः द्वे साक्षात्कारस्य । समालम्भः विलेपनं
 द्वे कृद्गुमादिना विलेपने ॥ २७ ॥ विप्रलम्भः विप्रयोगः द्वे रागिनीर्विच्छे-
 दस्य । विलम्भः अतिसर्जनं द्वे अतिदानस्य । विश्रावः प्रतिल्यातिः “प्रति-
 ल्यातिरित्यपि” द्वे अतिप्रतिदेः । अवेक्षा प्रतिजागरः द्वयं बन्धूनां अवेक्ष-
 णस्य ॥ २८ ॥ निपाठः निपटः पाठः त्रीणि “पठनस्य” । तेनः स्तेनः
 समुन्दनं प्रथमाद्रीभावस्य । आदीनवः आम्बवः ह्येते त्रीणि ह्येते । आम्ब-
 वन्तीन्द्रियान्वनेनेति । आम्बवन्ताऽप्यनप्य इति केचिद् । मेलकः संगः संगमः
 त्रीणि संगनस्य । “ना मेलः संगनो ना वा” इत्यनरनाला ॥ २९ ॥ सर्वोपनं

संवीक्षणं विचयनं मार्गणं मृगणा मृगः ॥

परिरम्भः परिष्वङ्गः संश्लेष उपगूहनम् ॥ ३० ॥

निर्वर्णनं तु निध्यानं दर्शनालोकनेक्षणम् ॥

प्रत्याख्यानं निरसनं प्रत्यादेशो निराकृतिः ॥ ३१ ॥

उपशायो विशायश्च पर्यायशयनार्थकौ ॥

अर्तनं च ऋतीया च हूणीया च घृणार्थकाः ॥ ३२ ॥

स्याद्व्यत्यासो विपर्यासो व्यत्ययश्च विपर्यये ॥

पर्ययोऽतिक्रमस्तस्मिन्नतिपात उपात्ययः ॥ ३३ ॥

प्रेषणं यत्समाहूय तत्र स्यात्प्रतिशासनम् ॥

स संस्तावः क्रतुषु या स्तुतिभूमिर्दिजन्मनाम् ॥ ३४ ॥

“अन्वीक्षणं अन्वेपणं गवेपणं चेत्यपि” । विचयनं मार्गणं मृगणा मृगः पञ्च तात्पर्येण वस्तूनां गवेपणस्य । परिरम्भः “परिरम्भ इत्यपि” परिष्वङ्गः संश्लेषः उपगूहनं चत्वारि आलिङ्गनस्य ॥ ३० ॥ निर्वर्णनं निध्यानं दर्शनं आलोकनं ईक्षणं पञ्च निरीक्षणस्य । “दर्शनालोकलक्षणमित्यपि पाठः” । प्रत्याख्यानं निरसनं प्रत्यादेशः निराकृतिः चत्वारि निराकरणस्य ॥ ३१ ॥ उपशायः विशायः द्वौ पर्यायेणानुक्रमेण यत्प्रहरकादीनां शयनं तदेवायौ ययोस्तौ यथा । अर्तनं ऋतीया हूणीया हूणिया । “मोहो वीज्या जुगुप्सा च हूणीया हूणिया घृणा” इति वाचस्पतिः । “हूणीया हूणिया च” इति द्विरूपकोशामर-मालयोः । घृणा चत्वारि जुगुप्सायाः । कृपाया इति कश्चित् । ऋतिः सौत्रो घातुः । जुगुप्सामिति बहवः । कृपायामिति केचित् । “घृणा जुगुप्साकृपयोः” इति विश्वः ॥ ३२ ॥ व्यत्यासः विपर्यासः व्यत्ययः विपर्ययः “विपर्याय इति भरतमालायाम्” चत्वारि व्यतिक्रमस्य । पर्ययः अतिक्रमः अतिपातः उपात्ययः चत्वारि अतिक्रमस्य ॥ ३३ ॥ समाहूय यद्भत्यादीनां प्रेषणं तत्र प्रतिशामनं स्यात् एकम् । क्रतुषु द्विजन्मनां छन्दोगानां स्तुतिभूमिः स्तवनदेशः संस्तावः एकम् । संस्तव्यं स्तुवन्त्यत्र संस्तावः । “यज्ञे समि स्तुवः” इति पञ्च ॥ ३४ ॥ यस्मिन्काष्ठे काष्ठं निधाय तक्ष्यते तन्क्रियते स काष्ठरूप आधार

निधाय तक्ष्यते यत्र काष्ठे काष्ठं स उद्धनः ॥
 स्तम्बस्तु स्तम्बघनः स्तम्बो येन निहन्यते ॥ ३५ ॥
 आविधो विध्यते येन तत्र विष्वक्समे निधः ॥
 उत्कारश्च निकारश्च द्वौ धान्योत्क्षेपणार्थकौ ॥ ३६ ॥
 निगारोद्गारविक्षावोद्गाहास्तु गरणादिषु ॥ ३७ ॥
 आरत्यवरतिविरतय उपरामेऽद्यास्त्रियां तु निष्ठेवः ॥
 निष्ठयूतिर्निष्ठेवनं निष्ठीवनमित्यभिन्नानि ॥ ३८ ॥
 जवने जूतिः सातिस्त्ववसाने स्यादथ ज्वरे जूर्तिः ॥
 उदजस्तु पशुप्रेरणमकरणिरित्यादयः शापे ॥ ३९ ॥

उद्धनः एकम् । ऊर्ध्वं हन्यतेऽस्मिन् उद्धनः । “उद्धनोत्पाधानम्” इति सूत्रेण
 साधुः । स्तम्बस्तृणगुच्छो येन निहन्यते स रानिप्रविशेषः स्तम्बमः स्तम्बघनः
 द्वे । सुरुपे, विद्या इति लौकिकभाषायाम् ॥ ३५ ॥ येन विध्यते तत्र शस्त्रादौ
 आविध इत्येकं “भ्रमरमूच्यादेः विधने इत्यादिरन्यातस्य” विष्वक्समे
 सर्वतः समाने वृक्षे निध इत्येकं “तुल्यारोहपरिणाहवृक्षादेः” । उत्कारः
 निकारः द्वौ धान्यस्य उत्क्षेपणमर्थो यथोक्ता तथा ॥ ३६ ॥ निगारादयो
 गरणादिषु । यथा गरणे अभ्यवहारे निगार इत्येकं “गिद्धे इति
 अन्यातस्य” । उद्गारे वमने उद्गारः । “विध्ववने” शब्दे विघ्नायः इत्येकं
 “शिक इति अन्यातायाः” ॥ उद्ग्रहणे ऊर्ध्वकृत्य ग्रहणे उद्गाहः “ढँकर
 इति अन्यातः” । एकैकम् ॥ ३७ ॥ आरतिः अवरतिः विरतिः उपरामः
 “उपराम इत्यपि” चत्वार्युपरतेः । निष्ठेवः निष्ठयूतिः निष्ठेवनं निष्ठीवनं
 चत्वारि मुखेन श्लेष्मोत्सर्गस्य । “ह्रीवे निष्ठेचम्” । अभिन्नानि एकार्था-
 नार्थपर्यः ॥ ३८ ॥ जवनं जूतिः द्वे वेगस्य । जू इति सौम्यो घातुः गर्वा वेगे
 च । उतिपूतिजूतीति सूत्रेण साधुः । सातिः अवसानं द्वे अन्तस्य । ज्वरः
 जूर्तिः द्वे ज्वरस्य । पशूनां गवादीनां प्रेरणं उदजः स्नात् एकम् । शापे
 आक्रोशे घोल्ये अकरणिरित्यादयः । आक्रोशे नञीति भावे करोतेरनिः ।
 आदिशब्दादजीवनिः । “अजननिः अग्रग्राहः निग्राह इति” । यथा “आः
 पाप कथमकरण्या न सज्जसे । अजीवनिस्ते शठ भूषात्” ॥ ३९ ॥ गोत्रा-
 न्तेभ्यः अपत्यार्थप्रत्ययान्तेभ्यः औपगवादिशब्देभ्यस्तस्य वृन्दमित्यर्थे औपग-

गोत्रान्तेभ्यस्तस्य वृन्दमित्यौपगवकादिकम् ॥

आपूपिकं शाष्कुलिकमेवमाद्यमचेतसाम् ॥ ४० ॥

माणवानां तु माणव्यं सहायानां सहायता ॥

हल्या हलानां ब्राह्मण्यवाडव्ये तु द्विजन्मनाम् ॥ ४१ ॥

दे पर्शुकानां पृष्ठानां पार्श्वं पृष्ठमनुक्रमात् ॥

खलानां खलिनी खल्याऽप्यथ मानुष्यकं नृणाम् ॥ ४२ ॥

ग्रामता जनता धूम्या पाश्या गल्या पृथक्पृथक् ॥

अपि साहस्रकारीपवर्मणायर्वणादिकम् ॥ ४३ ॥

॥ इति संकीर्णवर्गः ॥ २ ॥

नानार्थाः केऽपि कान्तादिवर्गेष्वेवात्र कीर्तिताः ॥

वकादिकं स्यात् । यथा । उपगोरपत्यानि पुमांसः औपगवास्तेषां समूहः औपग-
वकम् । “गोत्रोक्ष” इति बुच् अकादेशेन साधुः । आदिशब्दाद्भार्गिकं दाक्ष-
कमित्यादि । एकैकम् । इतः परमावर्गसमाप्ते वृन्दमित्यधिकारः । अचेतसां
जडानां अपूपादीनां वृन्दं आपूपिकम् । शाष्कुलिकम् । माक्तुकम् । इत्यादि
एकैकम् । “अचित्तहस्तिधेनोष्ठक्” इति मूत्रेणमे साधवः ॥ ४० ॥ माणवानां
समूहो माणव्यम् । माणवा बालाः । सहायाः सहायस्तेषां समूहः सहायता ।
हलानां समूहो हल्या । एकैकम् । ब्राह्मण्यं वाडव्यं द्वे ब्राह्मणानां समूहस्य
॥ ४१ ॥ पर्शुका अस्थिविशेषास्तासां समूहः पार्श्वम् । पृष्ठानां समूहः
पृष्ठम् । यज्ञविषयेऽदः सरन्ति । खलिनी खल्या द्वे खलानां समूहस्य ।
नृणां मानुष्याणां समूहो मानुष्यकम् ॥ ४२ ॥ ग्रामाणां समूहो ग्रामता ।
जनानां समूहो जनता । धूम्यानां समूहो धूम्या । पाश्यानां समूहः पाश्या ।
गला वृहत्काशास्तेषां समूहो गल्या । सहस्राणां समूहः साहस्रम् । करीपाणां
समूहः कारीपम् । करीपं शुष्कगोमयम् । वर्मणां समूहः वार्मणम् । वर्म
कवचम् । अयर्वणां समूहः आयर्वणम् । एकैकम् । आदिशब्दाच्चार्यमाहारं
आर्मिणमित्यादि । चर्मिणां समूहश्चार्मिणम् ॥ ४३ ॥ इति संकीर्णवर्गः ॥ २ ॥
अथानेकार्थवर्गः ॥ ननु किमर्थमनेकार्था आरभ्यन्ते । तेषां प्रागुक्तवर्गेष्वभिहि-
तत्वात् । यद्यत्र वक्ष्यन्ते तर्हि कुतः प्रागुक्ता इत्यत आह । नानार्था इति । अत्र

भूरिप्रयोगा ये येषु पर्यायेष्वपि तेषु ते ॥ १ ॥

आकाशे त्रिदिवे नाको लोकस्तु भुवने जने ॥

पद्मे यशसि च श्लोकः शरे खड्गे च सायकः ॥ २ ॥

जम्बुको क्रोष्टुवरुणो पृथुको चिपिटाभको ॥

आलोको दर्शनद्योतो मेरीपटहमानको ॥ ३ ॥

उत्सङ्गचिह्नयोरङ्कः कलङ्कोऽङ्गापवादयोः ॥

(तक्षको नागवर्धक्योरर्कः स्फटिकसूर्ययोः) ॥ ४ ॥ (१)

वक्ष्यमाणेषु कान्तादिवर्गेष्वेव केऽपि नानार्था उक्ता नतु प्रागुक्तपर्यायेषु । यथा । मारुते वेधसि मग्ने पुंसि कः कं शिरोऽम्बुनोरिति । भूरिप्रयोगा यत्र कुत्रापि कान्तादिषु कविभिः प्राचुर्येण प्रयुक्ता ये नाकलोकादयः शब्दास्ते पूर्वोक्तेषु येषु पर्यायेषु दृश्यन्ते तेषु पर्यायेषु अपिशब्दादत्रापि कान्तादिषु कीर्तिताः । यथा नाकशब्दः प्रचुरप्रयोगत्वात्प्राक् स्वर्गाकाशयोरुक्तोऽपि पुनरिदोक्तः । जम्बुकशब्दस्तु सृगालपर्यायेष्वेवोक्तो नतु वरुणपर्यायेषु । भूरिप्रयोगत्वाभावात् । इह तु जम्बुको क्रोष्टुवरुणावित्युभययोच्यते ॥ १ ॥ नाक इत्येकं नाम ककारान्तं आकाशे स्वर्गे च वर्तते । न अकं दुःखमत्र नाकः “नग्राद्” इति मूत्रे निपातितः । भुवने स्वर्गादां जने च लोक इत्येकम् । “लोक्यते लोकः” । पद्मे अनुपुषादां पृष्ठे यशसि कीर्तां श्लोक इत्येकम् । श्लोक्यते श्लोकः । “श्लोक संपाते” । यशसि यथा । उत्तमश्लोको हरिः । शरे बाणे खड्गे च सायकः ॥ २ ॥ कोष्ठा सृगालः वरुणः प्रसिद्धः उभौ जम्बुकशब्दवाच्या । “जम्बुकः फेत्वे नीचे पश्चिमाश्रयतावपि” इति मेदिनी । चिपिटो अष्टत्रीहितण्डुलः पोहे इति लौकिकभाषायाम् । अर्भकः शिशुः तावुर्मां पृथुकां । “पृथुकः पुंसि चिपिटे शिशौ स्वादभिर्धयवत्” इति । दर्शनं प्रकाशधालोकां । “आलोकस्तु पुमान् द्योते दर्शने भन्दिभाषणे” इति मेदिनी । मेरीपटहं वायविशेषां । तूर्पाङ्गत्वादेकवज्रावः । उभावानकां । “आनकः पटहे मेर्या मृदत्रे ध्वनदम्बुदे” इति मेदिनी ॥ ३ ॥ उत्सङ्गः क्रोडः तत्र चिह्नं चाङ्कः । “अङ्गो रूपकमे- दाङ्गचिह्नरेखाभिभूषणे । रूपकाङ्गान्तिकोत्सङ्गस्थानेऽङ्गं पापदुःखयोः” इति मेदिनी । चिह्नं दोषारोपे च कलङ्कः । “कलङ्कोऽङ्गापवादं च कालायसम- लेऽपि च” इति मेदिनी । नागविशेषे त्वष्टरि च तक्षकः । स्फटिकसूर्ययोरर्क-

१ इत्यर्थं तावत्प्रयुक्तोऽपि नास्ति ॥

गोत्रान्तेभ्यस्तस्य घृन्दमित्यौपगवकादिकम् ॥

आपूपिकं शाष्कुलिकमेवमाद्यमचेतसाम् ॥ ४० ॥

माणवानां तु माणव्यं सहायानां सहायता ॥

हल्या हलानां ब्राह्मण्यवाडव्ये तु द्विजन्मनाम् ॥ ४१ ॥

दे पर्शुकानां पृष्ठानां पार्श्वं पृष्ठमनुक्रमात् ॥

खलानां खलिनी खल्याऽप्यथ मानुष्यकं नृणाम् ॥ ४२ ॥

ग्रामता जनता धूम्या पाश्या गल्या पृथक्पृथक्

अपि साहसकारीष्वार्मणार्थवर्णादिकम् ॥ ४३ ॥

॥ इति संकीर्णवर्गः ॥ २ ॥

नानार्थाः केऽपि कान्तादिवर्गेष्वेवा-

वकादिकं स्यात् । यथा । उपगोरपत्वानि पुमां -

यकम् । “गोत्रोक्ष” इति युष् अकादेशेन

कमित्यादि । एकैकम् । इतःपरमाव-

जडानां अपूपादीनां घृन्दं आपूपिक

एकैकम् । “अधित्तहस्तिधेनोष्ठरु” इति

समूहो माणव्यम् । माणवा बालाः । सहाया-

हलानां समूहो हल्या । एकैकम् । ब्राह्मण्यं वा ७

॥ ४१ ॥ पर्शुका अश्विविशेषास्तासां समूहः पार्श्व-

पृष्ठम् । यज्ञविषयेऽऽः सगन्ति । खलिनी खल्या द्वे खल-

नृणां मनुष्याणां समूहो मानुष्यकम् ॥ ४२ ॥ ग्रामाणां समूहः

जनानां समूहो जनता । धूम्यानां समूहो धूम्या । पाश्यानां समूहः पा-

गत्या बृहत्काशान्तेषां समूहो गल्या । महत्पाणां समूहः साहसम् । करीषाणां

समूहः कारीषम् । करीषं शुष्कगोमयम् । यर्मणां समूहः यार्मणम् । यर्म

कवचम् । अयर्मणां समूहः आयर्मणम् । एकैकम् । आदिशुद्धाचार्यमाहारे

शार्मिणमित्यादि । धर्मिणां समूहो धार्मिणम् ॥ ४३ ॥ इति संकीर्णवर्गः ॥ २ ॥

अथानेकार्थवर्गः ॥ ननु किमर्थमनेकार्थो आरभ्यन्ते । तेषां प्रागुक्तवर्गेष्वभिहि-

तन्नात् । यद्यत्र वक्ष्यन्ते तर्हि कुतः प्रागुक्ता इत्यत्र आह । नानार्था इति । अत्र

(पाकौ पक्तिशिशू मध्यरत्ने नेतरि नायकः ॥
 पर्यङ्कः स्यात्परिकरे स्याद्याघ्रेऽपि च लुब्धकः ॥ २ ॥
 आर्द्रायामपि लुब्धक इत्यपि पाठः ॥
 पेटकस्त्रिषु वृन्देऽपि गुरो देश्ये च देशिकः ॥
 खेटको ग्रामफलको धीवरेऽपि च जालिकः ॥ ३ ॥
 पुष्परेणो च किञ्जल्कः शुल्कोऽस्त्री स्त्रीधनेऽपि च ॥
 स्यात्कल्लोलेऽप्युत्कलिका वार्द्धकं भाववृन्दयोः ॥ ४ ॥
 करिण्यां चापि गणिका दारको वालभेदकौ ॥
 अन्येऽप्यनेकमूकः स्यादृद्धौ दर्पाश्मदारणौ ॥ ५ ॥) (१)
 (इति पञ्च क्षेपकाः ॥ इति कान्तवर्गः) ॥ (२)
 मयूखस्त्विदकरज्वालाखलिवाणौ शिलीमुखौ ॥
 शङ्खो निधौ ललाटास्त्रि कम्बौ न स्त्रीन्द्रियेऽपि खम् ॥ १८ ॥
 घृणिज्वाले अपिशिखे ॥ इति खान्ताः ॥ शैलवृक्षौ नगावगौ ॥
 आशुगौ वायुविशिखौ शरार्कविहगाः खगाः ॥ १९ ॥
 पतङ्गौ पक्षिसूर्यौ च पूगः क्रमुकवृन्दयोः ॥

अथ खान्तानाह । त्विदकरज्वालामु मयूरः । अत्र त्विदशोभा । करः किरणः ।
 अमरशरां शिलीमुखौ । शिली शल्पं मुखे ययोस्तां । निधौ निधिभेदे लला-
 टास्त्रि कम्बौ च शङ्खः । अपिशिख्यादाकाशेऽपि शून्ये खम् । खनिन्द्रिये पुरे
 क्षेत्रे शून्यविन्दौ विहापनि । “संवेदने देवलोके धर्मन्यपि नपुंसकम्” इति मेदिनी
 ॥ १८ ॥ घृणिः किरणः । अपिशिख्यामूढापां प्रपदे बहिष्पूडापां च शिखा ।
 इति खान्तवर्गः । अथ गान्तानाह । शैलवृक्षां नगमंत्रकावगसंज्ञकौ च ।
 विशिखौ बाणः । बाणार्कपक्षिणः रागशब्दवाच्याः । अर्केति ग्रहणमुपलक्ष-
 णम् ॥ १९ ॥ चकाराख्यालिप्रभेदे पतङ्गः । क्रमुको वृक्षभेदः । तन्कले तु
 शीवं पूगम् । वृन्दं ममूहः । पतङ्गो हरिणापाः । अपिशिख्यात् शृगर्दीपं मार्ग-

१ इदं पञ्चपदुष्टं कालपत्रपुस्तकेऽपि नास्ति ॥ २ इदमपि कालपत्रपुस्तके नास्ति ।
 एषमप्येऽपि ॥

दीनारेऽपि च निष्कोऽस्त्री कल्कोऽस्त्री शमलेनसोः ॥

दम्भेऽप्यथ पिनाकोऽस्त्री शूलशङ्करधन्वनोः ॥ १४ ॥

धेनुका तु करेष्वां च मेघजाले च कालिका ॥

कारिका यातनावृत्त्योः कर्णिका कर्णभूषणे ॥ १५ ॥

करिहस्तेऽङ्गुली पद्मबीजकोश्यां त्रिपूतरे ॥

वृन्दारको रूपिमुख्यावेके मुख्यान्यकेवलाः ॥ १६ ॥

स्यादाम्भिकः कौकुटिको यश्चादूरेरितेक्षणः ॥

लालाटिकः प्रभोर्भालदर्शी कार्याक्षमश्च यः ॥ १७ ॥

“भूमृन्निमित्तम्बवलयचक्रेषु कटकोऽस्त्रियाम् ॥

सूच्यग्रे क्षुद्रशत्रौ च रोमहर्षे च कण्टकः ॥ १ ॥

घृततैलादिशेषे दम्भे विभीतके” इति मेदिनी । “पिनाकोऽस्त्री रुद्रचापे पांशु-
पेत्रिशूलयोः” इति मेदिनी ॥ १४ ॥ करेष्वां हस्तिन्यां चकाराक्षवन्मृताप-
गवि धेनुका । मेघजाले मेघशृन्दे चकाराक्षवताविशेषेऽपि कालिका । वृत्ति-
विवरणश्लोकः । यथा गुह्यकारिका । “यातनाकृत्योरित्यपि पाठः । कारि-
नटयोपिति । कृतौ विवरणश्लोके शिल्पयातनयोरपि । नपुंसकं तु कर्मा-
कारके कर्णरि त्रिषु” इति मेदिनी ॥ १५ ॥ करिहस्तेऽङ्गुली गजशुण्डा-
अङ्गुली कमलान्तर्गतकोशे च कर्णिका । “कर्णिका करिहस्ताग्रे करमध्याङ्गुल-
यपि । क्रमुकादिच्छटांशेऽञ्जवगटे कर्णभूषणे” इति मेदिनी । उत्तरे अ-
परं खान्तेभ्यः प्राक् शब्दाग्रिषु त्रिलिङ्गा इत्यर्थः । “वृन्दारकः गुरो गुं-
मनोज्ञश्रेष्ठयोगिषु” इति मेदिनी । मुख्यधान्यथ केवलधेनि एके स्-
॥ १६ ॥ दाम्भिको मायार्थः । योऽदूरेरितेक्षणः स च कौकुटिक इत्युच्यते
“मंजारां ललाटकमुखां पश्यति” इति मूषेण टरप्रत्यये कौकुटिकलाल-
टिकशब्दां माधु । कर्कुराशब्देन तत्प्राप्तादेः सन्पदेशो लभ्यते ।
मूल्यः कोपप्रमादचिह्नज्ञानाय प्रभोर्भालं ललाटेऽपि पश्यति । यावदर्शीत्या-
पाठः । यस्य कार्याक्षमः प्रभोः कार्यं कर्तुमशक्तः तावुर्भालालाटिकः । “लाल-
टिकः मदान्त्ये प्रभुमारनिदर्शनि” इत्यत्रयः । इतो भूमृन्निमित्तम्बेत्यादयः के-
दमूलका एव पञ्च श्लोकाः अत्रमेवां व्याख्यानामावः ॥ १७ ॥ इति कान्ताः

(पाको पक्तिशिशू मध्यरत्ने नेतरि नायकः ॥

पर्यङ्कः स्यात्परिकरे स्याद्याघ्रेऽपि च लुब्धकः ॥ २ ॥

आर्द्रायामपि लुब्धक इत्यपि पाठः ॥

पेटकस्त्रिषु वृन्देऽपि गुरो देश्ये च देशिकः ॥

खेटको ग्रामफलको धीवरेऽपि च जालिकः ॥ ३ ॥

पुष्परेणौ च किञ्जल्कः शुल्कोऽस्त्री स्त्रीधनेऽपि च ॥

स्यात्कल्लोलेऽप्युत्कलिका वार्द्धकं भाववृन्दयोः ॥ ४ ॥

करिण्यां चापि गणिका दारको वालभेदको ॥

अन्येऽप्यनेडमूकः स्यादृङ्को दर्पाश्मदारणौ ॥ ५ ॥) (१)

(इति पञ्च क्षेपकाः ॥ इति कान्तवर्गः) ॥ (२)

मयूखस्त्रिदकरज्वालाखलिवारणौ शिलीमुखौ ॥

शङ्खो निधौ ललाटास्त्रि कर्म्भौ न स्त्रीन्द्रियेऽपि खम् ॥ १८ ॥

घृणिज्वाले अपिशिखे ॥ इति खान्ताः ॥ शैलवृक्षौ नगावगौ ॥

आशुगौ वायुविशिसौ शरार्कविहगाः खगाः ॥ १९ ॥

पतङ्गौ पक्षिसूर्यौ च पूगः क्रमुकवृन्दयोः ॥

अथ खान्तानाह । त्रिदकरज्वालानु मयूखः । अथ त्रिदशोभा । करः किरणः ।

अमरशरा शिलीमुखौ । शिली शल्यं मुखे ययोस्तौ । निधौ निधिभेदे लला-

टास्त्रि कर्म्भौ च शङ्खः । अपिशब्दादाकाशेऽपि शून्ये खम् । खमिन्द्रिये गुरो

क्षेत्रे शून्यचिन्ता विहायमि । “संवेदने देवलोके शर्मन्त्यपि नपुंसकम्” इति मेदिनी

॥ १८ ॥ घृणिः किरणः । अपिशब्दाच्छूडायां प्रपदे बहिष्छूडायां च शिखा ।

इति खान्तवर्गः । अथ गान्तानाह । शैलवृक्षौ नगतंजकावगसंज्ञकौ च ।

विशिसौ घातः । शरार्कपक्षिणः खगश्चन्द्रवाच्याः । अर्केति ग्रहणानुपलक्ष-

णम् ॥ १९ ॥ चकाराञ्जलिप्रभेदे पतङ्गः । क्रमुको घृष्टभेदः । तत्कले तु

शरीरं पूगम् । वृन्दं समूहः । पशवो हरिणाद्याः । अपिशब्दान् मृगशरीरं मार्ग-

१ इदं पञ्चपञ्चदशं कालपञ्चपञ्चदशेऽपि नास्ति ॥ २ इदमपि कालपञ्चपञ्चदशे नास्ति ।

एवमपेऽपि ॥

पशवोऽपि मृगा वेगः प्रवाहजवयोरपि ॥ २० ॥
 परागः कोसुमे रेणो स्नानीयादौ रजस्यपि ॥
 गजेपि नागमातङ्गावपाहस्तिलकेऽपि च ॥ २१ ॥
 सर्गः स्वभावनिमोक्षनिश्चयाध्यायमृष्टिषु ॥
 योगः सन्नहनोपायध्यानसंगतियुक्तिषु ॥ २२ ॥
 भोगः सुखे रुपादिभृतावहेश्च फणकाययोः ॥
 चातके हरिणे पुंसि सारङ्गः शबले त्रिषु ॥ २३ ॥
 कपो च प्लवगः शापे त्वभिपङ्गः पराभवे ॥

गायः च मृगः । जवो रहः । अपिशब्दाद्विष्टादिर्वह्निर्निर्गमेऽपि वेगशब्दः
 स्यात् ॥ २० ॥ कुसुमसंघनि रणौ परागः । स्नानेन स्नानीयं गन्धवर्ण-
 विशेषः । आदिना सुरतादिभ्रमशान्तये कामशास्त्राद्युक्तं यन्कर्तृत्वादिवर्ण-
 तद्ग्रहः । अपिशब्दादुपरागेपि । परागः रजसि धूलौ । नागमातङ्गा गजे
 वर्तेते । अपिशब्दात्काद्रवेयनागकेशरनागवल्लीहास्तिनपुरमेघमुलकादौ । नागः
 पुंसि । स्त्रीयं सीतलवद्भयोः । अपिशब्दाच्चण्डालेऽपि मातङ्गः । “अपिश-
 ब्दात्” नेत्रस्यान्तेऽङ्गहीने चापाङ्गः । “अपाङ्गस्त्वङ्गहीने स्यान्नेत्रान्ते तिलकेऽपि
 च” इति विश्वः ॥ २१ ॥ स्वभावः प्रकृतिः । निर्मोक्षस्त्यागः । निश्चये यथा ।
 “गृहाण शस्त्रं यदि सर्ग एष ते” इति रघुः । अध्यायः काव्यादिविरामस्थानं
 सृष्टिर्निर्माणं एतेषु सर्गः । “सर्गस्तु निश्चयाध्यायमोहोत्साहात्ममृष्टिषु” इति
 मेदिनी । सन्नहनं कवचः । उपायः मामादिः । ध्यानं चित्तवृत्तिनिरोधः
 संगतिः संगम इत्यादिषु योगशब्दः । “योगोऽपूर्वार्थसंप्राप्तौ संगतिध्यानयु-
 क्तिषु । वपुःसंयमे प्रयोगे च विष्कम्भादिषु भेदजे । विश्वध्वघातके द्रव्योपा-
 यसन्नहनेष्वपि । कर्मणोऽपि च” इति मेदिनी ॥ २२ ॥ रुपादिभृतां पण्य-
 स्त्रीणाम् । आदिशब्दाद्वस्त्यन्धादिकर्मकाराणां भृतां मूल्ये पालने मरणे वा
 भोगः । “पालनेऽभ्यवहारे च निर्वेशे पण्ययोपिति” इति विश्वः । अहेः सर्पस्य ।
 शबले कर्बुरे त्रिलिङ्गाम् । “सारङ्गः पुंसि हरिणे चातके च मतङ्गजे । शबले
 त्रिषु” इति मेदिनी ॥ २३ ॥ कपो वानरे चकाराद्धेके सारध्यादौ च प्लवगः ।
 शापे आक्रोशे पराभवे तिरस्कारेऽभिपङ्गः । यानाद्यङ्गे रथशकटादीनामवयवै

यानाद्यङ्गे युगः पुंसि युगं युग्मे कृतादिषु ॥ २४ ॥

स्वर्गोपपशुवाग्वज्रदिङ्नेत्रघृणिभृजले ॥

लक्ष्यदृष्ट्या स्त्रियां पुंसि गौर्लिङ्गं चिद्वशेषसोः ॥ २५ ॥

शृङ्गं प्राधान्यसान्वोश्च वराङ्गं मूर्धगुह्ययोः ॥

भगं श्रीकाममाहात्म्यवीर्ययत्रार्ककीर्तिषु ॥ २६ ॥

इति गान्ताः ॥ परिघः परिघातेऽस्त्रेऽप्योघो वृन्देऽम्भसां रये ॥

मूल्ये पूजाविधावघोऽहोदुःखव्यसनेष्वघम् ॥ २७ ॥

त्रिष्विष्टेऽल्पे लघुः ॥ इति घान्ताः ॥ काचाः शिष्यमृद्रेददृमुजः ॥

युगः । युग्मे द्वये कृतप्रेतादिषु हस्तचतुष्टये औपधमेदे च युगम् ॥ २४ ॥
 इषुः शरः । पशु गुरमिष्ट्या । घृणिः रश्मिः । स्वर्गादीनां दशानां दृन्दैश्चम् ।
 लक्ष्यदृष्ट्या प्रयोगानुसारेण गोशब्दः स्त्रियां पुंसि बोधेयः । यथा गुरमो
 स्त्रियाम् । वृषभे पुंसि । “गौः स्वर्गे वृषभे रश्मौ यत्रे क्षीतयोरु पुमान् । अर्ध-
 नीनेत्रदिग्वाणभूवाणादिषु योषिति” इति विश्वः । योषिति र्धादिङ् । बोधा-
 न्तरे तु । “गौर्नौदित्ये षष्ठीयदे पितृणामनुभेदयोः । र्धा तु श्यादिशि भारता
 भूमा च गुरमावपि । नृश्रियोः स्वर्गवज्रागुगुरमिष्ट्याणलोभयु” इति । शेषः
 शिभः । अनुमाने हरमूर्तिभेदे च लिङ्म् । “लिङ् चिदेऽनुमाने च गान्धो-
 षप्रकृतावपि । शिष्यमूर्तिविशेषेऽपि मेदनेऽपि नपुंसकम्” इति मेदिनी
 ॥ २५ ॥ प्राधान्यं प्रधुन्यम् । गानुः शिरारम् । यकागन्धोर्धदरे दृङ्म् ।
 “दृङ् प्रधुन्यं शिरारे चिदे प्रीटाम्पुयश्चकः । पाषाणोन्वपेदोधापि दृङ्
 ग्यागृर्धर्धर्पकः” इति मेदिनी । मूर्धौ मूल्यः । गुह्यं योनिः । श्रीः नैप-
 षोभा । काम इष्टा च । माहात्म्यं ऐश्वर्यम् । यत्रः प्रयसः । अर्धकीर्ती
 धर्पयशमी भगम् । “भगं श्रीयोनिर्धर्पेष्टाज्ञानवैराग्यवर्तिषु । माहात्म्य-
 श्वर्ययशेषु धर्मं बोधेऽथ ना रपा” इति मेदिनी ॥ इति गान्धर्गः ॥ २६ ॥
 अथ घान्तानाह । परिघाते परितो हनने अथे होहमपलमुडे अविष्टातो-
 गभेदे च परिघः । अम्भगां रये अलप्रवाहे ओषः । पार्ष्णगां दृत्तभेदे च ।
 मूल्ये षण्ये पूजोपहारे षाधिः । अहः पापम् । दुःखं अताम्यतादिषु ।
 व्यसने मृगयापृतादि । विपद्वागदेषादि वा वधापम् ॥ २७ ॥ इष्टे मन्त्रे-
 षेऽल्पेऽगुर् लघुश्रिषु । “निःसारो च दिषु” । इति शब्दाः ॥
 कपनानन्तरं यकागान्ताः स्मृताः । शिष्ये दधि

रिष्टं क्षेमाशुभाभावेष्वरिष्टे तु शुभाशुभे ॥ ३५ ॥

मायानिश्चलयन्नेषु केतवानृतराशिषु ॥

अयोधने शैलशृङ्गे सीराङ्गे कूटमस्त्रियाम् ॥ ३६ ॥

सूक्ष्मैलायां वृष्टिः स्त्री स्यात्कालेऽल्पे संशयेऽपि सा ॥

आर्त्युत्कर्षाश्रयः कोट्यो मूले लग्नकचे जटा ॥ ३७ ॥

व्युष्टिः फले समृद्धौ च दृष्टिर्ज्ञानेऽक्षिण दर्शने ॥

इष्टिर्यागेच्छयोः सृष्टं निश्चिते बहूनि त्रिषु ॥ ३८ ॥

कष्टे तु कृच्छ्रगहने दक्षामन्दागदेषु च ॥

पटुद्रो वाच्यलिङ्गो च ॥ इति दान्ताः ॥ नीलकण्ठः शिवेऽपि

च ॥ ३९ ॥

पुंसि कोष्ठोऽन्तर्जठरं कुसूलोऽन्तर्गृहं तथा ॥

कागार आगो । शुभे मरणचिह्नं च" इति मेदिनी ॥ ३५ ॥ मायादिषु नवषु
 इष्टम् । तदश्रियाम् । अन्यथाकारदर्शनं माया । निश्चलमविकारमाकाशादि ।
 कचे मूलरन्ध्रनिर्गमः । केतवे कपटम् अतुलं अमत्यम् । राशिः पुञ्जः । अयो-
 धनो मोहजननाथे आयुषनिर्गमः । सीराङ्गं हलाङ्गम् ॥ ३६ ॥ सूक्ष्मैला-
 यां विन्दा । काले इत्याश्रयतुल्यभागग्रहणाग्निके कालभेदे । अल्पे संशे ।
 संशये संदेहे । आर्तिधापाग्रम् । उत्कर्षः प्रकर्षः । अग्निः कोणः । संप्र्या-
 भेदेऽपि कोटिः । "मान्कोटिर्था चापाग्रं संप्र्याभेदप्रकर्षयोः" इति विधः ।
 कृते संश्रित्येवमेव जटामायां वेदरिक्ततां च ॥ ३७ ॥ फले माघ्ये गमूद्रौ
 संश्रित्येवमेव । अक्षिणं वक्षुणि । मागो यजः । इष्टा गृहा । "इष्टिर्म-
 त्स्त्रियाम्" इति संश्रित्येवमेव । "इति मेदिनी । वक्षुनि प्रक्षुणे । सुतानि-
 र्विन्दोश्च कृष्टम् । मर्दिनिर्विते वक्षुले विविचि कश्चिद्युक्तके पाटः ॥ ३८ ॥
 कृष्टं दुःखम् । मर्दनं दुर्गममान्ताप्रान्तम् । उभे कष्टे । दधोऽन्यथा ।
 अन्तः संप्र्याभेदः । कचे वटवः ॥ इति कष्टाद्वैवाच्यलिङ्गं ॥ इति दान्ताः ॥
 दान्ताद्वैवाच्यलिङ्गं नीलकण्ठः ॥ ३९ ॥ अन्तर्जठरं जठर-
 कान्तम् । कुम्भो धान्यागारम् अन्तर्गृहं गृहाभ्यन्तर् च एतेषु कोटः
 वृत्तिः । विन्दविन्दित्यद्वयम् । मागः प्रदर्शनम् । अन्तः प्रर्षगः ।

निष्ठा निष्पत्तिनाशान्ताः काष्ठोत्कर्षे स्थितौ दिशि ॥ ४० ॥
त्रिषु ज्येष्ठोऽतिशस्तेऽपि कनिष्ठोऽतियुवाल्पयोः ॥ इति
ठान्ताः ॥

दण्डोऽस्त्री लुगडेऽपि स्याद्गुडो गोलेक्षुपाकयोः ॥ ४१ ॥

सर्पमांसात्पशू व्याडौ गोभूवाचस्त्विडा इलाः ॥

क्षेडा वंशशलाकाऽपि नाडी नालेऽपि पदक्षणे ॥ ४२ ॥

काण्डोऽस्त्री दण्डवाणार्वावर्गावसरवारिषु ॥

स्याद्वाण्डमश्वाभरणेऽमत्रे मूलवणिग्धने ॥ इति ठान्ताः ॥ ४३ ॥

भृशप्रतिज्ञयोर्वाढं प्रगाढं भृशकृच्छ्रयोः ॥

शक्तस्थूलौ त्रिषु दृढौ व्यूढौ विन्यस्तसंहतौ ॥ ४४ ॥

इति ठान्ताः ॥

स्थिता मर्यादायां कालविशेषेऽपि ॥ ४० ॥ अतिशमे गुप्रशमे ।
अपिशब्दादतिवृद्धे । अग्रजे मासि च ज्येष्ठः । अतिगूनि पाले । अनुजेऽपि
कनिष्ठः ॥ इति ठान्ताः ॥ “दण्डो दमे मानभेदे लुगुडं यमसैन्ययोः । व्यूहभेदे
प्रकाण्डेऽस्त्रे कोणमन्थनयोरपि । अभिमाने ग्रहे दण्डधण्डांशोः पारिपार्श्वकः”
इत्यपिशब्दान् ज्ञेयाः । गोलो मृदादिगुडकः । इक्षुपाकः इक्षुविकागः । दन्ति-
गन्नादेऽपि गुडः । छुडीगुटिकायोर्गुडा ॥ ४१ ॥ मांसात्पशुव्याधयः । मांसम-
तीति मांसात् स चार्गा पशुधेति । दलयोरपत्तेन व्यालथ । “रलेऽपि च” ।
गोर्धेनुः । दलयोरपत्तेयादिटा इलाथ । इला पुधपत्नी च । वंशशलाका पञ्जरा-
पर्या वा शर्पापर्या वेणुशलाका क्षेडा । अपिशब्दादिषु भुमि । “सिंहनादे
च श्रियाम् । “क्षेडा वंशशलाकायां सिंहनादे च योषिति” इति कोशान्तरे ।
पदक्षणमिते काले नाले अपिशब्दान्छिरादिषु च नाडी । “शिगायां गण्ड-
योयां पर्यायां बुहनस्य च” इति मेदिनी ॥ ४२ ॥ दण्डादिषु पशु काण्डः ।
स च पुष्पपुष्पकयोः । अर्शो बुन्धितः । वर्गः परिच्छेदः । यथा प्रथमकाण्डे-
ऽभिहितम् । अवसरः प्रज्ञातः । अमत्रे पात्रे । मूलं पदलिङ्गधनम् तत्र च
माण्डम् । काष्ठनादिनिर्मितेऽश्वाभरणे भूषणमात्रे च ॥ ४३ ॥ इति ठान्ताः ॥
भृशमत्यर्थं प्रतिज्ञा स्वीकारः । दृढेऽपि प्रगाढम् । “शक्तः समर्थः तत्र कृष्टे
च दृढः । विन्यस्ते संहते च व्यूढः । पृथुले च” ॥ ४४ ॥ इति ठान्ताः ॥ त्रिडा

वनिता जनितात्यर्थानुरागायां च योपिति ॥ ७३ ॥

गुप्तिः क्षितिव्युदासेऽपि धृतिधारणधैर्ययोः ॥

बृहती क्षुद्रवार्ताकी छन्दोभेदे महत्यपि ७४ ॥

वासिता स्त्रीकरिण्योश्च वार्ता वृत्तो जनश्रुतौ ॥

वार्तं फल्गुन्यरोगे च त्रिष्वप्सु च घृतामृते ॥ ७५ ॥

कलघोतं रूप्यहेम्नोर्निमित्तं हेतुलक्ष्मणोः ॥

श्रुतं शास्त्रावधृतयोर्युगपर्याप्तयोः कृतम् ॥ ७६ ॥

अत्याहितं महाभीतिः कर्म जीवानपेक्षि च ॥

युक्ते क्षमादावृते भूतं प्राण्यतीते समे त्रिषु ॥ ७७ ॥

च शर्करायां च कीर्तितः । श्रवसि कर्णे । “श्रुतिः श्रोत्रे तथाग्राये वार्तायां श्रोत्रकर्मणि” इति विश्वः । जनितोऽत्यन्तानुरागो यस्यां तस्यां योपिन्मात्रे च वनिता । “वनिता जनितात्यर्थानुरागयोपिति योपिति” इति विश्वः ॥ ७३ ॥ क्षितिव्युदासे भूविबरे । “गतार्थक्षितेरुत्खनने” इति सुभृतिः । अपिशब्दाद्रक्षणे च गुप्तिः । “गुप्तिः कारागृहे प्रोक्ता भूगर्ते रक्षणेऽधमे” इति विश्वः । तुष्टौ योगभेदे “अध्वरे” च धृतिः । क्षुद्रवार्ताकी ओपधिविशेषः । “बृहती क्षुद्रवार्तावयां कण्टकार्या च वाचि च” इति विश्वः । छन्दोभेदो नवमं छन्दो बृहती । महती विपुला सापि बृहती स्यात् ॥ ७४ ॥ स्त्रीकरिण्योर्योपिद्वस्तिन्योर्वासिताशब्दः । रामस्यामी तु वाशितेति तालव्यमध्यमाह । “वाश्च शब्दे” इत्यस्य रूपम् । धान्ये पक्षिशब्दे च वासितं स्त्रीवम् । वृत्तौ जीविकायाम् । जनश्रुतिर्गुणान्तः फल्गुन्यसारे स्त्रीवम् । रोगरहिते त्रिषु । घृतामृते द्वे अप्सु वर्तते । चकारात् घृतमाज्ये जले स्त्रीवम् । अमृतं तु घृते मीयूषे यज्ञशेषे च ॥ ७५ ॥ रूप्यं रजतम् । लक्ष्म चिह्नम् । अवधृतमाकर्णितम् । युगे प्रथमयुगे पर्याप्ते अलमर्थे कृतम् ॥ ७६ ॥ जीवानपेक्षि साहसरूपं कर्म । महाभीतिर्महद्भयं अत्याहितं स्यात् । युक्ते न्याय्ये । क्षमादा क्षित्यादिपञ्चके । ऋते सत्ये । प्राणिनि जन्ता । अतीते घृते । प्राण्यतीते इति द्वंद्ववयम् । समे सदृशम् । “भूतं क्षमादौ पिशाचादौ न्याय्ये सत्सोपमानयोः” इति विश्वः ॥ ७७ ॥ पद्ये श्लोके । अतीते भूते

वृत्तं पद्ये चरिते विष्वतीते दृढनिस्तले ॥

महद्राज्यं चावगीतं जन्ये स्याद्गर्हिते त्रिषु ॥ ७८ ॥

श्वेतं रूप्येऽपि रजतं हेमि रूप्ये सिते त्रिषु ॥

त्रिष्वतो जगदिङ्गेषु रक्तं नील्यादिरागि च ॥ ७९ ॥

अवदातः सिते पीते शुद्धे वज्रार्जुनो सितौ ॥

युक्तेऽतिसंस्कृते मर्षिण्यभिनीतोऽथ संस्कृतम् ॥ ८० ॥

कृत्रिमे लक्षणोपेतेऽप्यनन्तोऽनवधावपि ॥

ख्याते हृष्टे प्रतीतोऽभिजातस्तु कुलजे बुधे ॥ ८१ ॥

विविक्तौ पूतविजनौ मूर्छितौ मूढसोऽन्यौ ॥

एते गाढे निस्तले पर्वलेऽतीतादौ त्रिलिङ्गां वृत्तम् । राज्यं चकारात् वृहथ महत् । “महद्राज्ये विशाले च” इति विश्वः । जन्ये जनापवादे गर्हिते निन्दितेऽवगीतम् ॥ ७८ ॥ अपिशब्दाच्छुभ्रेऽपि श्वेतम् । “श्वेतं रूप्येऽन्यवच्छुले श्वेतो द्वीपाद्रिमेदयोः” इति विश्वः । हेमि रूप्ये सिते च रजतम् । अतो रजतात् परे तान्ताः शब्दास्त्रिषु । इङ्गे जङ्गमे भुवने च जगत् । नील्यादिरागयुक्तम् । “रक्तोऽनुरक्ते नील्यादिराजिते लोहिते त्रिषु । लीबं तु कुङ्कुमे ताग्रे” इति मेदिनी । त्रिष्वतो इत्यस्य स्थाने त्रिष्वितो इत्यपि पाठः । इतो रजतात्परं तान्ताः त्रिषु ॥ ७९ ॥ सितादित्रयेऽवदातः । शुद्धं निर्मलम् । अर्जुनः शुक्लः वज्रस्य सितः । युक्ते न्याय्ये अतिप्रशस्ते भूषिते मर्षिणि धन्तरि च अभिनीतः ॥ ८० ॥ कृत्रिमे घटादौ । लक्षणोपेते शास्त्रोपलक्षणयुक्ते च संस्कृतम् । अनवधौ निःसीमे अपिशब्दाच्छेषादौ अनन्तः । “अनन्तः केशवे शेषे पुमाननवधौ त्रिषु” इति मेदिनी । “अनन्तं खे निरवधौ” इति हंसः । ख्याते प्रसिद्धे हृष्टे च प्रतीतः । “प्रतीतः सादरे प्राप्ते प्रथितं ज्ञातव्ययोः” इति हंसः । कुलजे कुलीने बुधे पण्डितेऽभिजातः । “अभिजातः कुलीनं स्याद्व्याख्यपण्डितयोस्त्रिषु” इति मेदिनी ॥ ८१ ॥ पूतं पवित्रम् । विजनो विगतजन एकान्त इत्यर्थः । एतौ विविक्तौ । “विविक्तं स्यादसंपृक्ते रहःपूतविषेकिषु” इति हंसः । मूढो मोहं गतः सोऽन्यौ इद्वियुक्तः द्वौ मूर्छितौ । अम्लं पुत्रम् । त्रिरात्रिष्वं काञ्चित्कमिति यावत् । परयो निधुरः द्वौ शुक्लाण्यौ । “शुक्तं पूताम्लनिधुरे” इति मेदिनी ।

द्वौ चाम्लपरुषो शुक्तौ शिती धवलमेचकौ ॥ ८२ ॥
 सत्ये साधौ विद्यमाने प्रशस्तेऽभ्यर्हिते च सत् ॥
 पुरस्कृतः पूजितेऽरात्यभियुक्तेऽग्रतःकृते ॥ ८३ ॥
 निवातावाश्रयावातौ शस्त्राभेद्यं च वर्म यत् ॥
 जातोन्नद्धप्रवृद्धाः स्युरुच्छ्रिता उत्थितास्त्वमी ॥ ८४ ॥
 वृद्धिमत्प्रोद्यतोत्पन्ना आहतो सादरार्चितो ॥ इति तान्ताः ॥
 अर्थोऽभिधेयैरेवस्तुप्रयोजननिवृत्तिषु ॥ ८५ ॥
 निपांनागमयोस्तीर्थमृषिजुष्टे जले गुरो ॥
 समर्थस्त्रिषु शक्तिस्थे संवद्धार्थे हितेऽपि च ॥ ८६ ॥
 दशमीस्थौ क्षीणरागवृद्धौ वीथी पदव्यपि ॥

मेचकः कृष्णवर्णः । “शिञ्जु निशाने” इति धातोः क्तिनि शितिः । “निशिते-
 ऽपि शितिर्भूजे ना सितासितयोस्त्रिषु” इति मेदिनी ॥ ८२ ॥ धर्ममात्रे क्लीवं
 तद्युक्ते त्रिषु सत् । अम् धातोः श्वप्रत्यये अलोपः । साधौ मान्ये । अरात्य-
 भियुक्ते शत्रुणाक्रान्ते । अग्रतःकृते पुरःस्थिते ॥ ८३ ॥ आश्रयो निवासः ।
 अवातो वातवर्जितः । उर्मा निवातौ । यच्छस्त्राभेद्यं वर्म कवचं तदपि निवाता-
 ख्यम् । यथा । निवातकवचो वीरः । “निवातो दृढसन्नाहः” इत्यजयः । जात उत्प-
 न्नः उन्नद्धो दत्तः प्रवृद्धर्थेते उच्छ्रिताः । अमी वक्ष्यमाणा वृद्धिमदादय उत्थिताः
 ॥ ८४ ॥ वृद्धिर्माध प्रोद्यतश्चोत्पन्नश्चेति । अत्र कचित् केचित् उदास्यितेत्यादयः
 सन्ति तेऽमूलकत्वादुपेक्ष्याः । इति तान्ताः ॥ अथ तान्तानाह ॥ अभिधेयो
 वाच्यः । राः धनम् । वस्तु तत्त्वम् । निवृत्तिर्निवर्तनम् । अत्र विषयेऽप्यर्थः ।
 “अर्थो हेतो प्रयोजने । निवृत्तौ विषये वाच्ये मकारद्रव्यवस्तुषु” इति हेमः
 ॥ ८५ ॥ निपानमुपकृपजलाशयः । आगमो बौद्धशास्त्रादन्यच्छास्त्रम् । ऋषिजुष्टे
 जले ऋषिभिः सेवितोदके गुरावुपाध्याये च तीर्थम् । “तीर्थं शास्त्राध्वरक्षे-
 प्रोपायनारीरजःशु च । अवतारर्षिजुष्टाम्बुपात्रोपाध्यायमन्त्रिषु” इति मेदिनी ।
 “निपानेत्यत्र निदानमित्यपि पाठः । निदानमुपायः” ॥ शक्तिस्थे शक्तिमति ।
 संवद्धार्थे मया । समर्थः पदविधिः । हितेगुरुले ॥ ८६ ॥ क्षीणो रागो
 रमोऽस्त क्षीणरागः । वृद्धोऽतिवृद्धः । उर्मा दशमीस्था । “दशमीस्थो नष्टबीजे
 स्वविरं च” इति विश्वः । पदवी मार्गः अपिशब्दान् पङ्क्तिरपि । आस्थानी समा ।

आस्थानीयतयोरास्था प्रस्थोऽस्त्री सानुमानयोः ॥ ८७ ॥

“शास्त्रद्रविणयोर्ग्रन्थः संस्थाधारे स्थितो मृतो” ॥ (१)

इति धान्ताः ॥

अभिप्रायवशो छन्दावन्दो जीमूतवत्सरो ॥

अपवादो तु निन्दाज्ञे दायादौ सुतवान्धवौ ॥ ८८ ॥

पादा रश्म्यङ्घ्रितुर्याशाश्चद्राग्न्यर्कास्तमोनुदः ॥

निर्वादो जनवादेऽपि शादो जम्वालशप्पयोः ॥ ८९ ॥

आरावे रुदिते त्रातर्याक्रन्दो दारुणे रणे ॥

स्यात्प्रसादोऽनुरागेऽपि सूदः स्याद्यञ्जनेऽपि च ॥ ९० ॥

गोष्ठाध्यक्षेऽपि गोविन्दो हर्षेऽप्यामोदवन्मदः ॥

प्राधान्ये राजलिङ्गे च वृषाङ्गे ककुदोऽस्त्रियाम् ॥ ९१ ॥

यनः प्रयत्नः । सानु पर्वताग्रम् । मानं परिमाणभेदः ॥ ८७ ॥ “शास्त्रद्रविणयोर्ग्रन्थः संस्थाधारे स्थितो मृतो” इत्यन्यत्र प्रक्षिप्तः पाठः । इति धान्ताः ॥ अथ दान्तानाह ॥ अभिप्राय आशयः । वशोऽधीनः । “छन्दो वशेऽभिप्राये च दृष्ट्यापाणमात्रके । निष्पेपणार्थपट्टेऽपि” इति हेमः । जीमूतो मेघः । वत्सरो वर्षम् । “अन्दः संवत्सरे मेघे गिरिमेदे च मुस्तके” इति विश्वः । निन्दा गर्हा । आज्ञा । शासनं तत्रापवादः । अववाद इत्यपि पाठः । पुत्रो घातिश्च दायादौ ॥ ८८ ॥ रश्मिः किरणः । तुर्याश्चतुर्थभागः । “पादो मूलास्तुर्याशाङ्घ्रिषु प्रत्यन्तपर्वते” इति हेमः । तमो नुदतीति तमोनुत् । जनवादे लोकापवादे अपिशब्दादिर्णितवादे निर्वादः । “निर्वादः स्यात्परीवादपरिनिश्चितवादयोः” इति विश्वः । जम्वाले कर्दमे । शप्पे घालवृणे ॥ ८९ ॥ आरावे आर्तध्वनौ । त्रातरि रक्षके दारुणे रणे भीषणे युद्धे च आक्रन्दः । अनुरागेऽनुग्रहे । प्रसन्नतायां काव्यगुणे च प्रसादः । “प्रसादोऽनुग्रहे काव्यगुणस्यास्थ्यप्रसत्तिषु” इति मेदिनी । प्यञ्जने तेमने मूषकारे च सूदः ॥ ९० ॥ गोष्ठं गोस्थानं तस्याध्यक्षे गोपालादौ घृहस्पती कृष्णेऽपि गोविन्दः । दकारान्त आमोदशब्दो यथा हर्षे वर्तते अपिशब्दादतिनिर्हारिगन्धे च तथा मदोऽपि हर्षे । अपिशब्दाद्भ्रवगजदानरेतःमु चेत्यर्थः । प्रधानमेव प्राधान्यम् । राजलिङ्गे छत्रादौ वृषाङ्गे वृषावयवे ककुदः ॥ ९१ ॥

१ इदमर्थं बालपत्रपुस्तकेऽपि नास्ति ॥

स्त्री संविज्ञानसंभाषाक्रियाकाराजिनामसु ॥
 धर्मे रहस्युपनिपत्स्यादृतौ वत्सरे शरत् ॥ ९२ ॥
 पदं व्यवसितित्राणस्थानलक्ष्माङ्गिवस्तुषु ॥
 गोष्पदं सेविते माने प्रतिष्ठाकृत्यमास्पदम् ॥ ९३ ॥
 त्रिष्विष्टमधुरौ स्वादू मृदू चातीक्ष्णकोमलौ ॥
 मूढाल्पापटुनिर्भाग्या मन्दाः स्युर्दो तु शारदौ ॥ ९४ ॥
 प्रत्यग्राप्रतिभो विद्वत्सुप्रगल्भो विशारदो ॥ इति दान्ताः ॥
 व्यामो वटश्च न्यग्रोधावुत्सेधः काय उन्नतिः ॥ ९५ ॥
 पर्याहारश्च मार्गश्च विवधौ वीवधौ च तौ ॥
 परिधिर्यज्ञियतरोः शाखायामुपसूर्यके ॥ ९६ ॥

संभाषा संभाषणम् । क्रियाकारः कर्मनियमः आजिर्घुद्धम् । नाम संज्ञा । एतेषु
 संकेते च स्त्रीलिङ्गं संविदिति नाम । “संवित्संभाषणे ज्ञाने संयमे नान्नि तोषणे ।
 क्रियाकारे प्रतिज्ञायां संकेताचारयोरपि” इति ह्रैमः । स्त्री इति तु संविदुपनि-
 पत्त्युद्भिः संबध्यते । रहस्येकान्ते । वेदान्तेऽप्युपनिपत् ॥ ९२ ॥ व्यवसि-
 त्तिर्व्यवसायः । “पदं स्थाने विभक्त्यन्ते शब्दे वाक्यैकवस्तुनोः । त्राणे पादे
 पादचिह्ने व्यवसायापदेशयोः” इति ह्रैमः । सेविते गोभिरव सेविते देशे माने
 खुरप्रमाणे गोष्पदम् । “गोष्पदं सेवितासेवितप्रमाणेषु” इति सूत्रेण मुडागमः सस्य
 पत्वं च निपात्यते । प्रतिष्ठा स्थानम् । कृत्यं कार्यम् । प्रतिष्ठाकृत्ये आस्पदशब्दो
 वर्तते । “आस्पदं प्रतिष्ठायाम्” इति निपातनात् मुडागमः ॥ ९३ ॥ अतः परं वर्ग-
 समाप्तेर्दान्तास्त्रिषु । इष्टो मनोहरः । उभौ स्वादू । “स्वादुर्मनोज्ञे मिष्टे च” इति विश्वः ।
 अतीक्ष्णोऽतिगमः । कोमलोऽकटिनः । उभौ मृदू । “मृदूः स्वात्कोमले स्थरे” इति
 विश्वः । मृदो मूर्धः । अल्पे यथा । मन्दोदरी । अपदुरतीक्ष्णः निर्भाग्यो हीन-
 भाग्यः । एते मन्दाः ॥ ९४ ॥ प्रत्यग्रोऽभिनवः । अप्रतिभोऽप्रगल्भः । ढाविर्भौ
 शारदौ । “प्रगल्भो भृष्टः । विशारदो बुधे भृष्टः” इति ह्रैमः । इति दान्ताः ॥
 अथ धान्तानाह ॥ प्रसारितमृजद्वयकृण्डलं व्यामः । वटो वृक्षभेदः । द्वयं न्यग्रोधा-
 ग्यम् । कायो देहः । उन्नतिरुन्नयः ॥ ९५ ॥ परित आद्रियतेऽसी पर्याहारो
 ध्यानादिः मार्गः पयाः एतौ विवधसंज्ञौ च भारेऽप्येतौ । यज्ञियतरोः पलाशादेः
 शाखायां समिधि तत्र उपसूर्यके मूर्धसमीपमण्डले परिवेपाल्ये च परिधिः ॥ ९६ ॥

बन्धकं व्यसनं चेतःपीडाधिष्ठानमाधयः ॥

स्युः समर्थननीवाकनियमाश्च समाधयः ॥ ९७ ॥

दोषोत्पादेऽनुबन्धः स्यात्प्रकृत्यादिविनश्वरे ॥

मुख्यानुयायिनि शिशौ प्रकृतस्यानुवर्तने ॥ ९८ ॥

विधुर्विष्णौ चन्द्रमसि परिच्छेदे विलेज्वधिः ॥

विधिर्विधाने देवेऽपि प्रणिधिः प्रार्थने चरे ॥ ९९ ॥

बुधवृद्धौ पण्डितेऽपि स्कन्धः समुदयेऽपि च ॥

देशे नदविशेषेऽप्यौ सिन्धुर्ना सरिति स्त्रियाम् ॥ १०० ॥

विधा विधौ प्रकारे च साधू रम्येऽपि च त्रिषु ॥

उत्तमर्णगृहे ऋणमोचनपर्यन्तं विश्वासार्थं यद्वस्तु स्थाप्यते तद्वन्धकम् ।
गाहाण इति लौकिकमापायां प्रसिद्धम् । व्यसनमापत्तिः । चेतःपीडा
मानसी व्यथा । अधिष्ठानमध्यासनं एते आधयः । समर्थनं बोधपरिहारः ।
नीवाको वचनाभावः । नियमोऽङ्गीकारः एते समाधयः ॥ ९७ ॥
दोषोत्पादनं दोषोत्पादस्तत्र प्रकृत्यादिषु प्रकृतिप्रत्ययागमादेशेषु इक्ष्वाणु-
डादिषु यद्यश्चरमित्संज्ञालोपाभ्यामदर्शनशीलमक्षरं तत्र । यो मुख्यं पित्रा-
दिकमनुयाति तस्मिन् शिशौ । प्रकृतस्य प्रकान्तस्य पदस्य निवृत्त्यभावः तत्रैतेषु
अनुबन्धः ॥ ९८ ॥ “विधुः शशाङ्के कर्षूरे हृषीकेशे च राक्षसे” इति विश्वः ।
परिच्छेदे सीम्नि । विले गते । कालेऽपि अवधिः । विधाने कर्तव्ये देवे
प्राक्तनशुभाशुमकर्मणि ब्रह्मण्यपि विधिः ॥ ९९ ॥ बुधवृद्धौ धान्तौ पण्डितेऽपि
वर्तते । अपिशब्दाद्बुधः सौम्ये । वृद्धः स्वविरे । समुदये समूहे । यथा ।
अनलस्कन्धवपुष इति । अपिशब्दात्काण्डे नृपेऽस्ते च । “स्कन्धः प्रकाण्डे
कायेऽस्ते विज्ञानादिषु पञ्चसु । नृपे समूहे व्यूहे च” इति हैमः । देशमेदेऽप्यौ
समुद्रे सिन्धुशब्दः पुंसि । “इमदाने च” । नदीसामान्ये तु स्त्रीलिङ्गे ।
“सिन्धुः समुद्रे नद्यां च नदे देशमेदानयोः” इति विश्वः ॥ १०० ॥ विधौ
विधाने । प्रकारे विधाशब्दः स्थात् । यथा द्विविधं किंविधमित्यादि । अपि-
शब्दाद्धार्युषिके सञ्जने “पारावपि” साधुः । जाया भार्या क्षुपा पुत्रस्य
पत्नी तत्र स्त्रीमात्रे च वधूः । जायाक्षुपयोः पार्यवयं वर्तते इति द्योतनाय

वधूर्जाया स्तुपा स्त्री च सुधा लेपोऽमृतं स्तुही ॥ १०१ ॥
 सन्धा प्रतिज्ञा मर्यादा श्रद्धा संप्रत्ययः स्पृहा ॥
 मधु मद्ये पुष्परसे क्षौन्द्रेऽप्यन्धं तमस्यपि ॥ १०२ ॥
 अतस्त्रिषु समुन्नद्धौ पण्डितम्मन्यगर्वितौ ॥
 ब्रह्मबन्धुरधिक्षेपे निर्देशेऽथावलम्बितः ॥ १०३ ॥
 अविदूरोऽप्यवष्टब्धः प्रसिद्धौ ख्यातभूपितौ ॥ इति धान्ताः ॥
 सूर्यवह्नी चित्रभानू भानू रश्मिदिवाकरो ॥ १०४ ॥
 भूतात्मानो घातृदेहो मूर्खनीचो पृथग्जनो ॥
 ग्रावाणो शैलपापाणो पत्रिणो शरपक्षिणो ॥ १०५ ॥
 तरुशैलो शिखरिणो शिखिनो वह्निवर्हिणो ॥

द्रव्यं तद्वदणम् । देवालयादि येन लिप्यते नः लेपार्णविशेषः । “गुधा
 प्रागादमाह द्रव्यं गुधा त्रियुगुधामृतम् । गुधादिभोजनं शेषं गुधा पाणी
 गुधा स्तुही” इति मन्त्राः ॥ १०१ ॥ प्रतिज्ञा स्वीकारः । तत्र यथा सत्यमन्यः ।
 मन्त्रमन्य आदरः । स्पृहा कात्ता तत्र ध्वनेति । धात्रे माधिके । दैत्यैर्धर्म-
 न्नेषु द्वेदे च पुमान् मधुः । अधिर्हीनेऽप्यन्धशब्दः । “अन्धस्तु निर्मिर्हीनं
 चतुर्हीनेऽर्भोऽप्यन्ध” इति विश्वः ॥ १०२ ॥ अतः परे धान्तरणैर्पण्णागिषु ।
 पण्डितमन्यमानं मन्यते पण्डितमन्यः । अधिक्षेपे निन्दाप्रयोगं यथा । इ प्र-
 बन्धो दूषोऽर्जति । “अप्रत्ययगुधिक्षेपे निर्देशे च द्वित्रन्मनाम्” इति विश्वः
 ॥ १०३ ॥ ब्रह्मबन्धनः आश्रितः । अविदुः गमिहितः । उभावरष्टर्था ।
 “द्वित्रि प्रतिमन्त्रे” “मन्त्रं रोचते” वा । “अभाषालम्बनानिर्दूर्ययोः” इति वने
 ब्रह्मबन्धनः मातुः । अत्रिषुप्राकृतोऽपि । सेनेऽपि मन्यः मेवाधो गुणार्णकटपी-
 र्हेतुः । काया निर्णेपे दूषो च मातृभान्द्रिगुगु घृथाः ॥ इति धान्ताः ॥
 अथ बन्धनम् ॥ शिवा मानसो रम्यो यथोक्ता ॥ १०४ ॥ पाता च
 देवत । नीचो हीनजातिः । पृथग्जन इति शत्रुशत्रुम् । “पृथग्जायं जनः
 दूषन्जनः” । अथा प्रसिद्धं अद्वेदं गिराति । “वर्षा रणे रथे चान्ते
 कर्तुर्द्विर्वाति” इति विश्वः ॥ १०५ ॥ बह्वी मधुः । “विष्णी
 नर्तनं वृष्टे कर्तुर्द्वे द्वे । बह्वर्तति बह्वर्तदं मधुं बहुवृष्टे इयः” इति ईमाः ।
 इत्येव बन्धनम् । इत्येव बन्धनम् । उभो प्रतिपत्तौ “प्रतिपत्तौ

प्रतियत्तावुभो लिप्सोपग्रहावय सादिनो ॥ १०६ ॥

द्वौ सारधिहयारोहौ वाजिनोऽश्वेषुपक्षिणः ॥

कुलेऽप्यभिजनो जन्मभूम्यामप्ययहायनाः ॥ १०७ ॥

वर्षाचिर्ब्रीहिभेदाश्च चन्द्राग्न्यर्का विरोचनाः ॥

क्लेशेऽपि वृजिनो विश्वकर्माकसुरशिल्पिनोः ॥ १०८ ॥

आत्मा यतो धृतिर्धुज्जिः स्वभावो ब्रह्म वर्ष्म च ॥

शक्रो धातुकर्मत्तेभौ वर्षुकाब्दो घनाघर्नः ॥ १०९ ॥

घनो मेघे मूर्तिगुणे त्रिषु मूर्ते निरन्तरे ॥

अभिमानोऽर्थादिदर्पे ज्ञाने प्रणयहिंसयोः ११० ॥

संस्कारलिप्सोपग्रहेषु च” इति मेदिनी ॥ १०६ ॥ सारधिरश्वारोहश्च
सादिनौ । “सादी तुरङ्गमारोहे निपादिरथिनोरपि” इति हैमः । अश्वो हयः ।
इषुः शरः पक्षी चेत वाजिनः । कुले कुलमुख्ये च जन्मभूम्यां जननस्थाने
अभिजनः । “अभिजनः कुले ख्यातो जन्मभूम्यां कुलध्वजे” इति विश्वः ॥ १०७ ॥
वर्षोऽब्दः । अर्चा रश्मिः ब्रीहिभेदयते हायनाः । जहात्युदकमिति हायनो
ब्रीहिः । जहाति भावानिति हायनो वर्षम् । जिहीते प्राप्नोतीति वा । “ह्य
ब्रीहिकालयोः” इत्यनेन ण्युद् अनादेशः । ग्राहदपुत्रेऽपि विरोचनः । कल्मषेऽपि
ह्रीवं वृजिनम् । “वृजिनः क्लेशे वृजिनं भुमेऽपे रक्तचर्मणि” इति हैमः । अर्के
सुरशिल्पिनि च विश्वकर्मा ॥ १०८ ॥ अतर्तीत्यात्मा । “अत सातत्यगमने” ।
मनिन् प्रत्ययः । वर्ष्म देहः । “आत्मा कलेवरे यत्ने स्वभावे परमात्मनि ।
चित्ते धृता च मुक्ता च परम्यार्यवर्तनेऽपि च” इति धरणिः । शक्र इन्द्रः । धातुक-
र्मासां मत्तेमथेति कर्मधारयः । तथा वर्षुकश्चाभावन्दधेति । घनाघन इति
चतुरधरे नाम । शक्रधातुकर्मत्तेभवर्षुकाब्दा घनाघना इति कचित्पाठः ॥ १०९ ॥
मूर्तिगुणे कठिन्ये मेघे च घनः पुंलिङ्गम् । मूर्ते कठिने निरन्तरे सान्द्रे च त्रिषु ।
“घनं स्वात्कांसतालादिवाद्यमध्यमनृत्ययोः । ना मुस्ताब्धयोपदार्येषु विस्तारे
लोहमुदरे । त्रिषु सान्द्रे दृढे च” इति मेदिनी । अर्थपशुकुलगुणादिभिर्यो दर्प-
स्तस्मिन् ज्ञाने प्रणये हिमायां चाभिमानः ॥ ११० ॥ प्रभा नृपे च पत्न्या वा

इनः सूर्यं प्रभो राजा मृगाङ्के क्षत्रिये नृपे ॥
 वाणिन्यो नर्तकीदूत्यो स्रवन्त्यामपि बाहिनी ॥ १११ ॥
 द्वादिन्यो वज्रतडितो वन्दायामपि कामिनी ॥
 त्वग्देहयोरपि तनुः सूनाधोजिह्विकाऽपि च ॥ ११२ ॥
 ऋतुविस्तारयोरस्त्री वितानं त्रिषु तुच्छके ॥
 मन्देऽथ केतनं कृत्ये केतावुपनिमन्त्रणे ॥ ११३ ॥
 वेदस्तत्त्वं तपो ब्रह्म ब्रह्मा विप्रः प्रजापतिः ॥
 उत्साहने च हिंसायां सूचने चापि गन्धनम् ॥ ११४ ॥
 आतञ्जनं प्रतीवापजवनाप्यायनार्थकम् ॥
 व्यञ्जनं लाञ्छनं श्मश्रुनिष्ठानावयवेष्वपि ॥ ११५ ॥
 स्यात्कौलीनं लोकवादे युद्धे पश्चाद्विपक्षिणाम् ॥

मृगाङ्गादौ राजशब्दः । “राजा प्रभो च नृपता क्षत्रिये रजनीपता । यक्षे
 शके च पुंसि स्यात्” इति मेदिनी । मृगाङ्कशब्दः । नर्तकीदूत्या वाणिन्या ।
 “वाणिनी नर्तकीमत्ताविदग्धावनितासु च” इति मेदिनी । स्रवन्त्यां नद्यां सेना-
 यामपि ॥ १११ ॥ वज्रं कुलिशम् । तडित्विद्युत् । वन्दावृक्षे विजातीयप्ररोहे ।
 योषिन्मात्रे विलासिन्यामपि कामिनीशब्दो वर्तते । “तनुः काये त्वचि स्त्री
 स्यान्निष्यल्पे विरले कृशे” इति मेदिनी । अधोजिह्विका गलकण्ठिका सा मूना ।
 अपिशब्दात्पुष्पां वधस्थानेऽपि ॥ ११२ ॥ ऋतुर्यज्ञः । तुच्छके शून्ये मन्दे च
 वितानं त्रिषु । मन्दे यथा । वितानभूतहृदयः । केता ध्वजे उपनिमन्त्रणे निवा-
 सेऽपि केतनम् ॥ ११३ ॥ तत्त्वं चैतन्यम् । तपो ब्रह्मा यथा ब्रह्मचारीति ।
 वेदादिश्रये ब्रह्मशब्दः स्त्रीषु । विप्रवेधसोः पुंसि । “ऋत्विग्योगमिदोश्च ।
 सूचने आशयप्रकाशनेऽपि” ॥ ११४ ॥ प्रतीवापः क्षीरादौ तक्रादेर्निक्षेपः ।
 जवनं घेगः । आप्यायनं प्रीणनम् । एतदर्थकमातञ्जनम् । लाञ्छनं चिह्नम् ।
 निष्ठानं तेमनम् । अवयवोऽवयवभेदः । स्त्रीपुंसयोरिति यावत् । एतेषु व्यञ्जनं
 नाम ॥ ११५ ॥ लोकवादे लोकापवादे पश्चादीनां युद्धे च “कुली-
 नत्वे च” कौलीनम् । निःसरणे ब्रह्मादेर्निर्गमे उपवने प्रयोजने च

स्यादुद्यानं निःसरणे वनभेदे प्रयोजने ॥ ११६ ॥

अवकाशे स्थितौ स्थानं क्रीडादावपि देवनम् ॥

उत्थानं पौरुषे तन्ने सन्निविष्टोद्गमेऽपि च ॥ ११७ ॥

व्युत्थानं प्रतिरोधे च विरोधाचरणेऽपि च ॥

मारणे मृतसंस्कारे गतौ द्रव्यैर्ज्यदापने ॥ ११८ ॥

निर्वर्तनोपकरणानुव्रज्यासु च साधनम् ॥

निर्यातनं वैरशुद्धौ दाने न्यासार्पणेऽपि च ॥ ११९ ॥

व्यसनं विपदि भ्रंशे दोषे कामजकोपजे ॥

पक्ष्माक्षिलोमि किञ्जल्के तन्त्वाद्यंशेऽप्यणीयसि ॥ १२० ॥

तिथिभेदे क्षणे पर्व वत्स नेत्रच्छदेऽध्वनि ॥

उद्यानं नाम ॥ ११६ ॥ “स्थानं नित्यापकाशयोः । सादृश्यं सन्निवेशे च” इति हंसः । क्रीडायां व्यवहारे जिगीषायां देवनम् । “अधेषु देवनः प्रोक्तः” इति विश्वः । पौरुषे उद्योगे । तन्ने हृदुम्यकृत्ये स्वात्सिद्धान्ते रौप्यपोषमे । सन्निविष्टोद्गमे ऊर्ध्वोभबने । “उत्थानमुद्यमे तन्ने पौरुषे पुन्यकरणे । प्राङ्गणोद्गमहर्षेषु मलरोगेऽपि न द्रव्योः” इति मेदिनी ॥ ११७ ॥ प्रतिरोधे विरस्कारे । “स्वातन्त्र्यकृत्येऽपि व्युत्थानम्” । मारणाद्यष्टके गन्धे मङ्गे च साधनमिति नाम । तत्र मारणे यथा पारदसाधनम् । मृतसंस्कारेऽर्घ्यदादे । गतौ गमने । द्रव्ये धने । अर्थस्य धनादेर्दापने ॥ ११८ ॥ निर्वर्तनं अर्थनिष्पादनम् । उपकरणं परिकरः । उपाय इति केषिन् । अनुव्रज्या अनुगमनम् । दाने त्यागे । न्यासार्पणे निक्षिप्तद्रव्यस्यार्पणे निर्यातनम् ॥ ११९ ॥ भ्रंशे अपाये पतने वा । दोष इत्यस्य प्रत्येकं संबन्धः । कामजदोषस्तु मृगयाद्यन्तर्गम्यपानेषु प्रयत्नः । कोपजदोषस्तु यावत्पारुष्यादिः । “व्यसनं त्वष्ट्रमे सत्तौ वानरौ-मृगयादिषु । दैवानिष्टफले पापे विपत्तौ निष्कलोद्यमे” इति मेदिनी । अक्षिलोमि पक्षुलोमि किञ्जल्के केशरे । अणीयसि तन्त्वाद्यंशे अल्पगरे मृशाद्यंशे । परमेति नान्तम् ॥ १२० ॥ तिथिभेदेऽर्घ्यदादा क्षणे उन्मदे पर्वे । “पर्वं प्रस्तावोत्सवयोर्ग्रन्थां विषुवदादिषु । दर्शप्रतिपन्मन्थौ च तिथिग्रन्थविशेषयोः” इति हंसः । नेत्रविषादकर्मभृते अध्वनि मार्गे दन्ते ॥ अक्षरं

तलिनं विरले स्तोके वाच्यलिङ्गं तथोत्तरे ॥ १२६ ॥

समानाः सत्समैके स्युः पिशुनो खलसूचको ॥

हीनन्यूनावूनगह्यो वेगिशूरो तरस्विनो ॥ १२७ ॥

अभिपन्नोऽपराद्धोऽभिग्रस्तव्यापद्रतावपि ॥ इति नान्ताः ॥

कलापो भूषणे वहे तूणीरे संहतावपि ॥ १२८ ॥

परिच्छदे परीवापः पर्युषो सलिलस्थितो ॥

गोधुग्गोष्ठपती गोपो हरविष्णू वृषाकपी ॥ १२९ ॥

वाप्पमूष्माश्रु कशिपु त्वन्नमाच्छादनं दयम् ॥

तलिने वाच्यलिङ्गं तथा उत्तरेऽपि नान्तसमाप्तिपर्यन्तं वाच्यलिङ्गाः ॥ १२६ ॥
 सन् पण्डितः समः सदृशः एकर्थेते समानाः स्युः । एकस्मिन्नर्थे यथा । समा-
 नोदरा बन्धू एकोदरावित्यर्थः । खलो दुर्जनः । सूचकः कर्णेजपः उभौ पिशुनौ ।
 “पिशुनं कुङ्कुमेऽपि च । कपिवक्त्रे च काके ना सूचकभूरयोस्त्रिषु” इति
 मेदिनी । उन्नोऽल्पः गह्यो निन्द्यः द्रोहिर्ता हीनन्यूनशब्दवाच्या । वेगी वेग-
 युक्तः । शूरो बली ॥ १२७ ॥ अपराद्धोऽपराधवान् । अभिग्रस्तः शत्रुणा-
 क्रान्तः । व्यापद्रतः प्राप्तविपत्कः । एते अभिपन्नवाच्याः । प्रक्षिप्तश्लोकद्वयं
 लिख्यते । “लल्यं भूम्यादिदानार्थं यातनाऽऽज्ञा च शासनम् । निदानमवसाने
 च सार्थं वार्द्धयिके धनी । कथापटोऽपि कौपीनं न ना रोदेऽपि घेदना । धुस्तं
 घलेऽथ भार्यापि जातिदोषेऽपि लाञ्छनम् ॥” इति नान्ताः ॥ भूषणे अलङ्कार-
 मात्रे । वहे मयूरपिच्छे । तूणीरे श्पुधौ । संहता समुदाये । काञ्च्यां च “कला-
 पशब्दः” ॥ १२८ ॥ परिच्छदः पटमण्डपाद्युपकरणम् । पर्युषिः सर्वतो वप-
 नम् । “इवप् धीजसन्ताने” घातुः । सलिलस्थितो जलाधारे परीवापः । गां
 दोग्धीति गोधुग्गोपालः गोष्ठाध्यक्षश्च गोपो । “गोपो ग्रामोपगोष्ठाधिकृत-
 योर्वह्नेवे नृपे” इति विश्वः । वृषाकपिसंज्ञां हरो विष्णुश्च “अग्निश्च”
 ॥ १२९ ॥ उष्मोष्णम् । अश्रु नेत्रोदकं च वाप्पसंज्ञम् । अथवोष्माश्रु इत्येकं
 वाप्पसंज्ञमिति वदन्ति । अन्नं भोजनम् । आच्छादनं वस्त्रम् । एतत् द्वयं कशि-
 पुसंज्ञम् । वक्ष्यमाणमस्त्रियामिति कशिपां तत्त्वं चान्वीयते । अष्टोऽष्टालिका ।
 दाराः स्त्री । अत्र यथा गुह्यतत्त्वः । स्तम्भे वृणादिगुच्छे । अपिशब्दाद्विस्तार-

धर्माः पुण्ययमन्यायस्वभावाचारसोमपाः ॥ १३८ ॥

उपायपूर्व आरम्भ उपधा चाप्युपक्रमः ॥

वणिकपथः पुरं वेदो निगमो नागरो वणिक ॥ १३९ ॥

नेगमो द्वौ बले रामो नीलचारुसिते त्रिषु ॥

शब्दादिपूर्वां वृन्देऽपि ग्रामः क्रान्तो च विक्रमः ॥ १४० ॥

स्तोमः स्तोत्रेऽप्यरे वृन्दे जिह्वस्तु कुटिलेऽलसे ॥

उप्येऽपि धर्मश्रेष्ठालङ्कारे भ्रान्तो च विभ्रमः ॥ १४१ ॥

गुप्ता रुहस्तम्बमेनाश्च जामिः स्वमृकुलस्त्रियोः ॥

अथः । स्वभावे यथा पुण्यधर्मा । आचारे धर्मशास्त्रोक्ते । गोमं विपणि म
 मोचनः ॥ १३८ ॥ उपार्थं ज्ञान्या य आरम्भः य उपायपूर्वः । अमात्यमी-
 नारिर्धनस्य उपधा । निमित्तगामां शोपक्रमः । “उपक्रमः स्यादुपधा विनि-
 म्यान्वयविधयः” इति विश्वः । वणिकपथो वाणिज्यम् । पुरं नगरम् । वेद
 ब्राह्मणः । पुरं निगमाः । “निगमो वाणिजे पुर्या कटे वेदे वणिक्पथे” इति
 केदरी । नगरो मोो नागरः वणिकः श्वेतो “द्वौ” नेगमो । “नेगमः
 नगद्वयस्य वणिक्पथोऽर्थोऽपि य” इति मेदिनी ॥ १३९ ॥ बले बलदेवे पुंगि ।
 नीलोऽपि विविक्ता रामनन्दः । नीलोऽपि तः । शब्दः मनोज्ञः । “रामः
 पुरादेवे नारायणदम्बे इत्याद्यर्थे । रामदे वागिते श्वेते मनोज्ञेऽपि य
 रामदे” इति बोधायनम् । शब्दादिपूर्वां ग्रामनन्दो वृन्दे वर्तते । यथा
 शब्दवचनः । वणिक्पथोऽप्यर्थे “मो य” ग्रामः । क्रान्तिर्विक्रमो यगक्रमे
 य विवचनः ॥ १४० ॥ कुटिलश्च स्तोमस्यादिपथममृकुलमभि । अतिशब्दा-
 न्येऽप्यर्थे वर्तते । वेदादिशब्दे द्वयः । शोभायां य विभ्रमः” ॥ १४१ ॥
 रुह मेखरेदः क्रीडन्त्यः । रुहः वृक्षादिगुह्यो वेद इति व्यासः । मेख्याश्वमे
 य वृन्दनन्दः । “गुह्यः मेखाश्वमिन्दोः । मेख्याश्वमभिन्दोः रुहः” इति
 केदरी । श्वेतो वणिक् । वृद्धो वृद्धः श्वेतोऽपि वृद्धः । “वृद्धो
 वृद्धे वृद्धे वृद्धः श्वेतोऽपि वृद्धः” इति शब्दार्थः । “यामिः वृद्धोऽपि वृद्धोः
 श्वेतो” इति बोधायनम् । वृन्दनन्दोऽपि । विविक्तेः । यामिर्विनिम्या श्वेतोः
 वृद्धः । वृन्दे श्वेते “वृन्द” शब्दे द्विने धर्मवृद्धिः । “यामिः

क्षितिक्षान्त्योः क्षमा युक्ते क्षमं शक्ते हिते त्रिषु ॥ १४२ ॥

त्रिषु श्यामो हरितकृष्णो श्यामा स्याच्छारिवा निशा ॥

ललामं पुच्छपुण्ड्राश्वभूषाप्राधान्यकेतुषु ॥ १४३ ॥

सूक्ष्ममध्यालमप्याद्ये प्रधाने प्रथमस्त्रिषु ॥

वामो वल्युप्रतीपो द्रावधमो न्यूनकुत्सितो ॥ १४४ ॥

जीर्णं च परिभुक्तं च यातयाममिदं दयम् ॥ इति मान्ताः ॥

तुरङ्गरुडो ताक्ष्यो निलयापचयो क्षयो ॥

श्वश्रुयो देवरश्यालो भ्रातृव्यो भ्रातृजदिपो ॥ १४५ ॥

योग्ये शक्ते हिते क्षममित्याह ॥ १४२ ॥ हरितपालाशः । कृष्णः बालः । उर्मो श्यामो । शारिवा शतावरी निशा च श्यामा । “श्यामो वटे प्रपा-
गल पारिदे वृद्धदारके । पिके च कृष्णहरितोः पुंनि रसाणदति त्रिषु ।
मरीचे गिन्धुलवणे मीवं स्त्री शारिर्वापधा । अप्रगृताहनायां च प्रियश्रावपि
चोप्यते । यमुनायां प्रियामायां कृष्णशिशुनिर्वापधा । नीलिजायाम्” इति
मेदिनी । पुण्ड्रमधादीनां ललाटपिशम् । अधो घोटकः । “भूषा गार्मी-
प्यादस्यस्य” । प्रधानमेव प्राधान्यम् । केतुर्ध्वजः पद्गु ललामम् । “लला-
मेत्यपि । “प्रधानध्वजश्चैष पुण्ड्रबालपिलहमगु ॥ भूषावाजिप्रभावेषु ललामं
शाललाम च” इति वृद्धः ॥ १४३ ॥ अध्यात्मं आत्मन्यधिष्ठितं विद्देहम् ।
अपिशन्दारवैलवे । “गृहमे स्थानवैलवेऽध्यात्मे पुंस्यो त्रिषु चान्यके” इति
मेदिनी । आद्ये आर्शे प्रधाने मुख्ये प्रथमः । शिष्यिति यावन्मान्तमपिचारः ।
प्रतीपो विपरीतः । वन्गुर्यया । वामलोचनाः शिष्यः । “बालः बाले मध्ये
पयोधरे । उमानाथे मरीहले चारो वामा तु योपिति” इति हेमः । न्यूनश्च
कुर्मितथापमौ ॥ १४४ ॥ जीर्णं प्राप्तपरिणामम् । परिभुक्तं हस्तोष्णम् ।
द्वयं यातयामसंज्ञम् । यातः यामः उपभोगवालो दस्य । तदुक्तं हेमः । “यातया-
मोऽन्यवजीर्णे परिभुक्तोऽग्नितेऽपि च” इति ॥ इति मान्ताः ॥ अयं सान्त्वनाह ।
अश्वमरुहो तार्यमेजो । “तार्यम्बु स्तन्दने बाहे गरटे गरटाश्वे ॥ अश्वमरु-
हवरो स्यात्” इति हेमः । निलयो गृहम् । अल्पसो प्रागः । उर्मो दस्य ।
“क्षयो मेहे बल्लान्तेऽपचये रजि” इति हेमः । रश्यालो श्यालोऽश्यालः । श्वश्रु-
स्यापत्यं श्वश्रुः । भ्रातृव्यः तदुद्भवः भ्रातृव्यः ॥ १४५ ॥ अश्वमरुहो धन-

पर्जन्यो रसदब्देन्द्रो स्यादर्यः स्वामिवैश्ययोः ॥

तिष्यः पुष्ये कलियुगे पर्यायोऽवसरे क्रमे ॥ १४६ ॥

प्रत्ययोऽधीनशपथज्ञानविश्वासहेतुषु ॥

रन्ध्रे शब्देऽध्यानुशयो दीर्घद्वेषानुतापयोः ॥ १४७ ॥

स्थूलोच्चयस्त्वसाकल्ये नागानां मध्यमे गते ॥

समयाः शपथाचारकालसिद्धान्तसंविदः ॥ १४८ ॥

व्यसनान्यशुभं देवं विपदित्यनयास्त्रयः ॥

अत्ययोऽतिक्रमे कृच्छ्रे दोषे दण्डेऽप्यथापदि ॥ १४९ ॥

दम्बुदः । इन्द्रः शक्रः । उमौ पर्जन्यौ । “मेघशब्देऽपि पर्जन्यः” प्रसुवैश्ययो-
रर्थः । पुष्ये तुर्पपुगे च तिष्यः । अवसरे प्रस्तावे क्रमे च पर्यायः ।
“पर्यायानु प्रकारे साभिर्माणेऽवसरे क्रमे” इति विश्वः ॥ १४६ ॥ प्रत्य-
यने प्रत्ययः । प्रतीयते अनेन वा प्रत्येतीति वा प्रत्ययः । “इष्टगती” “प्ररू”
अपरा पथादिभ्यान् गाधुः । अधीनादिषु सप्तसु प्रत्ययशब्दरूपाणां अधीने
यथा । शत्रुप्रत्ययाः प्रजाः । शपथः शपनम् । शाने यथा । प्रत्ययप्रत्ययः ।
विशामे यथा । न शत्रोः प्रत्ययं गच्छेत् । हेतौ यथा । गार्हस्थ्यं मार्पा-
वत्ययम् । रन्ध्रे छिद्रे । शब्दे यथा । निर्वर्णनीत्ययं सन् प्रत्ययः । “प्रत्ययः
सत्वे रन्ध्रे विश्रामाचारहेतुः । प्रथित्ये च महादावधीनज्ञानयोरपि” इति
विथः । चिद्वेने पथाभागे आनुशयः । “अनुशब्दे च” ॥ १४७ ॥ अमाकल्पे-
ऽकल्पे । नागानां इमिनां यमं दीर्घं नापि मन्दं गमनं तथेत्यर्थः । स्थूलो-
चरो वृद्धोऽनेति च । “गजानां मध्यमगतेऽयमाकल्यकण्ठयोः” इति मे-
दिनी । शपथादयः समयाः । तत्र शपथं यथा । कृतगमयोऽपि चोरो दण्डः ।
संविदुः संवत्सा । “समयः शपथं मापागमयोः कालमोदिदोः । गिद्वान्तापा-
मिद्वान्तिवन्तमण्यु च । श्रियाक्रो च निर्देशे” इति हेमः ॥ १४८ ॥
प्रत्ययानि प्रत्ययानि । अनुममिति देवविज्ञेयम् । विश्वविशितप्रत्ययं अ-
वसरे । अनुमदिते यथा । निष्प्रोऽमृद्वनयेन मः । अतिक्रमं उताहृतं ।
“अतिक्रमं नाप्ये कालयः” । आपदादिप्रत्यये मयगयः ॥ १४९ ॥
अत्ययः दण्डकालः । अतिदण्डान्तरादिति दृश्यः । गेनायाः दण्डकाले

युद्धायत्योः संपरायः पूज्यस्तु श्वशुरेऽपि च ॥

पश्चादवस्थायिवलं समवायश्च संनयो ॥ १५० ॥

संधाते मन्निवेशे च संस्त्यायः प्रणयास्त्वमी ॥

विस्मभयाञ्ज्राप्रेमाणो विरोधेऽपि समुच्छ्रयः ॥ १५१ ॥

विषयो यस्य यो ज्ञातस्तत्र शब्दादिकेऽपि ॥

निर्यासेऽपि कपायोऽस्त्री सभायां च प्रतिश्रयः ॥ १५२ ॥

प्रायो भृम्यन्तगमने मन्युर्देन्ये क्रतोः कुपि ॥

रहस्योपस्थयोगुह्यं सत्यं शपथतथ्ययोः ॥ १५३ ॥

वीर्यं बले प्रभावे च द्रव्यं भव्ये गुणाश्रये ॥

धिष्ण्यं स्थाने गृहे भेज्जो भाग्यं कर्म शुभाशुभम् ॥ १५४ ॥

कशेरुहेमोगाङ्गेयं विशल्या दन्तिकाऽपि च ॥

निष्ठति यन्मन्यं तत्पश्चादवस्थायिवलम् । समवायः समूहः । उभौ मनसो ॥ १५० ॥ मन्निवेशे स्थानविशेषे “विमृतां च मेस्त्यायः” । अर्मा विस्मभयादयस्यः प्रणयाः । विस्मभो विश्रामः । “प्रमत्त प्रणयः” । “देवोऽन्तोः समुच्छ्रयः” इति रभगः ॥ १५१ ॥ यस्य मात्स्यादेवो जलादिर्ज्ञो नित्यमे-
वितन्मस्य तत्र विषयः । शब्दादिकाः शब्दरूपेश्वरपरेणमन्योश्च विषयाः ।
देवगोप्यं विषयः । निर्यासः बाधरतः । अपिशब्दादिलेपनादौ । “बन्धो
रभेदे स्याद्वरागे विलेपने” इति विश्वः । आधये “अभ्युपगमे” च इति-
धयः ॥ १५२ ॥ भृमि बाहुल्ये । यथा प्रायेण आह्वना भोग्याः । बाहुल्ये-
नेत्यर्थः । अन्तो नाशो गम्यतेनेन । तत्रानशने यथा । भावोपवेशः कृतः ।
“प्रायमानशने मृत्तो तुल्यबाहुल्ययोगि” इति विश्वः । ज्ञो यत्ते कोपे च
मन्युः । “ज्ञो च” । रहस्यं गोप्यम् । तथ्यमुक्तम् । “कृतपुण्यं च मन्यु”
॥ १५३ ॥ बलं सामर्थ्यम् । प्रभावभेज्जोविशेषः । तत्र वीर्यम् । “वीर्यं
मेज्जःप्रभावयोः । शुभे दन्तो च” इति हंसः । भव्यं सत्त्वे गुणाभवे इति-
व्यादी इति च इत्यम् । “द्रव्यं भव्यं धने रसादौ जलद्रुमविकारादौ ।
विलेपे भेषजे रीत्याम्” इति हंसः । भे नश्वरे । अर्मा ददा । इत्याहमिति
शुभमशुभं वा जन्मान्तर्गतं दम्भं ज्ञानादमित्युच्यते । एवमेऽपि ॥ १५४ ॥
कशेरु मयनाह्वय एवातम् दन्तिका निबुद्धाः । अपिशब्दादिलेपिता शुभ-
पदपि विशल्या । “विशल्या च” । भीष्मर्माः । “इत्याहमिति ज्ञेयन्ता

वृषाकपायी धीर्गौर्योरभिरुया नामशोभयोः ॥ १५५ ॥
 आरम्भो निष्कृतिः शिक्षा पूजनं संप्रधारणम् ॥
 उपायः कर्म चेष्टा च चिकित्सा च नव क्रियाः ॥ १५६ ॥
 छाया सूर्यप्रिया कान्तिः प्रतिविम्बमनातपः ॥
 कक्ष्या प्रकोष्ठे हर्म्यादेः काङ्क्षा मध्येभवन्धने ॥ १५७ ॥
 कृत्या क्रियादेवतयोस्त्रिषु भेद्ये धनादिभिः ॥
 जन्यं स्याज्जनवादेऽपि जघन्योऽन्त्येऽधमेऽपि च ॥ १५८ ॥

प्रत्नार्युमयोः भियाम्” इति हेमः । नामाभिधानम् । शोभा कान्तिः ता-
 मिच्छेति । “अभिरुया त्वभिधाने स्याज्जोभायां च यशस्येति” इति मेदिनी ॥ १५५ ॥ आरम्भादयो नव शब्दाः क्रियाशब्दवाच्यास्तथा आरम्भे यथा ।
 गतोः क्रिया मध्यमूला नृपाणाम् । निष्कृतौ प्रायश्चित्ते यथा । “ब्रह्मात्मा
 किनां पुंनो क्रिया प्राणान्तिका स्मृता” । शिक्षायां यथा । “क्रिया हि बन्धा
 दिता प्रसीदति” । पूजने यथा । देवक्रियापरस्तपस्वी । संप्रधारणं विज्ञाः ।
 नव यथा । क्रियां विना को हि जानाति कृत्यम् । उपाये यथा । सम सात-
 दिताः क्रियाः । कर्मणि यथा । निष्क्रियस्य कुतः सुखम् । चेष्टायां यथा ।
 गृहः किं निष्क्रियो यतः । चिकित्सायां यथा । “पूर्व ज्वरे ममुन्पथे क्रिया पूर्ण-
 मनुष्या” ॥ १५६ ॥ सूर्यप्रियादित्युक्ते छायाशब्दः । सूर्यप्रिया शनैश्चमत्ता ।
 कान्तिः यथा । रिज्जायः । प्रतिरिम्बे यथा । संचाय आदर्शः । आगत्यो-
 यथा । नटज्जायो मध्याह्नः । “छाया पक्षी प्रतिमायामकेषोऽपि नटात्” ।
 उच्छोने बालने कान्ता शोभायां न तमस्येति” इति मेदिनी । हर्म्यादेः ता-
 नृपादेः प्रकोष्ठेऽन्तर्गृहे । यथा । गम कक्ष्या अतिक्रम्येति । काङ्क्षी मेमता ।
 मध्यंभवन्धने वस्त्राणाम् । मध्ये भागे यदिमयन्धने मध्यंत्यर्थः । “कक्ष्या द्वा-
 वस्त्रेण व्याप्यारुह्योयोगकाश्चिद् । पृथगिकेभनात्पोष” इति हेमः ॥ १५७ ॥
 क्रिया कर्तृ । कृत्या देवतानामप्येवतविशेषः । पल्लव्यं मागवते । “तस्य व-
 निर्वेने कर्म कृत्या काशतयोपमाम्” इति । क्रियायां यथा । कां कां कृत्य-
 कर्तृ । वस्त्राणां व्याप्यारुह्योयोगकाश्चिद् । पृथगिकेभनात्पोष कृत्यमप्ये-
 वस्त्राणां । वस्त्राणां विनिर्दिष्टां । अविशब्दापुढादी । “जन्यं इति क-
 र्त्तुं कृत्यं च नृपकृत्यं” इति मेदिनी । जन्यः धमे न वयन्यः । प्रीत्य-
 विज्ञा । “वयन्यं इति कर्त्तुं कृत्यं च नृपकृत्यं” इति मेदिनी ॥ १५८ ॥ यथा

गर्ह्याहीनो च वक्तव्यो कल्यो सज्जनिरामयो ॥

आत्मवाननपेतोऽर्थादर्थ्यो पुण्यं तु चार्थपि ॥ १५९ ॥

रूप्यं प्रशस्तरूपेऽपि वदान्यो बल्युवागपि ॥

नाय्येऽपि मध्यं सौम्यं तु सुन्दरे सोमदैवते ॥ १६० ॥

इति यान्ताः ॥

निवहावसरो वारो संस्तरौ प्रस्तराऽध्वरो ॥

गुरु गीष्पतिपित्राद्यौ द्वापरो युगसंशयो ॥ १६१ ॥

प्रकारो भेदसादृश्ये आकाराविद्धिताकृती ॥

राद्वचनाहंषि वक्तव्यशब्दः । “वक्तव्यं कुत्सितेऽहीने वचनाहं च वाच्यवत्” इति मेदिनी । अहीनस्याने अर्धीन इति कुत्रचित्पाठो दृश्यते । सज्जः सोपकरणः । निरामयो नीरोगः । उभौ कल्यौ । कलामु साधुः कल्यः । उपस्यपि कल्यम् । “कल्यं प्रभाते द्वायं स्वात्कल्यो वाङ्मयुतिवर्जिते । सज्जनीरोगदक्षेषु कल्याणवचनेऽपि च । उपायवचनेऽपि स्यात्” इति मेदिनी । आत्मवान् धीमान् । अर्थाद्योऽनपेतः अपगतो न भवति स चार्थः “अर्थः संप्राप्ये न्याय्य-विन्नयोः” इति हेमः । चारु सुन्दरं अपिशब्दात्सुकृतधर्मयोः “पावने च” पुण्यम् । “पुण्यं त्रिषु मनोज्ञे स्थान्दीपं सुकृतधर्मयोः” इति विश्वः ॥ १५९ ॥ प्रशस्तं रूपं यस्य तस्मिन् । “रूपादाहवप्रशंसयोर्पप्” इति मूत्रेण साधुः । अपिशब्दात् । “रूप्यं स्यादाहवस्पर्णरजते रजतेऽपि च । रम्ये प्रशस्तरूपे तु वाच्यवत्” इति विश्वः । अपिशब्दादाहवपि वदान्यः । न्याय्ये उचितेऽपिशब्दादवलग्रे च । “न्याय्यावलग्नयोर्मध्यमन्तरे चाधमे त्रिषु” इति गमः । सोमदैवते यथा । सोमधन्त्रो दैवतमस्य सौम्यं हविः । “सौम्यो हे ना त्रिष्वनुप्रे मनोज्ञे सोमदैवते” इति मेदिनी ॥ १६० ॥ “नृद्विष्वक्तेः कर्तुः कुल्या कुलवधूः सरित् । फलकल्याणयोर्मध्यं योग्यं शान्तिरेति हि ॥ १ ॥” क्रियाचारातिक्रमेऽपि जलाधारेऽपि चाश्रयः ॥ दैवतधर्मयोः सौम्यं ना कषायः सुरभावपि ॥ २ ॥ चन्द्रोदये विवानेऽपि न्याय्यसौम्येऽपि सुते ॥ इदं सार्धं श्लोकद्वयं कुत्रचित्पुस्तके मूलेऽपि दृश्यते । उक्तं चान्ताः ॥ उक्तं रान्तानाह । निवहो वृन्दः । अवसगः प्रस्तारः इमे दारौ । चारुः सुमतेति दृश्यते वारोऽवसरवृन्दयोरिति । प्रस्तारो इन्द्रोऽर्धेऽनपेतः स । उक्तं चान्ताः ॥ संस्तरौ । आपिशब्दादेदद्यामाद्यन्वयः सुते । “उक्तं चान्ताः ॥ उक्तं चान्ताः ॥”

किंशारू सस्यशूकेषू मरू धन्वधराधरो ॥ १६२ ॥
 अद्रयो द्रुमशैलार्काः स्त्रीस्तनाब्दो पयोधरो ॥
 ध्वान्तारिदानवा वृत्रा बलिहस्तांशवः कराः ॥ १६३ ॥
 प्रदरा भङ्गनारीरुक्वाणा अस्त्राः कचा अपि ॥
 अजातशृङ्गो गौः कालेऽप्यश्मश्रुर्ना च त्वरो ॥ १६४ ॥
 स्वर्णेऽपि राः परिकरः पर्यङ्कपरिवारयोः ॥
 मुक्ताशुद्धौ च तारः स्याच्छारो वायौ स तु त्रिषु ॥ १६५ ॥
 कर्बुरेऽथ प्रतिज्ञाजिसंविदापत्सु संगरः ॥

पलाण्डुभेदा गृध्रनादयः । सादृश्यं यथा । मर्कटप्रकारं करोति । इदं
 चेष्टितम् । “किंशारूनां सस्यशूके विशिखे कङ्कपक्षिणि” इति मेदिनी । सस्य-
 स्थाने धान्य इति कुत्रचित् पाठः ॥ धन्वा निर्जलदेशः । धराधरः पर्वतः
 सोऽपि मरुस्थलीसंबन्धान्मरुः ॥ १६२ ॥ द्रुमशैलार्केषु अद्रिशब्दो वर्तते ।
 स्त्रियाः स्तनः कुचः अब्दो मेघः । उभौ पयोधरौ “पयोधरः कोशकारे
 नालिकेरे स्तनेऽपि च ॥ कशेरुमेघयोः पुंसि” इति मेदिनी । अरिः शत्रुः ।
 दानवो दनुजभेदः । “वृत्रो मेघे रिपां ध्वान्ते दानवे वासवे गिरौ” इति
 हेमः । राज्ञा शासमागो बलिः । अंशु रश्मिः ॥ १६३ ॥ नारीरूक् स्त्रीणां
 रोगभेदः । “प्रदरो रोगभेदे स्वादिदारशरभङ्गयोः” इति । कचाः केशाः ।
 अपिशब्दात्कोणेऽप्यसः । न जाते शूरे यस्य स एवंभूतो गौः । काले श्मश्रु-
 त्यानसमयेऽपि यो ना पुरुषोऽश्मश्रुः श्मश्रुरहितस्त्रायुमायपि त्वरो । “काल
 इत्युभाम्यां संबध्यते । त्वरोऽश्मश्रुपुरुषे ग्रीवाशृङ्गारकेऽपि च । पुरुषे ध्वज-
 नत्सक्तेः स्वात्कषायरसेऽपि च” इति मेदिनी ॥ १६४ ॥ अपिशब्दाद्विचित्रमात्रे
 रा इत्येकादशम् । “भवेत्परिकरो याते पर्यङ्कपरिवारयोः । “प्रगाढमात्रिका-
 बन्धे विवेकारम्भयोरपि” इति विश्वः । “यन्मारम्भा परिकरौ” इति त्रिकाण्डशेषः ।
 तारो मुक्तादिसंशुद्धौ वरणे शुद्धमौक्तिके । “तारं च रजतेऽप्युषस्वरेऽप्यन्य-
 वदीरितम्” इति विश्वः । स तु शारशब्दः । कर्बुरः शयलवर्णः । शारः स्याच्छ-
 ब्दे वाच्यलिङ्गः पुंसि समीरणे ॥ १६५ ॥ आजिर्पुद्गम् । संनिवृत्तिया-
 कागः । प्रतिज्ञायां यथा । मत्स्यमगरः । “संगरो युधि चापदि । क्रियाकारे
 विषे चार्त्राकारे हीनं समीरुते” इति मेदिनी । गुप्तवादे रहसिकर्मव्यापधा-

वेदभेदे गुप्तवादे मन्त्रो मित्रो रवावपि ॥ १६६ ॥

मखेषु यूपखण्डेऽपि स्वरगुह्येऽप्यवस्करः ॥

आहम्बरस्तूर्यरवे गजेन्द्राणां च गर्जिते ॥ १६७ ॥

अभिहारोऽभियोगे च चौयं सन्नहनेऽपि च ॥

स्याज्जङ्गमे परीवारः खड्गकोशे परिच्छदे ॥ १६८ ॥

विष्टरो विटपी दर्भमुष्टिः पीठाद्यमासनम् ॥

द्वारि द्वाःस्ये प्रतीहारः प्रतीहार्यप्यनन्तरे ॥ १६९ ॥

विपुले नकुले विष्णौ वभुर्ना पिङ्गले त्रिषु ॥

सारो चले स्थिरांशे च न्याये क्लीवं वरे त्रिषु ॥ १७० ॥

रणं मन्त्रः । “मन्त्रो देवादिमाधने । वेदांशं गुप्तवादे च” इति ईमः । अपिशब्दा-
त्सख्यौ मित्रं हीवम् । मित्रं गुह्यदि न द्वयोरित्युक्तत्वात् ॥ १६६ ॥ “यूपे
तक्ष्यमाणे प्रथमपतितं शकलं यूपखण्डम्” । अपिशब्दादहम्मांशो च मन्त्रः ।
स्वरवज्रध्वनौ धाणे यूपखण्डेऽपि च स्वरः । गुह्ये उपस्ये । अपिशब्दाद्दधे-
ऽप्यवस्करः । तूर्यरवो वायध्वनिः । “आहम्बरः गमारम्भे गजगर्जितनृदयोः”
इति कोशान्तरम् ॥ १६७ ॥ अभियोगोऽभिग्रहणम् । चौरस्य कर्म चौयम् । मन्त्र-
हने कवचादिग्रहणम् । एतेष्वभिहारः । जङ्गमे जङ्गमविशेषे परिजन इति
यावत् । खड्गकोशे अतिपिधायकं चर्मदो परिच्छदे उपकरणे ररीदारः
॥ १६८ ॥ विटपी वृद्धः । दर्भमुष्टिपरिमाणं तु । पथाश्रिता मदेष्टुणा मदेष्टु-
तु विष्टर इत्यादि । पीठमाद्यं यस्य तदामनं च विष्टरः । आहम्बरवाट् सख्य-
जिनादि । अथ पीठं काष्ठादिमपमामनम् । द्वाःस्ये द्वारपाले द्वारपाल-
अनन्तगोक्ते प्रतीहारे प्रतीहारीत्यपि शब्दः । स तु पुंल्लिङ्गस्यैव
“उपमर्गस्य पत्रि” इति दीर्घः । गौगदिन्यात् हीव । अपिशब्द-
च योपिति” इति मेदिनी । अपमिषन्त इति न अति-
योगात् ॥ १६९ ॥ विपुल इति नकुलदिनेष्व-
च वभुः वुमि । पिङ्गले त्रिषु । “त्रिषु
नकुले विष्णौ” इति ईमः । स्थिरांशे
स्थिरसामानः । न्याये न्याय-
स्थितिर्न्याय-
स्थितिर्न्याय-

इरा भूवाक्सुराण्यु स्यात्तन्त्री निद्राममीलयोः ॥ १७५ ॥

धार्त्री स्यादुपमाताऽपि क्षितिरप्यामलक्ष्यपि ॥

क्षुद्रा व्यङ्गा नटी वेश्या सरघा कण्टकारिका ॥ १७६ ॥

त्रिषु क्रूरेऽधमेऽल्पेऽपि क्षुद्रं मात्रा परिच्छदे ॥

अल्पे च परिमाणे सा मात्रं कात्स्न्येऽवधारणे ॥ १७७ ॥

आलेख्याश्चर्ययोश्चित्रं कलत्रं श्रोणिभार्ययोः ॥

योग्यभाजनयोः पात्रं पत्रं वाहनपक्षयोः ॥ १७८ ॥

निदेशग्रन्थयोः शास्त्रं शस्त्रमायुषलोहयोः ॥

विश्वः । भ्वादिषु चतुर्षु इराशब्दः । सुरा मयम् । आपो जलम् । श्रमादिना सचेद्रियापदत्वं प्रमीला । “तन्त्रेति टावन्तोऽपि” ॥ १७५ ॥ उपमात्रादिषु धार्त्र्याशब्दः । उपमाता धीरप्रदा । क्षितिः पृथ्वी । आमलकी वृक्षमेदः । अपिना जनन्यपि धार्त्री । व्यङ्गादिषु क्षुद्रा । व्यङ्गा हीनाङ्गी । नटी नर्त-
नर्मीला । सरघा मधुमक्षिका । कण्टकारिका बृहती । “क्षुद्रा व्याघ्रीनटी-
व्याङ्गाबृहतीसरघासु च । चाङ्गरिकामां हिनायां मक्षिकामात्रवेद्ययोः” इति
हैमः ॥ १७६ ॥ क्रूरादित्रये क्षुद्रं त्रिषु । “क्षुद्रो दरिद्रे कृपणे निकृष्टेऽल्प-
नृशंसयोः” इति हैमः । परिच्छदादित्रये मात्रा त्रियाम् । कात्स्न्यादिद्वये
लीबम् । परिच्छदे यथा । महामात्रः । अल्पे यथा । शकमात्रा । परिमाणे
यथा । किं हस्तिमात्रोऽद्भुतः । कात्स्न्ये यथा । जीवमात्रं न हिंसात् ।
अवधारणं तु । पयोमात्रं भुद्रे । घने कर्णभूपायां वर्णावयवे च मात्रा ।
“मात्रं त्ववधृतां स्त्राथं कात्स्न्ये मात्रा परिच्छदे । अक्षराऽवयवे द्रव्ये मानेऽल्पे
कर्णभूषणे । काले पृचे च” इति हैमः ॥ १७७ ॥ आलेख्यं मिथ्याद्रौ नाना-
वर्णलेखनम् । “चित्रं रो तिलकेऽद्भुते । आलेख्ये कर्षुरे” इति हैमः ।
श्रोणिः कटिः । “दुर्गस्थाने नृपादीनां कलत्रं श्रोणिभार्ययोः” इति रमसः ।
योग्ये यथा । दानपात्रं श्रोत्रियः “पात्रं तु भाजनं योग्ये पात्रं तीरद्वयां-
सरे । पात्रं सुवादौ पर्णे च राजनश्चिणि चेम्पते” इति विश्वः । पर्णे च पत्रम् ।
“पत्रं तु वाहने पर्णे पक्षे च शरपक्षिणोः” इति विश्वः ॥ १७८ ॥ निदेश-
आज्ञा । ग्रन्थो व्याकरणादिः । सत्र शास्त्रम् । जटा वृक्षमूलम् । अङ्गुष्ठं इन्द्र-
मेदः । नेत्रं वस्त्रविशेषः स्यादिति मञ्जरी । “नेत्रं मयिगुणे इन्द्र-
मेदः” इति मञ्जरी ।

स्याज्जटांशुकयोर्नत्रं क्षेत्रं पत्नीशरीरयोः ॥ १७९ ॥

मुखाग्रे कौडहलयोः पौत्रं गोत्रं तु नाम्नि च ॥

सत्रमाच्छादने यज्ञे सदादाने वनेऽपि च ॥ १८० ॥

अजिरं विषये कायेऽप्यम्वरं व्योम्नि वाससि ॥

चक्रं राष्ट्रेऽप्यक्षरं तु मोक्षेऽपि क्षीरमप्सु च ॥ १८१ ॥

स्वर्णेऽपि भूरिचन्द्रो द्वौ द्वारमात्रेऽपि गोपुरम् ॥

गुहादम्भो गह्वरे द्वे रहोऽन्तिकमुपह्वरे ॥ १८२ ॥

दुमसा च । रथं चक्षुषि नद्यां तु नेत्री नेतरि वाच्यवत्" इति मेदिनी ।
पत्न्या देहे च क्षेत्रम् । "क्षेत्रं शरीरे कंदारे सिद्धस्थानकलत्रयोः" इति मेदि-
नीरिभक्त्यासी । "इदं शरीरं कौन्तेय क्षेत्रमित्यभिधीयते" इति श्रीमद्भगवद्गी-
तायाम् ॥ १७९ ॥ कौडः मूकः । तस्य हलस्य च मुखाग्रे पौत्रम् । "पौत्रं
वने मुखाग्रे च मूकस्य हलस्य च" इति विश्वः । चक्राराद्वैद्यं शैले कुलेऽपि
च । "गोत्रं कुलाग्न्ययोः । ममावनीये योषे च काननक्षेत्रमर्मगु" इति
मेदिनी । आच्छादने यज्ञम् । सदादानं नित्यत्वात् । "अपिश्रद्धादने
कंदरे च सदादानम्" ॥ १८० ॥ विषये रूपादी अपिना चन्द्रे अत्रिम् ।
"अत्रिं दक्षे काये विषये प्राज्ञेऽनिले" इति हेमः । व्योम्न्याकाशे ।
वाससि वने । "अम्बो वागमि व्योम्नि कार्पासे च गुग्गुधके" इति विश्वः ।
अपिश्रद्धादनेऽप्यप्योषकम् । "चक्रं ग्रहणे गणे । कुलालाद्युपकरणे
गते मन्त्रगदाश्रयोः । अलासेन दम्भे" इति हेमः । अपिश्रद्धादनेऽप्यप्यो-
षकम् । "अर्धं स्यादपवर्गे परमप्रवर्णयोः । गगने धर्मगतमोर्गम्बो
मृदुकाग्रे" इति हेमः । "डासिमां पुरुषां लोके धग्धाधग् एव च । धाः
सर्वाणि भूतानि कृत्वाऽध्या उच्यते" इति भगवद्गीतायामथर्वाच्यः कथित
कृत्यः कृत्यं प्रतीयते । चक्रागदम्भे धीम् ॥ १८१ ॥ अत्रिश्चन्द्रमन्त्रगद-
कंदः द्वौ सन्तौ सन्तौ नव वने । तस्य सन्तौ भूरि रूपभेदात् त्रीणम् । अत्रि-
श्चन्द्रः । "भूरिमां वागुदेव च हरे च परमेश्वरि । नवृणकं सुपते च प्राग्ये
स्वदाग्न्यद्विष्टम्" इति मेदिनी । कृतागदी च चन्द्रः । "चन्द्रः कृतागद्विष्टगु-
वाद्यस्येति शब्दः" इति मेदिनी । न केवले वृद्धौ किं तु द्वावमात्रेऽपि गोपुरम् ।
"मेदुं इति वृद्धौ केवलेऽप्युच्यते" इति मेदिनी । गह्वरस्य गुहादम्बनिर्-

पुरोऽधिकमुपर्यग्राण्यगारे नगरे पुरम् ॥

मन्दिरं चाथ राष्ट्रोऽस्त्री विषये स्यादुपद्रवे ॥ १८३ ॥

दरोऽस्त्रियां भये श्वभ्रे वज्रोऽस्त्री हीरके पवौ ॥

तत्र प्रधाने सिद्धान्ते सूत्रवाये परिच्छदे ॥ १८४ ॥

औशीरश्चामरे दण्डेऽप्यौशीरं शयनासने ॥

पुष्करं करिहस्ताग्रे वाद्यभाण्डमुखे जले ॥

व्योम्नि खड्गफले पद्मे तीर्थोपधिविशेषयोः ॥ १८५ ॥

अन्तरमवकाशावधिपरिधानान्तर्धिभेदतादर्थ्यं ॥

अगहनेष्वपि" इति विश्वः । रहो विजनम् । अन्तिकं समीपम् । द्वे उपहरसंज्ञे ॥ १८२ ॥ पुर इत्यादीनि ग्रीणि अग्रशब्दवाच्यानि । तत्र पुरः पुरस्ताद् । यथा । अग्रगामी । अधिकं यथा । साग्रं शतम् । उपरि यथा । वृक्षाग्रम् । "अग्रं पुरस्तादुपरि परिमाणे पलस्य च । आलम्बने ममूहे च प्रान्ते च स्यान्न-
पुंसकम् । अधिकं च प्रधाने च प्रथमे चाभिधेयवत्" इति मेदिनी । पुरं मन्दिरं चेति द्वयमगारे गृहे नगरे च वर्तते । "गृहोपरिगृहं पुरम्" इति धरणिः । "पुरं शरीरे नगरे गृहपाटलिपुत्रयोः" इति हंसः । "मन्दिरं नगरे स्त्रीयम्" इति मेदिनी । विषये जनपदे उपद्रवे मरणादौ च राष्ट्रः । "स च पुंसपुंसकः" ॥ १८३ ॥ श्वभ्रे गर्ते । हीरके मणिभेदे । पवौ भिदुरे । प्रधाने यथा । स्वतन्त्रः । सिद्धान्ते यथा । तान्त्रिकः । सूत्रवायपरिच्छदयोश्च तन्त्रशब्दः । "तत्रं कुटुम्बकृत्यं स्वात्सिद्धान्ते चापघोषमे । प्रधाने तन्त्रवाये च शास्त्रभेदे परिच्छदे ॥ धुति-
शास्त्रान्तरे हेतावुमयार्थप्रयोजने । इतिकर्तव्यतायां च" इति मेदिनी ॥ १८४ ॥ चामर इति दण्डविशेषणम् । चमरस्वार्यं चामरमग्नं । शयनासनयोः समुदित-
योगौशीरमङ्गेति स्वामी । सुभूतिस्तु पृथगेव व्याख्यन् । गजगुण्डाग्रादिष्वप्यु-
पुष्करम् । वाद्यभाण्डं वादनीयपात्रं तन्मुखे । खड्गफले खड्गमध्ये । पद्मे नलिने । तीर्थविशेषे कुट्टाख्योपधिविशेषे च । "पुष्करं द्वीपतीर्थाहिरागराजोपधान्तरे ॥
तृपासोऽसिफले काण्डे गुण्डाग्रे खे जलेऽम्बुजे" इति हंसः ॥ १८५ ॥ अवका-
शादिषु त्रयोदशानु अन्तरशब्दः । अवकाशे यथा । अन्तरे हिमम् । अवर्षो

और्वानलेऽपि पातालं चैलं वस्त्रेऽधमे त्रिषु ॥ २०१ ॥
 कुकूलं शङ्कुभिः कीर्णं श्वभ्रे ना तु तुषानले ॥
 निर्णीते केवलमिति त्रिलिङ्गं त्वेककृत्स्नयोः ॥ २०२ ॥
 पर्याप्तिक्षेमपुण्येषु कुशलं शिक्षिते त्रिषु ॥
 प्रवालमङ्कुरेऽप्यस्त्री त्रिषु स्थूलं जडेऽपि च ॥ २०३ ॥
 करालो दन्तुरे तुङ्गे चारौ दक्षे च पेशलः ॥
 मूर्खेऽर्भकेऽपि बालः स्याल्लोलश्चलसतृष्णयोः ॥ २०४ ॥
 इति लान्ताः ॥ दवदावौ वनारण्यवह्नी जन्महरो भवौ ॥
 मघ्नी सहायः सचिवौ पतिशाखिनरा धवाः ॥ २०५ ॥
 अवयः शैलमेपाका आज्ञाह्वानाध्वरा हवाः ॥

इति मृदः । और्वानले वाडवाप्तौ । “विचरे पातालम्” । “पातालं नागलोके
 मादितरे वाडवानले” । यत्र चैलं ह्रीर्ध्वे अधमे त्रिषु । स्त्रीत्वे तु चैली । “चेतमि-
 स्सति पाटः” ॥ २०१ ॥ शङ्कुभिः कीर्णं कीलैर्व्याप्ते श्वभ्रे गते कुकूलम् ।
 तुषाणं कुशलः । निर्णीते निश्चिते यथा । केवलं मूर्खः । एकस्मिन्पथा ।
 केवलस्य प्रव्रति । कुन्तरे यथा । केवला मिथयः । स्त्रीनिष्ठे केवली ।
 “केवलः कुदने पुमान्” इति मैदिनी ॥ २०२ ॥ पर्याप्तिः सामर्थ्यम् । शिक्षिते
 कुशलं त्रिषु । यथा कुशला कुलवधुः । “प्रवालोज्ज्वली किमलये वीणादण्डे च
 विद्यते” इति मैदिनी । स्थूलं पीपरोऽपि त्रिषु । “स्थूलं कृटेऽथ निष्प्रभे पीपरे
 वान्यदिहके” इति मैदिनी ॥ २०३ ॥ दन्तुरे उभयदन्तपुङ्गे । यथा दंष्ट्राकृमलः ।
 तुङ्गे उभये । “करालो दन्तुरे तुङ्गे मीपणे चामिधेयवत् । न गर्जगर्जने ना ह्रीर्ध्वं
 कृष्णदंष्टरे” इति मैदिनी । चारौ दक्षयोः पेशलः । “पालोऽमेऽधोमधुष्टयोः ।
 शिवा इति मृदः” इति हेमः । सतृष्णः माकाहः ॥ २०४ ॥ इति लान्ताः ॥ अथ
 वान्तानां वनं वाननम् । अग्न्यवशिः वनाग्निः । नय वान्तो दवदारो । “मरः धमे
 च मृगो मन्वावा प्राजिज्जन्तौ” इति मैदिनी । मघ्नी प्रधानम् । महायः महा
 वृत्तयेऽर्थे मघिज्जन्तः । सचिवौ । शास्त्री वृषभेदः । नरो मनुष्यः पति पतिः । “पति
 पुते नर वतौ । इत्येदं” इति हेमः ॥ २०५ ॥ “अशिनोऽपि स्त्री मेने शीते मृगिह-
 वरते” इति मैदिनी । अज्ञाह्वानयो हवर्जनाः । आह्वानं इति । अवयः वनः ।

भावः सत्तास्वभावाभिप्रायचेष्टालजन्मसु ॥ २०६ ॥

स्यादुत्पादे फले पुष्पे प्रसवो गर्भमोचने ॥

अविश्वासेऽपह्नवेऽपि निहृतावपि निह्वः ॥ २०७ ॥

उत्सेकामर्षयोरिच्छाप्रसरे मह उत्सवः ॥

अनुभावः प्रभावे च सतां च मतिनिश्चये ॥ २०८ ॥

स्याजन्महेतुः प्रभवः स्यान् चाद्योपलब्धये ॥

शूद्रायां विप्रतनये शस्त्रे पारशवो मर्तः ॥ २०९ ॥

ध्रुवो भभेदे क्लीबं तु निश्चिते शाश्वते त्रिषु ॥

त्वो ज्ञातावालानि त्वं त्रिप्वालीये त्वोऽग्नियां घने ॥ २१० ॥

सुचादिषु भावः । सचायां स्या । षट्भावः षट्भावः । आत्मनि स्या ।
समावं भावनेषोणी । “त्रिपालीलापदायेषु विभूतिषुषञ्जुषु । रत्नादां च
भावः । केचिन् सुचाभ्याने स्वत्वमिति षट्त्वन्ति” ॥ २०६ ॥ उत्पादे
उत्तर्वा । गर्भमोचने प्रसवो प्रभवः । “अपत्ये च प्रभवः” । अपत्ये अ-
त्पादे । निहृतां शालं ॥ २०७ ॥ उत्सेक उद्गतिः । अनर्षः कोपः । इच्छायाः
प्रसरे वेगः । महः धन आनन्दावसर इति यावद् । एतेषु उत्सवः । मर्ता
मर्तृगान्तर निश्चये स्या । महानुभावा इति । “भावमूचने चातुमावः” ॥ २०८ ॥
आद्योपलब्धये प्रथमज्ञानाय बन्धनम् । यत्र जन्महेतुमत्र प्रभवः । जन्म-
हेतुः पित्रादिः । स्यान् स्या । गृहाप्रभवो हिमवान् । गृहाप्रान्तः प्रथमज्ञानं
हिमवानित्यर्थः । जन्ममूलमपि प्रभवः । स्या बालीकिः काम्यप्रभवः ।
“प्रभवो जन्ममूले स्थाजन्महेतौ पगवने । ज्ञानस्त पादिमन्तानि” इति मेदिनी ।
शूद्रायां विप्राज्ञाते तनये शस्त्रे परशपाल्ये पारशवः । पारशवः इत्यनित्यसि
पाठान्तरम् ॥ २०९ ॥ भभेदे नक्षत्रविशेषे ध्रुवः धुनि । निश्चिते अवस्थाने
ध्रुवं शीघ्रम् । स्या ध्रुवं मूर्तः । शाश्वते नित्ये ध्रुवमिषु । स्या “शाश्वत हि
ध्रुवो मृत्युध्रुवं जन्म मृत्युश्च” इति । “ध्रुवः दृष्टो हि विष्णो बटो चोत्तान-
पादवे । बभूवोऽग्निरादोः धुनि शीघ्रं निश्चितमर्तः” इति मेदिनी । मर्तो
आत्मनि क्षेत्रे मः धुनि । आत्मीये मनोरन्ध्रिनि । “मं विनिहन् । घने
मः दुष्टदुष्टकं” ॥ २१० ॥ मर्त्या सो बभूव बन्धनम् । रन्ध्रिने

स्त्रीकटीवस्त्रवन्धेऽपि नीवी परिपणेऽपि च ॥

शिवा गौरीफेरवयोर्द्वंद्वं कलहयुग्मयोः ॥ २११ ॥

द्रव्यासुव्यवसायेषु सत्त्वमस्त्री तु जन्तुषु ॥

स्त्रीवं नपुंसकं पण्डे वाच्यलिङ्गमविक्रमे ॥ २१२ ॥

इति वान्ताः ॥ द्वौ विशौ वैश्यमनुजौ द्वौ चराभिमरौ स्पर्शौ ॥

द्वौ राशी पुञ्जमेपाद्यौ द्वौ वंशौ कुलमस्करो ॥ २१३ ॥

रहःप्रकाशौ वीकाशौ निर्वेशो भृतिभोगयोः ॥

कृतान्ते पुंसि कीनाशः क्षुद्रकर्षकयोस्त्रिषु ॥ २१४ ॥

“राजपुत्रादेर्वन्धके । अपिना” वणिजां मूलधने नीवी । “नीवी स्त्रीकटी-
वस्त्रवन्धने । मूलद्रव्ये परिपणे” इति हेमः । फेरवः सृगालः । “शिवा
हाटामलोमयोः । फेरौ शम्भ्यां पथ्याधात्र्योः” इति हेमचन्द्रः । युग्मे द्वये ।
“द्वंद्वं रहस्ये कलहे तथा मिथुनयुग्मयोः” इति विश्वः ॥ २११ ॥ द्रव्ये
वस्तुनि । असुषु प्राणेषु । व्यवसाये वीर्यातिशये । यथा सत्त्ववान् । जन्तुषु
सत्त्वमस्त्रियाम् । “सत्त्वं द्रव्ये गुणे चित्ते व्यवसायस्वभावयोः । पिशाचा-
दावात्मभावे बले प्राणेषु जन्तुषु” इति हेमचन्द्रः । “पण्डे तृतीयप्रकृतौ स्त्री-
मिति वकारान्तं नाम नपुंसकं नपुंसकलिङ्गे” । अविक्रमेऽलसे स्त्रीषु वाच्य-
लिङ्गः । पययोः सावर्ण्यादस्मात् पाठः । “अस्त्री नपुंसके स्त्रीवं वाच्य-
लिङ्गमविक्रमे” इति रुद्रः । “स्त्रीषुऽर्परूपपण्डयोः” इति हेमः । “स्त्रीवं स्यात्प-
ण्डकेन स्त्री वाच्यलिङ्गस्त्वविक्रमे” इति मेदिनी ॥ २१२ ॥ इति वान्ताः ॥ अथ
शान्तानाह ॥ मनुजो मनुष्यः । “विद् स्मृतो वैश्यमनुजप्रवेशेषु मनीषिभिः”
इति विश्वः । चरो गृधरुपः । अभिमरो युद्धं तत्र स्पर्शोऽदन्तः । आद्य-
शब्दाद्वृषमादिरपि राशिः । मस्करो वेषुः । “वंशः सहोऽन्वये वेषो वृष्ठा-
पवयवेऽपि च” इति हेमः ॥ २१३ ॥ रहो विजनः । विकाश इत्यपि ।
“विकाशो रहसि व्यक्ते” इति हेमः । भृतिर्वैतनम् । “भोग उपभोगः ।
मृष्टे च निर्वेशः” । कृतान्तो यमः । क्षुद्रः कृपणः । कर्षकः कृषीवलः ।
“कीनाशः कर्षकक्षुद्रोपांशुपातिषु वाच्यवत् । यमे ना” इति मेदिनी ॥ २१४ ॥
पदे व्याजे । “अपदेशः स्मृतो लक्ष्ये निमित्तव्याजयोरपि” इति विश्वः । कुशौ

पदे लक्ष्ये निमित्तेऽपदेशः स्यात्कुशमप्सु च ॥

दशाऽवस्थानेकविधाप्याशा तृष्णापि चायता ॥ २१५ ॥

वशा स्त्री करिणी च स्यात् दृग्ज्ञाने ज्ञातरि त्रिषु ॥

स्यात्कर्कशः साहसिकः कठोरामसृणावपि ॥ २१६ ॥

प्रकाशोऽतिप्रसिद्धेऽपि शिशावज्ञे च वालिशः ॥

कोशोऽस्त्री कुड्मले खड्गपिधानेऽर्थोऽधदिव्ययोः ॥ २१७ ॥

इति शान्ताः ॥ सुरमत्स्यावनिमिषौ पुरुषावात्ममानवौ ॥

काकमत्स्यात्त्वगौ ध्वाङ्गौ कक्षौ तु तृणवीरुधौ ॥ २१८ ॥

अभीषुः प्रग्रहे रश्मौ प्रेषः प्रेपणमर्दने ॥

राममुते दर्शे । “योक्त्रे ङीप् च” पुंसि । जले ह्रीयम् । अनेकविधवात्यादिरूपा दशा । अपिशब्दाद्वस्त्रान्तेऽपि दशाः स्त्रियां बहुत्वे । “दशा वर्ताववस्थायां वस्त्रान्ते स्युर्दशा अपि” । आयता दीर्घा या तृष्णा स्पृहा सा आशा । चकारादिगप्याशा ॥ २१५ ॥ योपाहन्तिन्योर्वशा । “वशा बन्ध्यामुतायोपास्त्रीमवीकरिणीषु च” इति मेदिनी । ज्ञाने बुद्धौ । “दृक् स्त्रियां दर्शने नेत्रे बुद्धौ च त्रिषु वीक्षके” इति मेदिनी । साहसिको चिक्करहितः । अमसृणो दुःस्पर्शः । “कर्कशः परेषु शूरे कृपणे निर्दये दृढे । इहो साहसिके कासमर्दकाम्पित्ययोरपि” इति विश्वः ॥ २१६ ॥ अपिशब्दादातपेऽपि प्रकाशः । “प्रकाशोऽतिप्रसिद्धे स्यात्प्रहासातपयोः स्फुटे” इति विश्वः । कुड्मले मुकुले । खड्गस्य पिधाने आच्छादने । अर्थोऽधे धनसमूहे । दिव्ये शपथभेदे कोशः कोपश्च । “नाशः क्षये तिरोधाने जीवितेशः प्रिये यमे । नृशंसखड्गौ निखिशावंशुः मूर्याशवः कराः ॥ १ ॥ आश्वाख्यशालित्रीप्राये पाशो बन्धनशस्त्रयोः” इति सार्धश्लोकद्वयं पुस्तकान्तरे शेषकं दृश्यते ॥ २१७ ॥ इति शान्ताः ॥ अथ शान्तानाह ॥ सुरमत्स्यायुमौ अनिमिषौ सः । आत्मा धेयश्च । “पुरुषश्चात्मनि नरे पुत्रागे च” इति हेमचन्द्रः । मत्स्यमत्ति खादति मत्स्यान् यो पकादिः स्वगः स च ध्वाङ्गः । “ध्वाङ्गस्तु काकवकयोस्तर्कुटे मिश्रुके गृहे” इति विश्वप्रकाशः । कार्पासर्वाजनिष्कासनयश्च तर्कुटम् । वीरुछता । “कक्षौ वीरुधि दोर्मूले कच्छे शुष्कतृणे वने” इति हेमः ॥ २१८ ॥ प्रग्रहेऽधादिरञ्जौ । रश्मौ किरणे । मर्दने पीडा । प्रेषः प्रेपणपीडयोरिति “प्रेषः स्यात्प्रेषणे हेतु मर्दनोन्मादयो-

१ सार्धेति चिन्त्यम्, रामाश्रम्यां श्लोकद्वयमैव दर्शनात् ॥

पक्षः सहायेऽप्युष्णीपः शिरोवेष्टकिरीटयोः ॥ २१९ ॥

शुक्ले मूपिके श्रेष्ठे सुकृते वृषभे वृषः ॥

धूतेऽक्षे शारिकलकेऽप्याकर्षोऽयाक्षमिन्द्रिये ॥ २२० ॥

ना धूताङ्गे कर्षचक्रे व्यवहारे कलिद्रुमे ॥

कर्षवार्ता करीषाग्निः कर्षूः कुल्याभिधायिनि ॥ २२१ ॥

पुम्भावे तत्क्रियायां च पौरुषं विषमप्सु च ॥

उपादानेऽप्यामिषं स्यादपराधेऽपि किल्मिषम् ॥ २२२ ॥

रवि" इति विश्वः । अपिशब्दान्मासार्थादां पक्षः । "पक्षो मासार्धके पार्श्वे ग्रहे साध्यविरोधयोः । केशादेः परतो धृन्दे बले सखिसहाययोः । चुङ्गीरन्ध्रे पतत्रे च वाजिकृञ्जरपार्श्वयोः" इति मेदिनी । वसकृतं शिरसो वेष्टनं शिरो-
वेष्टः । किरीटं मुकुटम् । "उष्णीषं लक्षणान्तरे । शिरोवेष्टे किरीटे स्यात्" इति
हंसः ॥ २१९ ॥ शुक्रं लातीति शुक्लो वृषणः । मूपिके उन्दुरे सुकृते धर्मे ।
"वृषो गव्यामुधर्मयोः । पुंराशिभेदयोः शृङ्गां वासके शुक्लेऽपि च । भ्रेष्ठे
सादुत्तरस्ये च" इति हंसः । धूतादित्रये आकर्षः । अक्षे पाशके । शारिकलकं
शरीणां धृतोपकरणानां फलकं पीठिका । "नाऽऽकर्षो धृत इन्द्रिये । पाशे
शारिकले चैव कोदण्डाभ्यासवस्तुनि । आकर्षणेऽपि पुंसि स्यात्" इति मेदिनी ।
इन्द्रियेऽर्थं तीक्ष्णम् । "अर्थं सौवर्चले तुल्ये हूपीके" इति हंसः । "अक्षो ज्ञातार्थ-
शक्यव्यवहारेषु पाशके । रुद्राक्षेन्द्राद्ययोः सर्पे विमीतकतरावपि । चक्रे कर्षे
पुमान्" इति मेदिनी । धूताङ्गादां पुंसि ॥ २२० ॥ धूताङ्गे पाशके । कर्षे
मानभेदे । चक्रे रथावपरे । कलिद्रुमे विमीतके । वार्ता जीविका । करीषाग्निः
शुष्कगोमयानलः । "करीषाग्निः पुमान्कर्षूः कुल्यायामपि च श्रियाम् ।" कुल्या
नदीभेदः ॥ २२१ ॥ पुम्भावे पुरुषस्य भावे तत्क्रियायां पुरुषस्य कर्मणि पौरु-
षम् । "पौरुषं पुरुषस्य स्याज्जावे कर्मणि तेजसि । ऊर्ध्वविस्तृतदोः पाणिनृमाने
न्वभिषेयवत्" इति मेदिनी । चकाराद्भरलेऽपि विषम् । उपादाने उत्कोचेऽ-
प्यामिषम् । "आमिषं पुनश्चुम्बकम् । भोग्यवस्तुनि गंभोगेऽप्युत्कोचे पललेऽपि
च" इति मेदिनी । पापेऽपि किल्मिषं "रोगेऽपि च" ॥ २२२ ॥ धूर्ता मेघवर्षणं ।
लोहं धने लोहपानुर्जम्बुदीपमग्नानि भारतादिगण्डे । वरगोऽयं वर्षावृष्टः ।

स्याद्दृष्टौ लोकधात्वंशे वत्सरे वर्षमस्त्रियाम् ॥

प्रेक्षा नृत्येक्षणं प्रज्ञा भिक्षा सेवार्थना भृतिः ॥ २२३ ॥

त्विद् शोभापि त्रिषु परे न्यक्षं कात्स्न्यनिकृष्टयोः ॥

प्रत्यक्षेऽधिकृतेऽन्यक्षो रूक्षस्त्वप्रेम्ण्यचिकणे ॥ २२४ ॥

इति पान्ताः ॥ रविश्चेतच्छदो हंसो सूर्यवह्नी विभावसू ॥

वत्सो तर्णकवर्षो द्यौ सारङ्गाश्च दिवोकसः ॥ २२५ ॥

शृङ्गारादौ विपे वीर्ये गुणे रागे द्रवे रसः ॥

पुंस्युत्तंसावतंसौ द्यौ कर्णधरे च शेखरे ॥ २२६ ॥

स्यात् । नृत्येक्षणं प्रज्ञा चेति द्वयं प्रेक्षांशम् । “प्रेक्षा धीरीक्षणं नृत्तमिति
हैमादीक्षणं नृत्यं च” इति वृथगपि । अर्थना यात्रा । भृतिर्वैतनम् । “मिष्टि-
तवस्तुनि च भिक्षा” ॥ २२३ ॥ अपिशब्दात्कान्तौ । “याधि कर्षो ग्विद् रक्षी”
इति रमयः । परे पश्यमाणासयः शब्दादिषु वाच्यलिङ्गा इत्यर्थः । काग्न्ये
माकल्पे । निकृष्टेऽधमे । परशुगमोऽपि न्यक्षः । “न्यक्षः परशुगमे स्यात् न्यक्षः
कात्स्न्यनिकृष्टयोः” इति कोशान्तरात् । “निपतानि अक्षानि हरीकाणि यस्मिन्
न्यक्षः” । प्रत्यक्षे माधात्ममिते अधिकृते नियुक्तेऽप्यक्षः । “अधिकृतान्य-
क्षाप्यस्याप्यक्षः” । अप्रेम्णि रतेहामावे । अचिकणे अमरणे ॥ २२४ ॥ इति
पान्ताः ॥ अथ पान्तानाह ॥ श्वेतच्छदो बिहगभेदः । “हंसः स्वान्मानमौ-
कगि । निर्लोभनृषविष्ण्वर्केषमात्मन्यमन्तरे । योगिभेदे मन्त्रभेदे शरीरमर-
दन्तरे” इति मेदिनी । तर्णको गोपयः । “ययः पुत्रादिवर्षयोः । तर्णके
नोरगि ह्रीवम्” इति मेदिनी । सारङ्गाधातकाः । देवा अपि दिवोकसः ।
“दिवोकश्च दिवोकाश्च पुंसि देवे च पान्तके” इति द्विरूपकोशः ॥ २२५ ॥
शृङ्गारादौ शृङ्गारार्थावकाणादौ नवविधे । विपे रागे । वीर्ये तेजसि । गुणे
स्याद्वत्सरादौ । रागे द्रवे रसादयः स्यात् । यथा रागे । रसिको वृद्धः । “रसो
गन्धर्गमे जले । शृङ्गारादौ विपे वीर्ये तित्कारादौ द्रवरागयोः । देहाधुप्रभेदे च
पादद्वयादयोः पुमान्” इति मेदिनी । उत्तमधावतंसमिति मान्तरूपवर्णपूर्
वर्णाभग्नविशेषे शोभते शिरोधूपण च वर्तते ॥ २२६ ॥ देवभेदे यथा । अहो
वमरः धनराजयोश्चु श्रीवम् । “वमुनी देवभेदादिमादौवववराजम् । श्रीव

देवभेदेऽनले रश्मौ वसू रत्ने धने वसु ॥

विष्णो च वेधाः स्त्री त्वाशीर्हिताशंसाहिदंष्ट्रयोः ॥ २२७ ॥

लालसे प्रार्थनोत्सुक्ये हिंसा चौर्यादिकर्म च ॥

प्रसूरश्चापि भूद्यावौ रोदस्यो रोदसी च ते ॥ २२८ ॥

ज्वालाभासौ न पुंस्यर्चिज्योतिर्भद्योतदृष्टिषु ॥

पापापराधयोरागः खगवाल्यादिनोर्वयः ॥ २२९ ॥

तेजःपुरीषयोर्वचो महस्तूत्सवतेजसोः ॥

रजो गुणे च स्त्रीपुण्ये राहौ ध्वान्ते गुणे तमः ॥ २३० ॥

शृङ्गास्ये श्यालरस्ते मधुरे त्रिषु" इति मेदिनी । चकारादिरिञ्चोऽपि
 वेधाः । "वेधा धानृजविष्णुषु" इति हेमः । हितसाशंसा हिताशंसा । अहं
 मनेह दंष्ट्रा च तपोराशीरिति सान्तं नाम वर्तते । "तत्त्रिषाम्" । "आशीर-
 रगदंष्ट्रायां त्रिषनास्याभिलापयोः" इति कौशान्तरम् ॥ २२७ ॥ प्रार्थना यात्रा
 आग्न्युत्सवमुत्तता । उमे लालसे । तृष्णातिरेके च लालसा । "लालसा-
 र्गुत्सवतृष्णातिरेकयात्रागु च द्वयोः" इति मेदिनी । चन्द्राद्वधेऽपि हिंसा ।
 आदिना श्रुतिनाशादिकर्म । अथा वदवा । जनन्यामपि प्रमूः । "प्रमूरथा-
 जनन्योथ कन्दलीरीकयोः त्रिषाम्" इति मेदिनी । रोदमी रोदसी इति सान्त-
 दिग्धनान्ते स्नानामेकपोत्तया भूमिपार्या द्वे अप्युच्यन्ते । पृथगपि प्रयोगोऽस्मि ।
 यदुक्तम् । "रोदय रोदमी यापि दिवि भूमी पृथक् पृथक् । गहप्रयोग-
 ऽन्यत्रयो रोदम्यावपि रोदमी" इति । रोदमीत्यव्ययमप्यस्मि । यदुक्तम् ।
 "घाताश्विष्यो रोदमी रोदमी रोदमीति च" इति ॥ २२८ ॥ ज्वालाया
 भासि च दीप्तौ अर्चिः । मादित्रये ज्योतिः । रं नद्यत्रम् । द्योतः प्रकाशः ।
 दृष्टिः कर्तृनिष्कामव्यमागः । "अर्चो दिवाकरे च ज्योतिः पुंगि" । आगः
 कर्तृजन्ये च । "आगः आदेनोयदये मन्त्रा" इति हेमः । आदिना पौवनदि
 वरः ॥ २२९ ॥ पूर्णं गृहम् "वर्चो नष्टगर्भे ऋषे शिष्टायामपि तेजसि ।
 इति चन्द्रश्च मनये" इति मेदिनी । उगमे तेजसि च मदः । "गुणे
 रुचयेद" । रजोऽपि पृथे आनेने च "रजोऽप्यगमयोध रजः । अदन्तो-
 ऽवचन । "रजोऽपि रजमा मार्ग शीघ्रपुण्युत्तिष्ठ" इत्यत्रयः । राहादि-
 त्वे च वरः । "कने शोके च" ॥ २३० ॥ वरं गायत्र्यादिभूमे । अग्निना

छन्दः पद्येऽभिलाषे च तपः कृच्छ्रादिकर्म च ॥

सहो बलं सहा मार्गो नभः खं श्रावणो नभाः ॥ २३१ ॥

ओकः सद्भाश्रयश्चोकाः पयः क्षीरं पयोऽम्बु च ॥

ओजो दीप्तौ बले स्रोत इन्द्रिये निम्नगारये ॥ २३२ ॥

तेजः प्रभावे दीप्तौ च बले शुकेऽप्यतस्त्रिषु ॥

विद्वान् विदंश्च वीभत्सो हिंसेऽप्यतिशये त्वमी ॥ २३३ ॥

वृद्धप्रशस्ययोज्यायान् कनीयांस्तु युवाल्पयोः ॥

वरीयांस्तूरुवरयोः साधीयान्साधुबाढयोः ॥ २३४ ॥

इति सान्ताः ॥ दलेऽपि बर्हं निर्वन्धोपरागार्कादयो ग्रहाः ॥

इच्छायाम् । “छन्दः पद्ये च वेदे च संराचाराभिलाषयोः” इति मेदिनी । कृच्छ्रं सान्तपनादिव्रतम् । आदिना चान्द्रायणादि । तपो लोकान्तरेऽपि च । “धर्मे च तपः” । बले सहः ह्रीवम् । मार्गो मार्गशीर्षः । अत्र पुंसि । “सहो बले ज्योतिषि च पुंसि हेमन्तमार्गयोः” इति कौशान्तरम् । समाकाशः । तत्र नभः ह्रीवे । श्रावणे पुंसि । “नभो म्योन्नि नभो घ्राणे विसतन्तां पतद्बहे । प्रावृषि श्रावणे” इति हेमः ॥ २३१ ॥ सद्य गृहम् । ओकः अदन्तोऽप्ययम् । “ओक उचः क” इति निपातनात् । आश्रय आश्रयमाश्रयम् । “ओकस्त्वाश्रयमाश्रे स्यात्” इति हेमः । ओजो दीप्तिप्रकाशयोः । “अवष्टम्भे बले धातुतेजसि” इति हेमः । इन्द्रियनदीवेगयोः स्रोतः ॥ २३२ ॥ प्रभावादिवचतुष्के तेजः । “तेजस्त्वित्तेतसोर्बले । नवनीते प्रभावेऽर्मा” इति हेमः । अतः परं सान्तसमाप्तिपर्यन्ता वाच्यलिङ्गाः । विद्वान् ज्ञाता । चकारादात्मज्ञोऽपि विद्वान् । “विद्वानात्मविदि प्राज्ञे पण्डिते चाभिधेयवत्” इति विश्वः । हिंसे भूरे । अपिशब्दाद्रसमेदेऽपि वीभत्सः । “वीभत्सो विकृते भूरे रमे पार्थे भृणात्मनि” इति हेमः ॥ २३३ ॥ अमी बह्यमाणा ज्यायआदयः साधीयः पर्यन्ताः सान्ता वृद्धादीनां बाढपर्यन्तानां अतिशये श्रेयाः । अतिशयेन वृद्धे प्रशस्ये स्तुत्ये च ज्यायान् । अतिशयितयोर्बुवाल्पयोः कनीयान् । उर्यहान् धरः श्रेष्ठस्योरतिशयितयोर्षरीयान् । अतिशयेन साधुः साधीयान् । अतिशयितं बाढं साधीयः । अतिशयनेऽर्थे शृङ्गीयमुन्भ्यो रमे शब्दाः साधयः ॥ २३४ ॥ इति सान्ताः । अथ हान्तानाह ॥ दले पत्रे अपिशब्दात्पिच्छेऽपि बर्हम् । “बर्हं तर्जं परीवारं कलापे” इति हेमः । निर्वन्धादयो ग्रहाः । निर्वन्ध आग्रहविशेषः उपगमश्च-

दार्यापीडे काथरसे निर्व्यूहो नागदन्तके ॥ २३५ ॥
 तुलासूत्रेऽश्वादिरश्मौ प्रग्राहः प्रग्रहोऽपि च ॥
 पत्नीपरिजनादानमूलशापाः परिग्रहाः ॥ २३६ ॥
 दारेषु च गृहाः श्रोण्यामप्यारोहो वरस्त्रियाः ॥
 व्यूहो वृन्देऽप्यहिर्वृत्रेऽप्यग्नीन्द्रर्कास्तमोऽपहाः ॥ २३७ ॥
 परिच्छदे नृपाहेंऽर्थं परिवहों ॥ इति हान्ताः ॥ २३८ ॥
 आह्नीपदर्थेऽभिच्याप्तौ सीमार्थं धातुयोगजे ॥ २३८ ॥

न्द्रार्कग्रहणम् । “ग्रहो निग्रहनिर्बन्धग्रहणेषु रणोधमे । भूर्यादां पूतनादां च संहि-
 केयोपरागयोः” इति विश्वः ॥ द्वारि द्वारे । आपीडे शेखरे । काथरसे कथित-
 व्यरसे । नागदन्तके गृहादिभित्तिस्त्रीलद्वये निर्व्यूहः ॥ २३५ ॥ हस्ते यद्-
 हीत्या तुलया द्रव्यमुन्मीयते तत्तुलामूर्ध्वं तत्र । अश्ववृषादिरश्मौ च प्रग्राहप्र-
 ग्रहौ । “प्रग्राहः स्यात्तुलामूर्ध्वे वृषादीनां च बन्धने” । “प्रग्रहः किरणे भुजं ।
 तुलामूर्ध्वेऽश्वादिरश्मौ सुवर्णे हरिपादपे । बन्धे बन्ध्याम्” इति हेमः । परिजनः
 परिवारः । आदानं स्वीकारः “परिग्रहः कलत्रे च मूलस्वीकारयोरपि ।
 शपथे परिवारे च राहुववत्तस्यमास्करे” इत्यजयः ॥ २३६ ॥ दारेषु पत्न्याम् ।
 चकारात्सन्ननि गृहाः पुंभूति । या वरस्त्री उत्तमा स्त्री तस्याः श्रोण्यां कट्या-
 मारोहः । यथा वरारोहा । अपिशब्दादवरोहे गजारोहे च । “आरोहो
 दैर्घ्ये उच्छ्राये स्त्रीकट्यां मानभिद्यपि । आरोहणे गजारोहे” इति हेमचन्द्रः ।
 अपिशब्दाग्रहः स्याद्वलविन्यासे । अहिर्वृत्रासुरे संपे “निर्माणतर्कयोश्च” ।
 बहिचन्द्रमूर्यान्तमोपहाः । “जिने च तमोपहाः” ॥ २३७ ॥ नृपाहेंऽर्थं राज-
 योग्यद्रव्ये सितच्छत्रादां । “परिवर्हस्तु राजार्हवस्तुन्यपि परिच्छद” इति । “परि-
 वर्हः परिवारः” । परेऽत उर्ध्वं वक्ष्यमाणा आज्ञादिशब्दा अव्यया उच्यन्ते ।
 अव्ययलक्षणं तु । “सदृशं त्रिषु लिङ्गेषु सर्वाणु च विभक्तिषु ॥ वचनेषु च सर्वेषु
 यमं व्येति तदव्ययम्” इति । तेषामत्र वर्गे उपन्यासस्तु पूर्ववन्नानार्थत्वात् ।
 इति हान्ताः ॥ आह्नित्यव्ययं ईपदार्थादिचतुष्के । तस्य ङकारोऽनुबन्धः ।
 ईपदर्थं यथा । आपिङ्गलः ईपतिङ्गल इत्यर्थः । अभिच्याप्तौ यथा ।
 आमलजोक्तादापावालात् । सीमार्थं यथा । आसमुद्रं राजदण्डः । धातु-
 योगजे क्रियायोगजेऽर्थे यथा । आहरति “आक्रामतीत्यादि” ॥ २३८ ॥

आ प्रगृह्यः स्मृतौ वाक्येऽप्यास्तु स्यात्कोपपीडयोः ॥

पापकुत्सेपदर्थे कु धिक् निर्मर्त्सननिन्दयोः ॥ २३९ ॥

चान्वाचयसमाहारेतरेतरसमुच्चये ॥

स्वस्त्वाशीःक्षेमपुण्यादौ प्रकर्षे लङ्घनेऽप्यति ॥ २४० ॥

स्वित्प्रश्ने च वितर्के च तु स्याद्भेदेऽवधारणे ॥

यः प्रगृह्यसंज्ञकः आ इति निपातः सः स्मृतौ सरणे वाक्ये वाक्यपूरणे च वर्तते । प्रगृह्यस्त्वचि नित्यं प्रकृत्या वर्तते । तत्र स्मृतौ यथा । आ एवं किल तत् । वाक्ये तु आ एवं मन्यसे । “आ प्रगृह्यः स्मृतौ वाक्येऽनुकम्पायां समुच्चये” इति मेदिनी । सविसर्गस्त्वा इति यो निपातः स पीडायां कोपे च वर्तते । तत्र पीडायां यथा । आः शीतम् । कोपे यथा । आः पाप किं विकल्पसे । “आः सरणेऽपाकरणे कोपसंतापयोरपि” इति कोशान्तरम् । पापाद्यर्थत्रये कुशब्दः । पापे यथा । कुर्म । कुत्सायां यथा । कापधः । ईपदर्थे यथा । कवोष्णम् । “कु पापीयसि कुत्सायामीपदर्थे निवारणे” इति हेमः । “कु कुत्सायां निवारणे” इति विश्वः । अपकारशब्दं भयोत्पादनं निर्मर्त्सनम् । दोषाल्पानमात्रं निन्दा । निर्मर्त्सने यथा । धिक् त्वां ताडना-
हमनध्ययनशीलम् । निन्दायां यथा । धिक् परस्त्रीगामिनं पुरुषम् ॥ २३९ ॥
अन्वाचयाद्यर्थचतुष्के चशब्दः । अन्यतरस्थानुपद्विकत्वेऽन्वाचयः । तत्र यथा । मिशामट गां चानय । समाहारः समूहः । तत्र यथा । संज्ञा च परि-
माणा च संज्ञापरिमाणम् । मिलितानामन्यप इतरेतरयोगः । यथा धवध
खदिरश्च धवखदिरौ । परस्परनिरपेक्षस्थानेकसंक्षलिन्नन्वयः समुच्चयः ।
तत्र यथा । ईश्वरं गुरुं च भजसेति । “च पादपूरणे पक्षान्तरे हेतौ विनिधये”
इति त्रिकाण्डशेषः । आशीराशीर्वादः । तत्र यथा । स्वस्ति ते भूयात् ।
क्षेमे निरुपद्रवं यथा । स्वस्ति गच्छ । पुण्ये यथा । स्वस्तिमान्स्वर्गमश्नुते ।
आदिना “स्वस्ति स्थान्मङ्गले पुण्येऽप्याशंसायामपि क्वचित्” इति मेदिनी ।
प्रकर्षे अति यथा । अत्युत्तमो विष्णुः । “अति प्रकर्षे लङ्घने भृशे
स्तुतावसेप्रतिधेपेऽपि” इति हेमः । अतिबलं जलधितलम् ॥ २४० ॥ प्रश्न-
वितर्कयोः स्वित् । प्रश्ने यथा । किं स्वित्पुत्रलमलि । वितर्कां नानापक्षवि-
मर्शः । स यथा । सर्वेश्वरत्वं विष्णोराहोस्तिच्छिवस्त । “स्वित्प्रश्ने च वितर्के च

द्रार्यापीडे काथरसे निर्व्यूहो नागदन्तके ॥ २३५ ॥

तुलासूत्रेऽश्वादिरश्मौ प्रग्राहः प्रग्रहोऽपि च ॥

पत्नीपरिजनादानमूलशापाः परिग्रहाः ॥ २३६ ॥

दारेषु च गृहाः श्रोण्यामप्यारोहो वरस्त्रियाः ॥

व्यूहो वृन्देऽप्यहिर्वृत्रेऽप्यग्नीन्द्रर्कास्तमोऽपहाः ॥ २३७ ॥

परिच्छदे नृपाह्येऽर्थे परिवर्हो ॥ इति हान्ताः ॥ २३८ ॥

आङ्गीपदर्थेऽभिव्याप्तौ सीमार्थे धातुयोगजे ॥ २३८ ॥

न्द्रार्कग्रहणम् । “ग्रहो निग्रहनिर्वन्धग्रहणेषु रणोद्यमे । सूर्यादौ पूतनादौ च सौ-
केयोपरागयोः” इति विश्वः ॥ द्वारि द्वारे । आपीडे शोखरे । काथरसे कपिश-
रसे । नागदन्तके गृहादिभित्तिस्वकीलद्वये निर्व्यूहः ॥ २३५ ॥ हस्ते यद्
हीत्वा तुलया द्रव्यमुन्मीयते तत्तुलामूत्रं तत्र । अश्वशृणादिरश्मौ च प्रग्राह-
ग्रहौ । “प्रग्राहः स्यात्तुलामूत्रे घृषादीनां च बन्धने” । “प्रग्रहः किरणे भुजे ।
तुलामूत्रेऽश्वादिरश्मौ सुवर्णे हरिषादये । बन्धे बन्धाम्” इति हेमः । परिवरः
परिवारः । आदानं स्वीकारः “परिग्रहः फलत्रे च मूलस्वीकारयोरेष ।
शपथे परिवारे च राहुवषट्कमास्करे” इत्यजयः ॥ २३६ ॥ दारेषु पश्याम् ।
चकारात्तपनि गृहाः पुंभूतिः । या वरस्त्री उत्तमा स्त्री तस्याः श्रोण्यां कट्या-
मागेहः । यथा परारोहः । अपिशब्दादवरोहे गजारोहे च । “आरोहो
दैर्घ्यं उच्छ्रापे श्रीकट्यां मानभिषयि । आरोहणे गजारोहे” इति हेमचन्द्रः ।
अपिशब्दामूहः स्याद्वलविन्यासे । अहिर्वृत्रागुरे संपं “निर्माणतर्कयोध” ।
वह्निवन्त्रमृषाम्नमोपहाः । “जिने च तमोपहः” ॥ २३७ ॥ नृपाह्येऽर्थे राज-
योगद्रव्ये मितच्छत्रादौ । “परिवर्हस्तु राजार्हवस्तुन्यपि परिच्छद” इति । “प-
रि-
वर्हः परिवारः” । परेऽन्येऽर्थे वक्ष्यमाणा आङादिशब्दा अव्यया उपपन्ने ।
अव्ययव्यञ्जने तु । “मर्यां त्रिषु लिङ्गेषु सार्वाण्यु च विभक्तिषु ॥ वचनेषु च मर्या-
वच्येति सदव्ययम्” इति । तेषामत्र वर्गे उपन्यासस्तु पूर्ववच्चानार्थत्वात् ।
इति हान्ताः ॥ आङ्गित्यप्यर्थे ईषदयोदिपशुक्लं । तस्य छकारोऽनुपपन्नः ।
ईषदर्थे यथा । आङ्गित्यर्थः ईषदित्यर्थः । अमिव्याप्तौ यथा ।
आङ्गीपदार्थादापानात् । सीमार्थे यथा । आङ्गीपदार्थादापानात् । यथा ।
। शिष्ययोगत्रयेऽर्थे यथा । आङ्गित्यर्थे “आङ्गीपदार्थादापानात्” ॥ २३८ ॥

आ प्रगृह्यः स्मृतौ वाक्येऽप्यास्तु स्यात्कोपपीडयोः ॥

पापकुत्सेपदर्थे कु धिक् निर्भर्त्सननिन्दयोः ॥ २३९ ॥

चान्वाचयसमाहारेतरेतरसमुच्चये ॥

स्वस्त्याशीःक्षेमपुण्यादौ प्रकर्षे लङ्घनेऽप्यति ॥ २४० ॥

स्वित्प्रश्ने च वितर्के च तु स्याद्भेदेऽवधारणे ॥

यः प्रगृह्यसंज्ञकः आ इति निपातः सः स्मृतौ सरणे वाक्ये वाक्यपूरणे च वर्तते । प्रगृह्यस्त्वचि नित्यं प्रकृत्या वर्तते । तत्र स्मृतौ यथा । आ एवं किल तद् । वाक्ये तु आ एवं मन्यसे । “आ प्रगृह्यः स्मृतौ वाक्येऽनुकम्पायां समुच्चये” इति मेदिनी । सविसर्गस्त्वा इति यो निपातः स पीडायां कोपे च वर्तते । तत्र पीडायां यथा । आः शीतम् । कोपे यथा । आः पाप किं विकृत्यमे । “आः सरणेऽपकारणे कोपसंतापयोरपि” इति कौशान्तरम् । पापाघर्षत्रये कुशब्दः । पापे यथा । कुकर्म । कुत्सायां यथा । कापधः । ईषदर्थे यथा । कवोष्णम् । “कु पापीयसि कुत्सायामीषदर्थे निवारणे” इति हंसः । “कु कुत्सायां निवारणे” इति विश्वः । अपकारशब्दं भयोत्पादनं निर्भर्त्सनम् । दोषाख्यानमात्रं निन्दा । निर्भर्त्सने यथा । धिक् त्वां ताडना-ईमनभ्यसनशीलम् । निन्दायां यथा । धिक् परस्त्रीगामिनं पुरुषम् ॥ २३९ ॥ अन्वाचयाघर्षचतुष्के चशब्दः । अन्यतरस्यानुपक्षिप्तत्वेऽन्वाचयः । तत्र यथा । मिश्रामट गां चानय । समाहारः समूहः । तत्र यथा । संज्ञा च परि-माणा च संज्ञापरिमाणम् । मिलितानामन्वय इतरेतरयोगः । यथा धवध रुदिरश्च धवखदिरौ । परस्परनिरपेक्षस्थानेकस्यैकसिद्धन्वयः समुच्चयः । तत्र यथा । ईश्वरं गुरुं च भजस्येति । “च पादपूर्णे पद्मान्तरे हेतां विनिधये” इति त्रिकाण्डशेषः । आशीराशीर्वादः । तत्र यथा । स्वस्ति ते भूगव् । क्षेमे निरुपद्रवे यथा । स्वस्ति गच्छ । पुण्ये यथा । स्वस्तिमान्स्पर्शमश्रुते । आदिना “स्वस्ति स्वान्मद्भले पुण्येऽप्याद्यंसायामपि क्वचित्” इति मेदिनी । प्रकर्षे अति यथा । अत्युत्तमो विष्णुः । “अति प्रकर्षे लङ्घने भृशे स्तुतायसंप्रतिक्षेपेऽपि” इति हंसः । अतिविलं जलधितलम् ॥ २४० ॥ प्रश्न-वितर्कयोः स्वित् । प्रश्ने यथा । किं स्वित्कुशलमस्ति । वितर्के नानापक्षवि-मर्शः । स यथा । सर्वेश्वरत्वं विष्णोराहोसिच्छिवस्य । “स्वित्प्रश्ने च वितर्के च

पथ्याश्छाया बहूनां चेद्विच्छायं संहतो सभा ॥ २६ ॥

शालार्थापि पराराजामनुप्यार्थादराजकात् ॥

दासीसभं नृपसभं रक्षःसभमिमा दिशः ॥ २७ ॥

उपज्ञोपक्रमान्तश्च तदादित्वप्रकाशने ॥

कोपज्ञकोपक्रमादिकन्योशीनरनामसु ॥ २८ ॥

वीनां पक्षिणां छाया विच्छायमिति । इच्छुच्छायम् । बहूनामिति किम् । कुब्ज-
छाया कुब्जछायमिति वा । स्त्रियां तु वक्ष्यते । संहतो समूहविषये समाशब्दः
स्त्रीषु । अत्रापि पथ्या इत्यनुवर्तते । यथा । दासीनां सभा दासीसभम् ।
स्त्रीसभमित्यादि । संहताविति किम् । दासीनां सभा दासीसभा दासीगृह-
मित्यर्थः ॥ २६ ॥ शालार्था गृहार्था अपिशब्दात्संहत्यर्थो च या सभा सा
अराजकात् राजशब्दवर्जितात् राजा मनुप्यार्थात् राजार्थात् राजपर्यायात्
अमनुप्यार्थात् रक्षआदिशब्दात्पृथगन्तात्परा चेत् स्त्रीषु । शाला गृहं अर्थोऽ-
भिधेयो यस्याः सा शालार्था । अराजकराजपर्यायात् यथा । इनसभम् । प्रभु-
सभम् । अमनुप्यार्थाद्यथा । रक्षःसभम् । पिशाचसभम् । अराजकात्किम् । राज-
सभा । “राजपर्यायग्रहणाग्नेह चन्द्रगुप्तसभा । राजविशेषोऽयम्” । पथ्या
इति किम् । नृपतिविषये सभा नृपतिसभा । नृणां पतिर्यस्यां सा चासौ
सभा चेति वा नृपतिसभा । अमनुप्यार्थादिति किम् । दासीसभा । दासीनां
शालेत्यर्थः । इमा दिश इति दासीसभमित्यादीनि क्रमेण त्रीण्युदाहरणानी-
त्यर्थः । तत्र दासीसभमित्यादि तु संहतावित्यस्यैव । इतरं तु शालासंहति-
साधारणे ॥ २७ ॥ तयोपज्ञोपक्रमयोरादित्वं प्राथम्यं तस्य प्रकाशने द्योतने
उपज्ञान्त उपक्रमान्तश्च समासः स्त्रीषु स्यात् । उदाहरणमाह । उपज्ञायत इत्यु-
पज्ञा । को ब्रह्मा तस्योपज्ञा कोपज्ञं प्रजा । कस्योपक्रमः कोपक्रमं लोकः ।
प्रजापतिना प्रथमं सृष्ट्वात्तेनादायुपज्ञाता प्रजेत्यर्थः । तदादित्वेति किम् । देव-
दत्तोपज्ञा । मृन्मयः प्रकारः । मृत्प्रकारस्यानेककारणन्यात् । देवदत्तेति सामा-
न्यशब्देन च तदादित्वप्रतिपादनाभावे स्त्रीत्वमावाहः । एवं देवदत्तोपक्रमो रथः ।
अत्रापि पथ्या इत्यनुवर्तते । उशीनराणां नामसु मध्ये पृथगन्तात्परा कन्या स्त्रीषु ।
सौगन्दीनां कन्या सौगमिकन्यम् । उशीनरादन्यत्र दाधिकन्या । नामसु इति किम् ।
वीर्यकन्या ॥ २८ ॥ चकार इत् अनुपन्धो यस्य स चित् । नथ गथ कथ चिथ

भावे नणकचिद्भयोऽन्ये समूहे भावकर्मणोः ॥

अदन्तप्रत्ययाः पुण्यसुदिनाभ्यां त्वहः परः ॥ २९ ॥

क्रियाव्ययानां भेदकान्येकत्वेऽप्युक्त्यतोऽटके ॥

चोचं पिच्छं गृहस्थूणं तिरीटं मर्मं योजनम् ॥ ३० ॥

राजसूयं वाजपेयं गद्यपद्ये कृतो कवेः ॥

नणकचितः । तेभ्योऽन्ये ये त्व्यदादयोऽदन्ता धातुप्रत्ययाः भावे विहितास्ते
 ऋषे । तत्र धातुप्रत्यया यथा । भवितव्यम् । भाव्यम् । सहितम् । भुक्तम् ।
 नणकचिद्भयोऽन्य इति किम् । प्रश्नः न्यादः आसूत्यः । वेपथुः । नणकेति घञ
 उपलक्षणम् । पाकः । भावे किम् । कर्तव्यो धर्मसंग्रहः । मृतो वरी । समूहार्थे
 यथा । भिक्षाणां समूहो भैक्षम् । गार्भिणम् । आपगवकम् । काकमित्यादि ।
 भावे अदन्ता यथा । गोर्भावः गोत्वम् । शुचेर्भावः शौचम् । कर्मणि यथा ।
 शौल्यम् । राज्ञः कर्म राज्यम् । र्चार्यम् । तत्प्रत्ययस्य तु स्त्रीत्वमुक्तम् । पुण्य-
 सुदिनाभ्यां परो विहितसमासान्तोऽहन्शब्दः ऋषे । पुण्यसुदिनाभ्यामहः
 ऋषितेष्टेति धातुकेनेत्यर्थः । अद्वाहान्ता इति पुंस्त्वस्यापवादोऽयम् । पुण्याहम् ।
 सुदिनाहम् । सुदिनशब्दः प्रशस्तार्थः ॥ २९ ॥ क्रियाणामव्ययानां च भेद-
 कानि विशेषणानि ऋषे एकवचने च स्युः । क्रियाविशेषणं यथा । मन्दं
 पचति । गुरुं तिष्ठन्ति योगिनः । सलीलं नृत्यति बाला । अव्ययविशेषणं
 यथा । रम्यं स्वः । गुरुदं प्रातः । अथ कानिचित्कण्ठरवेणाह । उक्थं सामभेदः ।
 तोटकं वृक्षभेदः रूपकभेदश्च । चोचमुपभुक्तफलावशिष्टं तालफलं वा । कदल्याः
 फलमिति कश्चित् । पिच्छं बर्हम् । गृहस्थूणं गृहस्तम्भः । तिरीटं वेष्टनम् ।
 शिरोभूषणमिति केचित् । मर्मं सन्धिस्थानम् । योजनं क्रोशचतुष्टयम् ।
 “योजनं परमात्मनि । चतुष्क्रोश्यां च योगे च” इति मेदिनी ॥ ३० ॥ राजसू-
 यवाजपेये यागभेदौ । “राजा लतात्मकः सोमः गृयतेऽत्र राजसूयम् । राजं
 पृष्टी गुरा पेयमत्र वाजपेयम्” । कवेः कृतो वर्तमानं गद्यं पदसमूहः । पद्यं
 श्लोकः । “पद्यं श्लोके पुमान् शूद्रे पद्या वर्त्मनि कीर्तिता” इति मेदिनी । कवेः
 कृताविति किम् । गद्या वाक् । पद्या पदवतिः । भाषिक्यं रसभेदः । “भाषिके
 भाषिपुराख्ये नगरे भवं भाषिक्यम्” । भाष्यं पदार्थविवृतिः । “ग्राथी
 वर्ण्यते यत्र वाक्यैः सूत्रानुकारिभिः । स्वपदानि च वर्ण्यन्ते भाष्यं भाष्यविदो
 विदुः” इति । सिन्दूरं रक्तचूर्णभेदः । “सिन्दूरस्तरुभेदे स्यात्सिन्दूरं रक्तचूर्णके ।

माणिक्यभाष्यसिन्दूरचीरचीवरपिञ्जरम् ॥ ३१ ॥

लोकायतं हरितालं विदलस्थालवाहिकम् ॥

इति नपुंसकसंग्रहः ॥

पुन्रपुंसकयोः शेषोऽर्धचर्चपिण्याककण्टकाः ॥ ३२ ॥

मोदकस्तण्डकटङ्कः शाटकः कर्पटोऽर्जुदः ॥

मिन्दूरी रोचना रक्तवेष्टिका घातकीषु च” इति विश्वप्रकाशः । चीरं वस्त्र-
भेदः । “चीरी शिष्टधां नपुंसकम् । गोस्तने वस्त्रभेदे च रेखालेखनभेदयोः”
इति मेदिनी । चीवरं मुनिवासः । “शाक्यभिधुप्रावरणमिति सुभूतिः” ।
पिञ्जरं पक्ष्यादिबन्धनागारम् । “पिञ्जरोऽध्वान्तरे पीते ह्रीवं स्वर्णं च पीतके”
इति कोशान्तरम् । पञ्जरमित्यपि पाठः ॥ ३१ ॥ लोकायतं चार्वाकशास्त्रम् ।
हरितालं घातुभेदः । “हरितालं घातुभेदे स्त्री दूर्वाकाशरेखयोः” इति मेदिनी ।
विदलं वंशदलकृतपात्रभेदः । स्थालं माण्डभेदः । वाहिकं कुडुमादि ।
“वाहकमिति च वाहकमित्यपि । पट्टदेशे भवं वाहकम्” ॥ इति नपुंसक-
संग्रहः ॥ अथ चिकित्सपर्यन्ताः पुंसि ह्रीवे च स्युः । उक्तादन्यः शेषः ।
यथा शङ्खशर्पा निधिवाचकां पुंसि । कम्बुनलिनवाचिनौ तु पुन्रपुंसकयोः ।
तथाऽन्यत्पदोऽपि यत्पर्याये बाधितस्तत्पर्यायाद्भिन्नधेत् पुन्रपुंसकयो-
रित्यर्थः । श्रुचोऽर्धमर्धचर्चः । पिण्याकं तिलकल्कम् । “पिण्याकोऽस्त्री
तिलकल्के हिङ्गुवाहीकसिद्धक” इति मेदिनी । कण्टकं रोमहर्षादि । “कण्टकः
धुद्रशर्पा च कर्मस्थानिकद्रोषयोः । रोमाश्चे च दुमाश्च च कण्टको मस्तराऽपि
च” इति विश्वप्रकाशः । “कण्टको न शिर्यां धुद्रशर्पा मत्स्यादिकीकमे ।
नैयोगिकादिदोषोक्ता स्याद्रोमाश्चदुमाश्चयोः” इति मेदिनी ॥ ३२ ॥
मोदकं मक्ष्यभेदः । “मोदकाः राद्यभेदोऽस्त्री हर्षके पुनन्यवत्” इति
मेदिनी । “मोदको हर्षके राद्ये” इति हेमः । तण्डकः उपतापनिशेषः ।
“तण्डकः मञ्जने केने समामप्रापवाचि च । गृहदारुतरस्कन्धमापावदूलक-
श्चरि” इति मेदिनी । टङ्क इत्यपि । टङ्कोऽश्मदारणः । “टङ्को नीलक-
रित्ये च गनित्रे टङ्गनेऽग्रियाम् । जङ्गायां स्त्री पुमान्कोपे कोशागिप्रावदा-
र्ये” इति मेदिनी । शाटकः पटभेदः कर्पटं स्थानभेदः पशुभेदो वा ।
मस्तरमित्यपि । “वर्षकतो मस्त्रामो नगरं पैकतः स्मृतम् ॥ मिथे तु शरैः
नाम नर्तागिगिमाथयम्” इति । अर्जुदं मण्ड्याभेदः । पातकं मग्नहत्यादि ।
उभोग उभयभेदः । वरकं वैद्यशास्त्रभेदः । “वरकमित्यपि पाटन्य स्मृत-

पातकोद्योगचरकतमालामलका नडः ॥ ३३ ॥
 कुष्ठं मुण्डं शीथु बुस्तं क्ष्वेडितं क्षेमकुट्टिमम् ॥
 संगमं शतमानार्मशम्बलाव्ययताण्डवम् ॥ ३४ ॥
 कवियं कन्दकार्पासं पारावारं युगन्धरम् ॥
 यूपं प्रग्रीवपात्रीवे यूपं चमसचिकसौ ॥ ३५ ॥
 अर्धर्चादौ घृतादीनां पुंस्त्वाद्यं वैदिकं ध्रुवम् ॥
 तन्नोक्तमिह लोकेऽपि तच्चेदस्त्यस्तु शेषवत् ॥ ३६ ॥
 इति पुन्रपुंसकसंग्रहवर्गः ॥

वस्त्रम् । तमालो वृक्षभेदः । “तमालस्तिलके रोगे वापिच्छे वरुणद्रुमे” इति मेदिनी । आमलको घात्रीफलम् । नडोऽन्तर्विवरं तृणभेदश्च ॥ ३३ ॥
 कुष्ठं रोगभेदः । “कुष्ठं रोगे पुष्करेऽस्त्री” इति मेदिनी । “कुष्ठं भेषजरोगयोः” इति हंसः । मुण्डं शिरः । शीथु मद्यम् । बुस्तं भृष्टं मांसं पनसादिफलामारभागश्च ।
 क्वचित्पुस्तमिति पाठः । क्वचित् श्वस्तमपि । क्ष्वेडितं क्षीरकृतसिंहनादः ।
 क्षेमं कुशलम् । “क्षेमोऽस्त्री लम्परधाने । घण्टार्या ना शुभे न स्त्री काल्या-
 यन्या तु योषिति” इति मेदिनी । मोक्षेऽपि क्षेमः । कुट्टिमं भित्तिभेदः ।
 “कुट्टिमोऽस्त्री निषद्धा भूः” इति कोशान्तरम् । “परगर्वादीति ख्यातायाः” ।
 संगमं संयोगः । शतमाने मानभेदः । अर्म अधिगोगभेदः । शम्बलं वर्णभेदः ।
 पाथेयं च । “शम्बलोऽस्त्री सम्बलवत्कूलपाथेयमत्सर” इति मेदिनी । अप्ययं
 म्वरादिनिपातवाचकम् । “अप्ययोऽस्त्री शम्भभेदे ना विष्णो निष्पये
 त्रिषु” इति मेदिनी । ताण्डयं नृत्यभेदः ॥ ३४ ॥ कवियं महाराष्ट्रमापया
 फडियाजीति प्रसिद्धम् । लगाम इत्यपि । “नार्या कवी खलीने कवियं
 वा ना तुरङ्गमुरमाण्डम्” इति शोपालितः । कन्दं पश्चिनीमूलादि । “कन्दो-
 ऽस्त्री मूले मसूमूले जलधरे पुमान्” इति मेदिनी । कश्चित्कर्मेति पाठः ।
 कार्पासं वरुणोनिभेदः । “पारावारः पयोराशो पारावारं तटद्रुपम्” इति हंसः ।
 युगन्धरं वृक्षम् । यूपं यज्ञाद्भेदः । प्रग्रीवं द्रुमशीर्षिकं “पाठाचने मृग-
 शाला वा” । पात्रीवं यज्ञपात्रभेदः । यूपं मण्ड इति प्रसिद्धम् । “सुह्रामल-
 कयूपस्तु ग्राही पिषकफे दितः” इत्युक्ते बघके । चमसचिकसौ पात्रभेदा
 ॥ ३५ ॥ अर्धर्चादौ अस्तिन्ये पुन्रपुंसकाधिकारे इति पाठः । “घृतादीनां
 पुंस्त्वाद्यं पाणिन्यादिभिरक्तं तत्तु वैदिकम् । वेदे प्रसिद्धमित्यर्थः । अत्र-

स्त्रीपुंसयोरपत्यान्ता द्विचतुःपदपदोरगाः ॥

जातिभेदाः पुमाख्याश्च स्त्रीयोगैः सह मल्लकः ॥ ३७ ॥

ऊर्मिर्वराटकः स्वातिर्वर्णको श्वाटलिर्मनुः ॥

मूपा सृपाटी कर्कन्धूर्यष्टिः शाटी कटी कुटी ॥ ३८ ॥

॥ इति स्त्रीपुंसशेषसंग्रहवर्गः ॥

स्त्रीनपुंसकयोर्भावक्रिययोः प्यञ् कचिच्च वुञ् ॥

स्तदिह नोक्तम् । तल्लोकेऽप्यस्ति चेत् शेषवत् उक्तादन्यः शेषस्तद्वदस्तु
शिष्टप्रयोगतो ग्राह्यमित्यर्थः ॥ ३६ ॥ इति पुन्रपुंसकसंग्रहवर्गः ॥ अपत्यान्ता
अपत्यप्रत्ययान्ताः स्त्रीपुंसयोः स्युः । यथा । उपगोः अपत्यं पुमान् औप-
गवः । उपगोरपत्यं स्त्री औपगवी । वैदेहः वैदेही । गार्ग्यः गार्गी । द्विचतुःप-
दपदोरगाः द्विपदचतुष्पदपदपदवाचिनो भुजगवाचिनश्च जातिभेदाः स्त्रीपुं-
सयोः । तत्र द्विपदजातिभेदो यथा । मानुषः पुमान् । मानुषी स्त्री ।
ब्राह्मणः ब्राह्मणी । “शूद्रः शूद्रा अजादित्वाद्याम्” । चतुष्पदभेदो यथा ।
मृगः मृगी । हयः हयी । पदपदभेदो यथा । भृशः भृशी । उरगभेदो यथा ।
उरगः उरगी । नागः नागी । स्त्रीयोगैः सह पुमाख्याः पुत्रामानि स्त्रीपुं-
सयोः । यथा । इन्द्रः । इन्द्राणी । मातुर्भाता मातुलः । तस्य स्त्री मातुली ।
पुंसि वर्तमानो मातुलः । स्त्रीयोगात्स्त्रीत्वेऽपि वर्तते । शूद्रस्य स्त्री शूद्री ।
मल्लकादयश्च स्त्रीपुंसयोः । मल्लकः पुष्पवल्लीभेदः । स्त्रियां तु मल्लिका ॥ ३७ ॥
ऊर्मिस्तारङ्गः मुनिरिति पाठः । “मुनिर्यतीहुदीयुद्धपिलायागस्ति किंशुके” इति
विश्वप्रकाशः । वराटकः कपर्दकः । स्त्रियां तु वराटिका । स्वातिर्न-
क्षत्रम् । “वर्णकश्चन्दनम् । विलेपने चन्दने च वर्णकं पुन्रपुंसकम्” इति रसमः ।
“वर्णकधारणे स्त्री तु चन्दने च विलेपने । द्वयोर्नील्यादिषु स्त्री स्वादुत्कर्षे
काञ्चनस्य च” इति मेदिनी । श्वाटलिः किंशुकवृक्षसदृशः मोखा इति प्रसिद्धः ।
मनुः स्वापम्भवादिः मन्त्रो वा । मूपा तैजसावर्तनी । सृपाटी परिमाणभेदः ।
कर्कन्धूर्यदरी । यष्टिः लगुडः । काठीति महाराष्ट्रभाषायाम् । शाटी पटभेदः ।
कटी देहावयवः । कुटी ग्रहकोष्टकः । अत्र मूपा नाकारान्तः ॥ ३८ ॥ इति स्त्रीपुं-
समंग्रहवर्गः ॥ भावक्रिययोः भावे कर्मणि च वर्तमानः प्यञ्प्रत्ययो वुञ्प्रत्ययश्च
कचित्स्त्रीनपुंसकयोर्वर्तते । तत्र प्यञ्प्रत्ययमुदाहरति । उचितस्य भावः औचित्यं
औचित्यं च । मित्रस्य कर्म मन्त्र्यं भग्वी वा । एवं सामग्र्यं सामग्री वा । आर्हन्त्यं

ओचित्यमोचिती मेत्री मेत्र्यं वुत्र प्रागुदाहृतः ॥ ३९ ॥

पञ्चन्तप्राक्पदाः सेनाछायाशालामुरानिशाः ॥

स्यादा नृसेनं श्वनिशं गोशालमितरे च दिक् ॥ ४० ॥

आवन्नन्तोत्तरपदो द्विगुश्चापुंसि नश्च लुप् ॥

त्रिसद्वं च त्रिसद्वी च त्रितक्षं च त्रितक्षपि ॥ ४१ ॥

॥ इति स्त्रीनपुंसकशेषः ॥

त्रिषु पात्री पुटी वाटी पेटी कुवलदाडिमौ ॥

इति त्रिलिङ्गशेषसंग्रहः ॥

आहन्ती" । धुम्प्रत्ययस्तु परमैपुनिकादिषुन् । इत्थं प्रागुदाहृतः । तथा मिथु-
नस्य मावः कर्म वा मेषुनिका मेषुनकं च । मनोष्ठादित्वादुञ् ॥ ३९ ॥
तत्पुरुषे पञ्चन्तं पृष्ठाविमलपन्तं प्राक्पदं यासां ताः पञ्चन्तप्राक्पदाः सेनाद्याः
त्रिषो ह्रीवे च स्मृः । उदाहरति । नृणां सेना नृसेनम् । वेति विकल्पाश्रये-
नापि । इतर इति । एवमन्यप्राप्पुदाहर्तव्यमित्यर्थः । यवमुरं यवमुरा ।
कुट्यस्य छाया कुट्यञ्छायं कुट्यञ्छाया वा । पृष्ठाविमलचनान्तप्राक्पदा
पञ्छाया ह्रीवे एवेति प्राग्दर्शितम् ॥ ४० ॥ आवन्नन्तोत्तरपदोऽन्नन्तोत्तरपदस्य
द्विगुप्तमामः पुंसि न स्यात् । किन्तु स्त्रीनपुंसकयोः । अन्नन्तोत्तरपदस्य
योऽन्त्यनकारस्तस्य लुप् लोपश्च स्यात् । आवन्तान्तपदमुदाहरति । त्रिसद्वमिति ।
विस्रः सदाः समाहृताः त्रिसद्वम् । त्रिसद्वी च । अन्नन्तोत्तरपदो यथा ।
अयस्लक्षणाः समाहृतास्त्रितक्षम् । त्रितक्षी च । तस्यन्शब्दस्यान्त्यनकारो लुप्तः
॥ ४१ ॥ इति स्त्रीनपुंसकसंग्रहः ॥ पात्रादयो दाडिमान्तास्त्रिषु त्रिलिङ्गाः ।
पात्रं पात्रः इत्यादि । पात्र्यमत्रे त्रिप्पिति मेदिनी । "पात्रं तु क्लृप्तयोर्मध्ये
पर्णे नृपतिमग्निणि । योग्यमाजनयोर्पञ्चमाण्डे नाट्यानुकर्तरी" इति हेमः । "वाटः
पथि कृता वाटं वरण्डे गात्रभेदयोः । वाटी वात्सी गृहोद्यानकट्योः" इति हेमः ।
कुवलं पदरीफलम् । "कुवलं चोत्पले मुक्ताफलेऽपि पदरीफले । कुङ्कुले
सुकुरे पुंसि न द्वयोर्नरवान्तरे" इति मेदिनी ॥ इति त्रिलिङ्गशेषः ॥
द्वन्द्वकत्वस्याव्ययीभावस्य च लिङ्गं प्रागुक्तम् । स्वप्रधाने उभयपदप्रधाने
इतरेतराभ्यां द्वन्द्वसमासे च तत्पुरुषे च यत्परमप्रिमपदस्य लिङ्गं तदेव लिङ्गं
स्यात् तत्र परवद्विङ्गं द्वन्द्वतत्पुरुषयोरिति पाणिनिमुग्रम् । तत्र द्वन्द्वे यथा ।

परं लिङ्गं स्वप्रधाने द्रन्द्वे तत्पुरुषेऽपि तत् ॥ ४२ ॥

अर्थान्ताः प्राद्यलंप्राप्तापन्नपूर्वाः परोपगाः ॥

तद्धितार्थो द्विगुः संख्यासर्वनामतदन्तकाः ॥ ४३ ॥

बहुव्रीहिरदिङ्नाम्नामुन्नेयं तदुदाहृतम् ॥

गुणद्रव्यक्रियायोगोपाधिभिः परगामिनः ॥ ४४ ॥

कुटुम्बमयूयोविमे । मयूरीकुटुम्बाविमौ । तत्पुरुषे यथा । धान्येनार्थो धान्यार्थः । सर्पाद्व्रीतिः सर्पमीतिः । सर्पमयम् । वाप्यथः ॥ ४२ ॥ उक्तस्य तत्पुरुष-
लिङ्गसापवादमाह । अर्थेति । अर्थान्तशब्दाः परोपगाः परगामिनः वाच्य-
लिङ्गा इत्यर्थः । यथा । द्विजायायं द्विजार्थः गृध्रः । द्विजार्थो यवायूः ।
द्विजार्थं पयः । अर्थेन नित्यसमासो विशेष्यलिङ्गता चेति वक्तव्यमिति
पार्त्तिकम् । प्रेति । प्राद्यलंप्राप्तापन्नपूर्वाः परोपगाः । “परं विशेष्यमुपग-
च्छन्तीत्यर्थः” । तत्र प्रादिपूर्वो यथा । अतिक्रान्तो मालामतिमालो हरः ।
अतिक्रान्ता मालामतिमालेयम् । अतिमालमिदम् । अवकुष्ठः कोकिलया
अरकोकिलः । अलंपूर्वो यथा । अलंकुमार्यं इत्यलंकुमारिरयम् । अलंकुमा-
गिरियम् अलंकुमारि इदम् । प्राप्तजीविको द्विजः । प्राप्तजीविका री ।
प्राप्तजीविकमिदम् । एवमापन्नजीविकः । तद्धितार्थो द्विगुर्वाच्यलिङ्गः । पञ्च-
कपालः पुगेडाशः । पञ्चकपालं हरिः । संख्याशब्दाः सर्वनाममंशकालादन्त-
काश्च परलिङ्गभाजः । संख्या यथा । एकः पुमान् । एकं कुलम् । द्वौ
पुमांश्च । द्वे गिर्यां कुले च । “त्रयः पुरुषाः । तिस्रः स्त्रियः । त्रीणि
कृत्यानि । एवं चत्वारः चतस्रः चत्वारि” । पदमंशकान्वक्ष्यति । विशल्या-
दीनां लिङ्गं द्वितीयकाण्डे उक्तम् । शब्दादिकानां तु नष्टमकमग्रहे । सर्वनाम
यथा । मरौ देशः । मरौ नदी । मरु जलम् । एवं परः पुमान् । “संख्या-
न्दको यथा । ऊनत्रयः । ऊनत्रियः । ऊनत्रीणि” । मरुनामान्द्रो यथा ।
परममरुः । परममरुः । परममरुम् ॥ ४३ ॥ अदिङ्नाम्नां बहुव्रीहिशिष्यलि-
ङ्गमाह । तदुदाहरणं व्ययमुन्नेयम् । यथा । इदा भार्या यस्य स इदमार्यः ।
बह्वचनः । बह्वचना । “बह्वचनमित्यादि” । अदिङ्नाम्नामिति किम् । दधि-
चमत्ताः पूर्वमात्र दिशोऽन्तर्गतं दिक् दक्षिणपूर्वा । दिङ्नामान्पन्नगण-
इत्यनेनैव बह्व्रीदिः । गुणयोगेन द्रव्ययोगेन क्रियायोगेन च य उपधाधिनिर्देश-
देव धर्मेति प्रवृत्ताभ्ये धर्मिन्द्रिमात्रः । गुणयोगेन यथा । मन्दवर्ती पृथ्वी ।

कृतः कर्तर्यसंज्ञायां कृत्याः कर्तरि कर्मणि ॥

अणाद्यन्तास्तेन रक्ताद्यर्थे नानार्थभेदकाः ॥ ४५ ॥

पदसंज्ञकास्त्रिषु समा युष्मदस्मत्तिङव्ययम् ॥

परं विरोधे शेषं तु ज्ञेयं शिष्टप्रयोगतः ॥ ४६ ॥

॥ इति लिङ्गादिसंग्रहवर्गः ॥ ५ ॥

गन्धवानश्मा । गन्धवत्कुसुमम् । द्रव्ययोगेन यथा । दण्डिनी स्त्री । क्रियायोगेन यथा । पाचिका स्त्री । शुण्द्रव्यक्रियायोगोपाधयः परगामिन इति पाठान्तरम् ॥ ४४ ॥ असंज्ञायां कर्तरि कृत्प्रत्ययाः परोपगाः । यथा । करोतीति कर्त्री । कर्ता पुमान् । कर्तु कलत्रम् । असंज्ञायां किम् । प्रजा । हरिः । कर्तरि किम् । कृतिः । कर्मणि कर्तरि च वर्तमानाः कृत्प्रत्ययाः परगामिनः । कर्मणि यथा । कर्तव्या भक्तिः । कर्तव्यो धर्मस्त्वया । कर्तरि यथा । वसतीति वास्तव्योऽयम् । वास्तव्या सा । वालव्यं तत् । कर्तरि कर्मणीति किम् । भावे तु एधितव्यं त्वया । तेन रक्तमित्याद्यर्थे अणादितद्वितप्रत्ययान्ता नानार्थभेदका अनेकार्थविशेषणभूताः विशिष्टत्वाद्वाच्यलिङ्गा इत्यर्थः । यथा कुसुम्भेन रक्ता दाटी कौसुम्भी । कौसुम्भः पटः । कौसुम्भं वासः । तेन रक्तं रागादित्यण् । रक्ताद्यर्थे इत्यादिशब्दान्मधुराया आगतो मापुरोऽयम् । इयं माधुरी । अणाद्यन्ता इत्यादिशब्दाद्गामे भवा ग्राम्या स्त्री । ग्राम्यः पुमान् । अत्र यत्प्रत्ययः ॥ ४५ ॥ पदसंज्ञकाः पान्तनान्तसंख्या कतिशब्दश्च त्रिलिङ्गा समाः सरूपा नित्यं बहुषु वर्तमाना अतो बहुवचनान्ताथेत्यर्थः । यथा । पडिमे । पडिमाः । पडिमानि । पञ्चभिरेताभिः । कति पुमांसः । कति स्त्रियः । कति कुलानि । युष्मदसञ्छब्दः तिङन्तपदान्यव्ययानि च त्रिषु समानि लिङ्गकृतविशेषरहितानीत्यर्थः । युष्मच्छब्दो यथा । त्वं स्त्री । त्वं पुमान् । त्वं कलत्रम् । अस्मच्छब्दो यथा । आवां पुमांसां । आवां स्त्रियां । आवां कलत्रे । तिङ् यथा । स्यामी भवति । घटी भवति । पात्रं भवति । एवं दारा भवन्तीत्यादि । अव्ययं यथा । उच्यः दाराः । उच्यः स्त्री । उच्यः कलत्रम् । उच्यः प्रासाद इत्यादि । परमिति । विरोधे विमतिपेधे सति परं लिङ्गानुशासनं प्रवर्तते । यथा । मानुषशब्दस्य कृष्णममरोपान्ता इति प्रागुक्तविधिना पुंस्त्वे एव प्राप्ते सति द्विचतुःषष्ट्यननोत्तरश्रोक्तेन स्त्रीपुंसविधिर्निर्दिष्टः । यथा । मानुषीयम् । मानुषोऽयमिति । शेषमिति । शेषमशानुक्तम् अभिधा-

इत्यमरसिंहकृतो नामलिङ्गानुशासने ॥

सामान्यकाण्डस्तृतीयः साङ्ग एव समर्थितः ॥ ४७ ॥

नादिकं शिष्टानां महाकवीनां भाष्यकारादीनां प्रयोगतो ज्ञेयम् । यदा बहु
शब्दलिङ्गं शिष्टप्रयोगतो बोद्धव्यम् । लिङ्गमशिष्यं लोकाश्रयत्वाद्भिन्नं
भाष्योक्तेरित्यर्थः । तदशिष्यं संज्ञाप्रमाणत्वादित्यादिस्वप्रत्ययान्वितं
भाष्यकारेणोक्तम् ॥ ४६ ॥ उक्तमुपसंहरति । इतीति । इत्येवंप्रकारेणान्वितं
कृतं नामलिङ्गशास्त्रे सामान्यनामा तृतीयः काण्डः प्रस्तावो वर्गसूतो वा
अङ्गः सहितः समर्थितो निरूपित इत्यर्थः ॥ ४७ ॥ इन्द्रधन्वः काशकृन्वा
शली शक्तदायनः । पाणिन्यमरजनेन्द्रा जयन्त्यष्टौ च शाब्दिकाः ॥ ॥ श्रान्त
मरविषेके महेश्वरेण विरचित इत्यं सामान्यकाण्ड एषोऽन्तिमः समाप्तः ॥
॥ अमरकोशः समाप्तः ॥

अमरकोशतृतीयकाण्डस्य वर्गानुक्रमेण सूक्तसंख्या.

वर्गसंख्याः	वर्गनाम्नः	मूलश्लोकाः	शेषश्लोकाः
१	विशेष्यलिङ्गवर्गः	११२४	•
२	संकीर्णवर्गः	४३	•
३	न्यायवर्गः	२५५१	७१
४	सामान्यवर्गः	२३	•
५	लिङ्गादिसंग्रहवर्गः	४६	•

मूलश्लोकाः
४८०
इति
एव
४८०१

सटीकामरकोशस्य

अकारादिवर्णानुक्रमेण

जञानुक्रमणिका.

पृष्ठ	शब्द	पृष्ठ	शब्द	पृष्ठ	शब्द
ज	ज	ज	ज	ज	ज
१	१५५	१५	जघोट	१५५	१५
२	१५६	१६	जघोट	१५६	१६
३	१५७	१७	जघोट	१५७	१७
४	१५८	१८	जघोट	१५८	१८
५	१५९	१९	जघोट	१५९	१९
६	१६०	२०	जघोट	१६०	२०
७	१६१	२१	जघोट	१६१	२१
८	१६२	२२	जघोट	१६२	२२
९	१६३	२३	जघोट	१६३	२३
१०	१६४	२४	जघोट	१६४	२४
११	१६५	२५	जघोट	१६५	२५
१२	१६६	२६	जघोट	१६६	२६
१३	१६७	२७	जघोट	१६७	२७
१४	१६८	२८	जघोट	१६८	२८
१५	१६९	२९	जघोट	१६९	२९
१६	१७०	३०	जघोट	१७०	३०
१७	१७१	३१	जघोट	१७१	३१
१८	१७२	३२	जघोट	१७२	३२
१९	१७३	३३	जघोट	१७३	३३
२०	१७४	३४	जघोट	१७४	३४
२१	१७५	३५	जघोट	१७५	३५
२२	१७६	३६	जघोट	१७६	३६
२३	१७७	३७	जघोट	१७७	३७
२४	१७८	३८	जघोट	१७८	३८
२५	१७९	३९	जघोट	१७९	३९
२६	१८०	४०	जघोट	१८०	४०
२७	१८१	४१	जघोट	१८१	४१
२८	१८२	४२	जघोट	१८२	४२
२९	१८३	४३	जघोट	१८३	४३
३०	१८४	४४	जघोट	१८४	४४
३१	१८५	४५	जघोट	१८५	४५
३२	१८६	४६	जघोट	१८६	४६
३३	१८७	४७	जघोट	१८७	४७
३४	१८८	४८	जघोट	१८८	४८
३५	१८९	४९	जघोट	१८९	४९
३६	१९०	५०	जघोट	१९०	५०
३७	१९१	५१	जघोट	१९१	५१
३८	१९२	५२	जघोट	१९२	५२
३९	१९३	५३	जघोट	१९३	५३
४०	१९४	५४	जघोट	१९४	५४
४१	१९५	५५	जघोट	१९५	५५
४२	१९६	५६	जघोट	१९६	५६
४३	१९७	५७	जघोट	१९७	५७
४४	१९८	५८	जघोट	१९८	५८
४५	१९९	५९	जघोट	१९९	५९
४६	२००	६०	जघोट	२००	६०
४७	२०१	६१	जघोट	२०१	६१
४८	२०२	६२	जघोट	२०२	६२
४९	२०३	६३	जघोट	२०३	६३
५०	२०४	६४	जघोट	२०४	६४
५१	२०५	६५	जघोट	२०५	६५
५२	२०६	६६	जघोट	२०६	६६
५३	२०७	६७	जघोट	२०७	६७
५४	२०८	६८	जघोट	२०८	६८
५५	२०९	६९	जघोट	२०९	६९
५६	२१०	७०	जघोट	२१०	७०
५७	२११	७१	जघोट	२११	७१
५८	२१२	७२	जघोट	२१२	७२
५९	२१३	७३	जघोट	२१३	७३
६०	२१४	७४	जघोट	२१४	७४
६१	२१५	७५	जघोट	२१५	७५
६२	२१६	७६	जघोट	२१६	७६
६३	२१७	७७	जघोट	२१७	७७
६४	२१८	७८	जघोट	२१८	७८
६५	२१९	७९	जघोट	२१९	७९
६६	२२०	८०	जघोट	२२०	८०
६७	२२१	८१	जघोट	२२१	८१
६८	२२२	८२	जघोट	२२२	८२
६९	२२३	८३	जघोट	२२३	८३
७०	२२४	८४	जघोट	२२४	८४
७१	२२५	८५	जघोट	२२५	८५
७२	२२६	८६	जघोट	२२६	८६
७३	२२७	८७	जघोट	२२७	८७
७४	२२८	८८	जघोट	२२८	८८
७५	२२९	८९	जघोट	२२९	८९
७६	२३०	९०	जघोट	२३०	९०
७७	२३१	९१	जघोट	२३१	९१
७८	२३२	९२	जघोट	२३२	९२
७९	२३३	९३	जघोट	२३३	९३
८०	२३४	९४	जघोट	२३४	९४
८१	२३५	९५	जघोट	२३५	९५
८२	२३६	९६	जघोट	२३६	९६
८३	२३७	९७	जघोट	२३७	९७
८४	२३८	९८	जघोट	२३८	९८
८५	२३९	९९	जघोट	२३९	९९
८६	२४०	१००	जघोट	२४०	१००
८७	२४१	१०१	जघोट	२४१	१०१
८८	२४२	१०२	जघोट	२४२	१०२
८९	२४३	१०३	जघोट	२४३	१०३
९०	२४४	१०४	जघोट	२४४	१०४
९१	२४५	१०५	जघोट	२४५	१०५
९२	२४६	१०६	जघोट	२४६	१०६
९३	२४७	१०७	जघोट	२४७	१०७
९४	२४८	१०८	जघोट	२४८	१०८
९५	२४९	१०९	जघोट	२४९	१०९
९६	२५०	११०	जघोट	२५०	११०
९७	२५१	१११	जघोट	२५१	१११
९८	२५२	११२	जघोट	२५२	११२
९९	२५३	११३	जघोट	२५३	११३
१००	२५४	११४	जघोट	२५४	११४

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
अथर्व.....	२६६	६२	अथर्व	२५८	२६	अनामय	१४३	५०
अथाहित	३०४	७७	अथर्वगुह	१५९	११०	अनामिका	१५१	८२
अत्रि	२०	२०	अथर्वज्ञ	५	२१	अनायासहृत ...	२७३	२४
अथ.....	३४५	२४६	अथर्वमुवन	५०	१	अनारत	१४	६२
अथो	३४५	२४६	अथर्वमुत्त	२६०	३३	अनार्षतिष्ठ	११२	१३३
अद्भ्य	२६७	६३	अथर्वरण	१९४	५९	अनाहत	१५८	१३३
अद्भान	२८२	२२	अथर्वश	१८३	६	अनिमित्त	३३७	२३८
अदिनियन्द्न ...	३	८	अथर्वश	३३९	२२४	अनिरुद्ध	०	२८
अदर	१४६	६१	अथर्वसाय	४८	२९	अनित	३	३५
अदृष्ट	१८७	३०	अथर्वस्य	३१९	१४४	अनित	३३	४५
अदृष्टि	५०	३०	अथर्वस्य	१६०	०	अनित	३४	५०
अदा	३५२	१२	अथर्वहार	३०	३	अनीक	६३५	७८
अद्भुत	{ ४५	१०	अथर्वहा	१३२	०	अनीक	६३५	७८
	{ ४५	१९	अथर्वपणा	१०३	३२	अनीक	६३५	७८
अदर	२५७	२०	अथर्वपणा	१०३	३२	अनीक	६३५	७८
अय	३५५	२०	अथर्वपणा	१०३	३२	अनीक	६३५	७८
अदि	{ ७७	१	अथर्वपणा	१०३	३२	अनीक	६३५	७८
	{ ३२७	१६३	अथर्वपणा	१०३	३२	अनीक	६३५	७८
अद्वयवादिन् ..	४	१४	अथर्वपणा	१०३	३२	अनीक	६३५	७८
अधम	{ ३१९	१४४	अथर्वपणा	१०३	३२	अनीक	६३५	७८
	{ ३६५	५४	अथर्वपणा	१०३	३२	अनीक	६३५	७८
अधमर्ज	२१०	५	अथर्वपणा	१०३	३२	अनीक	६३५	७८
अधर	{ १५३	९०	अथर्वपणा	१०३	३२	अनीक	६३५	७८
	{ १३०	१८८	अथर्वपणा	१०३	३२	अनीक	६३५	७८
अथर्वगुह	३५५	२१	अथर्वपणा	१०३	३२	अनीक	६३५	७८
अथर्व	५०	१	अथर्वपणा	१०३	३२	अनीक	६३५	७८
अथर्वमात्रं	१००	८८	अथर्वपणा	१०३	३२	अनीक	६३५	७८
अथर्वहि	२५५	११	अथर्वपणा	१०३	३२	अनीक	६३५	७८
अथर्वह	१५५	६३	अथर्वपणा	१०३	३२	अनीक	६३५	७८
अथर्वहार	१८०	३१	अथर्वपणा	१०३	३२	अनीक	६३५	७८
अथर्वह	१८३	६	अथर्वपणा	१०३	३२	अनीक	६३५	७८
अथर्वहित	२६२	४२	अथर्वपणा	१०३	३२	अनीक	६३५	७८
अथर्वह	७९	०	अथर्वपणा	१०३	३२	अनीक	६३५	७८
अथर्व	२५४	११	अथर्वपणा	१०३	३२	अनीक	६३५	७८
अथर्वह	१९५	६३	अथर्वपणा	१०३	३२	अनीक	६३५	७८
अथर्व	२५४	११	अथर्वपणा	१०३	३२	अनीक	६३५	७८
अथर्वहिनी	७६	१८	अथर्वपणा	१०३	३२	अनीक	६३५	७८
अथर्वस्य	१९४	१३४	अथर्वपणा	१०३	३२	अनीक	६३५	७८
अथर्वविज्ञा	१३२	०	अथर्वपणा	१०३	३२	अनीक	६३५	७८
अथर्वयणी	२१०	२९	अथर्वपणा	१०३	३२	अनीक	६३५	७८
अथर्वह	३१४	१२५	अथर्वपणा	१०३	३२	अनीक	६३५	७८
अधीन	२५६	१६	अथर्वपणा	१०३	३२	अनीक	६३५	७८
अधीर	२५८	२६	अथर्वपणा	१०३	३२	अनीक	६३५	७८
अधीर	१८०	३	अथर्वपणा	१०३	३२	अनीक	६३५	७८
अधुना	३५५	२१	अथर्वपणा	१०३	३२	अनीक	६३५	७८

शब्दानुक्रमिका.

शब्द	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्द	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्द	पृष्ठम्	श्लोकः
अपासन	२००	११३	अभिज्ञान	३०५	८१	अभीष्ट ..	२५७	३१
अपि	३४६	२४८	अभिज्ञ	३०३	४	अभीष्टम् ..	३४९	१
अपिचान	१८	१३	अभिज्ञम्	३००	६०	अभीष्टित ..	३५३	९३
अपिनन्द	१९६	६५	अभिधान	३४८	२५४	अभीष्टित ..	३५५	५३
अपुप	२०२	४८	अभिध्या	४६	२४	अभीष्ट ..	३०६	११२
अपोगण्ड	१४२	४६	अभिध्या	४५	१६	अभीष्ट ..	३०७	५७
अपपति	१३	६४	अभिध्या	३९९	७७	अभीष्टपत्री ..	१०३	१०३
अपिच	१३	५९	अभिध्या	८०	४	अभीष्ट ..	३०८	३
अपकाण्ड	८१	९	अभिध्या	१०९	५५	अभीष्ट ..	३१०	२१९
अपगुण	२६८	७२	अभिध्या	२०३	९५	अभीष्ट ..	३१५	५३
अपगुण	२००	७९	अभिध्या	१८६	२४	अभीष्ट ..	३१७	६७
अपधान	२६६	६०	अभिध्या	३०५	८०	अभीष्ट ..	३१८	३
अपहन	६८	५	अभिध्या	३१५	१२८	अभीष्ट ..	३१९	५८
अपादप	२६६	६०	अभिध्या	३८३	३०	अभीष्ट ..	३२०	७५
अपतरगु	{ ४	१३	अभिध्या	३८३	३०	अभीष्ट ..	३२१	७५
अपत	{ १३	५५	अभिध्या	३८३	३०	अभीष्ट ..	३२२	७५
अपत	८३	७	अभिध्या	३८३	३०	अभीष्ट ..	३२३	७५
अपत	३९	२०	अभिध्या	३८३	३०	अभीष्ट ..	३२४	७५
अपतगुण	२६०	३६	अभिध्या	३८३	३०	अभीष्ट ..	३२५	७५
अपत	८३	६	अभिध्या	३८३	३०	अभीष्ट ..	३२६	७५
अपत	१३३	२	अभिध्या	३८३	३०	अभीष्ट ..	३२७	७५
अपत	२००	८३	अभिध्या	३८३	३०	अभीष्ट ..	३२८	७५
अपत	{ १८	१४	अभिध्या	३८३	३०	अभीष्ट ..	३२९	७५
अपत	{ २९५	३२	अभिध्या	३८३	३०	अभीष्ट ..	३३०	७५
अपत	{ ५	१०	अभिध्या	३८३	३०	अभीष्ट ..	३३१	७५
अपत	{ २०	२०	अभिध्या	३८३	३०	अभीष्ट ..	३३२	७५
अपत	{ ३००	८८	अभिध्या	३८३	३०	अभीष्ट ..	३३३	७५
अपत	{ ३००	१४६	अभिध्या	३८३	३०	अभीष्ट ..	३३४	७५
अपत	{ ५४	१	अभिध्या	३८३	३०	अभीष्ट ..	३३५	७५
अपत	{ ३०५	१००	अभिध्या	३८३	३०	अभीष्ट ..	३३६	७५
अपत	{ ३३६	१०५	अभिध्या	३८३	३०	अभीष्ट ..	३३७	७५
अपत	४४	१४	अभिध्या	३८३	३०	अभीष्ट ..	३३८	७५
अपत	११०	१३४	अभिध्या	३८३	३०	अभीष्ट ..	३३९	७५
अपत	९३	५९	अभिध्या	३८३	३०	अभीष्ट ..	३४०	७५
अपत	१०४	३६	अभिध्या	३८३	३०	अभीष्ट ..	३४१	७५
अपत	२५०	६४	अभिध्या	३८३	३०	अभीष्ट ..	३४२	७५
अपत	२०३	२६	अभिध्या	३८३	३०	अभीष्ट ..	३४३	७५
अपत	१८	१०	अभिध्या	३८३	३०	अभीष्ट ..	३४४	७५
अपत	२४२	१५५	अभिध्या	३८३	३०	अभीष्ट ..	३४५	७५
अपत	२८०	३३	अभिध्या	३८३	३०	अभीष्ट ..	३४६	७५
अपत	२८३	१०	अभिध्या	३८३	३०	अभीष्ट ..	३४७	७५
अपत	२८३	११	अभिध्या	३८३	३०	अभीष्ट ..	३४८	७५
अपत	२९०	७३	अभिध्या	३८३	३०	अभीष्ट ..	३४९	७५
अपत	२८३	१२	अभिध्या	३८३	३०	अभीष्ट ..	३५०	७५
अपत	३१५	३	अभिध्या	३८३	३०	अभीष्ट ..	३५१	७५
अपत	३११	१००	अभिध्या	३८३	३०	अभीष्ट ..	३५२	७५

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
अर्चना	२०९	६	अलंकारः	२१०	३१	अवतमस . . .	५१	३
अर्चने	२१४	१९	अलं	{ २४०	२५१	अवतोक्ता	२९७	६९
अर्चित	२०४	९०	अलं	{ २५२	११	अवर्द्धा	२४८	४०
अर्थः	{ १८	१६	अलंक	{ ९८	८१	अवदात	{ ३३	१३
अर्थः	{ १८	१६	अलंक	{ २४३	२२	अवदान	{ २०५	८०
अर्थचन्द्रा	१०४	१०९	अलवाल	६१	२९	अवदाह	११७	१६५
अर्थताप	५८	१४	अलस	२४३	१८	अवधारण	२१२	१२
अर्थरात्र	६४	६	अलता	२१०	३०	अवधीर्णा	२७२	८९
अर्थचं	२००	६२	अलान्	११५	१५६	अवध	२६५	५४
अर्थद्वारः	१५७	१०६	अलाम्बु	११५	१५६	अवधारण . . .	३२७	१०७
अर्थोक्त	१६०	११९	अलति	{ १२२	१४	अवधि	३०९	९९
अर्तुद	{ ३६४	१९	अलति	{ १२७	२९	अवधये	३९	२०
अर्तुद	{ ३००	२३	अलति	{ ३२२	१९०	अवधस्त	२७३	९४
अर्भक	१२९	३८	अलति	१५४	९२	अवन	२७८	४
अर्भ	३०१	३४	अलति	२१७	३१	अवनत	२६८	७०
अर्थ	{ ३०८	१	अलति	१२७	२९	अवनाट	१४२	४५
अर्थ	{ ३२०	१४६	अलति	७५	१२	अवनाय	२८३	२७
अर्थमन्	२३	२८	अलति	१५४	९२	अवनि	६७	३
अर्था	१३४	१४	अलति	२८९	१२	अवनी	६७	३
अर्थाणी	१३४	१४	अलति	२१०	३१	अवन्तिसोम	२१९	३९
अर्था	१३४	१५	अलति	२६६	६१	अवस्थ	८१	६
अर्थन्	२६५	५४	अलति	१४३	४८	अवभृथ	१०२	२०
अर्थन्	१९०	४४	अलति	११०	१३६	अवभट	१४२	४५
अर्थोक्त	{ ५६	८	अलति	६१	२८	अवम	२६५	५४
अर्थोक्त	{ ३५३	३६	अलति	२६६	६२	अवमत	२७५	१०६
अर्थोक्त	१४४	५४	अलति	२६६	६२	अवमर्द	२०६	१०९
अर्थोक्त	१४६	५९	अलति	७६	१८	अवमानता . . .	४६	२३
अर्थोक्त	११५	१५०	अलति	१०९	५४	अवमानित . . .	२७५	१०६
अर्थोक्त	१४६	५९	अलति	२६१	३९	अवपय	१४८	७०
अर्थोक्त	१०४	३५	अलति	८१	७	अवरा	१८९	४०
अर्थोक्त	२०४	१०१	अलति	२२९	७१	अवराज	१४१	४३
अर्थोक्त	२३६	१०३	अलति	२०५	१०६	अवराति	२८५	३८
अर्थोक्त	२४३	३२	अलति	२०६	१०८	अवरवर्ण	२३८	१
अर्थोक्त	१५५	९६	अलति	२०३	९३	अवरीण	२७३	९४
अलका	१५	७४	अलति	{ ३०५	७८	अवरोध	७५	१२
अलक	१६१	१२५	अलति	{ १०	११	अवरोधन	७५	११
अलहमी	५३	५	अलति	{ १८९	३८	अवरोह	८२	११
अलगाई	५३	५	अलति	१०	११	अवर्ण	३०	१३
अलगाई	५३	५	अलति	२०३	९४	अवलह	३३	१३
अलंकारिण्यु	{ १५६	१००	अलति	४६	२३	अवलभ	१५१	७९
अलंकारिण्यु	{ २५९	२९	अलति	२०५	१०६	अवलिखित	३१०	१०३
अलंकार्यु	१५६	१००	अलति	५१	९	अवलिगुप्त	१०१	९५
अलंकार्यु	२५६	१८	अलति	५१	९	अवर्षाद	१८६	२५
अलंकार	१५६	१०१	अलति	१४२	४५	अवसाद	३००	८८
अलंकार	१५६	१००	अलति	१५३	८८	अवरयम्	३५३	१६
अलंकार्या	१५६	१०१	अलति	३३९	२२६	अवस्थाप	१९	१८

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्
अवहण्य	३१७	१०४	अभिधी	१३३	११	अभिधेनुका	२७
अवपर	२८२	२४	अभुभ	३३६	२३	अभिपुत्री	२७
अवपान	२८५	३९	अभोष	२६७	६५	अभिहेति	१९
	७३	४	असोक	९४	६४	अमु	२७
अवयिज	२७४	९८	असोहरोहिणी	९९	८५	अमुषातन	२७
	२७६	१०८	असोकी	९९	८५	अमुर	
अवरकर	१४८	६७	अरमागम	२३३	९२	अमृशंग	
	१२५	१६७	अरमज	२३६	१७४	अमृषा	
अवगा	२९	२९	अरयन्	७८	४	अमृषारा	१४
अवहार	५९	२१	अरमन्त	२१७	२९	अमृषरा	१४
अवहिपा	४९	३४	अरमपुन	१७७	१२२	अमृष	१४
अवहेन	४९	३३	अरमरी	१४५	५६	अमेघनक	२१
	२६७	३३	अरमवार	२३५	९८	अमोघ्यम्बर	२६
	२२५	१३	अर्य	१५४	९३	अर्य	
अवाहपुत्री	११४	१५२	अर्य	१३	६२	अर्य	
अवाम	२६८	७७	अर्य	१४	६९	अर्यम्	३५
अवापी	११	१	अरि	२७३	९३	अरि	३५
अवपन	३९	२१	अधी	१७३	९३	अर्य	३५
अवप	५६	६	अधु	१७४	९३	अर्य	३७
अवपाम	२६३	३९	अधील	३९	१९	अरिप	१४६
	१३६	४०	अध	१९७	४३	अरिपर	२६
	३३४	२७६	अधकर्णक	९०	४४	अर्युडवाप	२६
अवाप	९५	६७	अकम्प	८४	२१		
अवाप	२७५	१७६	अकपुग	१९	२१		
अवापुत्री	९९	८४	अककप	३६३	१६	अक	१५४
अवाप	३३	७	अक	१९३	७३		३२४
अवाप	२६७	२३	अकभरण	२९७	४३	अकप	१३
अवाप	१४	६९	अकरोह	१९५	६०	अक	१५४
अवाप	२७७	८३	अकन	१९	५४	अकपुगप	२५६
अवाप	१४	६६	अकनी	१९	२३	अकप	३
	२७७	८३	अकनीमुन	११	५४	अकप	२६३
अवाप	३९	२१	अकनी	१९३	४८	अकपुगप	१७९
अवाप	१३६	२७	अकपुग	१८५	२२	अकप	२६४
अवाप	५३	१	अकप	७३४	९५	अकप	७३
अवाप	१३६	११	अकप	७९७	४६	अकपुगप	२६६
अवाप	७८३	७८	अकप	१७९	७३	अकप	३३
अवाप	१७३	९३	अकप	३४९	१	अकपुगप	२७५
अवाप	३३	१७	अकप	१३३	१७	अकपुगप	२७५
अवाप	७९५	८६	अकप	१३७	२६	अकप	३३
अवाप	७९५	८६	अकप	७७	७७	अकप	३३
अवाप	७९५	८६	अकप	१३३	१७९	अकप	३३
अवाप	७९५	८६	अकप	७९५	१७	अकप	३३
अवाप	७९५	८६	अकप	७९५	१७	अकप	३३
अवाप	७९५	८६	अकप	७९५	१		

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
अदिगुणिक ...	५३	११	अंगार . . .	७३	५
अदिमय	१८०	१०	आगू	३१	५
अदिमुन्	२९४	१०	आग्रीध	१००	१०
अदेह	१०२	१०१	आमहापदिक . . .	२६	१४
अदो	३५१	९	आमहापदी . . .	२०	२३
अदोतात्र	२५	१२	आह	३४२	२३८
अद्वय	३४९	२	आहिक	४५	१६
			आहिरत	२०	२४
आ			आचमन	१०४	३६
			आचाम	२२२	४९
आ (आः)	३४३	२३९	आचार्य	१६०	०
आ	३५३	१६	आचार्यी	१३४	१४
आहमियत	२०१	८०	आचार्याची . . .	१३४	१५
आहर्	७९	०	आचित	२३२	८०
आहर्ष	३३८	२२०	आपञ्चदन	१८	१३
आहव्य	१५६	९९	आपण्डित	१५९	११५
आहार	१८०	१५	आपण्डित	४९	३४
	३२३	१६२	आपण्डित	२४४	२३
आहारगुणित	४९	३४	आपण्ड	२२९	०३
आहारका	३६	८	आपण्डेय	१९०	४४
आहार्य	१५	२	आपण्डेय	२०६	१०६
आह्वीनी	२०१	८५	आपि	२९५	३२
आहुक	२६८	०२	आजीव	२०९	१
आहुति	३२३	१६२	आजू	५४	३
आह्वय	३९०	९०	आला	१८६	२६
आह्वीह	८०	३	आलय	२२३	५२
आह्वीत	३८	१५	आदि	१२५	२५
आह्वीत	२३८	६	आदि	१२५	२५
आह्वीत	३८	१५	आह्वीत	२०६	१०८
आह्वीत	३८	१५	आह्वीत	३२५	१६०
आह्वीत	२६२	४३	आह्वीत	१२५	२५
आह्वीत	८०	३१	आह्वीत	१२५	२५
आह्वीत	३०	१३	आह्वीत	२३२	८८
आह्वीत	८६	२९	आह्वीत	२३३	१०
आह्वीत	८६	२९	आह्वीत	२३३	१०
आह्वीत	१०	४३	आह्वीत	१०९	३३
आह्वीत	१२२	१२	आह्वीत	३५९	०
आह्वीत	१२०	६	आह्वीत	२५४	१०
आह्वीत	२४४	२३	आह्वीत	२६५	५४
आह्वीत	८६	२९	आह्वीत	२३०	०
आह्वीत	३६	८	आह्वीत	२८९	३०
आह्वीत	२०५	१००	आह्वीत	३३२	११५
आह्वीत	३५	५	आह्वीत	१२५	२३
आह्वीत	१०४	३४	आह्वीत	२६२	४४
आह्वीत	८०	५	आह्वीत	२२	३४
आह्वीत	१८६	२६	आह्वीत	३६५	२०
आह्वीत	३४०	२२९	आह्वीत	३६५	२०

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
एवम्	३४६	२४९	औदरिक	२५७	२१	कथर	२६५	५५
एवम्	३५१	९	औदुम्बर	२३४	९७	कचिन्	३५३	१४
एवम्	३५२	१२	औपगवक	२८६	४०	कच्छ	६९	१०
एवम्	३५३	१५	औपयिक	१८६	२४	कच्छ	१०८	१२८
एवम्	३५३	१६	औपेयस	१७५	३८	कच्छप	५९	२१
एवम्	२४६	३२	औपर्वस	१७५	३८	कच्छपी	३३६	१३१
ऐ			औमीन	२१०	७	कच्छ	१४४	५३
ऐकागारिक ...	२४४	२४	औरभक	२२९	७७	कच्छुर	१४५	५८
ऐहद	८४	१८	औरस	१३८	२८	कच्छुरा	१००	९२
ऐण	१२०	८	औरस्य	१३८	२८	कञ्जक	५२	९
ऐण्य	१२०	८	और्ध्वदेहिक ...	१७३	३०	कञ्जक	१९५	६३
ऐतिह्य	१६९	१२	और्ध्वदेहिक ...	१७३	३०	कञ्जकिन्	१८२	८
ऐन्द्रियक	२७०	७९	और्व	१२	५९	कट	१४९	७४
ऐरावण	१०	४९	औशीर	३२९	१८५	कट	१८९	३७
ऐरावत	१०	४९	औषध	११०	१३५	कट	२१६	२६
ऐरावत	१६	३	औषध	१४३	५०	कट	२९५	३४
ऐरावती	१७	९	औषक	२२९	७७	कटक	७८	५
ऐलविल	१५	७३	क			कटमी	११३	१५०
ऐलेय	१०७	१२१	क	२८८	५	कटम्बरी	९९	८५
ऐष्य	८	३८	क	२८८	५	कटम्बरी	११४	१५३
ऐष्यम्	३५४	२०	कंस	२१८	३२	कटम्बरा	९९	८५
ओ			कंसाराति ...	५	२१	कटाक्ष	१५४	९४
ओकस्	३४१	२३२	ककुद	३०७	९१	कटाह	३६५	२१
ओघ	४३	९	ककुमती	१४९	७४	कटि	१४९	७४
ओघ	१२९	३९	ककुम्द	१४९	७५	कटि	१५०	७५
ओघ	२९३	२७	ककुम्	१६	१	कटिप्रोष	१५०	७५
ओद्गार	३५	४	ककुम्	४२	७	कटिवर्तक	११४	१५४
ओजस्	३४१	२३२	ककुम्	९०	४५	कटि	१४९	७४
ओज्जुष्य	९७	७६	ककुम्	२६९	७६	कटि	१५०	७५
ओगु	१२०	६	कक्ष	१५०	७९	कटी	३७२	३८
ओदन	३२२	४८	कक्ष	३३७	२१८	कट्ट	३२	९
ओम्	३५२	१२	कक्ष्या	१९०	४२	कट्ट	९९	८५
ओप	२७९	९	कक्ष्या	३२२	१५७	कट्ट	३९५	३५
ओपधी	८१	६	कट्ट	१२३	१६	कट्टुम्बी	११५	१५६
ओपधीश	१८	१४	कट्ट	१२५	२२	कट्टुमिणी	९९	८५
ओष्ठ	१५३	९०	कट्टक	१६६	६४	कट्टफल	८९	४०
औ			कट्टु	१७७	१०८	कट्ट	९२	५६
औक्षक	२२५	६०	कट्टुणी	१५८	११०	कट्टिशर	९८	७९
औक्षिणी	३०३	३९	कट्टुनिका	१६५	१३९	कट्टिन	२६९	७६
औक्षिण्य	३०३	३९	कट्टुल	१४८	६९	कट्टितक	११४	१५४
औष्णिक	१९	३०	कट्टुलक	१६३	१३०	कट्टोर	३६९	७६
औष्णिक	३४०	२२८	कट्टु	२१४	२०	कट्टुर	२१५	२९
और्ध्विक	९१६	३८	कट्टु	२१४	२०	कट्टुर	२१५	२९
			कट्ट	१५५	९५	कट्टुर	२१८	३५

पदः	पृष्ठा	श्लोकः	पदः	पृष्ठा	श्लोकः	पदः	पृष्ठा	श्लोकः
कदा	३३	१६	कनिष्ठ	{ १४१	४३	कच	१४१	६२
कन	{ २६६	६२	कनिष्ठा	{ २९०	४१	कचिनि	१५१	८०
कन्या	{ २९८	४५	कनिष्ठा	१५१	८२	कचिन्	१४६	६०
कन्या	{ १०१	९६	कनीनिष्ठा	१५४	९२	कचोनि	१५१	८०
कन्या	{ २१९	३६	कनीयस्	१४१	४३	कचय	{ ५५	४
कनिका	{ ९५	६६	कनीयस्	{ २६६	६२	कचय	{ १०८	११८
कनिका	{ ३५९	८	कनीयस्	{ ३४१	२३४	कचय	{ ११३	१३९
कनिका	२१४	२१	कन्या	१५९	९	कचय	{ १५५	९३
कनिका	३००	३२	कन्या	{ ११५	१५०	कचय	{ १२०	४०
कनिका	९३	६१	कन्या	{ ३०१	३५	कचय	८४	९३
कनिका	१०१	९३	कन्या	८८	९	कचय	३४६	४४९
कनिका	९३	६१	कन्या	{ ८६	९९	कचय	५९	३३
कनिका	२४६	३२	कन्या	{ ८९	४३	कचय	६०	३४
कनिका	१५३	८८	कन्या	६	२६	कचय	१००	४६
कनिका	१५३	१०४	कन्या	१३३	९	कचय	२५०	३४
कनिका	१५४	५३	कन्या	१३३	९	कचय	५५	४
कनिका	९९	८६	कन्या	२१०	३०	कचय	५५	३
कनिका	१४४	५३	कन्या	१३५	१३८	कचय	६४	४०
कनिका	१४४	५३	कन्या	१५३	८८	कचय	{ ३३३	१५३
कनिका	९९	८६	कन्या	१३०	९४	कचय	४	४८
कनिका	२१६	२६	कन्या	१३९	८	कचय	५	१०
कनिका	२४६	३२	कन्या	४८	३०	कचय	३३०	१०६
कनिका	२४६	३२	कन्या	८	३०	कचय	२५०	३३
कनिका	२४९	४२	कन्या	८	३४	कचय	५०	३८
कनिका	११०	१३६	कन्या	४६	१०	कचय	४३९	४४
कनिका	३५	६	कन्या	१४८	८८	कचय	४३९	४४
कनिका	४३	३६	कन्या	८	३४	कचय	४३९	४४
कनिका	८९	४२	कन्या	१३९	३	कचय	१५९	१३६
कनिका	१३९	४०	कन्या	१०५	८०	कचय	{ ३३३	१९३
कनिका	{ २१३	१०	कन्या	१००	८०	कचय	३९३	५३
कनिका	९३	५०	कन्या	८४	३१	कचय	३१८	३४
कनिका	२६३	४८	कन्या	३३	३६	कचय	३१८	३४
कनिका	१०५	११३	कन्या	३३	४	कचय	६०	३३
कनिका	१०५	११३	कन्या	{ ९४	६३	कचय	{ ३३३	१३३
कनिका	१३३	९	कन्या	{ १०३	१२०	कचय	१५३	८८
कनिका	{ १०५	११३	कन्या	१०३	९०	कचय	२५०	३३
कनिका	{ १३३	९	कन्या	३३	१३	कचय	४३	३३
कनिका	२५०	४	कन्या	{ ८६	३०	कचय	{ ३३३	३४
कनिका	३३	३०	कन्या	{ ८९	४३	कचय	{ ३३३	३३
कनिका	३३	३६	कन्या	{ ९४	६३	कचय	४३	३३
कनिका	४३०	३०	कन्या	२६५	५३	कचय	३४९	३४
कनिका	४३४	५३	कन्या	१३३	३४	कचय	४३	३३
कनिका	१६३	०	कन्या	४३	३०	कचय	४३	३३
कनिका	१६६	३३	कन्या	१०८	१३९	कचय	४३	३३
कनिका	९६	००	कन्या	१५३	९३	कचय	४३	३३

शब्दः	पृष्ठा	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठा	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठा	श्लोकः
करज	{ ९१	४३	करंजु	८८	२१	कर्मकार	२०१	१९
करजक	{ १०८	१२९	करंजु	८८	२१	कर्मज्ञान	२११	१८
करट	{ १२४	२०	करंजु	१३३	३८	कर्मज्ञ	२११	१८
करट्ट	{ २९५	३४	करंजु	२१३	३१	कर्मज्ञान	२११	१९
करट्ट	१२४	१९	करंजु	१२४	३१	कर्मज्ञान	२११	१९
करण	{ २३९	२	करंजु	११३	१४९	कर्मज्ञान	२११	१९
करण	{ ३००	५४	करंजु	२१९	७१	कर्मज्ञान	२११	१९
करण	३१४	१८	करंजु	२३३	२१९	कर्मज्ञान	२११	१९
करतोवा	१२	३३	करंजु	११५	१५५	कर्मज्ञान	१८१	४
करपत्र	२४७	३५	करंजु	११४	१५४	कर्मज्ञान	११९	११०
करपाल	२०२	८९	करंजु	११०	१३५	कर्मज्ञान	३४	१३
करपालिका	२०२	९१	करंजु	१५४	९४	कर्मज्ञान	३१	८
करभ	{ १५१	८१	करंजु	१२२	१३	करंजु	२३३	८९
करभ	{ २२९	७५	करंजु	१२२	१३	करंजु	२३०	१
करभूपण	१५७	१०८	करंजु	१२२	१३	करंजु	९३	५८
करमदक	९५	१३	करंजु	५३	१२	करंजु	३३८	२२१
करम	२०२	४८	करंजु	३३९	२२१	करंजु	४१	२
करम	२२२	४८	करंजु	१५१	१०३	करंजु	४०	२५
करह	१५१	८३	करंजु	{ १५१	१०३	करंजु	{ १८	१३
करवाल	२०२	८९	करंजु	{ २९०	१५	करंजु	{ २८७	४
करवालिका	२०२	९१	करंजु	९३	१०	करंजु	३२३	१३८
करथोर	९७	७७	करंजु	१९३	५२	करंजु	३०४	७९
करताता	१५१	८२	करंजु	२६३	४३	करंजु	{ २५१	८३
करसीकर	१८९	३७	करंजु	२४७	३४	करंजु	{ २१८	३५
करदाद	६४	४३	करंजु	५६	९	करंजु	१८८	३५
करदादक	९२	५२	करंजु	{ १५९	११५	करंजु	२१५	२७
कराल	३३४	२०४	करंजु	{ ३७०	३३	करंजु	११५	१५७
करिगमित	२०६	१०७	करंजु	१४८	६८	करंजु	१२३	१४
करिणी	१८८	३६	करंजु	१५१	८०	करंजु	१४०	३८
करिन्	१८८	३४	करंजु	३२६	१०५	करंजु	१२४	१८
करिदिप्ली	१०१	९७	करंजु	८६	२९	करंजु	२१७	३१
करिशावक	१८८	३५	करंजु	२३६	१०१	करंजु	१०१	९३
करीर	{ २२६	१०३	करंजु	१०५	११६	करंजु	१०१	९३
करीप	२२३	५१	करंजु	१६३	१२०	करंजु	२२८	७४
करुण	४५	१७	करंजु	१३	६३	करंजु	२१७	३१
करुणा	४५	१८	करंजु	३४	१७	करंजु	१२५	२३
करट्ट	१२४	१९	करंजु	{ २३४	९४	करंजु	{ २०५	१०४
करुणु	२९९	५२	करंजु	११४	१५४	करंजु	१८	१५
करुट्ट	१४८	६९	करंजु	{ ११४	१५४	करंजु	{ २५	११
करु	१९१	४६	करंजु	{ २३४	९४	करंजु	{ ३३२	१९७
करुट्टक	५९	२१	करंजु	११०	१३५	करंजु	२४०	८
करुट्ट	११५	१५५	करंजु	{ २४२	१५	करंजु	१८	१४
करुट्टी	११५	१५५	करंजु	{ २५६	१९	करंजु	३१५	१२८
						करंजु	२१३	१९

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
विशुद्धक	६४	४३	वीकित	२६२	४१	कुट्ट	२२८	४४
विटि	११९	२	वीया	११९	३	कुट्टर	२४२	९२
विट्ट	१४०	६५	वीयादी	१००	८९	कुट्टक	९८	४९
विण	३६४	१८	वु	६०	३	कुट्टक	३६३	१०
विनिदी	१००	८९	वु	३४३	२३९	कुट्टर	३६३	८९
विण्ड	२४९	४३	वुक	१२५	२३	कुट्टर	३६३	८९
विण्ड	९८	४०	वुकर	१४२	४८	कुट्टर	८३	१६
विण्ड	२४९	४४	वुडर	२५५	१४	कुट्टर	४३	४
विण्ड	४	११	वुडर	१४९	४५	कुट्टर	१०८	११८
विण्ड	१५	४४	वुडर	२४३	२३	कुट्टर	३६५	२०
विण्डोरा	१५	४२	वुडर	३६४	२०२	कुट्टर	१०८	१२८
विम्	३४६	२५०	वुडर	१२३	१०	कुट्टर	१३३	४८
विम्	३५०	५	वुडर	१२८	२५	कुट्टर	१५३	१०
विम्	३५०	५	वुडर	१२९	१२९	कुट्टर	३६९	३६
विम्	३४९	३	वुडर	३४३	२३	कुट्टर	११०	३१
विम्	३५०	५	वुडर	१५०	४०	कुट्टर	१५९	१५३
विम्	२६३	४८	वुडर	२५०	२३	कुट्टर	१००	४६
विम्	१५	४४	वुडर	१६१	१५३	कुट्टर	१०३	३३
विम्	११९	२	वुडर	१५०	४०	कुट्टर	४८	३३
विम्	२६३	४०	वुडर	१६३	१२९	कुट्टर	१०३	३३
विम्	११९	१४३	वुडर	२६३	३०	कुट्टर	१३३	३३
विम्	११९	२	वुडर	१५०	४०	कुट्टर	१३८	३३
विम्	१५९	१०३	वुडर	२०	२५	कुट्टर	४८	३३
विम्	३४	१०	वुडर	२६८	४३	कुट्टर	३०	३३
विम्	३४८	२५३	वुडर	४०	४	कुट्टर	३३५	५४
विम्	१४४	५३	वुडर	१५५	३३	कुट्टर	१३०	१६६
विम्	१४३	६३	वुडर	१८८	३४	कुट्टर	१५०	४३
विम्	२६३	६६	वुडर	१६६	५९	कुट्टर	८५	९३
विम्	४८	४३	वुडर	८४	२५	कुट्टर	१३०	१०८
विम्	३३८	२६३	वुडर	२१९	३९	कुट्टर	१००	९३
विम्	८४	१४	वुडर	८०	५	कुट्टर	१०३	९३
विम्	१५३	४६	वुडर	३३०	३९	कुट्टर	१५५	९५
विम्	९८८	४	वुडर	२३३	३३	कुट्टर	१०५	१०३
विम्	८३	१४	वुडर	९५	६६	कुट्टर	३६३	१५
वीक	१४८	६८	वुडर	९३	५०	कुट्टर	१००	१०३
वीक	११९	१६३	वुडर	१०९	१३३	कुट्टर	१००	१०३
वीक	३३३	२१४	वुडर	६६८	४४	कुट्टर	१००	१०३
वीक	१२५	२३	वुडर	१६८	४३	कुट्टर	१००	१०३
वीक	३०	१३	वुडर	४३	६	कुट्टर	४३	३३
वीक	१३	६०	वुडर	३०३	३८	कुट्टर	१००	६
वीक	३३३	१६३	वुडर	२५५	३३	कुट्टर	३६५	५४
वीक	१२८	४३	वुडर	१३३	६	कुट्टर	२३३	९३
वीक	५५	३	वुडर	१३५	१५	कुट्टर	३६	४३
वीक	३३३	१५५	वुडर	२०३	३४	कुट्टर	३६	३

[illegible]

शब्दः	पृष्ठा	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठा	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठा	श्लोकः
हृताम्	१३	६१	हृत्पद्मा	१३१	१०	विरय	६३	३०
हृताभिषेका	१३३	६४	हृत्पद्मा	१३१	११	विराज	१५	०४
हृति	१३३	५	हृत्पद्मा	१३५	१८	विराज	५८	१५
हृति	१३३	६	हृत्पद्मा	१३४	१९	विराज	१०९	१३२
हृति	१५३	४	हृत्पद्मा	१३३	४९	विराज	१०९	१३२
हृत्	१०५	१०३	हृत्पद्मा	१३०	३१	विराज	१०९	१३२
हृति	१००	४०	हृत्पद्मा	१३०	३०	विराज	३३	६
हृति	८	३३	हृत्पद्मा	१३८	१००	विराज	१५५	९६
हृत्	३३३	१५८	हृत्पद्मा	२०४	९९	विराज	१५५	९६
हृत्पद्मा	१६९	१२८	हृत्पद्मा	३३३	११३	विराज	१२०	०
हृत्	२६०	६५	हृत्पद्मा	३०१	६०	विराज	१२५	२२
हृत्	२६३	४८	हृत्पद्मा	२६५	२०	विराज	६४	४२
हृत्	४५	३८	हृत्पद्मा	२३३	११	विराज	३३	१५
हृत्	२०२	८९	हृत्पद्मा	५०	१३	विराज	१२४	४९
हृत्	२४०	३४	हृत्पद्मा	१५०	१००	विराज	१०३	१०४
हृत्	२५५	१५	हृत्पद्मा	४९	३२	विराज	८२	१३
हृत्	१३	५६	हृत्पद्मा	३३४	२०२	विराज	१३५	१०
हृत्	१३३	१३	हृत्पद्मा	१५५	९५	विराज	२००	८४
हृत्	१५८	११३	हृत्पद्मा	१००	८९	विराज	२०३	९३
हृत्	१०३	१०६	हृत्पद्मा	१५५	९०	विराज	२९३	३०
हृत्	१६२	१२९	हृत्पद्मा	६४	४३	विराज	१०९	१३३
हृत्	२६६	६३	हृत्पद्मा	८५	२५	विराज	२३२	१२
हृत्	१३	५०	हृत्पद्मा	९४	६४	विराज	२००	८४
हृत्	८	३५	हृत्पद्मा	१३८	१	विराज	३०३	९३
हृत्	२४३	१३	हृत्पद्मा	५	१८	विराज	२३२	१२
हृत्	२३३	१३	हृत्पद्मा	१४३	४५	विराज	३६४	१८
हृत्	२०९	२	हृत्पद्मा	१४३	४५	विराज	१३५	३०
हृत्	२३०	६	हृत्पद्मा	१५५	९०	विराज	३६४	१८
हृत्	२३२	१३	हृत्पद्मा	१००	१२९	विराज	३४४	५४
हृत्	२३०	६	हृत्पद्मा	१४३	४५	विराज	४२	६
हृत्	२३३	८	हृत्पद्मा	१४३	४५	विराज	२०३	९३
हृत्	१६६	६	हृत्पद्मा	१०८	१२६	विराज	१३	६२
हृत्	१५	३९	हृत्पद्मा	६४	४३	विराज	२००	८३
हृत्	५	१८	हृत्पद्मा	८५	२५	विराज	२३३	१६
हृत्	३३	३४	हृत्पद्मा	९४	६४	विराज	४०	२६
हृत्	२३३	३९	हृत्पद्मा	९४	६६	विराज	१३३	६
हृत्	२६३	४६	हृत्पद्मा	१३८	१	विराज	१३३	४
हृत्	९५	६०	हृत्पद्मा	६	२२	विराज	२५९	३२
हृत्	१०३	९६	हृत्पद्मा	८९	४०	विराज	१३३	४
हृत्	९९	८६	हृत्पद्मा	४८	३०	विराज	२६९	०८
हृत्	९९	८६	हृत्पद्मा	२४९	४५	विराज	१२८	३५
हृत्	१०२	९८	हृत्पद्मा	२३३	१३	विराज	८३	१६
हृत्	३३	१६	हृत्पद्मा	२३३	१३	विराज	१६३	१२९
हृत्	३२	५०	हृत्पद्मा	२३३	१३	विराज	१०८	१२५
हृत्	९२	५५	हृत्पद्मा	२३३	१३	विराज	२३३	१६
हृत्	१२३	१०	हृत्पद्मा	२३३	१३	विराज	२३३	१६

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
सर्जनी	११८	१३०	सङ्क	५८	१०	सम्भर्मूला	११४	१५४
सर्व	{ १४२ ४१		सङ्ग	३६४	१८	सम्भर्मूली	११४	१५४
	{ २६८ ७०		सङ्गुर	१४२	४८	सम्भरस	२३१	१०४
साम	२६३	४०	सङ्गुल	१४२	४८		४	११
सामन्	२५६	१०	संग	१०८	१२८		११	५५
सालिनी	२८६	४२		{ १२९ ४०		सम्भवे	{ १२१ ११	
सालिन	१९२	४९	संग	{ २०० ८१			{ १९० ४४	
सन्तु	३४८	२५४		{ १९८ ४५			{ ३१६ १३३	
सन्नेदाह	२३३	१५	संगक	१८३	१४	सम्भवेद्वस्तक ...	९१	५०
सङ्गा	२८६	४२	संगरेचना	३	१०	सम्भवेद्व	१३	६५
सङ्ग	६१	२०	संगनीय	२६०	६४	सम्भवेद्व	१५३	८९
सङ्गीत	२०६	११०	संगराय	२४	६	सम्भवेद्व	१३	६५
सङ्गे	२३३	८८	सङ्कर	९८	८०	सम्भेसार	१६३	१३१
सङ्गि	२३३	८८	सङ्गासाक	१०८	१२८	सम्भारमन् ...	२३६	१०२
सङ्गी	२३३	८८	सङ्गाधिय	९	४०	सम्भिक	२३६	१०३
सङ्गि	२३३	१०	सङ्गिका	{ ९६	७१	सम्भिवी	१००	१३३
सङ्गि	२३३	१०	सङ्गिकारिका ...	{ १३५	१९	सम्भोसमा	२४८	४३
सिद्ध	६८	५	सङ्गिकारिका ...	९५	६६	सम्भोकी	१३६	२०
	{ १०९ १३०		सङ्गि	२६०	६४	सम्भित	२९	३३
	{ १९२ ४९		सङ्गेव	२६०	६४	सम्भीर	५८	१५
सङ्गमन्	३४३	४०	सङ्ग	{ १५३ ९०		सम्भ	२०३	९९
सङ्गम	३४३	४०		{ १८९ ३०		सम्भ	२०३	९९
सङ्ग	३६५	९०	सङ्गह	५८	१०	सम्भारी	८८	३५
सङ्ग	३४३	१६	सङ्गहक	११९	४	सम्भीर	५८	१५
सङ्ग	३६५	५४	सङ्गकारी	१३३	१४३	सङ्ग	२०३	९९
सङ्ग	६३	२९	सङ्गकारी	१३३	१४३	सङ्गा	२८५	३०
सङ्गा	४९	६३	सङ्गरीक	७९	६	सङ्गा	५९	९
सङ्ग	१४६	४९	सङ्गादी	१३६	१५९	सङ्गा	९५	६९
सङ्ग	१४३	४९	सङ्गीर	१३३	१५०	सङ्गादी	९५	६९
सङ्ग	१४३	४९	सङ्गुपद	५९	२२	सङ्गि	२३६	१३३
सङ्ग	२५३	०	सङ्गुपदी	६०	२०	सङ्गी	९९	६९
सङ्गसङ्केत	०६३	०३	सङ्गुपा	३६०	१०	सङ्ग	०	३३
सङ्ग	००९	९	सङ्गुपा	१४३	४९	सङ्गसङ्केत	५	१५
			सङ्ग	१४३	५३	सङ्गसाधन	२३	३३
			सङ्ग	३६९	३३	सङ्ग	१९८	३३
			सङ्गी	१९३	५९		०	३३
			सङ्गी	३३	०	सङ्गमन्	{ ११६ ३३	
			सङ्गी	२३९	१०४		{ ३०० ५०	
			सङ्गी	१०	१२३			
			सङ्गी	३३९	१३०	सङ्गी	२३६	०६
			सङ्गी	१२९	१३६	सङ्गी	१०	६
			सङ्गी	००	५९	सङ्गी	१८६	३३
			सङ्गी	००	६०	सङ्गी	५३	०
			सङ्गी	०८	३	सङ्गी	५३	०
			सङ्गी	३२९	१२	सङ्गी	२२९	००

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
शर्दमावृष्ट	८९	४३	शाविष्ठव	२००	८४	गुणः.....	२९	२९
शर्द्वन	२५७	२२	शावडीव	२००	८४		१८४	१९
शर्भ	१४०	३९	शात्र	१४८	७०		२०१	८५
	११७	१३५		१८९	४०		२१६	२८
शर्भक	१६४	१३५	शात्रानुलेपनी	१६४	१३३		२४५	२७
शर्मांगार	७४	८	शान	४०	२५		२९८	४६
शर्मास्तव	१४०	३८	शान्धार	४०	१	गुणवृक्षक	५७	१२
शर्मिणी	१३६	२२	शावत्री	९१	४९	गुणित	२०२	८८
शर्मोपपातिनी	२२०	६९		१०१	२२	गुणितत	२०२	८९
शर्मुग	११७	१६५	शादामत	२३३	९२	गुणितव	२०२	८९
शर्व	४६	२२	शार्भिण	१३६	२२	गुण्य	१५७	१०५
शर्विण	३१०	१०३	शार्दपय	१००	१९	गुण्यार्थ	१५७	१०५
शर्हण	३७	१३	शाखव	८७	३३	गुद	१४९	७३
शर्ह	२६५	५४	शिर	३४	१	गुद्व	११६	१६२
शर्हवादिन्	२६०	३७	शिरा	३४	१	गुद्व	९२	५५
शळ	१५३	८८	शिरि	७७	१		११६	१६०
शळवम्भळ	२२६	६३		२८०	११	गुद्व	२०२	८९
शळमिक्का	२१०	३१	शिरिकर्णी	१०३	१०४	गुद्व	२०५	१०३
शळित	२०१	१०४	शिरिका	१२२	१२	गुमबाद	३२५	१६६
शर्लोदेश	१९१	४८	शिरिमा	२३६	१०४	गुमि	२०४	७४
शरवा	२८६	४३	शिरिमा	९	४०	गुमि	२०१	८६
शरव	१२१	११	शिरिमासल	२३५	११०	गुमि	२०१	८६
शरव	२३५	१००	शिरिमिक्का	९५	६६	गुरण	२८०	११
शवाश	७४	९	शिरिमा	८	३३	गुद	२०	२४
शवाशी	११५	१५६	शिरिमा	८	३३		१६०	७
शवीधर	२२५	५८	शिल्लि	२०६	११०	गुदिनी	१३६	२९
शवेद्व	२१५	२५	शीड	४०	२५	गुद्व	१४९	७३
शवेपु	२१५	२५	शीर्ष	२०६	११०	गुद्व	८१	९
शवेपुडा	२१५	२५	शीर्षि	२८०	११		१४०	६६
शवेपुन	२८४	३०	शीर्षाण	३	९		२००	८१
शवेपणा	१०३	३९	शीर्षणि	२०	२४	गुदिनी	१३६	२९
शवेपिन	२०५	१०५	गुग्गुलु	८७	२४	गुद्व	८१	९
शवर	२३३	५०	गुग्गु	१५७	१०५	गुद्व	११८	१६२
शवरा	२२५	६०	गुग्गु	११४	२१	गुद्व	९	४३
शम्पुति	४१	१८	गुग्गु	८३	१६	गुद्व	७८	६
शहम	७९	१	गुग्गु	१५७	१०५	गुद्व	१०१	९३
	२०१	८५	गुग्गु	१०३	२८	गुद्व	३९१	१५३
शहर	७९	१	गुद्व	२९७	४१	गुद्व	४	११
	३३८	१८३	गुद्व	८३	२०	गुद्व	१४	७१
शाक्षव	२३३	९४	गुद्व	८३	२८	गुद्व	२०२	८९
	३३३	१५५	गुद्व	१०३	१०५	गुद्व	५२	७
शाक्षेरी	१०३	११०	गुद्व	१०३	१०५	गुद्व	२८३	११
शाह	१४	७०	गुद्व	९९	८३	गुद्व	१३८	२८
शाहिरव	१३६	३३	गुद्व	९९	८३	गुद्व	२२	७

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
गूर्ण	२८०	११	गोत्रभिद्	१०	४५	गोविद्	२२३	५०
गूर्वाक	११८	१६९	गोत्रा	{ ६७	३	गोविन्द	{ ५	१९
गृभन	११३	१४८		{ २२५	६०		{ ३०७	९१
गृभ	२५७	२२	गोद	१४७	६५	गोशाल	२७३	४०
गृभ	१२५	२१	गोदारण	२१२	१४	गोशीर्ष	१६३	१३१
गृभसी	३६०	१०	गोदुह	{ २२४	५७	गोष्ट	७०	१३
गृष्टि	११४	१५१		{ ३१५	१२९	गोष्टपति	३१५	१२९
गृष्टि	११९	२	गोदोहे	२२४	५७	गोष्टी	१६९	१५
	{ ७३	४	गोघन	२२५	५८	गोष्टीन	७०	१३
गृह	{ ७३	५	गोधा	२००	८४	गोष्पद्	३०८	९३
	{ ३४२	२३७	गोधापदी	१०६	११९	गोसंख्य	२२४	५७
गृहगोधिका ...	१२२	१२	गोधि	१५४	९२	गोस्न	१५७	१०५
गृहगोलिका ...	१२२	१२	गोधिका	५९	२२	गोस्नौ	१०३	१०७
गृहपति	१८३	१५	गोधिकात्मज ...	१२०	६	गोस्नी	१०३	१०७
गृह्यालु	२५८	२७	गोधूम	२१४	१८	गोस्थानक	७०	१३
गृहस्थूण	३६९	३०	गोनर्द	१०९	१३२	गौतम	४	१५
गृहागत	१७४	३४	गोनस	५१	४	गौघार	१२०	६
गृहाराम	७९	१				गौधेय	१२०	६
गृहावप्रहणी ...	७५	१३	गोप	{ १८१	७	गौधेर	१२०	६
गृहिन्	१६६	३		{ २२४	५७		{ ३३	१३
				{ ३१५	१२९	गौर	{ ३३	१४
गृह्यक	{ १३०	४३	गोपति	२२६	६२		{ ३३०	१८८
	{ २५६	१६	गोपरस	२३६	१०४	गौरव	१७४	३४
गेषदुर्क	१६५	१३८	गोपानसी	७६	१५	गौरी	{ ८	३८
गेषदुर्क	१६५	१३८	गोपावित	२७५	१०६		{ १३२	८
गेषदुर्क	१६५	१३८	गोपाल	२२४	५७	गौष्टीन	७०	१३
गोह	७३	४	गोपी	१०५	११२	ग्रन्थित	२७१	८६
गैरिक	{ ७९	८		{ ७६	१६	ग्रन्थ	३२७	१०९
	{ २८९	१२	गोपुर	{ १०९	१३२	ग्रन्थि	११६	१६२
गैरेय	२३३	१०४		{ ३२८	१८२	ग्रन्थिक	२३८	११०
	{ २२५	६०	गोप्यक	२४२	१७	ग्रन्थित	२७१	८६
गो (गौ) ...	{ २२६	६६	गोमत्	२२५	५८	ग्रन्थिपर्ण	१०९	१३२
	{ २९३	२५	गोमय	२२३	५०	ग्रन्थिल	{ ८८	३७
गोमण्टक	१०२	९९	गोमायु	१२०	५		{ ९७	७७
गोकर्ण	{ १२१	१०	गोमिन्	२२५	५८	ग्रस	{ ३९	२०
	{ १५२	८३	गोरस	२२३	५३		{ २७६	१११
गोकर्णी	९९	८४	गोर्द	१४७	६५		{ २४	३
गोकुल	२२५	५८	गोल	३६५	२०	ग्रह	{ २७९	८
गोभुरक	१०२	९९	गोलक	१३९	२६		{ ३४१	२३५
गोघर	३१	८	गोला	२३७	१०८	ग्रहणीरम् ...	१४४	५५
गोत्रिह्य	१०६	११९	गोलीह	८९	३९	ग्रहपति	२१	३०
गोदुम्भा	११५	१५६		{ १०२	१०२	ग्रहिणी	२४४	५४
गोण्ड	३६४	१८		{ ११६	१५९	ग्रहीगृ	२५८	२७
	{ ७०	१	गोछोमी	{ २३८	१११	ग्राम	{ ७७	१६
गोत्र	{ १६५	१	गोचन्द्रमी	९२	५५		{ ३१८	१४०
	{ ३३८	१८०						

शब्दानुसंगिका.

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
प्रामाणी.....	२९८	४९	परमर	२५०	२०	परमरामि ..	५	२
प्रामातृ	२४०	९	पर.....	२३	२	परमरुं ..	११३	१४
प्रामाता.....	२८९	४३	पाटा	१५३	८८	परपाप ..	१९२	५
प्रामाधीन	२४०	९	पारितक	२०४	९०	परपा ..	११६	१३
प्रामान्त	७७	२०	पात	२००	११५	परपतिन् ..	१८०	१३
प्रामीणा	१०३	९४	पाशुक	२६३	४०	परपतिनी ..	११४	१५
प्राम्य	३९	१९	पाशुक	२५९	२८	परपाक ..	१२५	२
प्राम्यधर्म	१०९	५०	पास	११८	१६०	परपाट ..	७७	७७
प्राम्य	७७	३	पुटिका.....	१४९	७२	परपाक ..	१०	७७
प्राम्य	७८	४	पुन	३६४	१८	परपाक ..	७७	७७
प्राम्य	३३०	१०५	पुनित	२५९	३२	परपाक ..	१२५	२
प्राम्य	२२४	५४	पुन	४५	१८	परपाक ..	९९	८
प्राम्य	५९	२३	पुन	२८४	३२	परपाक ..	२०४	९
प्राम्य	२०९	८	पुन	२९९	५३	परपाक ..	५२	५२
प्राम्य	८४	२३	पुन	२२	३३	परपाक ..	२२९	७
प्राम्य	१५३	८८	पुन	२२३	५२	परपाक ..	५२	५२
प्राम्य	२०	१८	पुन	३०४	७५	परपाक ..	१५४	२
प्राम्य	१५९	१०४	पुन	११९	२	परपाक ..	२२६	१०
प्राम्य	२०९	१३३	पुन	११४	१५३	परपाक ..	२६९	७
प्राम्य	२४९	४५	पुन	१९०	४३	परपाक ..	१०	७
प्राम्य	१४५	५८	पुन	१५३	८९	परपाक ..	९३	५३
प्राम्य	१४५	५८	पुन	११९	२	परपाक ..	१२८	३६
प्राम्य	१८	१४	पुन	८८	३७	परपाक ..	१२४	१८
प्राम्य	११८	१२९	पुन	११८	१२९	परपाक ..	१२४	१८
प्राम्य	२१०	३९	पुन	४५	२०	परपाक ..	२३८	११०
प्राम्य	२०६	१००	पुन	७०	२०	परपाक ..	२३८	११०
प्राम्य	२०६	१००	पुन	१०९	११०	परपाक ..	२३९	७५
प्राम्य	२४५	२०	पुन	३०	१२	परपाक ..	२३४	१०
प्राम्य	३६४	१८	पुन	१५३	८९	परपाक ..	२५९	३३
प्राम्य	८९	३९	पुन	२०२	९५	परपाक ..	१००	८८
प्राम्य	७३	१८	पुन	३२	१३	परपाक ..	१०८	१३८
प्राम्य	८९	३९	पुन	२०२	९५	परपाक ..	२३	१३
प्राम्य	१०३	१००	पुन	२०२	९५	परपाक ..	२०	७९
प्राम्य	२०४	२०	पुन	२०२	९५	परपाक ..	११०	११९
प्राम्य	१०	७	पुन	३५०	५	परपाक ..	२३९	७
प्राम्य	४३	४	पुन	३३३	३४०	परपाक ..	३३३	३५
प्राम्य	४३	५	पुन	३३३	३४०	परपाक ..	२३३	३५
प्राम्य	२०२	९३	पुन	३३३	३४०	परपाक ..	२३३	३५
प्राम्य	२३०	२६	पुन	३३३	३४०	परपाक ..	२३३	३५
प्राम्य	३३३	११०	पुन	३३३	३४०	परपाक ..	२३३	३५
प्राम्य	५५	५	पुन	३३३	३४०	परपाक ..	२३३	३५
प्राम्य	१३३	१३०	पुन	३३३	३४०	परपाक ..	२३३	३५
प्राम्य	३३३	१३०	पुन	३३३	३४०	परपाक ..	२३३	३५
प्राम्य	४५	३३	पुन	३३३	३४०	परपाक ..	२३३	३५
प्राम्य	३३३	१३३	पुन	३३३	३४०	परपाक ..	३३३	३५

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
चनुर्मुत्र	५	२०	धरमदमामृत् ...	७७	२	धर्मरा	१८७	३१
चनुर्वी	१८०	५८	धराधर	२६९	७४	धामीकर	२३४	४५
चनुष्य	७१	१७	धरिष्णु	२६९	७४	धाम्नेय	{ ९४ ६३	
चनुहावनी	२१७	६८	धर	१७१	२२	{ ९४ ६५		
चानर	{ ७५ १३		धरणी	३६०	१०	धार	{ १८३ १३	
{ १७० १८						{ २८० १४		
चन	३५०	३	धर्मा	{ ३० २		धारटी	११२	१४६
चन्दन	१६३	१३१	{ १६१ १२२			धारण	२४३	१३
{ १८ १३			धर्मेन्	{ १७७ ४७		धार	२६४	५३
{ ११३ १४६			{ २०२ ९०			धाविषय	१६१	१२२
{ ३२८ १८२			धर्मकथा	११२	१४३	धालनी	२१९	२६
चन्द्रक	१२७	३१	धर्मकार	२४०	७	धार	१२३	१६
चन्द्रमाला	६३	३४	धर्मप्रभेदिका ...	२४७	३५	धौस	१२३	१६
चन्द्रमाली	६३	३४	धर्मप्रसर्वक ..	२४६	३३	धिरासाय	१४५	५७
चन्द्रमण्	१८	१३	धर्ममेदिका ..	२४६	३३	धिरासा	१४३	५७
चन्द्रवाचा ...	१०८	१२५	धर्मिन्	{ ९० ४६		धिरुर	{ १५५ २१	
चन्द्रोपर ..	०	३९	{ १२७ ७१			{ २६३ ४६		
(चन्द्रवंत-)	१६३	१३०	धनी	१७४	३६	बिहुर ..	१५५	२५
चन्द्राय	२०१	८९	धनी	२७९	११०	बिहण ..	२२१	४६
चन्द्रिका	१८	१६	धन	{ ७७ १		बिहण ..	३०१	३५
चक्र	२६९	७५	{ २६९ ७४			बिद्या	९०	४३
{ १४ ६८			चक्रक ..	८४	२०	बिग ..	{ ३० ३	
{ २३५ ९५			चक्रम ..	२६९	७४	{ ३५० ३		
{ २६३ ४३			चक्रम ..	२६९	७४	बिगा ..	२०८	११०
चक्रा ..	{ १७ ५		चक्राचल ..	२६९	७४	बिगि ..	२०८	११०
{ १०३ ९६			चक्रिय ..	२०३	९६	बिग ..	२९	३१
चक्रो ..	१९२	८०	{ २०३ ८०			बिगविमल ..	४७	२६
चक्र ..	१८०	३१	चक्रि ..	१०२	९६	बिगमगुत्रि ..	४६	२२
चक्र ..	१२१	१७	चक्रिका ..	१०२	९६	बिगाभोग ..	३०	९
चक्रिक ..	८५	२२	चक्र ..	१०२	९६	बिगा ..	२०८	११०
चक्र ..	३०१	३९	चक्रा ..	१०२	९६	बिग ..	३४	१०
चक्र ..	३६०	१७	चक्रा ..	३६२	८३	बिग ..	{ ३२३ १०३	
चक्र ..	११७८	७८	चक्रा ..	१०७	१८		९३	५३
चक्र ..	१२००	८१	चक्रिक ..	२०८	९७	बिग ..	{ ९८ ८०	
चक्र ..	१२३	९	चक्रि ..	११३	१०७	{ १६१ ११३		
चक्र ..	७४	६३	चक्रि ..	१२६	१८	बिग ..	२०७	७
चक्र ..	{ ७३ ३		चक्रि ..	२१९	९	बिग ..	८६	९७
चक्र ..	{ १०९ ३७		चक्रि ..	२१९	९७	बिग ..	१०३	१०६
चक्र ..	{ १८६ १३		चक्रि ..	१२३	१७	बिग ..	१०३	९३
चक्र ..	{ २६० ७३		चक्रि ..	१६६	९	बिग ..	१६	७७
चक्र ..	३७३	६३	चक्रि ..	६३	३३	बिग ..	२३	३७
चक्र ..	२८२	७३	चक्रि ..	६३	३३	{ ३३० १०६		
चक्र ..	१०३	१७	चक्रि ..	२०७	८३	बिग ..	२०	२३
चक्र ..	२७७	८३	चक्रि ..	१८७	३३	बिग ..	२७	२७

शब्दानुक्रमिका.

पदः	पृष्ठम्	श्लोकः	पदः	पृष्ठम्	श्लोकः	पदः	पृष्ठम्	श्लोकः
विप्रा	100	68	चेदक	282	10	एन्दम्	101	1
विप्रा	114	148	चेदक	282	10	एन्दम्	101	2
विप्रा	80	29	चेदक	242	12	एव	104	1
विप्रा	222	40	चेदक	42	49	एव	208	1
विप्रा	142	40	चेदक	29	20	एव	208	1
विप्रा	248	10	चेदक	20	1	एव	10	1
विप्रा	122	9	चेदक	29	21	एव	22	1
विप्रा	249	60	चेदक	149	114	एव	229	1
विप्रा	220	01	चेदक	238	201	एव	229	1
विप्रा	91	40	चेदक	02	0	एव	181	1
विप्रा	249	1	चेदक	26	24	एव	204	1
विप्रा	249	1	चेदक	14	02	एव	180	1
विप्रा	249	1	चेदक	26	14	एव	208	1
विप्रा	122	1	चेदक	149	114	एव	181	1
विप्रा	91	40	चेदक	238	201	एव	229	1
विप्रा	40	10	चेदक	110	128	एव	204	1
विप्रा	40	10	चेदक	249	20	एव	40	1
विप्रा	124	21	चेदक	100	42	एव	208	1
विप्रा	188	80	चेदक	100	128	एव	204	1
विप्रा	128	20	चेदक	248	24	एव	208	1
विप्रा	10	10	चेदक	140	110	एव	122	1
विप्रा	121	9	चेदक	242	24	एव	102	1
विप्रा	200	21	चेदक	248	24	एव	120	1
विप्रा	128	20	चेदक	248	24	एव	208	1
विप्रा	128	20	चेदक	204	108	एव	208	1
विप्रा	200	21	चेदक	204	108	एव	208	1
विप्रा	111	181	चेदक	204	108	एव	208	1
विप्रा	210	24	चेदक	229	02	एव	204	1
विप्रा	214	20	चेदक	110	120	एव	202	1
विप्रा	111	180	चेदक	110	120	एव	202	1
विप्रा	181	80	चेदक	110	120	एव	202	1
विप्रा	210	29	चेदक	110	120	एव	202	1
विप्रा	210	29	चेदक	110	120	एव	202	1
विप्रा	140	00	चेदक	100	12	एव	202	1
विप्रा	120	21	चेदक	102	104	एव	228	1
विप्रा	144	20	चेदक	110	120	एव	202	1
विप्रा	148	102	चेदक	204	114	एव	202	1
विप्रा	118	180	चेदक	204	114	एव	202	1
विप्रा	20	21	चेदक	22	18	एव	222	1
विप्रा	118	128	चेदक	120	24	एव	181	1
विप्रा	208	99	चेदक	22	18	एव	180	1
विप्रा	144	98	चेदक	04	18	एव	219	1
विप्रा	249	9	चेदक	40	20	एव	210	1
विप्रा	109	20	चेदक	100	20	एव	219	1
विप्रा	110	21	चेदक	200	20	एव	219	1

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
जह्वाल	१९७	७३	जन्तु	२९	३०	जलधर	१७	७
जह्विर्ल	१९७	७३	जन्तुफल	८५	२२	जलनिधि	५४	२
जटा	८२	११	जन्मन्	२९	३०	जलनिर्गम	५६	७
जटा	१५५	९७	जन्मिन्	२९	३०	जलनीली	६३	३८
जटा	२९६	३७	जन्म्य	१८०	५८	जलपुष्प	३६६	२३
जटा	११०	१३४	जन्म्य	२०५	१०३	जलप्राय	६९	१०
जटानूट	८	३७	जन्म्य	३२२	१५८	जलमुह	१०	७
जटामांसी	११०	१३४	जन्म्य	२९	३०	जलध्याल	५१	५
जटि	८७	३२	जप	१७७	४७	जलसायिन्	६	२३
जटिन्	८७	३२	जपापुष्प	९७	७६	जलशुक्ति	६०	२३
जटिला	११०	१३४	जर्मेन	२२४	५६	जलाधार	६०	२५
जटुल	१४३	४९	जम्पती	१४०	३८	जलाशय	६०	२५
जटुल	१५०	७७	जम्बाल	५६	९	जलाशय	११७	१६४
जटुल	२६९	७६	जम्बिर	८५	२४	जलोच्छ्वास	५६	१०
जटुल	३३०	१८८	जम्बिर	८५	२४	जलीकस	६०	२२
जट	१९	१९	जम्बिर	९८	७९	जलीका	६०	२२
जट	२६१	३८	जम्बु	८४	१९	जलपाक	२६०	३६
जटुल	१४३	४९	जम्बुक	१२०	५	जक्षित	२७५	१०७
जटु	१६१	१२५	जम्बुक	२८७	३	जव	१४	६८
जनुक	२२०	४०	जम्बु	८४	१९	जव	१९८	७३
जनुका	१२६	२६	जम्बुक	१२०	५	जव	१९१	४५
जनुका	११४	१५३	जम्बु	८५	२४	जवन	१९८	७३
जनुका	११४	१५३	जम्बुमेदिन्	१०	४६	जवन	२८५	३९
जनुका	११४	१५३	जम्बोर	८५	२४	जवनिका	१६०	१२०
जनुका	१२६	२६	जम्बु	८५	२४	जवापुष्प	९७	७६
जनु	१५०	७८	जम्बु	८५	२४	जहो	९९	८६
जनुक	१३८	२८	जम्बु	९८	७९	जहुतनया	६२	३१
जनद्रम	२४३	१९	जय	९५	६६	जागर	१९६	६४
जनता	२८६	४३	जय	२०६	११०	जागरा	२८१	१९
जनन	२९	३०	जय	२८०	१२	जागरित	२५९	३२
जननि	१६५	१	जय	१०	४९	जागरुक	२५९	३२
जननी	१३८	२९	जयन्त	१०	४९	जागर्या	२८१	१९
जनपद	६९	८	जयन्ती	९४	६५	जाग्रदिक	५३	११
जन्मवित्री	१३८	२९	जया	९४	६५	जाग्रदिक	१९७	७३
जन्मपुत्रि	३६	७	जय	१९८	७४	जात	२९	३१
जन्मार्दन	५	१९	जरा	२१९	३६	जात	३०६	८४
जन्माश्रय	७४	९	जरा	१४१	४२	जातरूप	२३४	९५
जनि	२९	३०	जरा	२२५	६३	जातवेदम्	१२	५६
जनि	११४	१५३	जरा	१४१	४३	जातापत्या	१३५	१६
जनि	१३३	९	जरा	१४०	३८	जानि	२९	३१
जनि	१३८	२९	जरा	२६४	५०	जानि	९६	७२
जनी	११४	१५३	जरा	५५	३	जानि	३०२	६७
जनु	१३३	९	जरा	३६६	२३	जानिकोच	१६३	१३२
जनु	२९	३०	जरा	२४३	१९	जानिकुच	१६३	१३२
जनु	२९	३०	जरा	५९	२०	जानी	८४	१९

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः/शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
काली	९६	७२	कालिका	{ ९०	४४	कालिका	१३९
कालीकोश	१६३	१३२	कालिका	{ १३२	१४२	कालिका	२५९
कालीकण्ठ	१६३	१३२	कालिका	१३८	३५	कालिका	१३९
कालु	३५०	४	कालिका	१३८	३५	कालिका	३३
कालुष्य	१३	९३	कालिका	{ ५५	३	कालिका	१८३
कालुष्य	२४५	२९	कालिका	{ २०९	१	कालिका	६०
कालोक्ष	९२५	६३	कालिका	१३२	१४२	कालिका	{ २०१
कालु	१४९	७२	कालिका	१३२	१४२	कालिका	२००
कालाक्ष	२४३	१३	कालिका	२०८	१२०	कालिका	२७९
कालानु	१३८	३२	कालिका	२४२	१४	कालिका	{ १४१
कालि	३१८	१४२	कालिका	{ ९९	८२	कालिका	{ ३४१
कालव	८४	१९	कालिका	{ ९९	८३	कालिका	२६
कालवृन्द	२३४	९५	कालिका	१३२	१४२	कालिका	{ २९७
कालक	१६३	१२५	कालिका	१३२	१४२	कालिका	१२७
काला	१३२	६	कालिका	१३८	३५	कालिका	१८३
कालाशीव	२४३	१२	कालिका	२०८	१२०	कालिका	१३३
कालापती	१४०	३८	कालिका	२४२	१४	कालिका	३४०
कालु	१४३	५०	कालिका	२०९	१	कालिका	१८
काल	१३९	३५	कालिका	२०८	१२०	कालिका	१०६
काल	{ ५८	१३	कालिका	३०	१३	कालिका	२३
काल	{ ३३३	१९९	कालिका	१३३	१३०	कालिका	{ १४५
कालक	८३	१६	कालिका	१०२	२५	कालिका	{ २८५
कालिक	२४२	१४	कालिका	२८५	३९	कालिका	१२
काली	१०६	११८	कालिका	२८५	३९	कालिका	१२
कालम	{ २४२	१३	कालिका	४९	३५	कालिका	४९
कालम	{ २५६	२०	कालिका	४९	३५	कालिका	४९
कालम	२५७	२०	कालिका	{ १९८	७४	कालिका	१०८
काली	१००	९०	कालिका	{ १९८	७०	कालिका	१०८
कालर	१९८	७०	कालिका	२२४	५६	कालिका	३४९
काल	४	१३	कालिका	१९८	७४	कालिका	७८
काल	{ १०	४५	कालिका	१९८	७४	कालिका	४२
काल	{ १९८	७०	कालिका	१८	१४	कालिका	३६०
काल	{ २६८	७१	कालिका	{ २५३	६	कालिका	५८
काल	{ ३१८	१४३	कालिका	{ २८९	११	कालिका	७
काल	५२	८	कालिका	१६२	१२६	कालिका	१०६
काल	१५४	९३	कालिका	१०६	११८	कालिका	८९
काल	१४३	४२	कालिका	३४६	२५०	कालिका	३७२
काल	{ १०	७	कालिका	१३३	२	कालिका	८९
काल	{ ९५	६९	कालिका	१३३	२	कालिका	{ ९७
काल	{ ३००	५८	कालिका	१३३	२	कालिका	{ ९७
काल	२१९	३६	कालिका	१३३	२	कालिका	१२६
काल	१४३	४२	कालिका	२७४	९८	कालिका	१२६
काल	१५९	११५	कालिका	२७४	९८	कालिका	१२६
काल	२०९	९	कालिका	३०	१	कालिका	१२६
काल	{ २४	२४	कालिका	१८३	१५	कालिका	१२६
काल	{ २०८	१३९	कालिका	१८३	१५	कालिका	१२६

[illegible]

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
सर्कारी	१४	६५	सादर्थ	०	३१	तिरीट	८७	३३
सर्जनी	१५१	८१	सादर्थ	३१९	१४५	तिरीट	३६९	३०
सर्गक	२२५	६१	सादर्थ	२३६	१०२	तिरोधान	१८	१३
सर्द	२१८	३४	सादर्थ	४३	९	तिरोहित	२०७	११२
सर्पण	१६९	१४	सादर्थ	११८	१६८	तिरोह	२६०	३४
सर्पण	२२४	५६	सादर्थ	१५२	८३	तिरोह	८९	४०
सर्पण	२०८	४	सादर्थ	२३६	१०३	तिरोह	१४३	४९
सर्पण	१००	१९	सादर्थ	१५६	१०३	तिरोह	१४०	९५
सर्पण	४४	२८	सादर्थ	१००	१२३	तिरोह	१६१	१२३
सर्पण	२२४	५५	सादर्थ	१०९	११९	तिरोह	२२०	४३
सर्पण	२००	८४	सादर्थ	१६५	१४०	तिरोह	१४३	४९
सर्पण	३३३	२०१	सादर्थ	६	२५	तिरोह	१६३	११२
सर्पण	३१५	१२३	सादर्थ	१०८	१२०	तिरोह	२१४	१९
सर्पण	१३३	८	सादर्थ	११८	१००	तिरोह	२१४	१९
सर्पण	३१३	१३०	सादर्थ	१५३	९१	तिरोह	५१	५
सर्पण	२८	२०	सादर्थ	३४५	२४५	तिरोह	२१०	७
सर्पण	२०४	९९	सादर्थ	३२	९	तिरोह	८७	३३
सर्पण	२८५	५४	सादर्थ	३२	९	तिरोह	१९	२३
सर्पण	२४४	२४	सादर्थ	११४	१५५	तिरोह	३२०	१४३
सर्पण	१५९	१०३	सादर्थ	८५	७५	तिरोह	९३	५०
सर्पण	४३	१०	सादर्थ	३३	३५	तिरोह	२३	३५
सर्पण	३०१	३४	सादर्थ	३४	९	तिरोह	३३५	९८
सर्पण	१३८	२८	सादर्थ	२३३	२६	तिरोह	२९९	५३
सर्पण	१८३	१५	सादर्थ	४६	२४	तिरोह	८०	३१
सर्पण	२१	३१	सादर्थ	९५९	३१	तिरोह	५६	७
सर्पण	१७६	४२	सादर्थ	२१८	३५	तिरोह	१०८	५१
सर्पण	९०	४६	सादर्थ	१२८	३५	तिरोह	३०९	८६
सर्पण	९५	६८	सादर्थ	१२८	३५	तिरोह	१४	७०
सर्पण	९५	६८	सादर्थ	२९	१	तिरोह	५४	३
सर्पण	९४	४७	सादर्थ	८६	९६	तिरोह	३४३	२४३
सर्पण	१०८	१२०	सादर्थ	९०	४३	तिरोह	३५०	५
सर्पण	९३	५	सादर्थ	२१८	३५	तिरोह	३५३	१५
सर्पण	१०६	१२०	सादर्थ	९०	४३	तिरोह	८५	३५
सर्पण	१०६	१२०	सादर्थ	८८	३८	तिरोह	१२६	७०
सर्पण	२३४	९०	सादर्थ	८८	३८	तिरोह	१११	१२९
सर्पण	१६	५	सादर्थ	३५९	८	तिरोह	२३३	५३
सर्पण	२४०	८	सादर्थ	५९	१९	तिरोह	१०८	१२८
सर्पण	१२३	१०	सादर्थ	५९	२०	तिरोह	१५३	८९
सर्पण	४१	९	सादर्थ	२०५	१०५	तिरोह	१०५	११३
सर्पण	३२४	१२५	सादर्थ	५३	३	तिरोह	१११	१२९
सर्पण	९	४९	सादर्थ	३४८	२५५	तिरोह	१११	१२९
सर्पण	१९	९१	सादर्थ	३५०	३	तिरोह	१११	९३
सर्पण	१५४	९२	सादर्थ	१६०	१२०	तिरोह	११३	९४
सर्पण	१९	९३	सादर्थ	१६०	१२०	तिरोह	११३	९४
सर्पण	१४०	४०	सादर्थ	४३	९३	तिरोह	११३	९४

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्
सुखी	१४१	४४	सुखी	१०१	९५	सुखम्पाता	३५८
सुखी (न)	९	४३	सुखी	२०१	८९	सुखीनवत्	२१०
सुखा	{ १०१	९५	सुखीर	२०१	८८	सुख	२६
सुखाजन	१०८	१२५	सुख	८९	४१	सुख	१३७
सुखान्न	२३६	१०१	सुख	१४	४८	सुखक	१२३
सुखान्न	२१३	१०	सुख	{ ८९	४२	सुखम	२१३
सुख	१५०	७७	सुख	{ २३७	१०६	सुखक	३६९
सुखपरिमात्र	२४३	१८	सुखिका	२४६	३३	सुख	{ १८९
सुखपरिमित	२४३	१८	सुखी	३२	९	सुख	{ २१२
सुखिक	१४१	४४	सुख	३२४	१६४	सुखन	२१२
सुखित	१४१	४४	सुखिको	१०९	१३०	सुखर	२०३
सुखित	१४१	४४	सुखीशील	२६१	३९	सुख	५५
सुखित	{ १४१	४४	सुखीक	२६१	३९	सुखपिप्पली	१०४
सुखित	{ १४६	६१	सुखीकाम	३५१	९	सुख	७६
सुखित	{ १४१	४४	सुखीम	३५१	९	सुख	४३
सुखित	{ १४६	६१	सुख	११८	११०	सुख	२७५
सुख	१०८	१२३	सुखदुःख	११८	१००	सुख	१०३
सुखवाच	२४०	९	सुखधाम्य	२१५	२५	सुख	४६
सुखिका (व)	१०९	१३१	सुखध्वज	११६	११०	सुख	२१३
सुख	२२९	७६	सुखराज	११८	११८	सुख	३४
सुख	२०६	१०६	सुखरूप	९५	९९	सुख	३५
सुखी	११५	१५६	सुखपा	११८	११८	सुख	२६९
सुख	११५	१५६	सुखीपाकृत	२१३	९	सुख	२८२
सुखी	११५	१५६	सुखीयप्रकृति	१४०	३९	सुख	२५८
सुख	११५	१५६	सुखीयप्रकृति	१४०	३९	सुख	२५८
सुख	११५	१५६	सुख	२०५	१०३	सुख	{ २०५
सुख	११५	१५६	सुख	२२४	५६	सुख	{ २०९
सुख	१५	७४	सुख	{ ४०	२०	सुख	३०५
सुख	२००	२	सुख	{ २२४	५५	सुख	३४५
सुख	१०	४३	सुख	२५३	२२	सुख	११३
सुख	१६२	१३८	सुख	३९९	५१	सुख	११३
सुख	२३२	८०	सुख	१८५	२०	सुख	४६
सुख	१५८	१०९	सुख	११६	१६१	सुख	{ ४३
सुख	१५८	१०९	सुख	११६	१६२	सुख	{ १५०
सुख	२३३	८५	सुख	९३	८३	सुख	७७
सुख	२३०	३०	सुख	{ १६६	९९	सुख	१३८
सुख	२३४	५५	सुख	{ ३४३	२३३	सुख	६३
सुख	३९	९	सुख	२०२	९१	सुख	७७
सुख	{ ७३	५८	सुख	२८३	२९	सुख	३०३
सुख	{ १९	३८	सुख	२८३	४४	सुख	३०३
सुख	{ १९	३८	सुख	२८३	९९	सुख	३११
सुख	३	३०	सुख	३२०	३३	सुख	३०३
सुख	३९	३८	सुख	३२३	३३	सुख	३०३
सुख	२०३	८८	सुख	३२९	९६	सुख	९

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
त्रिदिशः.....	२	६	त्रिदिशः.....	१४	६८	दक्षिणपु.....	२२२	४८
त्रिदिशः.....	३	७	त्रिदिशः.....	१५८	७३	दक्षिणः.....	४	१२
त्रिदिशः.....	६२	३१	त्रिदिशः.....	३९	२०	दक्षिणः.....	१५३	९३
त्रिदिशः.....	१०४	१०८	त्रिदिशः.....	३०४	९९	दक्षिणः.....	९३	४९
त्रिदिशः.....	१०८	१२५	त्रिदिशः.....	३४०	९	दक्षिणः.....	१८९	४०
त्रिदिशः.....	१०४	१०८	त्रिदिशः.....	३९५	३५	दक्षिणः.....	८५	२३
त्रिदिशः.....	८	३५	त्रिदिशः.....	३२२	३४	दक्षिणः.....	८५	२४
त्रिदिशः.....	२३८	१११	त्रिदिशः.....	३३९	२२४	दक्षिणः.....	१११	१४०
त्रिदिशः.....	१०४	१०८	त्रिदिशः.....	२३	३०	दक्षिणः.....	१८८	३४
त्रिदिशः.....	२३	४	त्रिदिशः.....	२०२	९०	दक्षिणः.....	११२	१४४
त्रिदिशः.....	८	३४	त्रिदिशः.....	८	३४	दक्षिणः.....	११२	१४४
त्रिदिशः.....	१८०	५८	त्रिदिशः.....	१२६	२०	दक्षिणः.....	१८८	३४
त्रिदिशः.....	१८५	१९	त्रिदिशः.....	१२६	२०	दक्षिणः.....	५२	८
त्रिदिशः.....	५	२०	त्रिदिशः.....	१२६	२०	दक्षिणः.....	२६६	३३
त्रिदिशः.....	२	६	त्रिदिशः.....	१२६	२०	दक्षिणः.....	१८५	२३
त्रिदिशः.....	१०४	१०८	त्रिदिशः.....	१२६	२०	दक्षिणः.....	१८८	३
त्रिदिशः.....	१०४	१०८	त्रिदिशः.....	१२६	२०	दक्षिणः.....	२०८	३
त्रिदिशः.....	२३	३	त्रिदिशः.....	१३९	२	दक्षिणः.....	२०४	९०
त्रिदिशः.....	२३	३	त्रिदिशः.....	५५	४	दक्षिणः.....	१२	५९
त्रिदिशः.....	२३३	९	त्रिदिशः.....	२४३	१९	दक्षिणः.....	१४०	३८
त्रिदिशः.....	२३	३३	त्रिदिशः.....	२५४	८	दक्षिणः.....	४८	३०
त्रिदिशः.....	२३३	९	त्रिदिशः.....	१९५	६०	दक्षिणः.....	१०	५०
त्रिदिशः.....	२२०	६८	त्रिदिशः.....	३६	३	दक्षिणः.....	२२५	६४
त्रिदिशः.....	१०८	१२५	त्रिदिशः.....	१००	३३	दक्षिणः.....	४५	३८
त्रिदिशः.....	२६६	६२	त्रिदिशः.....	२४४	२४	दक्षिणः.....	२५५	३५
त्रिदिशः.....	२९६	३०	त्रिदिशः.....	२५३	५	दक्षिणः.....	२६५	५३
त्रिदिशः.....	१०८	१२५	त्रिदिशः.....	२५३	५	दक्षिणः.....	४६	२३
त्रिदिशः.....	२६६	६२	त्रिदिशः.....	२४४	२४	दक्षिणः.....	१२५	३८
त्रिदिशः.....	१००	३०	त्रिदिशः.....	२५३	५	दक्षिणः.....	२५२	९
त्रिदिशः.....	२५३	६८	त्रिदिशः.....	२०४	९९	दक्षिणः.....	२६३	४९
त्रिदिशः.....	१२८	३३	त्रिदिशः.....	२२२	४९	दक्षिणः.....	४८	३
त्रिदिशः.....	८	३५	त्रिदिशः.....	३३	३३	दक्षिणः.....	६०	२४
त्रिदिशः.....	१४	७३	त्रिदिशः.....	१८५	३३	दक्षिणः.....	३	२६
त्रिदिशः.....	२३८	१११	त्रिदिशः.....	२९०	४३	दक्षिणः.....	३६५	१४०
त्रिदिशः.....	२३८	१११	त्रिदिशः.....	१८५	३०	दक्षिणः.....	३१०	३६६
त्रिदिशः.....	२००	८३	त्रिदिशः.....	१३	३३	दक्षिणः.....	२३८	३४
त्रिदिशः.....	२३८	१०९	त्रिदिशः.....	३५	५	दक्षिणः.....	३०६	१३९
त्रिदिशः.....	३३०	३३४	त्रिदिशः.....	२६८	७४	दक्षिणः.....	१३६	१०३
त्रिदिशः.....	२२०	४०	त्रिदिशः.....	२२३	५३	दक्षिणः.....	२३८	३४
त्रिदिशः.....	३३३	१२०	त्रिदिशः.....	३३३	१४०	दक्षिणः.....	५३	८
त्रिदिशः.....	८३	१३	त्रिदिशः.....	३४३	५९	दक्षिणः.....	३४	८
त्रिदिशः.....	१४३	६३	त्रिदिशः.....	३४३	५९	दक्षिणः.....	१००	४८
त्रिदिशः.....	३३०	३३४	त्रिदिशः.....	३३३	१४०	दक्षिणः.....	३८३	३
त्रिदिशः.....	३३३	३३०	त्रिदिशः.....	८४	३३	दक्षिणः.....	४८३	३३
त्रिदिशः.....	२८३	६३	त्रिदिशः.....	८५	३३	दक्षिणः.....	८३	३४

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
धाना	२२२	४७	धृतायिन	२७५	१०२	ध्वजित	२७३	९७
धानुषः	१९७	६९	धृतिन	२७५	१०२	ध्वज्य	३७५	१०७
धान्य	२१४	२१	धूमकेतु	३००	५८	ध्वज्य	१२४	२०
धान्यवन्	२१५	२२	धूमयोनि	१०	७	ध्वज्य	३३७	२१८
धान्याक	२१९	३८	धूमल	३३	१६	ध्वज्य	४०	२२
धान्योवा	२९८	४५	धूपा	७८६	४३	ध्वज्य	५३	३
धान्यामल	२१९	३९	धूप्याट	१२३	१६			
धामन्	३३४	१२३	धूप	३३	१६			
धामादीव	{ १०९	८८	धूर्मटि	८	३५			
	{ १०६	११०						
धावथा	१०१	२२	धूर्म	{ २४९	४४	न		
धारणा	१८६	२६		{ २६३	४४	न		
धारा	१९२	४९	धूर्वह	२३६	६५	न		
धाराधर	१०	७	धृति	२०४	९८	न		
धारामवात	१०	११	धृती	२०४	९८	न		
धार्म	२४९	४४	धृतर	३३	१३	न		
धार्तराष्ट्र	१२५	२४	धृतरौ	९८	७७	न		
धोवनि	१०१	९३	धृति	३०४	७४	न		
धोवनी	१०१	९३	धृष्ट	२५८	२५	न		
धिक	३४३	२३९	धृष्टम्	२५८	२५	न		
धिकुत	{ २६३	२९	धृष्टि	२२	३३	न		
	{ २७३	९४	धृष्टु	२५८	२५	न		
धिरण	२७	२४	धृष्टु	२५८	२५	न		
धिपणा	३०	१	धेनु	२२४	७१	न		
धिप्य	३३१	१५४	धेनुका	{ १८६	३६	न		
धी	३०	१		{ २९०	१५	न		
धीद्रिप	३१	८	धेनुका	२२५	२०	न		
धीमन्	१३६	६	धेनुक	२२५	२०	न		
धीमती	१३४	१२	धेवत	३०	१	न		
धीर	{ १३१	१२४	धीर	१९४	५८	न		
	{ १३६	५	धीरितर्क	१९२	४८	न		
धीवर	५८	१५	धीरकीरोय	१५८	११३	न		
धीमवित	२४३	२५	धीरितक	१९२	५८	न		
धीमवित	१८१	४	धीरि	२३६	६५	न		
धुन	२०१	८०	ध्याम	११०	११६	न		
धुप	९८	७७		१९	२०	न		
धुमी	९२	३०		८३	८२	न		
धुर	१९३	५५	धृव	२६८	८२	न		
धुराधर	२२६	६५		२६५	८१	न		
धुरीन	२१३	६५		१०५	११५	न		
धुर्ब	२२६	६५	धुवा	{ १०५	११५	न		
धुर्वि	१०१	२३		{ १०२	६५	न		
धुरधुरी	९८	७७	धुव	२६४	८९	न		
धुरधुरी	९८	७७	धुव	१९८	७८	न		
धुन	२०५	१००	धुवि	३०	२२	न		

[illegible]

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
निरीधे	२१२	१३	निर्हाद	४०	२३	निष्ठुर	{ ३९ १९	
निर्भक्ति	५३	२	निलय	७३	५	निष्ठुर	{ २६९ ७९	
निरोधे	२८०	१३	निवह	१२९	३९	निष्ठुरे	२७१	८७
निर्गन्धर्न	२०७	११३	निवात	३०६	८४	निष्ठुरत	२३१	८७
निर्गुण्टी	९५	६८	निवाप	१७३	३१	निष्ठुरति	२८५	३८
निर्गुण्टी	{ ९५ ६८		निवीत	{ १५९ ११३		निष्ठेव	२८५	३८
	{ ९६ ७७			{ १७८ ५०		निष्ठेवन	२८५	३८
निर्ग्रन्थन	२०७	११३	निवृत्त	२७१	८८	निष्णात	२५३	४
निर्घोष	४०	२३	निवेश	१८८	३३	निष्पक	२७३	९५
निर्जर	३	७	निशा	२३	४	निष्पत्तिमुक्ता ..	१३३	११
निर्जितेन्द्रियग्राम	१७६	४४	निशाख्या	२२०	४१	निष्पन्न	२७४	१००
निर्जर	७८	५	निशांत	२७२	९१	निष्पाव	२८२	२४
निर्जप	३०	३	निशागत	७३	५	निष्प्रम	२७४	१००
निर्जिह्व	२६५	५६	निशापति	१८	१४	निष्प्रवाणि	१५८	११३
निर्जोषक	२४१	१०	निशोरण	२०७	११२	निसर्ग	५०	३८
निर्देश	१८६	२५	निशित	२७२	९१	निसुर्दन	२७७	११३
निर्धोषे	२५५	१३	निशीथ	२४	६	निसृष्ट	२७२	८८
निर्धर्शन	१०७	११३	निशीथिनी ..	२३	४	निस्तल	२६८	९९
निधेर	{ १४ ७०		निश्रय	३०	३	निस्तर्पण	२७७	११४
	{ ३४९ २		निश्रेणि	७६	१८	निष्ठिश	२०१	८९
निर्मद	१८८	३६	निधेणी	७६	१८	निष्ठाव	२६९	४९
निर्मुक्त	५१	६	निपक्ष	२०१	८८	निस्वन	४४	२३
निर्मोक्ष	५२	९	निपक्षिण	१९७	६९	निम्बान	४५	२३
निर्माण	१८९	३८	निपद्या	७२	२	निह्वन	२०७	११३
निर्माणम	३३३	१९	निपद्र	५६	९	निहाका	५९	२३
निर्माण	३६१	१५९	निपथ	७८	३	निर्दिसन	२०७	११३
निर्माण	१०३	३०	निपाद	{ ४० १४३	२०	निहीन	२४१	१९
निर्माण	२८४	३१		{ २४३ २०		निदिव	{ ३८ १७	
निर्माण	४४	१५	निपादिन्	१९४	५९		{ २१५ २००	
निर्माण	{ ३३ २९		निपूदन	१०७	११३	मीकाश	१४८	३८
	{ २७३ ९९		निपट	२९०	१४	मीच	{ २४३ ११	
निर्माण	२०३	९९	निपटला	१३६	२१		{ २४८ ७०	
निर्माण	{ ३० ८९		निपटली	१३६	२१	मीचको	२२०	९०
	{ ३०० ८९		निपटामिते	२९१	३९	मीचिनी	२२०	९०
निर्माण	२००	११४	निपटामित	२९१	३९	मीचिण	२५३	१७
निर्माण	७५५	१३	निपट	७९	१	मीच	१९९	३७
निर्माण	२००	११३	निपट्टी	१०८	१९५	मीचोद	१९८	३४
निपट	२०७	१००	निपट्ट	८२	१३	मीच	७५	१४
	{ ४४८ ३९		निपट्ट	२६३	२५	मीच	८९	४९
निपट	{ ४८३ २०		निपट्ट	{ ४४ १५		मीच	५५	४
	{ ४३६ २१०			{ २९० ४०		मीच	३३	१४
निपट्ट	७०	७	निपट्ट	{ ४२१ ४४		मीचोद	{ १९० ३०	
निपट्ट	३४३	१३		{ ३१७ ११५			{ २९६ ३९	
निपट्ट	२८१	१०	निपट्ट	२६५	३८	मीचोद	१९६	३३
निपट्ट	३३	१३	निपट्ट	२६५	३८	मीचोद	१९६	३३

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
बीलंशिखरी ...	१०	७४	मेमि	{ ६१	२०	पञ्चक . . .	७५	१४
बीलकोदित ...	८	३५	मेमी	{ १९४	५९	पञ्चति .. .	{ २२	१
बीलो	१०	७४	मेमी	८६	२६	पञ्चति .. .	{ १२८	३६
बीला	१२६	२६	मेमी	१९४	५९	पञ्चति .. .	{ ३०३	७३
बीलाङ्गु	१२२	३३	मेकमेद	२००	८३	पञ्चहार . . .	७५	१४
बीलाङ्गुधर	६	२५	मेगम	{ २९९	७८	पञ्चमाग ..	१८९	४०
बीलाङ्गुमन्त्र	६३	३०	मेगम	{ ३१८	१४०	पञ्चमूक ..	१२८	३६
बीलिका	९६	७०	मेविही	३२०	६०	पञ्चमूक ..	३४	७
बीलिनी	१०३	९५	मेवाली . . .	२३०	१०८	पञ्चमूक ..	१२०	३३
बीली	१०३	९४	मेमघ . . .	२३०	८०	पञ्चमूक ..	२३	७
बीलाक	२८२	२३	मेमघीय ..	८४	१८	पञ्चमूक ..	३३३	१२०
बीवार	२१५	२५	मेम्वत .. .	{ ३३	६३	पञ्च	{ २८	२३
बीवि	२३०	८०	मेम्वत .. .	{ ३३	२	पञ्च	{ ५६	९
बीवी	{ २३०	८०	मेम्वत	१८१	७	पञ्चक	६९	३०
बीवी	{ ३३३	२३३	मेम्वत	१९०	७०	पञ्चक	६४	४०
बीदुन	६९	८	मेम्वत	३५२	३३	पञ्चक	{ ८०	४
बीदुन	१६०	११८	मेम्वत	५०	१०	पञ्चक	{ २३३	८४
बीदुन	१९	१८	मेम्वत	५०	१३	पञ्चक	{ ३०३	७३
मु	३४६	२४०	मेम्वत	५०	१०	पञ्चक	८०	४
मुनि	३०	३३	मेम्वत	३३९	२२४	पञ्चक	१३३	४८
मुन	२०३	८०	मेम्वत	{ ८०	३२	पञ्चक	१०२	३०२
मुन	२०३	८०	मेम्वत	{ ३०८	९५	पञ्चक	१०२	३०२
मुन	२०३	८०	मेम्वत	१००	८०	पञ्चक	२०२	८
मुन	२६९	७०	मेम्वत	२६८	३०	पञ्चक	१३०	९
मुन	२६९	७८	मेम्वत	२६९	३०	पञ्चक	२००	१३३
मुन	८९	४३	मेम्वत	२७९	८८	पञ्चक	२००	१३३
मुन	{ ३४६	२४९	मेम्वत	२७९	५६	पञ्चक	२४	७
मुन	{ ३५३	३३	मेम्वत	१८९	२४	पञ्चक	४०	३
मुन	१५८	१०९	मेम्वत	{ १८९	२५	पञ्चक	४०	३
मु	३३०	१	मेम्वत	{ ३३३	१६०	पञ्चक	३५	५
मुन	४३	१०	मेम्वत	३३३	८३	पञ्चक	३	३३
मुन	४३	१०	मेम्वत	३३३	१०	पञ्चक	१०३	८३
मुन	१८०	१	मेम्वत	३३३	४८	पञ्चक	९३	५३
मुन	१८८	३३	मेम्वत	३३३	६३	पञ्चक	१३८	३
मुन	३६८	९	मेम्वत	३३३	१०	पञ्चक	३५९	७
मुन	१८०	३३	मेम्वत	३३३	३३	पञ्चक	{ ८८	३५
मुन	२६३	४०	मेम्वत	३३३	३३	पञ्चक	{ ३५९	३३३
मुन	३७३	४०	मेम्वत	३३३	३३	पञ्चक	३५९	३३५
मेन	२५४	३३	मेम्वत	३३३	९३	पञ्चक	३३३	३५
मेन	{ ३५४	९३	मेम्वत	३३३	९३	पञ्चक	{ ७५	३४
मेन	{ ३२८	१०९	मेम्वत	३३३	३३	पञ्चक	{ ३३३	२००
मेन	३५४	९३	मेम्वत	३३३	३३	पञ्चक	७५	३४
मेन	२६८	३८	मेम्वत	३५५	९८	पञ्चक	३३५	३३९
मेन	३५३	९९	मेम्वत	३०३	८०	पञ्चक	{ २३	३
मेन	८३	२३	मेम्वत	३३३	३३९	पञ्चक	{ ३०३	३०३

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
पटु.....	118	144	पतिव्रता	132	६	पद्मपत्र.....	112	184
	243	19	पत्तन	७२	१	पद्मराग	२३३	९३
	२६०	३५		19६	६६	पद्मवर्ण.....	112	184
	२९६	३९	पति	19९	८०		७	२८
पटुपर्णी	111	13८		३०३	७२	पद्मा	1००	८९
पटोल	11४	144	पतिसंहति ...	1९६	६७		11२	1९६
पटोलिका	1०६	11८	पथी	1३२	५	पद्माकर	६1	२८
पट्ट.....	३६४	1७		८३	1४	पद्माढ	11३	1९३
पट्टिका	८९	४1	पत्र.....	1२८	३६	पद्मालया	७	२८
पट्टिन्	८९	४1		1९४	५८	पट्टिन्	1८८	३५
पट्टिश	३६५	२1		३२७	1७८	पट्टिनी.....	६४	३९
पट्टिये	३६५	२1	पत्रपरशु	२४६	३३	पद्म	३६९	३1
	२३२	८८	पत्रपाश्या	1५६	1०३	पद्मा	७1	1५
पद्म	२४८	३९	पत्ररथ	1२७	३३	पद्मस	९३	६1
	२४९	४५	पत्रलेखा	1६1	1२२	पद्मावित	२७६	1०९
	२९८	४६	पत्राङ्ग	1६३	1३२	पद्मावित	२७६	1०९
पद्म	४३	८	पत्राङ्गुलि	३६1	1२२	पद्म	२७५	1०४
पद्मादित	६७६	1०९		1२३	1५	पद्म	५२	८
पद्मिन्	२७६	1०९	पट्टिन्	1२७	३३	पद्म	७	३1
पद्मिन्त्र	२३०	८२		२०1	७७	पद्मगात्राग.	५५	३
पद्म	1४०	३1		३1०	1०५	पद्म	२३३	५६
पद्मिन्	1६६	५	पद्मोर्ण	९२	५६		३४1	३३
पद्मिर्नमय	३1०	३1०		1५८	1३३	पद्म	२३३	५1
पद्म	२३०	८२	पद्मिच्छ	1८४	1०	पद्मोपर	३२४	1६३
पद्मदीपिका	७२	२	पद्मिन्	७1	1५		५६	८
पद्मा	11३	1५०	पद्मा	९३	५९	पद्म	1८२	11
पद्माक्षी	२३९	७८	पद्म	1४९	७1		३३९	1९०
पद्म	1३७	३३	पद्म	1४९	७1	पद्मसत	२६०	६४
पद्म	1३७	२८	पद्म	३०८	९३	पद्मजाग	२४२	1८
पद्म	३६३	२०	पद्म	1९६	६६	पद्मस	२५६	1६
पद्मिका	1३६	२७	पद्मि	७1	1५	पद्मस	२५७	३०
पद्मिन्	1३०	३३	पद्मी	७1	1५	पद्मस	३४४	२०
पद्म	1३८	३६	पद्मि	1९६	६६	पद्मस	३४४	३९
पद्मि	1३८	३३	पद्मि	1९६	६६	पद्मस	३५२	३३
पद्मिन्	1३७	३३	पद्मि	1९६	६६	पद्मस	1०1	३७
पद्मि	1३५	1३९	पद्मि	1९६	६६	पद्मस	५	३६
पद्मि	३६५	२1	पद्मि	1९६	६०	पद्मस	1०६	३३
पद्मि	1३७	८९	पद्मि	1९६	६०	पद्मस	२५६	३६
पद्मि	२५८	२७	पद्मि	७1	1५	पद्मस	२०३	९३
पद्मि	२७४	०९	पद्मि	७1	1५	पद्मस	२०३	९९
पद्मि	1३०	७3	पद्मि	1५	२५	पद्मस	२५५	२६
पद्मि	1३९	1३	पद्मि	६४	३९	पद्मस	२०३	९३
पद्मि	1३८	1३	पद्मि	1८९	३९	पद्मस	२०५	1०३
पद्मि	1३३	०	पद्मि	1३३	1३६	पद्मस	३1०	1३६
पद्मि	1३०	1३	पद्मि	५	२०			

शब्दः	पृष्ठा श्लोकः	शब्दः	पृष्ठा श्लोकः	शब्दः	पृष्ठा श्लोकः
पराग	{ ८४ १० २१२ २१	परिधिरथ	१२५ ६१	परिरम्भ	१२४ १३०
पराहृण्य	२६० ३३	परिण	२३० ८०	परिसुम्	२४८ ३९
पराधित	२४२ १८	परिपण्डित	१८२ ११	परिसुता	२४८ ४०
पराधीन	२६० ३३	परिषोडि	१०५ ३७	परिहास	४९ ३२
पराजय	२०७ १११	परिपाटी	१०५ ३०	परीक्षक	२५४ ७
परागित	२०७ ११२	परिपूर्णता	१६४ १३७	परीभाष	४९ २२
पराजित	२४२ १८	परिप्रेक्ष्य	१०९ १३१	परीरम्भ	२८४ ३०
पराधीन	२५६ १६	परिप्लव	२६९ ७५	परीवर्त	२३० ८०
पराज	२५० २०	परिषद	३४२ २३८	परीवार	३७ १३
पराभूत	२०७ ११२	परिभाव	४९ २२	परीवार	३१५ १२२
परायण	२०७ २	परिभाषण	३० १४	परीवार	३२५ १८८
पराति	२५४ २०	परिभूत	२०५ १०९	परीवाह	५९ १०
परापद	२६५ ५८	परिमल	{ ३२ १० २८० १३	परीष्टि	१०३ ३२
परासन	२०७ ११३	परिरम्भ	२८४ ३०	परीतार	२८२ २१
परायु	२०७ ११०	परिचय	२०७ ११४	परीहास	४९ ३२
परापुच्छिन्दि	२४४ २५	परिचय	२३० ८०	पदम्	३५४ २०
परिकर	३२४ १६५	परिचोद	३० १३	पदम्	३९ १९
परिकर्म	१६० १२१	परिचोद	३० १३	पदम्	११६ १६२
परिक्रम	२८१ १६	परिचोद	३० १३	पदम्	२०७ ११०
परिक्रिया	२८१ २०	परिचोद	३० १३	पदम्	३५५ २२
परिक्षिप्त	२०१ ८८	परिचोद	३० १३	पदम्	३५५ २२
परिष्ठा	६१ २९	परिचोद	३० १३	पदम्	३५५ २२
परिमह	३४२ २६६	परिचोद	३० १३	पदम्	३५५ २२
परिमह	१९९ ७९	परिचोद	३० १३	पदम्	३५५ २२
परिप	{ २०२ २१ २९३ २७	परिचोद	३० १३	पदम्	३५५ २२
परिपातित	२०२ २१	परिचोद	३० १३	पदम्	३५५ २२
परिपय	२८२ २३	परिचोद	३० १३	पदम्	३५५ २२
परिचर	१९५ ६२	परिचोद	३० १३	पदम्	३५५ २२
परिचर्या	१७४ ३५	परिचोद	३० १३	पदम्	३५५ २२
परिचार	१७४ २०	परिचोद	३० १३	पदम्	३५५ २२
परिचारक	१७२ १७	परिचोद	३० १३	पदम्	३५५ २२
परिणय	२७३ ९६	परिचोद	३० १३	पदम्	३५५ २२
परिणय	१७९ ५७	परिचोद	३० १३	पदम्	३५५ २२
परिणाम	२८१ १५	परिचोद	३० १३	पदम्	३५५ २२
परिणाय	२५० ४४	परिचोद	३० १३	पदम्	३५५ २२
परिणाह	१५९ ११४	परिचोद	३० १३	पदम्	३५५ २२
परितम्	३५२ १३	परिचोद	३० १३	पदम्	३५५ २२
परिप्राण	२७८ ५	परिचोद	३० १३	पदम्	३५५ २२
परिदान	२३० ८०	परिचोद	३० १३	पदम्	३५५ २२
परिदेय	३८ ३९	परिचोद	३० १३	पदम्	३५५ २२
परिधान	१५९ ११७	परिचोद	३० १३	पदम्	३५५ २२
परिधि	{ २१ ३२ ३०८ ९६	परिचोद	३० १३	पदम्	३५५ २२

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
पार	५६	८	पाणिनी	१०४	१०८	पितृक	१३३	५३
पारत	२३५	९९	पाणिनी	१०४	१०८		२३५	३०
पारद	२३५	९९	पौली	२०३	९३	पितृ	२३०	३३
पारवर्षोपदेश	१६९	१३२	पादुवा	३५८	५		३३०	१८०
पारशव	३३५	२०९	पावक	१५	५०		१८९	३०
पारश्विक	१९०	७०	पाय	१५५	९८	पितृ	२३३	१०४
पारसीक	१९३	४५		३४९	४५		२३५	९८
पारखेणव	१३०	३४	पाशक	२४९	४५	पितृ	२३४	३८
पाशर्व	१३३	३४	पाशान्	१३	९४	पितृ	२३३	२६
पाशायण	२००	२	पाशुपत	९८	८१	पितृक	१३३	१३८
पाशव	१२३	३४	पाशुपाक	२०९	९	पितृका	१२४	५६
पाशवताक्षि	११३	१५०	पाश्या	२००	८१	पितृ	१२४	५६
पाशवताक्षि	११३	१५०	पाश्या	२८६	५३	पितृ	२८९	९
पाशवार	५४	३	पाषाण	७८	४	पितृ	२३०	३९
	२०३	३५	पाषाणधारण	२४०	३४	पितृ	१३९	३०
पाशवतान्	१०३	४३	पिक	१२४	१९	पितृ	५	३६
पाशिकाक्षि	१०३	४३	पिक	३३	१३	पितृ	१३८	३३
पाशिकाक्ष	११	५३	पिकल	३३	३३	पितृ	१३८	२८
	८९	२६		३३	३६	पितृ	२०३	३३
पाशिकाक्ष	१५३	१०३	पिकल	३३	४	पितृ	३३	३३
पाशिकाक्ष	२३	३३	पिकल	३३	४	पितृ	३३	३३
पाशिकाक्ष	२३९	७५	पिकल	३३	४	पितृ	३३	३३
पाशिकाक्ष	८९	९९	पिकल	३३	४	पितृ	३३	३३
पाशिकाक्ष	९९	५३	पिकल	३३	४	पितृ	३३	३३
पाशिकाक्ष	१०८	१२३	पिकल	३३	४	पितृ	३३	३३
पाशिकाक्ष	७८	३	पिकल	३३	४	पितृ	३३	३३
पाशिकाक्ष	७८	३	पिकल	३३	४	पितृ	३३	३३
पाशिकाक्ष	८	३०	पिकल	३३	४	पितृ	३३	३३
पाशिकाक्ष	८	३०	पिकल	३३	४	पितृ	३३	३३
पाशिकाक्ष	१५०	१००	पिकल	३३	४	पितृ	३३	३३
पाशिकाक्ष	३३०	३०	पिकल	३३	४	पितृ	३३	३३
पाशिकाक्ष	३४	३४	पिकल	३३	४	पितृ	३३	३३
पाशिकाक्ष	३८०	३	पिकल	३३	४	पितृ	३३	३३
पाशिकाक्ष	९	३९	पिकल	३३	४	पितृ	३३	३३
पाशिकाक्ष	९	४३	पिकल	३३	४	पितृ	३३	३३
पाशिकाक्ष	१५०	७९	पिकल	३३	४	पितृ	३३	३३
पाशिकाक्ष	१८३	७३	पिकल	३३	४	पितृ	३३	३३
पाशिकाक्ष	१८९	७०	पिकल	३३	४	पितृ	३३	३३
पाशिकाक्ष	१४८	९९	पिकल	३३	४	पितृ	३३	३३
पाशिकाक्ष	१४९	७२	पिकल	३३	४	पितृ	३३	३३
पाशिकाक्ष	१८९	३०	पिकल	३३	४	पितृ	३३	३३
पाशिकाक्ष	१९८	१३०	पिकल	३३	४	पितृ	३३	३३
पाशिकाक्ष	१००	१३३	पिकल	३३	४	पितृ	३३	३३
पाशिकाक्ष	३३	३४	पिकल	३३	४	पितृ	३३	३३
पाशिकाक्ष	१२३	९३	पिकल	३३	४	पितृ	३३	३३
पाशिकाक्ष	१३३	१५९	पिकल	३३	४	पितृ	३३	३३

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
विमल	३३	१६	पुटभेद	५६	७	पुराण	३५	५
विनाय	४	११	पुटभेदन	७२	१		२६९	७३
विशित	१४७	६३	पुटी	३७३	४२	पुराणपुरव	६	२२
	१६१	१२४		१६	१	पुरातन	२६९	७३
विशुन	२६३	४७	पुण्डरीक	६४	४१	पुरावृत्त	३५	४
	३१५	१२७		२८९	११	पुरी	७२	१
विशुना	१०९	१३३	पुण्डरीकाक्ष	५	१९	पुरीतव	१४७	६६
विहक	२२२	४८	पुण्डरीक	१०८	१२७	पुरीष	१४८	६८
विहर्ष	६८	६	पुण्डू	११७	१६३	पुर्	२६७	६३
विष्टनघन	२१८	३२	पुण्डूक	९६	७२		२९	२९
विहान	१६५	१३९	पुण्य	२८	२४	पुण्य	८५	२५
पीड	१६५	१३८		३२३	१५९		१३०	१
पीडन	२०६	१०९	पुण्यक	१७५	३८		३३०	२१८
पीडा	५४	३	पुण्यजन	१३	६३	पुरुषोत्तम	५	२३
पीन	३३	१४	पुण्यजनेधर	१५	७३	पुरुह	२६७	६३
पीनहाद	९२	५३	पुण्यभूमि	६९	८	पुरुहूत	९	४४
	९३	६०	पुण्यवर	२५३	३	पुरोग	१९७	७२
पीनपु	१०३	१०३	पुष्टिका	१२६	२७	पुरोगम	१९७	७२
	८६	२७	पुत्र	१३७	२७	पुरोगामिन्	१९७	७२
पीनप	१६१	१२४	पुष्टिका	२४५	६९	पुरोडास	३६५	२१
	१६३	१०३	पुत्री	१४०	३७	पुरोधस	१८१	५
पीनपाद	९०	४३	पुत्रल	३६५	२०	पुरोभागिन्	२६३	४६
पीना	२२०	४१	पुनःपुनः	३४९	१	पुरोहित	१८१	५
पीनपरा	५	१९	पुनः	३४७	२५३	पुष्पाक्ष	२८८	५
पीति	१९०	४३		३५३	१५	पुष्पिन	५६	९
पीन	२६६	६१	पुनर्नव	१५१	८३	पुष्पिन्दु	२४३	२०
पीनम	१४३	५१	पुनर्नवा	११३	१४९	पुष्पोमजा	१०	४८
पीनोत्ती	२२८	७३	पुनर्भव	१५३	८३	पुष्पिन	२०३	९७
	११	५३	पुनर्भू	१३६	२३		१५	१
पीनप	२२४	५४	पुष्पाग	८५	२५	पुष्कर	५५	४
	८६	२८	पुष्पम्	१३०	१		३१३	१४५
पीनप	३३१	१९२		८०	३४		३२९	१८५
	९९	८४	पु	३२८	१८३	पुष्कराक्ष	११५	११
पीनपपी	११३	११९	पुनरा	१९०	७२	पुष्करिणी	६१	१७
पीनप	२६६	६१	पुनरम्	३५३	०	पुष्कल	२६६	५८
पीनप	२६६	६१	पुनरा	०६	१६	पुष्ट	२०३	९७
	२०६	११२	पुनरुद	९	४४		८३	१७
पीनपपी	२०८	७३	पुनरि	१३२	९	पुन	१३६	२३
पुष्टी	११३	१०	पुनरि	१३२	९		३६६	६३
पुष्ट	१३७	१	पुनम्	३५३	०	पुनी	१०९	१३९
पुष्टव	२३३	२०		३२८	१८३	पुनक	१५	७३
पुष्ट	३६४	१०	पुनरुद	१०९	८३		३३६	१०३
पुष्टव	३६६	५९	पुनरुद	३४५	६५५	पुनदेव	२६६	१०३
पुष्ट	१०२	५०	पुनरि	२६०	६३	पुनरुद	१६	४
पुष्ट	१३०	७९	पुनरि	३४७	५५९	पुनरुद	६	९७

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
पुष्पकल	८५	२१	पुष्प	{ २००	८०	पुष्पदध	१३	६५
पुष्पराय	१९२	५१	पुष्प	{ ३१६	१३३	पुष्पदाय	१०१	२४
पुष्परस	८४	१०	पुष्प	२६०	६५	पुष्पोत्क	१०१	२४
पुष्पहिम	१२०	२९	पुष्प	१४१	४३	पुष्ट	१५०	७८
पुष्पवती	१३६	२०	पुष्प	४	१२	पुष्टवंशाधर ...	१५०	७६
पुष्पवन्ती	२५	१०	पुष्प	७०	९	पुष्टाक्षि	१४८	६९
पुष्पसमय	२०	१८	पुष्प	१६	१	पुष्टय	{ १९१	४६
पुष्प	{ १९	२२	पुष्प	३५५	२१	पुष्टि	{ २८६	४२
पुष्पराय	१९२	५१	पुष्प	२१	२९	पुष्टि	{ १२३	१५
पुष्ट	२४५	२८	पुष्ट	१०९	१३३	पेचक	{ २८८	६
पुष्प	३०१	३४	पुष्ट	२०९	९	पेटक	२४५	३०
पुष्ट	{ ११८	१६९	पुष्ट	३०	१०	पेटा	२४५	३०
पुष्ट	{ २९१	२०	पुष्ट	{ १९८	७८	पेटी	३०३	४२
पुष्ट	३२२	१५६	पुष्ट	{ २००	८१	पेटी	२४५	३०
पुष्ट	१०४	३५	पुष्ट	३४९	३	पेयूरी	११	५१
पुष्ट	२०४	९८	पुष्ट	१०१	९२	पेलय	२६०	६६
पुष्ट	{ २५३	५	पुष्ट	{ २९	३१	पेराळ	{ २४३	१९
पुष्ट	{ ३२०	१५०	पुष्ट	{ १०५	३८	पेराळ	{ २६०	६६
पुष्ट	{ १००	४५	पुष्ट	{ २४२	१६	पेराळ	{ ३३४	२०४
पुष्ट	{ २१५	२३	पुष्ट	{ ३१०	१०५	पेराळ	१२९	३०
पुष्ट	२६५	५५	पुष्ट	२०३	९३	पेराळ	१२९	३०
पुष्ट	९३	५९	पुष्ट	६०	३	पेराळ	२२१	४५
पुष्ट	९१	४८	पुष्ट	६०	३	पेराळ	१३०	२५
पुष्ट	९१	४८	पुष्ट	{ २१९	३०	पेराळ	१३०	२५
पुष्ट	९२	५४	पुष्ट	{ २२०	४०	पेराळ	२०	२१
पुष्ट	{ ९३	६०	पुष्ट	{ २६६	६०	पेराळ	१०८	५१
पुष्ट	३३	१२	पुष्ट	{ २०६	११२	पेराळ	१०८	५१
पुष्ट	१०१	९६	पुष्ट	{ १२९	३८	पेराळ	{ ११६	१६२
पुष्ट	९१	४८	पुष्ट	{ २२२	४०	पेराळ	{ ११०	१६३
पुष्ट	९१	४८	पुष्ट	{ २८०	३	पेराळ	१३४	१५
पुष्ट	९१	४८	पुष्ट	५८	१०	पेराळ	{ १२९	३८
पुष्ट	२२२	४८	पुष्ट	२६६	६०	पेराळ	{ ३०१	५९
पुष्ट	३६४	१९	पुष्ट	{ ६०	३	पेराळ	५०	१२
पुष्ट	७२	१	पुष्ट	{ २१९	३०	पेराळ	५०	१२
पुष्ट	३६५	२०	पुष्ट	{ २२०	४०	पेराळ	५९	१९
पुष्ट	९०	४६	पुष्ट	१०८	१२५	पेराळ	३२८	१८०
पुष्ट	२०४	९८	पुष्ट	५१	३	पेराळ	११९	२
पुष्ट	१३०	१	पुष्ट	२२	३३	पेराळ	३०१	५९
पुष्ट	{ २०४	९८	पुष्ट	१४३	४८	पेराळ	१३२	४६
पुष्ट	{ २६०	६५	पुष्ट	१०१	९२	पेराळ	१०८	१२०
पुष्ट	१८८	३३	पुष्ट	५५	५५	पेराळ	१३८	२९
पुष्ट	२४	७	पुष्ट	{ ५५	५५	पेराळ	११०	१६६
पुष्ट	१०२	५८	पुष्ट	{ १२१	३०	पेराळ	२००	८०
			पुष्ट	२०१	८६	पेराळ	{ १५३	८०
						पेराळ	{ ३३८	२२२

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोक	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोक	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोक
पौरोगव	२१६	२७	प्रच्छदपट	१५९	११६	प्रतिष्ठाया	२४७	१६३
पौर्णमास	१७७	४८	प्रच्छस्त	७५	१४	प्रतिज्ञागर	२८३	२८३
पौर्णमासी	२४	७	प्रच्छदिका	१४५	५५	प्रतिज्ञात	२७१	१७७
पौलस्त्य	१५	७२	प्रजन	२८२	२५	प्रतिज्ञान	३१	३१
पौलि	२२२	४७	प्रजाविन्	१९८	७३	प्रतिज्ञान	२३०	८७
पौष	२६	१५	प्रजा	२९५	३२	प्रतिज्ञान	२३०	८७
पौष्यर्क	२३६	१०३	प्रजाता	१३५	१६	प्रतिज्ञान	४३	२५
प्याद्	३५०	७	प्रजापति	५	१७	प्रतिनिधि	२४७	३१
प्रकम्पन	१३	६६	प्रजावती	१३८	३०	प्रतिपक्ष	{ २२	१
प्रकर्ष	२७६	११२	प्रज्ञ	{ १४२	७७	प्रतिपक्ष	{ ३०	१
प्रकाण्ड	{ २८	२७	प्रज्ञा	{ १६६	५	प्रतिपक्ष	२७६	१७७
	{ ८२	१०	प्रज्ञा	{ ३०	१	प्रतिपादन	१७३	२८३
प्रकामम्	२२४	५७	प्रज्ञान	३१४	१२२	प्रतिपक्ष	२६२	४७
प्रकार	३२३	१६२	प्रज्ञु	१४२	४७	प्रतिपक्ष	२८३	२८३
प्रकाश	{ २२	३४	प्रज्ञीन	१२९	३७	प्रतिपक्ष	२४७	३१
	{ ३३७	२१७	प्रणय	{ २८२	२५	प्रतिपक्ष	४६	२८
प्रकीर्णक	१८७	३१	प्रणव	{ ३२३	१५३	प्रतिपक्ष	२५८	२५
प्रकीर्य	९१	४८	प्रणव	३५	४	प्रतिपक्ष	२४९	४७
प्रकृति	{ २९	२९	प्रणाद्	३७	११	प्रतिपक्ष	२४७	३१
	{ ५०	३७	प्रणाडी	६३	३५	प्रतिपक्ष	{ १८९	३१
	{ १८४	१८	प्रणिधि	{ १८३	१३	प्रतिपक्ष	{ २४७	३१
	{ ३०३	७२	प्रणिहित	{ ३०९	९९	प्रतिपक्ष	१९६	६५
प्रकोष्ठ	१५३	८०	प्रणिहित	२७१	८६	प्रतिपक्ष	३११	१७७
प्रक्रम	२८३	२६	प्रणीत	{ १७०	२०	प्रतिपक्ष	२४७	३१
प्रक्रिया	१८७	३१	प्रणुत	{ २२३	४५	प्रतिपक्ष	२४४	२५
प्रक्रम	४०	२४	प्रणय	२७६	१०९	प्रतिपक्ष	३७	१७
प्रक्रम	४०	२४	प्रणय	२५८	२५	प्रतिपक्ष	१०२	९९
प्रह्वेडम्	२०१	८७	प्रतिपक्ष	८१	९	प्रतिपक्ष	२८४	३१
प्रगण्ड	१५३	८०	प्रतन	२६९	७७	प्रतिपक्ष	१४३	५१
प्रगतज्ञानुक	१४९	४७	प्रतल	{ १५२	८४	प्रतिपक्ष	३२१	१५३
प्रगद्वय	२५८	२५	प्रतल	{ १५२	८५	प्रतिपक्ष	३१	५५
प्रगाढ	२९७	४४	प्रताप	१८५	२०	प्रतिपक्ष	४०	२५
प्रगुण	२६८	७२	प्रतापम्	९८	८१	प्रतिपक्ष	२७६	१७७
प्रगे	३५४	१९	प्रति	३४४	२४४	प्रतिपक्ष	२८३	२८३
प्रग्रह	{ २०८	११९	प्रतिकर्मन्	१५९	९९	प्रतिपक्ष	३२९	१७७
	{ ३४२	२३६	प्रतिकर्मन्	१६०	१२३	प्रतिपक्ष	१६०	१७७
प्रग्रह	३४९	२३६	प्रतिकर्मन्	२७१	८४	प्रतिपक्ष	२६२	४७
प्रदीप	३७१	३५	प्रतिपक्ष	२४७	३६	प्रतिपक्ष	१८१	९९
प्रधान	७५	१२	प्रतिपक्ष	२६५	५४	प्रतिपक्ष	२४१	१७७
प्रधान	७५	१२	प्रतिपक्ष	२६२	४२	प्रतिपक्ष	२४१	१७७
प्रधन	१०३	९९	प्रतिपक्ष	२८३	२८	प्रतिपक्ष	९७	७६
प्रधन	२५९	३३	प्रतिपक्ष	१९९	७९	प्रतिपक्ष	{ १४८	७६
प्रधन	२६७	६३	प्रतिपक्ष	१९५	१३९	प्रतिपक्ष	{ २८८	७६
प्रधनम्	१३	६४	प्रतिपक्ष	४७	२६	प्रतिपक्ष	२०६	१७७
प्रधनम्	१०३	९९	प्रतिपक्ष	२०७	११४	प्रतिपक्ष	२४८	३८

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
प्रतीक्ष	२५३	५	प्रदर	३२४	१६४	प्रमद	३८	१४
प्रतीषी	३६	१	प्रदीप	३६५	१२८	प्रमदवन	८०	३
प्रतीव	{ २५४	९	प्रदीपन	५२	१०	प्रमद्व	१३१	३
	{ ३०५	८१	प्रदीर्घ	१५२	८३	प्रमनस	२५४	०
प्रतीव	३१९	१४४	प्रदेशन	१८७	२७	प्रमा	२०९	१०
प्रतीवर्द्धिनी	१३३	२	प्रदेशनी	१५१	८१	प्रमाज	२९९	५३
प्रतीर	५६	७	प्रदेशिनी	१५१	८१	प्रमाद	४८	३०
प्रतीवाप	३१९	११५	प्रदोष	२४	६	प्रमादन	२७७	११२
	७६	१६	प्रदुष्ट	३	२६	प्रमर्शन	२७७	११२
प्रतीहार	{ १८१	६	प्रद्राव	२०७	१११	प्रमिति	२७९	१०
	{ ३९५	१६९	प्रधम	२०५	१०३	प्रमीत	{ १०९	५६
प्रतीहारी	३२५	१६९		२९	२९		{ ३०८	११०
प्रतीहृत	९७	७६	प्रधान	{ १८१	५	प्रमीला	{ ५०	३०
प्रतीली	७३	३		{ २९५	५७		{ ३९७	१०५
प्रज	२६९	७०		{ ३१४	१२९	प्रगुल	२६५	५७
प्रजम्	३५५	२३	प्रधि	१९४	५६	प्रगुदिन	२७५	१०३
प्रजद्वर्णी	१००	८६	प्रधुन	२०९	२	प्रगोह	२८	५४
प्रजद्वर्णी	{ १००	८८	प्रध्वज	२९४	२८	प्रगम	१०७	४५
	{ ११२	१४४	प्रध्व	१४९	७१	प्रगल	२२१	४५
प्रजक्ष	२००	७९	प्रधा	७४	७	प्रगम	२८२	२३
प्रजम	२६९	७०	प्रधात	७८	४	प्रगुदीप	२८३	५६
प्रजमत	६९	७	प्रधितामह	१३८	३३	प्रधागध	५८३	५६
प्रजमतपर्वत	७९	७	प्रधुनाह	११३	१४०	प्रजद्वत	६	२४
प्रजम	३२०	१४७	प्रधुनाल	११३	१४०		{ ५८	५६
प्रजविन	१८३	१३	प्रधुलद	११३	१४०	प्रजद्व	{ ५९	३३
प्रजधिन्	१८२	११	प्रधुकाह	११३	१४०		{ २०७	१३६
प्रजधमिन	२०६	११०	प्रधुकाक	११३	१४०	प्रहाह	३८	१५
प्रजानवात	२६१	४०	प्रधाकरीक	१०८	१२०	प्रजल	३५०	५३
प्रजानदान	२८४	३१	प्रधुल	८१	७	प्रजयन्	३४१	४९
प्रजादिष्ट	२६३	४०	प्रधायककपला	३५	६	प्रजद्व	२३५	५०
प्रजादेश	२८४	३१	प्रधटिरी	३५	६	प्रजद्व	२८३	३८
प्रजादीह	२०१	८५	प्रधोधन	१६३	१९९	प्रजद्वन	१९३	५९
प्रजादीह	१९९	७९	प्रधजन	१३	९३	प्रजटिरी	३५	६
प्रजासाह	१९९	७९	प्रधज	३३५	२०९	प्रजागध	२०८	३
प्रजाहार	२८३	१६	प्रधा	२३	३४		३९	७
प्रजुनम	२८३	२६	प्रधाह	२३	२८	प्रजाह	३३३	५३
प्रजुनमि	२८३	२६	प्रधान	९३	३		३३४	२०३
प्रजुवर्	२३	२	प्रधाव	१८४	१९	प्रजाह	२८३	३८
प्रजुव	२३	२		१८५	२०	प्रजागध	२८७	११३
प्रजुवर्	२३	२	प्रमिज	१८८	२६	प्रजदिष्ट	१६३	५५
प्रजुव	२८३	१६	प्रमु	२५४	१३	प्रमिजकति	२८३	५८
	{ २००	८०	प्रमुल	२६०	६३	प्रमिजय	२५५	१०३
	{ ३१९	१४४	प्रमुलक	१३४	१३५	प्रमिजय	२८३	३८
प्रका	२७९	९	प्रमल	३	३०	प्रमीत	२७३	४
प्रका	२५४	२	प्रमलक	२०७	११५	प्रमृति	३३	
				३	३३			

[illegible]

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
बीजः	{ २९ २८		मसद्भाँ	११२ १४५		भहारक	४४ १३	
बीजकोश	{ १४१ १२		मसद्दाह	८९ ४१		भट्टिनी	४४ १३	
बीजपूर	६५ ४३		मसद्गु	{ ५ १६		भण्टाकी	१०५ ११४	
बीजपूर	९८ ४८		मसद्गु	{ ११२ ११४		भण्डिल	९४ ६३	
बीजपूर	२११ ८		मसद्गु	५२ १०		भण्डी	१०० ९१	
बीजपूर	१६६ २		मसद्गु	३१० १०३		भण्डीर	९४ ६३	
बीजपूर	{ ४५ १०		मसद्गु	१०५ ३९		भण्डील	९४ ६३	
बीजपूर	{ ४५ १९		मसद्गु	१०८ ५२		भण्डील	९४ ६३	
बीजपूर	{ ३४१ २३३		मसद्गु	१६९ १४		भण्डील	{ २८ २५	
बीजपूर	५८ ८१		मसद्गु	१०५ ३९		भण्डील	{ १२५ ४९	
बीजपूर	१४७ ६४		मसद्गु	१०८ ५२		भण्डील	१८८ ३२	
बीजपूर	१४७ ६४		मसद्गु	७ २८		भण्डील	९२ ५३	
बीजपूर	{ ४ १३		मसद्गु	१०८ ५०		भण्डील	८८ ३६	
बीजपूर	{ २०६ १०८		मसद्गु	१०५ ३९		भण्डील	११४ १५३	
बीजपूर	३० १		मसद्गु	१०५ ३९		भण्डील	११६ १६०	
बीजपूर	३६४ १९		मसद्गु	१०६ ४०		भण्डील	९५ ६०	
बीजपूर	२० २६		मसद्गु	{ २० २१		भण्डील	१६३ १३१	
बीजपूर	{ १६६ ५		मसद्गु	{ १०८ ५१		भण्डील	१८० ३१	
बीजपूर	{ ३०९ १००		मसद्गु	१६६ ४		भण्डील	१८० ३१	
बीजपूर	२०६ १०८		मसद्गु	१०० ८९		भण्डील	४६ २१	
बीजपूर	८९ १२		मसद्गु	१०० ८९		भण्डील	४६ २०	
बीजपूर	२२४ ५४		मसद्गु	२८६ ४१		भण्डील	२६२ ४२	
बीजपूर	२५३ २०		मसद्गु	{ ८ ३०		भण्डील	{ ४५ १०	
बीजपूर	२१५ २२		मसद्गु	{ ३४ १		भण्डील	{ ४५ २०	
बीजपूर	२१५ २२		मसद्गु	{ १११ १३०		भण्डील	१४ ६९	
बीजपूर	३०१ ३४		मसद्गु	३		भण्डील	२४८ ३९	
बीजपूर	१४७ ६४		मसद्गु	१९ २१		भण्डील	२४८ ३९	
बीजपूर	२०६ १००		मसद्गु	२२३ ४८		भण्डील	२५६ १९	
बीजपूर	१०० ४६		मसद्गु	२५० २०		भण्डील	२५८ ३९	
बीजपूर	१०० ४६		मसद्गु	२१६ २८		भण्डील	२४१ १२	
बीजपूर	२६६ ६०		मसद्गु	२०६ ११०		भण्डील	१२३ १५	
बीजपूर	१६० ११०		मसद्गु	२१६ २८		भण्डील	८ ३५	
बीजपूर	{ १०३ ९३		मसद्गु	२१६ २८		भण्डील	८ ३५	
बीजपूर	{ ३०४ ४४		मसद्गु	{ १५० ४९		भण्डील	{ १३९ ३५	
बीजपूर	१४१ ४४		मसद्गु	{ २६३ २६		भण्डील	{ ३०१ ५९	
बीजपूर	१२ ५०		मसद्गु	१४५ ५६		भण्डील	४३ १२	
बीजपूर	२० २४		मसद्गु	४ १३		भण्डील	४४ १३	
बीजपूर	२०४ ९०		मसद्गु	१३८ २९		भण्डील	३० १४	
बीजपूर	८४ २०		मसद्गु	५५ ५		भण्डील	{ २३४ ९४	
बीजपूर	२३६ १०४		मसद्गु	२१४ २०		भण्डील	{ २४८ ३८	
बीजपूर	२१ २८		मसद्गु	३५९ ८		भण्डील	३६५ २१	
बीजपूर	८२ १९		मसद्गु	२१० ८		भण्डील	११९ ४	
बीजपूर	{ १६६ ३		मसद्गु	१८६ २४		भण्डील	८९ ४२	
बीजपूर	{ १०६ ४३		मसद्गु	१९५ ६१		भण्डील	११९ ३	
बीजपूर	८९ ४१		मसद्गु	१९५ ६१		भण्डील	११९ ३	
बीजपूर	१०८ ५९		मसद्गु	२२१ ४५		भण्डील	११९ ३	

[illegible]

शब्दः	ह्रस्व	सोऽ	सङ्गः	ह्रस्व	सोऽ	सङ्गः	ह्रस्व	सोऽ
भूमिजगुका	{ ८८	१८	भूमिर्	५२	८	भूमिर्	११३	१०
भूमिजगुका	{ १०६	११८	भूमिनी	१३३	५	भूमिर्	११३	१०८
भूमिजगुका	१०१	६०	भूमिर्	२२४	५५	भूमिर्	११३	१०
भूमिजगुका	२०८	१	भूमिर्	२५०	०	भूमिर्	११३	२१
भूमिजगुका	२६०	६३	भूमिर्	२०	२५	भूमिर्	११३	२१
भूमिजगुका	२६०	६३	भूमिर्	१८१	०	भूमिर्	११३	१३
भूमिजगुका	{ २६०	६३	भूमिर्	१८१	२३	भूमिर्	२०४	९०
भूमिजगुका	{ २२८	१८२	भूमिर्	४३	१३	भूमिर्	९	४४
भूमिजगुका	११२	११३	भूमिर्	५०	२०	भूमिर्	११५	१००
भूमिजगुका	१२०	५	भूमिर्	३०	४	भूमिर्	२४५	२
भूमिजगुका	९५	६९	भूमिर्	{ ५६	०	भूमिर्	२८	२५
भूमिजगुका	९०	४६	भूमिर्	२०५	९	भूमिर्	२३३	१०
भूमिजगुका	१५६	१०३	भूमिर्	१२०	२६	भूमिर्	१६२	१२०
भूमिजगुका	१५६	१००	भूमिर्	१५५	९६	भूमिर्	२८	२०
भूमिजगुका	२५९	२९	भूमिर्	२०९	९	भूमिर्	८२	१२
भूमिजगुका	११८	१६०	भूमिर्	२०५	१०४	भूमिर्	१६५	१२८
भूमिजगुका	५०	१०	भूमिर्	२३२	४०	भूमिर्	८२	१३
भूमिजगुका	४८	४	भूमिर्	१५६	१०३	भूमिर्	८२	१३
भूमिजगुका	{ १३०	१३४	भूमिर्	१३९	२६	भूमिर्	१००	९०
भूमिजगुका	{ १३३	१६	भूमिर्	१३९	२६	भूमिर्	१५८	१०९
भूमिजगुका	{ १२०	२६	भूमिर्	१३९	२६	भूमिर्	१५८	१०९
भूमिजगुका	१३४	१५३	भूमिर्	१३८	३०	भूमिर्	२६४	५२
भूमिजगुका	१३४	१५३	भूमिर्	१३९	३६	भूमिर्	२६४	५२
भूमिजगुका	१८८	३३	भूमिर्	२३९	११५	भूमिर्	२३५	३०
भूमिजगुका	१३६	२८	भूमिर्	१३९	३६	भूमिर्	४३	८
भूमिजगुका	९	३३	भूमिर्	१३९	३६	भूमिर्	४३	८
भूमिजगुका	२४२	१५	भूमिर्	३०	४	भूमिर्	{ ४	३०
भूमिजगुका	२४८	३८	भूमिर्	२३०	३०	भूमिर्	{ २३४	९३
भूमिजगुका	२४९	१५	भूमिर्	४३	१३	भूमिर्	२३०	३३
भूमिजगुका	१४२	१०	भूमिर्	५०	३०	भूमिर्	१५३	८३
भूमिजगुका	२४८	३८	भूमिर्	१५४	९२	भूमिर्	२३०	४३
भूमिजगुका	३४	४०	भूमिर्	४३	१३	भूमिर्	२३४	९३
भूमिजगुका	६०	३४	भूमिर्	४३	१३	भूमिर्	{ ९३	५३
भूमिजगुका	६०	३४	भूमिर्	५०	३०	भूमिर्	{ २३३	४९
भूमिजगुका	{ १८५	३०	भूमिर्	{ १४०	३६	भूमिर्	{ १५६	१०२
भूमिजगुका	{ १८५	३३	भूमिर्	{ २९८	४५	भूमिर्	{ २५५	२५
भूमिजगुका	२४४	१००	भूमिर्	{ ३३०	३५	भूमिर्	४३	९
भूमिजगुका	४२	६	भूमिर्	१८६	२३	भूमिर्	{ ३०	६
भूमिजगुका	४३	६	भूमिर्			भूमिर्	{ ३८	१५
भूमिजगुका	१३३	५०	भूमिर्			भूमिर्	{ २३	३२
भूमिजगुका	१४०	४०	भूमिर्	५६	३०	भूमिर्	१३३	५३
भूमिजगुका	६५	१६	भूमिर्	६	३०	भूमिर्	२०२	८९
भूमिजगुका	१३३	५०	भूमिर्	८३	३०	भूमिर्	१८०	२
भूमिजगुका	२६३	३३	भूमिर्	१५६	१०२	भूमिर्	३३३	३०
भूमिजगुका	३०३	६६	भूमिर्	१५५	१००	भूमिर्	१५६	१००

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
मण्डारी	१००	९१	मधुद्रुम	८६	२३	मनीषा	३०	१
मण्डूक	६०	२४	मधुप	१२३	२९	मनीषित्	१६९	५
मण्डूकपर्ण	९२	५६	मधुवर्णिका	{ ८८	३५	मनु	३३२	३०
मण्डूकपर्णी ...	१००	९१	मधुवर्णिका	{ १०१	९४	मनुज	१३०	१
मण्डूर	२३५	९८	मधुवर्णी	९९	८३	मनुष्य	१३०	१
मत्तङ्ग	१८८	३४	मधुमक्षिका ...	१२६	२६	मनुष्यधर्म ..	१५	०३
मत्तल्लिका	२८	२७	मधुमष्टिका	१०४	१०९	मनुष्यप्रेत	१६९	११
मति	३०	१	मधुर	{ ३२	९	मनोगुप्ता	२३०	१००
मत्त	{ १८८	३६	मधुर	{ ३३१	१९०	मनोजडता	२५५	१३
मत्त	{ २५७	२३	मधुरक	११२	१४२	मनोज्ञ	२६४	५५
मत्त	{ २७५	१०३	मधुरसा	{ ९९	८३	मनोमज्ज	३१७	१३
मत्तकाशिनो ...	१३१	४	मधुरा	११४	१५२	मनोरथ	४७	२
मत्तकाशिनो ...	१३१	४	मधुरिका	१०३	१०५	मनोरम	२६४	५५
मत्तर	३२६	१०२	मधुरिण	५	२०	मनोदत्त	२६२	४
मत्स्य	५८	१७	मधुरिण	५	२०	मनोहर	२६४	५५
मत्स्यञ्जी	२२१	४३	मधुलिङ्ग	१२७	२९	मनोहृत्	२६४	५५
मत्स्यपित्ता ...	९९	८६	मधुवार	२४८	४१	मनोहृत्	२६४	५५
मत्स्यवेधन	५८	१६	मधुवत	१२७	२९	मनोहृत्	२६४	५५
मत्स्याक्षी	१११	१२७	मधुवत	१२७	२९	मन्त्र	३२५	१६
मत्स्यातल	३३७	२१८	मधुवत	१२७	२९	मन्त्राचार्याकृत ..	१६७	५
मत्स्याधानो ...	५८	१६	मधुवत	१२७	२९	मन्त्रिन्	१८१	५
मथित	२२३	५३	मधुवत	१२७	२९	मन्त्रिन्	१८१	५
मद	{ १८५	३७	मधुवत	१२७	२९	मन्त्रिन्	१८१	५
मद	{ २८०	१२	मधुवत	१२७	२९	मन्त्रिन्	१८१	५
मद	{ ३०७	९१	मधुवत	१२७	२९	मन्त्रिन्	१८१	५
मदकल	१८८	३५	मधुवत	१२७	२९	मन्त्रिन्	१८१	५
मदन	{ ६	२६	मधुवत	१२७	२९	मन्त्रिन्	१८१	५
मदन	{ ९२	५३	मधुवत	१२७	२९	मन्त्रिन्	१८१	५
मदन	{ ९८	७८	मधुवत	१२७	२९	मन्त्रिन्	१८१	५
मदस्यान	२४८	४१	मधुवत	१२७	२९	मन्त्रिन्	१८१	५
मदिरा	२४८	४०	मधुवत	१२७	२९	मन्त्रिन्	१८१	५
मदिरा	७४	८	मधुवत	१२७	२९	मन्त्रिन्	१८१	५
मदोपकट	१८८	३५	मधुवत	१२७	२९	मन्त्रिन्	१८१	५
मट्ट	१२८	३४	मधुवत	१२७	२९	मन्त्रिन्	१८१	५
मट्टर	५९	१९	मधुवत	१२७	२९	मन्त्रिन्	१८१	५
मघ	९४८	४०	मधुवत	१२७	२९	मन्त्रिन्	१८१	५
मघ	{ २६	१५	मधुवत	१२७	२९	मन्त्रिन्	१८१	५
मघ	{ २३७	१००	मधुवत	१२७	२९	मन्त्रिन्	१८१	५
मघ	{ २४८	४१	मधुवत	१२७	२९	मन्त्रिन्	१८१	५
मघ	{ ३१०	१०२	मधुवत	१२७	२९	मन्त्रिन्	१८१	५
मधु	१११	१४२	मधुवत	१२७	२९	मन्त्रिन्	१८१	५
मधु	२०४	९७	मधुवत	१२७	२९	मन्त्रिन्	१८१	५
मधु	१०४	१०९	मधुवत	१२७	२९	मन्त्रिन्	१८१	५
मधु	११०	२९	मधुवत	१२७	२९	मन्त्रिन्	१८१	५
मधु	२४८	४१	मधुवत	१२७	२९	मन्त्रिन्	१८१	५
मधु	२४८	४१	मधुवत	१२७	२९	मन्त्रिन्	१८१	५
मधु	२४८	४१	मधुवत	१२७	२९	मन्त्रिन्	१८१	५

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
मपट्टक	२१३	१०	मकयू	२३	६१	महारीतव	५३	१
मय	२२९	७५	मलिन	२६५	५५	महासाय	२५३	३
मर्दक	२१३	१०	मलिनो	१३६	२०	महापुत्री	१३४	१३
मयु	१५	७४	मलिनपुत्र	२४४	२५	महाभद्रा	१०४	११०
मयुष्टक	२१३	१०	मलोमय	२६५	५५	मदायका	{ ९० ७३	
मगूय	{ २२ ३३		मातु	३६५	७१	मदायका	{ १३१ १३८	
मगूर	{ १०४ १३०		मल्लक	३०३	३०	मदायका	९	४३
मगूरक	{ १०० १३६		मल्लिका	९५	६९	मदि	६०	३
मरकत	२३३	२९	मल्लिका	१२५	७४	मदिनी	१२	१८
मरण	३००	११६	मल्लिकार्जुन	१२५	२४	मदिनी	७३	४९
मरिच	२१५	३६	मल्लिकार्जुन	१३३	१००	मदिनी	१११	७
मरीच	२१५	३६	मल्लिकार्जुन	१३३	१००	मदिनी	२४	५४
मरीचि	{ २० २३		मल्लिकार्जुन	१३३	१००	मदिनी	११५	४
मरीचिका	२३	३५	मल्लिकार्जुन	१३३	१००	मदिनी	१३३	५
मद	{ ६८ ३४४		मल्लिकार्जुन	१३३	१००	मदिनी	६०	३
मदन	{ १३ १६		मल्लिकार्जुन	१३३	१००	मदिनी	१८०	१
मर्ग	१०५	१३३	मल्लिकार्जुन	१३३	१००	मदिनी	७०	१
मरण	३०१	५८	मल्लिकार्जुन	१३३	१००	मदिनी	८०	५
मरणपु	९	४४	मल्लिकार्जुन	१३३	१००	मदिनी	८०	५
मरणपुत्री	१०५	१३३	मल्लिकार्जुन	१३३	१००	मदिनी	८०	५
मरणपुत्र	{ ५३ ५६		मल्लिकार्जुन	१३३	१००	मदिनी	८०	५
मर्दक	{ ५८ ७५		मल्लिकार्जुन	१३३	१००	मदिनी	८०	५
मर्दक	११५	३	मल्लिकार्जुन	१३३	१००	मदिनी	८०	५
मर्दक	१२९	१३	मल्लिकार्जुन	१३३	१००	मदिनी	८०	५
मर्दक	{ ५३ ७८		मल्लिकार्जुन	१३३	१००	मदिनी	८०	५
मर्दक	{ १०० ७८		मल्लिकार्जुन	१३३	१००	मदिनी	८०	५
मर्दक	१३०	१	मल्लिकार्जुन	१३३	१००	मदिनी	८०	५
मर्दक	२०३	२५	मल्लिकार्जुन	१३३	१००	मदिनी	८०	५
मर्दक	४३	८	मल्लिकार्जुन	१३३	१००	मदिनी	८०	५
मर्दक	२६५	३०	मल्लिकार्जुन	१३३	१००	मदिनी	८०	५
मर्दक	४०	२३	मल्लिकार्जुन	१३३	१००	मदिनी	८०	५
मर्दक	८३	८३	मल्लिकार्जुन	१३३	१००	मदिनी	८०	५
मर्दक	१३०	१५	मल्लिकार्जुन	१३३	१००	मदिनी	८०	५
मर्दक	{ १३३ १५६		मल्लिकार्जुन	१३३	१००	मदिनी	८०	५
मर्दक	२६५	५५	मल्लिकार्जुन	१३३	१००	मदिनी	८०	५
मर्दक	५३	६३	मल्लिकार्जुन	१३३	१००	मदिनी	८०	५
मर्दक	१६०	१३३	मल्लिकार्जुन	१३३	१००	मदिनी	८०	५
मर्दक	२६५	५५	मल्लिकार्जुन	१३३	१००	मदिनी	८०	५
मर्दक	५३	६३	मल्लिकार्जुन	१३३	१००	मदिनी	८०	५
मर्दक	१६०	१३३	मल्लिकार्जुन	१३३	१००	मदिनी	८०	५

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
माघ	२६	१५	मानसौक्यम् ...	१२५	२३	माघ्य	२१०	०
माघ्य	९६	७३	मानिनी	१३१	३	मास	२५	१२
माढर	२१	३१	मानुष	१३०	१	मासर	२२२	४९
माडि	३५९	८	मानुष्यक	२८६	४२	मासिक	१०३	३१
मानवक	{ १४१ १५७	{ ४२ १०६	माया	२४१	११	मास्य	३५२	११
मागव्य	२८६	४१	मायाकार	२४१	११	माहाकुल	१६६	३
मागिक्य	३७०	३१	मायादेवीसुत ...	४	१५	माहाकुल	१६६	३
मागिमन्य	२२०	४२	मायु	१४६	६२	माहिय	२३९	३
मानह	{ २४३ २९२	{ १९ २१	मायूर	१३०	४३	माहिर्य	२३९	३
मातरितीरा ...	१३९	३७	मार	६	२६	माहेयी	२२९	११
मातरिचन्द्र	१३	६४	मारजिन्	४	१३	मितम्पय	२६३	४६
मातलि	१०	४८	मारण	२०७	११४		२१	३०
मातावितरी ...	१३९	३७	मारिष	४४	१४	मित्र	{ १८२ १८२	{ ९ १२
मातामह	१३९	३३	मारुत	१३	६५		३२५	२६६
मानुल	{ ९८ १३८	{ ७८ ३१	मार्कव	११४	१५१	मिथसु	३४८	२५५
मानुलपुत्रक ...	९८	७८	मार्ग	{ २६ ७०	{ १४ १५	मिथुन	१२९	३८
मापुका	१३८	३०	मार्गा	{ २०१ २६४	{ ८७ ४९	मिथ्या	३५३	१५
मानुकादी	{ १३८ २१४	{ ३० २०	मार्गशीर्ष	२६	१४	मिथ्यादृष्टि	३०	४
मानुकादि	५१	६	मार्गित	२७५	१०५	मिथ्याभियोग ...	३०	१०
मानुनी	१३८	३०	मार्जन	८७	३३	मिथ्याभिसंज्ञ ...	३०	१०
मानुपुत्रक	९८	७८	मार्जना	१६०	१२३	मिथ्यामति ...	३०	४
	{ ८ ४४	{ ३० १४	मार्जार	१२०	६	मिशि	१०३	१०५
माप	{ १३८ २२६	{ २९ ६६	मार्जिता	२२१	४४	मिती	१०३	१०५
मानुष्यवेष ...	१३८	२५	मार्जित	२४१	१३	मिती	११०	१३४
मानुष्यशीर्ष ...	१३८	२५	मार्जितक	२४८	४१	मिथेया	१०३	१०५
माप	३९०	१००	मार्जितक	२४८	४१	मिथि	११०	१३४
माप	{ २६६ ३२०	{ ६२ १००	मार्जित	३४	१४	मिथि	११०	१३४
माप	२८०	१२	मार्जित	१६०	१२३	मिथि	११०	१३४
माप	{ ५ २६	{ १८ १६	माकक	९४	६२	मिथि	११०	१३४
माप	२४८	४१	माकनी	९६	७२	मिथि	११०	१३४
माप	२६	१६	माका	१६४	१२५	मिथि	११०	१३४
माप	२४८	४१	माकाकार	१०९	१२३	मिथि	११०	१३४
माप	२६	१६	माकानुस	२३९	५	मिथि	११०	१३४
माप	२६	१६	माकिक	११८	१६०	मुकुट	१५६	१०३
माप	२६	१६	माकिक	२३९	५		६	२३
माप	२६	१६	माकिक	२३९	५	मुकुट	{ १०० १००	{ १११ १११
माप	२६	१६	माकिक	२३९	५	मुकुट	१६५	११०
माप	२६	१६	माकिक	२३९	५	मुकुट	२३३	११
माप	२६	१६	माकिक	२३९	५	मुकुट	३१९	१११
माप	२६	१६	माकिक	२३९	५	मुकुट	५१	६

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
मेखला	{ १५७ १०८		मोदक	३७९	३३	ययाप्यम्	३५३	१३
मेघ	१७	६	मोदटा	९९	८३	ययस्मित	२२४	५७
मेघग्योनिस् ...	१७	१०	मोपक	२४४	२४	यदि	३५२	१२
मेघनादानुलामिन्	१२७	३०	मोह	२०६	१०९	यद्वच्छा	२७८	२
मेघनामन्	११६	१५९	मौक्तिक	२३३	९२	यन्तु	{ १९४ ५९	
मेघनिर्घोष	१७	८	मौलीन	२१०	८	यन्तु	{ ३०१ ५९	
मेघपुष्प	५५	५	मौन	१७४	३६	यम	{ १३ ६१	
मेघमाला	१७	८	मौरजिक	२४१	१३	यम	{ १०८ ४९	
मेघपाहन	१०	४७	मौर्वी	२०१	८५	यमनिका	१६०	१२०
मेघक	{ ३३ १२७	१४ ३१	मौलि	३३१	१०२	यमराज	१३	६१
मेण्ड	{ १५० २२९	७६ ७६	मौष्टा	३५८	५	यमानिका	११२	१४५
मेथि	२१३	१५	मौहृत	१८३	१४	यमुना	६२	३२
मेदक	२४९	४२	मौहृत्तिक	१८३	१४	यमुनाभ्रातृ ...	१३	६१
मेदस्	१४७	६४	म्लिष्ट	३९	२१	ययु	१९१	४५
मेदिनी	६७	३	म्लेच्छदेश	६९	७	यव	२१३	१५
मेदुर	२५९	३०	म्लेच्छमुख ...	२३४	९७	यवक्य	२१०	७
मेघा	३०	२	य			यवक्षार	२३७	१०८
मेधि	२१३	१५	यकृत	१४७	६६	यवफल	११६	१६१
मेघ्य	२६५	५५	यक्ष	{ ४ १५	११ ७३	यवस	११८	१६३
मेनकाभ्रमजा ...	९	४०	यक्षकदम्	१६३	१३३	यवागू	२२२	५०
मेद	११	५२	यक्षधूप	१६२	१२७	यवाग्रज	२३७	१०८
मेलक	२८३	२९	यक्षराज	१४	७१	यवानिका	११२	१४५
मेली	१०१	९५	यक्षमन्	१४३	५१	यवास	१००	९१
मेप	{ ३० २२९	२७ ७६	यजमान	१६७	८	यविष्ट	१४१	४३
मेपकम्बल	२३७	१०७	यजुस्	३५	३	यवीयस्	१४३	४३
मेह	१४५	५६	यश	१६९	१३	यद्य	२१०	७
मेहन	१५०	७६	यशपुरुष ..	६	२२	यशःपटह	४२	६
मेनावरजि	१९	२०	यशसेप	१७२	२८	यशम्	३७	११
मेन्नी	३७३	३९	यशस्	८५	२२	यष्टि	३७२	३८
मेन्त्य	३७३	३९	यज्ञिय	१७२	२७	यष्टिमपुक	१०४	१०९
मेधुन	{ १७९ ३१४	५० १२१	यज्ञवन्	१६८	८	यष्टीमपुक	१०४	१०९
मेरोप	२४९	४२	यन्	३५०	३	यष्टु	१६७	८
मोष्ट	{ ३१ ८९	४ ३९	यतस्	३५०	३	याग ..	१६९	१३
मोष	२७७	८१	यति	१७६	४४	याचठ	२६४	४९
मोषा	९२	५४	यतिस्	१०६	४४	याचनक	२६४	४९
मोषक	८७	३१	यथा	३५१	९	याचना	१७३	३२
मोषा	{ ९७ १०५	४६ ११३	यथाज्ञात	२६३	४८	याचित	२०९	४
			यथापयम्	३५३	१५	याचितक	२०९	४
			यथापयम्	३५३	१५	याच्य	{ १७३ २०९	३२ ४
			यथार्थम्	३५३	१५	याच्य	१७०	१७
			यथाईवर्ग	१८३	१३	याच्य	५४	३

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
वायु	१३	६३	वृषभाम	४३	१२	वकात्र	११३	१४६
वायुधान	१३	६३	वृष	१३०	४१	वकात्रपल	६४	४२
वायु	१३८	३०	वृषनाथ	१८८	३५	वक्षःसम	३६८	२७
वाय्रा	{ २०३ १५		वृषप	१८८	३५	वक्षस्	{ ४ ११	
	{ ३२६ १०५		वृषिका	९६	७१		{ १३ ६३	
वाद्-पति ...	५४	२	वृष	{ ८९ १७१	४१ ३५	वक्षः	३१	१
वाद्स् ...	५९	२०	वृषक	३६४	१९	वर्षा	२०९	८
वाद्सापति ...	१३	६४	वृषकटक	१७०	१८	वर्षा	२०५	१०६
वान	{ १८४ १८		वृषसण्ड	३२५	१६७	वर्षा	१८१	६
	{ १९४ ५८		वृषास	१७०	१९	वर्षा	२०९	८
वानमुख	१९३	५५	वृष	३७१	३५	वर्षा	१२१	१०
वाप्य	२६५	५४	वृष	२१२	३३	वर्षा	२३७	१०४
वाप्यवान	१९३	५३	वृष	२९२	२२	वर्षा	२४०	७
वाम	{ २४ ६		वृष	२९२	२२	वर्षा	१६४	१३७
	{ २८१ १८		वृष	२९२	२२	वर्षा	२४१	१०
वामि	३१८	१४२	वृष	१०५	११२	वर्षा	{ २३४ ९६	
वामिनी	२३	४	वृष	३६९	३०		{ ३०५ ७९	
वामुन	२३५	१००	वृष	१००	९३	वर्षा	{ २३ ४	
वाप्यक	१६८	८	वृष	२१२	३३		{ ११४ १५३	
वाय	१६१	१२५	वृष	१९५	६१	वर्षा	{ २३ ४	
वायक	२१४	१८	वृष	१९५	६१		{ ११४ १५३	
वायन्	३४५	२४५	वृष	२०६	१०७	वर्षा	२२९	४१
वायन	१६२	१२८	वृष	१५०	७३	वर्षा	२४	६
वादीक	१९७	७०	वृष	१३१	२	वर्षा	२९	२९
वास	१००	९१	वृष	१३१	२	वर्षा	{ १३६ २१	
वृषत	१८६	२४	वृष	१३१	२		{ २०४ ९८	
वृषतरसा	१११	१४०	वृष	१८७	२८	वर्षा	{ ३४० ३३०	
	{ १२९ ३८		वृष	२३१	८५	वर्षा	३३५	२०
वृष	{ २९३ २४		वृष	१३६	२२	वर्षा	२४५	२७
वृषदीलक	२१२	१४	वृष	१४०	४०	वर्षा	१६३	१३३
वृषम्पर	{ १९४ ५७		वृष	१४०	४०	वर्षा	१०१	९५
	{ ३०१ ३५		वृष	१४०	४०	वर्षा	२०५	१०४
वृषपन्	३५५	२२	वृष	१४०	४०	वर्षा	{ २०९ ८	
वृषपत्रक	८५	२२	वृष	१४०	४०	वर्षा	{ २९८ ४८	
वृषपाशंग	२२६	६३	वृष	१६१	१२४	वर्षा	१००	८८
वृषल	१२९	३८	वृष	३०५	७९	वर्षा	१०९	५७
वृषागुग	१९४	५१	वृष	२९	७३	वर्षा	६	२०
वृषम	१२९	३८	वृष	१६३	१३२	वर्षा	{ २३४ ९३	
	{ १९४ ५८		वृष	{ १३८ १११			{ ३३४ १२६	
वृष	{ २२६ ६४		वृष	६०	२१	वर्षा	११	५२
वृष	२०५	१०३	वृष	१९१	१३९	वर्षा	५४	२
वृष	२०६	१०६	वृष	९१	४०	वर्षा	१५२	८६
वृषति	१३३	८	वृष	६३	३६	वर्षा	{ ८६ ३०	
वृषंती	१३३	८	वृष	६४	४१		{ १९१ ५१	
वृषन्	१४१	४२	वृष	६४	४१			

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
रथकट्या	१९३	२५	रसवती	२१६	२७	राजीव	{ ५९ १९	
रसा	{ २४० ९		रसा	{ ६७ २		राजीव	{ ६४ ११	
रसा	{ २३९ ४		रसा	{ ९९ ८४		राज्याह्न	१८४	१८
रथगुप्ति	१९४	५७	रसाञ्जन	२३६	१०१	रात्रि	२३	४
रथदु	८६	२६	रसातल	५०	१	रात्रि	२२०	४१
रथाह्न	{ १९३ ५५		रसाल	{ ८७ ३३		रात्रिचर	१३	६३
रथाह्नयनामक	१२५	२२	रसाल	{ ११७ १६३		रात्रिचर	१३	६३
रथिक	१९८	७६	रसित	१७	८	रादान्त	३०	४
रथिन्	{ १९५ ६०		रसोनक	११३	१४८	राघ	२६	११
रथिन	१९८	७६	रह	१८६	२३	राघो	१९	२१
रथ्य	१९१	४६	रहस्	१८५	२२	राम	{ १२१ ११	
रथ्या	{ ७३ ३		रहस्य	१८६	२३	राम	{ ३१८ १४	
रथ्या	{ १९३ ५५		राका	२४	८	रामठ	२२०	४१
रद	१५३	९३	राक्षस	१३	६२	रामा	१३१	४
रदन	१५३	९३	राक्षसी	१०८	१२८	राम्म	१७७	४१
रदनशब्द	१५३	९०	राक्षा	१६१	१२५	राल	१६२	१२३
रग्न	५०	२	राक्ष्य	१५८	११३	रानि	{ २० २५	
रग्नय	३६५	२१	राज	१८०	१	रानि	{ १३० ४१	
रग्नो	१३१	४	राजक	१८०	३	रानि	{ ३३६ २१३	
रगनी	१३१	४	राजकशेद	३३०	१८७	राष्ट	३२९	१८३
रमा	७	२९	राजन्	{ १८० १		राष्टिका	१०१	९४
रमा	१०५	११३	राजन्	{ ३१२ ११३		राष्ट्रिय	४४	१४
रथ	१४	६७	राजन्व	१८०	१	रासम	२२९	७७
रथ	{ १५९ ११६		राजन्वक	१८०	४	राष्ट्रा	{ १०५ ११४	
रथ	{ ३६३ १७		राजन्वन्	७०	१३	राष्ट्रा	{ १११ १४५	
रथ	४०	२२	राजपला	११४	१५३	राष्ट्र	२०	२६
रथग	२६१	३८	राजपोजिन्	१६६	२	रिक्तक	२६५	५६
रथि	९१	३१	राजराज	१५	७२	रिक्त	२३३	९५
रथवा	१५३	१०८	राजलिह्न	३०७	९१	रिक्त	५०	३१
रथवा	१५४	९३	राजपदप	१६६	२	रिक्त	५०	३१
रथि	{ २२ २३		राजपद्म	७०	१३	रिक्ति	९	४३
रथि	{ ३१० १३७		राजपुष्ट	८५	२३	रिक्ति	१८९	१४
रथ	{ ३१ ७		राजपद्म	७४	१०	रिक्ति	२९६	३५
रथ	{ ३३ ९		राजपद्म	३५९	९	रिक्ति	२०१	८९
रथ	{ ४५ १०		राजपद्म	३६९	२४	रीषा	४६	२३
रथ	{ २३५ ९९		राजपद्म	३७५	२४	रीष	१०९	९२
रथ	{ ३२९ १३६		राजपद्म	४८	३५	रीष	१२४	९३
रथ	{ ३३५ १०३		राजपद्म	५०	४५	रीष	३०९	१६
रथार्थ	२६६	१०३	राजपद्म	५३	१६६	रीषिपुत्र	२६६	१०३
रथवा	१५६	९३	राजि	८०	४	रीषी	२६४	९४
रथवा	१९४	९३	राजिका	२१४	१९	रथपतिदिवा	१७३	५०
रथवा	१९०	१०६	राजिक	५३	५	रथम	२३४	९५
			राजीके	५३	५	रथमकारक	२४०	६

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
दत्तः.....	३३९	२२४	द (दाः).....	{ ३३३	९०	लघुज	१८	१०
दत्तः.....	३३९	९१		{ ३३४	१६५	लघुजी	१८४	३१
दत्तः.....	३३	३४	दोह	५०	२	लघुजी	१३३	३०
	{ ९१	५१	दोम	१४३	५१	लघुज	३५५	१४
	{ ९८	७८	दोमहरिम्	१४५	५०	लघुज	१३३	३०
दत्तः.....	{ ३३८	१०९	दोमज	९०	३०	लघुज	{ १८	१०
	{ ३३०	४३	दोमजी	{ १०४	१०८		{ १३४	१३४
	{ ३३	३४		{ १३३	१३३		{ ३०	३८
दत्तः.....	{ ३३४	३९	दोमिज	१५९	१०३	लघुजी	{ १०५	१३३
दत्तः.....	३३४	५२	दोमिज	३३	३३	लघुजी	३५५	१४
दत्तः.....	३३४	५३	दोमिज	१५४	९३	लघुजी	३९	३३
दत्तः.....	१४३	५३	दोमिजी	१००	९३	लघुज	{ ३०३	८३
दत्तः.....	१४३	५३	दोमिजी	३४०	३३८	लघुज	३३४	१८
दत्तः.....	४०	५५	दोमिजी	३४०	३३८	लघुज	३०	३०
दत्तः.....	४९	३५	दोमि	५३	३	लघुज	३३९	४४
दत्तः.....	३०३	९०	दोमिज	५३	३		३४	३८
दत्तः.....	{ ३	३०	दोम	३०३	८०	लघुज	{ ३०९	१३३
	{ ८	३९	दोमिज	१५५	९९		{ ३०३	३०
दत्तः.....	९	३९	दोमिज	३३४	३९	लघुज	३३०	१५५
दत्तः.....	{ १४०	६४	दोमिज	४९	३५	लघुज	३५९	३
दत्तः.....	{ ३३९	९९	दोमिज	५९	३५	लघुज	३०५	१३३
दत्तः.....	१३३	३०	दोम	४०	३३	लघुज	५३	३३
दत्तः.....	३४	३८	दोमिजी	९९	८५	लघुज	३५८	३८
दत्तः.....	४०	९९	दोमिजी	३३०	९०	लघुज	३०३	९३
दत्तः.....	१३३	१५८		३३	१५	लघुज	३३०	१०
दत्तः.....	३३	३	दोमिज	{ ५९	३९		{ ३३	३
दत्तः.....	१३५	३९		{ १३३	३०		{ ३३	३३
दत्तः.....	{ ३३३	३९	दोमिज	९३	४९	लघुज	{ ३३	३५
	{ ३३३	९३	दोमिज	३३	५८	लघुज	{ ३३	३५
	{ ३३४	९३	दोमिज	९३	४९		{ ३३३	१३३
दत्तः.....	१८३	३	दोमिज	१३३	३०		१३३	३०
दत्तः.....	३०३	८९	दोम	४५	३०	लघुज	१३३	१३३
दत्तः.....	८०	४	दोम	४३	९०	लघुज	१५३	८९
दत्तः.....	{ १०४	१०८	दोम	३३०	३३	लघुज	{ ३३	३
दत्तः.....	{ १३३	१०९	दोम	५३	३	लघुज	{ ३०५	१३०
दत्तः.....	१५९	४८	दोमिज	३	४	लघुज	३०५	१५४
दत्तः.....	३०४	९८	दोमिज	{ ३०	३३	लघुज	३३३	३
दत्तः.....	३३३	३३	दोमिज	१३३	१३३	लघुज	३३८	३३
दत्तः.....	१०९	१०९	दोमिज	१३३	३३	लघुज	१५३	५३
दत्तः.....	१३३	६९				लघुज	१५३	१५३
दत्तः.....	३३५	५४				लघुज	३	३३
दत्तः.....	{ ३३५	५४	लघुज	९३	३०	लघुज	३३	३३
दत्तः.....	{ ३३३	१३३	लघुज	१५९	१३५	लघुज	३३३	३
दत्तः.....	३	३३	लघुज	३३	३३	लघुज	१५३	१५३
दत्तः.....	३३	३३	लघुज	३३	३३	लघुज	३५८	३३

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्
छादिफा.....	१५१	१०३	निमित्त	१८३	१६	कोयै	२४४
छलाम	११९	१४३	निद्रवृत्ति	१३९	५४	कोम	८७
छलामक	१६४	१३५	निद्रि	१८३	१६	कोममुद्रा	१९
छलित	४८	३१	निद्रिकर	१८३	१५	कोमय	२४४
छव	{ २८२	२४	निद्रिकारै	१८३	१५	कोमय	१५५
	{ १६६	६२	निद्रिहर	१८३	१५	कोमशा	११७
छवङ्ग	१६१	१२५	निन्दी	१८३	१५	कोळ	{ २६९
	{ ३२	९	लिप्त	२५२	२०		{ ३३४
छवण	{ २२०	४१	लिप्तै	२७१	११०	कोलुप	२५३
	{ १६६	२३	लिप्तक	२०१	८८	कोलुम	२५३
छवणोद	५४	२	लिप्ता	४७	२७	कोट	२१३
छवन	२८२	२४	लिपि	१८३	१६	कोटभेदन	२१२
छविग्र	२१२	१३	लिपिकरै	१८३	१५	कोटु	२१२
छशून	११३	१४८	लिपिहरै	१८३	१५		{ ३६२
छशून	११३	१४८	लीड	२७१	११०		{ २३५
छलक	२०१	८५		{ ४८	३२		{ २३५
छाक्षा	{ १६१	१२५	लीला	{ ४९	३२		{ २६६
	{ ३६०	१०		{ ३३३	१९८	लोहकारक	२४०
छाक्षप्रसादन ...	८९	४१	लुटित	१९२	५०	लोहशुद्ध	१२३
छान्नल	२१२	१३	लुब्ध	२५७	२२	लोहल	२६०
छान्नलदण्ड ...	२१२	१४	लुब्धक	२४३	२१	लोहाभिसार	२०३
छान्नलपद्वति ...	२१२	१४	लुब्धीय	११९	४		{ ३३
छान्नलिङ्गी	१०६	११८	लुब्धाय	११९	४	लोहित	{ १४७
छान्नलिङ्ग	११८	१६८	लुता	१२२	१३	लोहित	१२१
छान्नली	{ १०४	१११	लून	२७५	१०३	लोहितक	२३३
	{ ११८	१६८	लूम	१९२	५०	लोहितचन्दन	१६१
छाहुलै	१९२	५०	लेख	३	८	लोहितवज्र	२०
छाहुल	१९२	५०	लेखक	१८३	१५	लोहित	२३५
छाज्ञा	२२२	४७	लेखपत्र	१०	४५		{ ४
छाष्टन	१८	१०	लेखा	८०	४	व	३५१
छाशु	११५	१५६	लेप	२२४	५६		{ ११६
छाव	११५	१५६	लेपक	२४०	६		{ १६५
छाभ	२३०	८०	लेश	२६६	६२	वंश	{ ३३६
छामनक	११७	१६५	लेशु	२१२	१२	वंशकै	१६२
छालसा	{ ४७	२८	लेह	२२४	५६	वंशरोचना	२३८
	{ ३४०	२२८		{ ६८	२	वंशिक	१६२
छाला	१४८	६०	लोक	{ २८७	२	वंशस्थ	३२३
छालादिक	२९०	१७	लोकजित्	४	१३	वंश	२६०
छाव	१२८	३५	लोकमान्	७	२९	वक्र	१५३
छासक	४३	८	लोकायत	३७०	३२	वक्र	२६८
छासिका	४३	८	लोकालोक	७७	२	वक्षस्	१५०
छासोदेनी ...	२४१	३४	लोका	५	१६	वक्ष्य	१४९
छास्य	४३	१०	लोचन	१५४	९३	वक्ष्य	२३७
छिद्रुष	९३	९०	लोचमर्कट	१०४	१११	वक्ष्य	२४
छिष्टा	३६०	१०	लोचमनक	१०४	११		

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
वचनेरिपत.....	२५८	२४	वध.....	२००	११५	वधस्था.....	१३३	५८
वचम्	३४	१	वध्व.....	२६२	४५	वधस्था.....	११३	१३०
वचा	१०२	१०२	वध्व.....	८१	७	वधस्था.....	११२	१४४
वज्र.....	१०	५०	वध्व.....	२२७	६९	वधस्था.....	१४१	४२
वज्रनिर्घोष.....	१०३	१०५	वध्व.....	२४६	३१	वधस्था.....	१८३	१२
वज्रनिर्घोष.....	१२९	१८४	वध्व.....	१०९	१३१	वधस्था.....	१३४	१२
वज्रपुष्प.....	१०	७६	वध्व.....	१३३	२	वधस्था.....	१९१	१२४
वज्रिन्	१०	७५	वध्व.....	३१०	१०१	वधस्था.....	२०९	८
वज्रक.....	१२०	५	वध्व.....	५५	३	वधस्था.....	३२६	१०२
वज्रक.....	२६३	४३	वध्व.....	७९	१	वधस्था.....	१२६	२५
वज्रिन्	२६२	४३	वध्व.....	३१४	१२६	वधस्था.....	१२६	२७
वज्रक.....	१२०	५	वध्व.....	१२४	१९	वधस्था.....	१२६	२७
वज्रक.....	८६	२०	वध्व.....	१२६	२७	वधस्था.....	१३	६४
वज्रक.....	८६	२०	वध्व.....	५	२१	वधस्था.....	७३	३
वज्रक.....	९४	६४	वध्व.....	१०२	६९	वधस्था.....	८५	२५
वट.....	८७	३२	वध्व.....	२१३	१०	वधस्था.....	३६४	१८
वटक.....	३६३	१०	वध्व.....	२१३	१०	वधस्था.....	१९०	४२
वटी.....	२४५	२०	वध्व.....	१०२	६९	वधस्था.....	२४६	३१
वट्या.....	१९१	४६	वध्व.....	१०२	६९	वधस्था.....	२५४	७
वट्यावतल.....	१२	५९	वध्व.....	१०२	६९	वधस्था.....	३३१	४
वट.....	२६६	६१	वध्व.....	८०	४	वधस्था.....	२२०	४१
वजिह.....	२२९	७८	वध्व.....	८०	४	वधस्था.....	२५३	२६
वजिह्वप.....	२९९	५३	वध्व.....	१२०	८	वधस्था.....	११०	१३४
वजिह्वप.....	२२९	७९	वध्व.....	१९१	४५	वधस्था.....	६५	४३
वजिह्वप.....	२३३	८९	वध्व.....	१३१	२	वधस्था.....	२१५	२७
वजिह्वप.....	२४४	२४३	वध्व.....	३०४	७३	वधस्था.....	३०२	३८
वजिह्वप.....	१५७	७८	वध्व.....	२६४	४९	वधस्था.....	१३३	४
वजिह्वप.....	२२५	६२	वध्व.....	२६५	४९	वधस्था.....	१५९	११६
वजिह्वप.....	३३९	२२५	वध्व.....	११९	३	वधस्था.....	१५९	११६
वजिह्वप.....	६५	६६	वध्व.....	९९	८२	वधस्था.....	११९	२
वजिह्वप.....	२२५	६२	वध्व.....	२५८	२८	वधस्था.....	२०५	१०२
वजिह्वप.....	२२५	६२	वध्व.....	८०	४	वधस्था.....	१०४	३५
वजिह्वप.....	५९	११	वध्व.....	५०	२	वधस्था.....	१०५	१०२
वजिह्वप.....	२५	१३	वध्व.....	१३१	६४	वधस्था.....	२३४	९०
वजिह्वप.....	२०	२०	वध्व.....	१४८	७०	वधस्था.....	२०६	१११
वजिह्वप.....	२५५	१४	वध्व.....	७३	३	वधस्था.....	१०२	१००
वजिह्वप.....	९९	८२	वध्व.....	७११	११	वधस्था.....	३४३	२३४
वजिह्वप.....	२६०	२५	वध्व.....	२३०	१०५	वधस्था.....	१३	६४
वजिह्वप.....	१८३	८९	वध्व.....	१४५	५५	वधस्था.....	१३	२
वजिह्वप.....	२५३	६	वध्व.....	१४५	५५	वधस्था.....	८५	२५
वजिह्वप.....	२५३	१२०	वध्व.....	१४५	५५	वधस्था.....	२४८	३९
वजिह्वप.....	२६३	३५	वध्व.....	२४०	२२९	वधस्था.....	१९४	५०
वजिह्वप.....	२६३	३५	वध्व.....	२४१	४२	वधस्था.....	१९८	७८
वजिह्वप.....	२६३	३५	वध्व.....	२४१	४२	वधस्था.....	२६५	५०
वजिह्वप.....	२६३	३५	वध्व.....	२४१	४२	वधस्था.....	२४४	२३
वजिह्वप.....	२६३	३५	वध्व.....	२४१	४२	वधस्था.....	२३०	४१

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
वाग्निशाला ...	७४	०	वाग्नि ...	१३	३	वाग्नि ...	१३३	१५५
वाग्नि ...	४७	२०	वाग्नि ...	१४३	४६	वाग्नि ...	१५५	२५
वाग्नि ...	३०३	४२	वाग्नि ...	२६८	७०	वाग्नि ...	१५७	५५
वाग्नि ...	१५३	१०७	वाग्नि ...	७०	१४	वाग्नि ...	१५९	३५
वाग्नि ...	१३	५५	वाग्नि ...	१३३	३	वाग्नि ...	१५९	१०३
वाग्नि ...	१५५	४	वाग्नि ...	१३३	२	वाग्नि ...	१५७	५५
वाग्नि ...	१५३	४६	वाग्नि ...	१५३	१६	वाग्नि ...	१५७	१०३
वाग्नि ...	१३	५५	वाग्नि ...	२४५	७८	वाग्नि ...	२०३	७३
वाग्नि ...	२८६	४१	वाग्नि ...	१३४	२०	वाग्नि ...	१५८	११३
वाग्नि ...	२४५	२८	वाग्नि ...	१३३	१५	वाग्नि ...	२६०	१५
वाग्नि ...	२२९	७८	वाग्नि ...	१३४	१५३	वाग्नि ...	२०३	७३
वाग्नि ...	२०९	२	वाग्नि ...	१३३	१४४	वाग्नि ...	१०३	१०३
वाग्नि ...	२२९	७९	वाग्नि ...	१३	६४	वाग्नि ...	४०	२५
वाग्नि ...	३३३	११३	वाग्नि ...	१३	५८	वाग्नि ...	३०३	७५
वाग्नि ...	३४	३	वाग्नि ...	५५	३	वाग्नि ...	७३	६
वाग्नि ...	१३	६६	वाग्नि ...	५५	३	वाग्नि ...	१०३	१०३
वाग्नि ...	११३	१४५	वाग्नि ...	१३३	२९	वाग्नि ...	७३	८
वाग्नि ...	१४३	५५	वाग्नि ...	३३३	१६३	वाग्नि ...	९३	७३
वाग्नि ...	८६	२९	वाग्नि ...	१८८	३४	वाग्नि ...	१६३	११३
वाग्नि ...	१२०	०	वाग्नि ...	१०५	११३	वाग्नि ...	१३	९
वाग्नि ...	१२०	०	वाग्नि ...	१०५	११३	वाग्नि ...	१०	४५
वाग्नि ...	१४३	५५	वाग्नि ...	१५५	१३	वाग्नि ...	१५५	११५
वाग्नि ...	७४	९	वाग्नि ...	१३५	१५	वाग्नि ...	१०३	१०३
वाग्नि ...	१३०	८	वाग्नि ...	१३५	१५	वाग्नि ...	१६८	११५
वाग्नि ...	१३	६६	वाग्नि ...	१३४	१५३	वाग्नि ...	१०३	६६
वाग्नि ...	३३३	१५५	वाग्नि ...	५५	३	वाग्नि ...	३०३	७५
वाग्नि ...	३३३	१५५	वाग्नि ...	१०	०	वाग्नि ...	५३	४
वाग्नि ...	३३३	१५५	वाग्नि ...	२३	२८	वाग्नि ...	५	३०
वाग्नि ...	२२५	६०	वाग्नि ...	७८	५	वाग्नि ...	४३	१०
वाग्नि ...	४३	५	वाग्नि ...	१०	६	वाग्नि ...	७०	१५
वाग्नि ...	४६	५	वाग्नि ...	१५०	४३	वाग्नि ...	११५	१०३
वाग्नि ...	८३	१५	वाग्नि ...	२२५	५३	वाग्नि ...	१०	७६
वाग्नि ...	८६	२८	वाग्नि ...	१३५	५०	वाग्नि ...	१५३	५७
वाग्नि ...	१६६	३	वाग्नि ...	३०३	७५	वाग्नि ...	१५७	७७
वाग्नि ...	१५५	३	वाग्नि ...	३३	०	वाग्नि ...	१३३	८८
वाग्नि ...	२५	६	वाग्नि ...	२०५	१	वाग्नि ...	११५	८
वाग्नि ...	१५०	८	वाग्नि ...	२०३	७५	वाग्नि ...	१२४	५८
वाग्नि ...	८६	३०	वाग्नि ...	१०५	११३	वाग्नि ...	५३	५
वाग्नि ...	१०५	११३	वाग्नि ...	१०५	११३	वाग्नि ...	१६५	३५
वाग्नि ...	२४५	२८	वाग्नि ...	२३३	१५	वाग्नि ...	१५८	७८
वाग्नि ...	६३	६८	वाग्नि ...	१४०	३०	वाग्नि ...	२०३	८९
वाग्नि ...	६३	६८	वाग्नि ...	११३	३०	वाग्नि ...	१५३	११३
वाग्नि ...	१०८	७१६	वाग्नि ...	२१०	५	वाग्नि ...	१५५	६५
वाग्नि ...	२१५	१५३	वाग्नि ...	२१०	५	वाग्नि ...	१५८	३३
वाग्नि ...	८	३४	वाग्नि ...	२६६	४३	वाग्नि ...	२३३	८३

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
विकलत	८८	३७	विचारणा	३०	२	विता	२३३	१७
विक्रय	८१	७	विचारित	२७४	११	विता	२५४	९
विकर्तन	२१	२९	विचित्रिस्ता ...	३०	३	विता	२७४	११
विकलाङ्ग	१४२	४६	विच्छन्दक	७५	११	विदर	२७८	५
विकर्षर	२९९	३०	विच्छन्दक	७५	११	विदल	३७७	३७
विकर्षा	१००	९०	विच्छन्दक	७५	११	विदारक	५१	१०
विकसा	१००	९०	विच्छाय	३६८	२६	विदारी	८४	२१
विकसित	८१	८	विज्ञन	१८५	२२	विदारी	१०४	११०
विकस्यर	२५९	३०	विज्ञय	३०५	८२	विदारीगन्धा ...	१०५	११५
विकार	२८१	१५	विज्ञित	२०६	११०	विदारीगन्धा ...	१०५	११५
विकोशिन	२५९	३०	विज्ञित	२२१	४६	विदित	२५४	७
विकासिन	२५९	३०	विज्ञित	२२१	४६	विदित	२७६	१०९
विकिर	१२८	३३	विज्ञित	२२१	४६	विदित	२७६	१०८
विकिरण	९८	८०	विज्ञित	२५३	४	विदित	१६	५
विकीरण	९८	९०	विज्ञित	२५४	९	विदित	१८९	३७
विकुर्वाण	२५४	७	विज्ञित	३१	६	विदित	८६	३०
विकृत	४५	१९	विज्ञित	२५३	४	विदित	२५९	३०
विकृति	१४५	५८	विज्ञित	३१	६	विदित	८७	३०
विकृत	२८१	१५	विज्ञित	३१	६	विदित	२७४	९९
विक्रम	२०५	१०२	विज्ञित	३१	६	विदित	९९	८४
विक्रम	३१८	१४०	विज्ञित	३१	६	विदित	१७	११
विक्रय	२३०	८३	विज्ञित	३१	६	विदित	१७	९
विक्रयिक	२२९	७९	विज्ञित	३१	६	विदित	१७५	५६
विक्राग्न	१९८	७७	विज्ञित	३१	६	विदित	२०७	१११
विक्रिया	२८१	१५	विज्ञित	३१	६	विदित	२०४	१००
विकेन्द्र	२२९	७९	विज्ञित	३१	६	विदित	२३३	९३
विकेन्द्र	२३०	८२	विज्ञित	३१	६	विदित	१०८	१२९
विकेन्द्र	२६२	४४	विज्ञित	३१	६	विदित	१६६	५
विकेन्द्र	२८५	३७	विज्ञित	३१	६	विदित	३७१	२३३
विकेन्द्र	१४२	४६	विज्ञित	३१	६	विदित	४७	२५
विकेन्द्र	१४२	४६	विज्ञित	३१	६	विदित	१३३	११
विकेन्द्र	१४२	४६	विज्ञित	३१	६	विदित	२०९	१०१
विकेन्द्र	२०४	१००	विज्ञित	३१	६	विदित	२४८	३८
विकेन्द्र	१३६	२१	विज्ञित	३१	६	विदित	२०९	१०
विकेन्द्र	१४२	४६	विज्ञित	३१	६	विदित	५	१७
विकेन्द्र	१४२	४६	विज्ञित	३१	६	विदित	५	१७
विकेन्द्र	१४२	४६	विज्ञित	३१	६	विदित	२९	२८
विकेन्द्र	१४२	४६	विज्ञित	३१	६	विदित	१०६	४०
विकेन्द्र	१४२	४६	विज्ञित	३१	६	विदित	३०९	९९
विकेन्द्र	१४२	४६	विज्ञित	३१	६	विदित	१६९	१६
विकेन्द्र	१४२	४६	विज्ञित	३१	६	विदित	६	२३
विकेन्द्र	१४२	४६	विज्ञित	३१	६	विदित	१८	१४
विकेन्द्र	१४२	४६	विज्ञित	३१	६	विदित	३०९	९९
विकेन्द्र	१४२	४६	विज्ञित	३१	६	विदित	२०५	१००
विकेन्द्र	१४२	४६	विज्ञित	३१	६	विदित	२०	३६

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
बृहत्संहिता ...	८०	२	बृहत्संहिता ...	२०	२०	वेत्ता	३३२	१९७
बृहत्संहिता ...	९९	८२	बृहत्संहिता ...	२८	२४	वेत्त	१०३	१०६
बृहत्संहिता ...	२४७	३४	बृहत्संहिता ...	१०३	१०३	वेत्तज	२१८	३५
बृहत्संहिता ...	२१८	३५	बृहत्संहिता ...	१०६	११६	वेत्ति	८१	९
बृहत्संहिता ...	२८	२१	बृहत्संहिता ...	२२५	५९	वेत्तिथ	२६८	७१
बृहत्संहिता ...	२६८	७१	बृहत्संहिता ...	३३८	२२०	वेत्तिथ	२०१	८७
बृहत्संहिता ...	३११	१०८	बृहत्संहिता ...	१५०	७६	वेत्ता	७२	२
बृहत्संहिता ...	२०२	९२	बृहत्संहिता ...	१२०	६	वेत्ता	१५६	९९
बृहत्संहिता ...	७३	३	बृहत्संहिता ...	८	३६	वेत्ता	६१	२८
बृहत्संहिता ...	२०९	८	बृहत्संहिता ...	१०	४५	वेत्ता	२१८	३५
बृहत्संहिता ...	२६८	६९	बृहत्संहिता ...	२२५	५९	वेत्ता	७३	४
बृहत्संहिता ...	२०२	९२	बृहत्संहिता ...	२३८	१	वेत्ता	७७	१९
बृहत्संहिता ...	३०५	७८	बृहत्संहिता ...	१३३	९	वेत्ता	१३५	१९
बृहत्संहिता ...	३६	७	बृहत्संहिता ...	१०	४५	वेत्ता	७२	२
बृहत्संहिता ...	३०१	६३	बृहत्संहिता ...	१००	८७	वेत्ता	१५६	९९
बृहत्संहिता ...	२०९	१	बृहत्संहिता ...	३२२	१५५	वेत्ता	२१८	३५
बृहत्संहिता ...	२०९	२	बृहत्संहिता ...	३१५	१२९	वेत्ता	२०२	९०
बृहत्संहिता ...	३०३	७२	बृहत्संहिता ...	१०७	४६	वेत्ता	१३५	१९
बृहत्संहिता ...	३२४	१६३	बृहत्संहिता ...	१०	११	वेत्ता	२१८	३५
बृहत्संहिता ...	१०	४५	बृहत्संहिता ...	२२	३३	वेत्ता	२२७	६९
बृहत्संहिता ...	३४५	२४६	बृहत्संहिता ...	२२९	७६	वेत्ता	३५०	५
बृहत्संहिता ...	३५०	४	बृहत्संहिता ...	२९२	२०	वेत्ता	३५३	१५
बृहत्संहिता ...	१०७	१२२	बृहत्संहिता ...	१९८	७३	वेत्ता	३६४	१३६
बृहत्संहिता ...	१४३	४२	बृहत्संहिता ...	१५५	९८	वेत्ता	३६४	१३६
बृहत्संहिता ...	३०९	१००	बृहत्संहिता ...	२५	६९	वेत्ता	८८	३७
बृहत्संहिता ...	१४०	४०	बृहत्संहिता ...	११६	१६३	वेत्ता	५	१८
बृहत्संहिता ...	११०	१३७	बृहत्संहिता ...	१८९	४१	वेत्ता	४५	१९
बृहत्संहिता ...	१४६	६१	बृहत्संहिता ...	२४१	१३	वेत्ता	१४०	३९
बृहत्संहिता ...	९	४४	बृहत्संहिता ...	२४८	३८	वेत्ता	१०	४९
बृहत्संहिता ...	१४०	४०	बृहत्संहिता ...	८६	२९	वेत्ता	१९७	७१
बृहत्संहिता ...	१३४	१२	बृहत्संहिता ...	६९	९	वेत्ता	२४	६५
बृहत्संहिता ...	१८५	१९	बृहत्संहिता ...	३६५	२१	वेत्ता	२०४	९९
बृहत्संहिता ...	२०९	९	बृहत्संहिता ...	६३	६४	वेत्ता	२५३	४
बृहत्संहिता ...	२०९	४	बृहत्संहिता ...	३४	३	वेत्ता	८४	१८
बृहत्संहिता ...	३०६	८५	बृहत्संहिता ...	२०८	६	वेत्ता	१०७	४६
बृहत्संहिता ...	२२५	६१	बृहत्संहिता ...	१००	१८	वेत्ता	२४१	१३
बृहत्संहिता ...	२१०	५	बृहत्संहिता ...	७६	१६	वेत्ता	२४१	१३
बृहत्संहिता ...	८३	१५	बृहत्संहिता ...	१००	१८	वेत्ता	१८९	४३
बृहत्संहिता ...	१२९	४०	बृहत्संहिता ...	२०९	८	वेत्ता	२४२	१४
बृहत्संहिता ...	१२०	४१	बृहत्संहिता ...	२४७	३४	वेत्ता	२४२	१५
बृहत्संहिता ...	३	९	बृहत्संहिता ...	११०	१३५	वेत्ता	५३	२
बृहत्संहिता ...	२९०	१६	बृहत्संहिता ...	५	१०	वेत्ता	२०४	९७
बृहत्संहिता ...	२०६	११२	बृहत्संहिता ...	३४०	२२७	वेत्ता	२३९	३
बृहत्संहिता ...	१२२	१४	बृहत्संहिता ...	२०४	९९	वेत्ता	२२९	७८
बृहत्संहिता ...	१२२	१४	बृहत्संहिता ...	५०	३८	वेत्ता	१०१	९६
बृहत्संहिता ...	२८८	७	बृहत्संहिता ...	२४५	२८	वेत्ता		

[illegible]

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
शुक्ल	२३४	१७	शुद्धीकरणक	२३४	१६	शौक्य	१४१	४१
शुक्ल	२४५	२७	शुद्धि	१२०	४१	शौण्ड	२५७	२३
शुक्ल	३६६	२३	शुन	२७३	९५	शौण्डिक	२४१	१७
शुक्ल	२४५	२७	शेखर	१६४	१३६	शौण्डी	१०१	९७
शुक्ली	२४५	२७	शेखर	१५०	७६	शौण्डी	४	१५
शुश्रूषा	२७४	३५	शेखर	१५०	७६	शौरि	५	२१
शुषि	५७	२	शेखर	१५०	७६	शौरि	२०	२६
शुषि	४३	४	शेखर	१५०	७६	शौरि	२०५	१०२
शुष्कमोत	१४७	६३	शेखर	१५०	७६	शौरि	२४०	८
शुष्म	२०५	१०२	शेखर	१५०	७६	शौरि	२५६	१९
शुष्मन्	१२	५७	शेखर	१५०	७६	शौरि	२७९	१७
शुक	२१५	२३	शेखर	१५०	७६	शौरि	२७८	११८
शुककीट	१२२	१४	शेखर	१५०	७६	शौरि	१५५	९९
शुकघान्य	२१५	२४	शेखर	१५०	७६	शौरि	३३	१४
शुकर	११९	२	शेखर	१५०	७६	शौरि	३१९	१४३
शुकशिशो	१००	८७	शेखर	१५०	७६	शौरि	११७	१६५
शुकशिश्वि	१००	८७	शेखर	१५०	७६	शौरि	३३	१४
शुद्ध	२३८	१	शेखर	१५०	७६	शौरि	९२	५५
शुद्धा	१३४	१३	शेखर	१५०	७६	शौरि	१०४	१०८
शुद्धी	१३४	१३	शेखर	१५०	७६	शौरि	१०५	११२
शुध्य	२६५	५६	शेखर	१५०	७६	शौरि	३१९	१४३
शूर	२१	२८	शेखर	१५०	७६	शौरि	३१९	१४३
शूर	१९८	७७	शेखर	१५०	७६	शौरि	३१९	१४३
शूर	११५	१५७	शेखर	१५०	७६	शौरि	३१९	१४३
शूर	२१६	२६	शेखर	१५०	७६	शौरि	३१९	१४३
शूल	३३२	१९६	शेखर	१५०	७६	शौरि	३१९	१४३
शूलाकृत	२२१	४५	शेखर	१५०	७६	शौरि	३१९	१४३
शूलिन्	७	३२	शेखर	१५०	७६	शौरि	३१९	१४३
शूल्य	२२१	४५	शेखर	१५०	७६	शौरि	३१९	१४३
शूलाक	१२०	५	शेखर	१५०	७६	शौरि	३१९	१४३
शूलक	१५७	१०९	शेखर	१५०	७६	शौरि	३१९	१४३
शूलक	१८९	४१	शेखर	१५०	७६	शौरि	३१९	१४३
शूलक	२२९	७५	शेखर	१५०	७६	शौरि	३१९	१४३
शूल	७८	४	शेखर	१५०	७६	शौरि	३१९	१४३
शूल	११२	१४२	शेखर	१५०	७६	शौरि	३१९	१४३
शूल	२५३	२६	शेखर	१५०	७६	शौरि	३१९	१४३
शूल	२१९	२०	शेखर	१५०	७६	शौरि	३१९	१४३
शूल	७१	१७	शेखर	१५०	७६	शौरि	३१९	१४३
शूल	४५	१७	शेखर	१५०	७६	शौरि	३१९	१४३
शूलिनी	२२६	६६	शेखर	१५०	७६	शौरि	३१९	१४३
शूलिनी	९	४३	शेखर	१५०	७६	शौरि	३१९	१४३
शूलिनी	६०	२५	शेखर	१५०	७६	शौरि	३१९	१४३
शूलिनी	१०२	१०७	शेखर	१५०	७६	शौरि	३१९	१४३
शूलिनी	१०६	११६	शेखर	१५०	७६	शौरि	३१९	१४३

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्
संस्मरण	{ ७१	१८	संकुल	{ ३९	१९	सगत	१३
संस्मिद्धि	{ ३००	५४	संकोच	{ २७१	८५	सती	१३२
संस्कार	५०	३७	संकोच	१६१	१२४	सतीनक	२१३
संस्कारहीन ...	१६४	१३४	संक्रन्दन	१०	४७	सतीर्थ	११८
संस्कारहीन ...	१७९	५४	संक्रम	२८३	२५	सत्तम	२६६
संस्कृत	३०५	८०	संक्षेपण	२८२	२१	सत्तम	{ २९
संस्कार	३२३	१६१	संख्य	२०५	१०४	सत्तम	{ ३३६
संस्तव	२८२	२३	संख्या	३०	२	सत्तम	७१
संस्तव	२८४	३४	संख्यात	२६७	६४	सत्तम	{ ३६
संस्तवाय	३२१	१५१	संख्यावत्	१६६	५	सत्तम	{ ३२१
संस्था	१८६	२६	संख्येय	२३१	८३	सत्तम	२३०
संस्थान	३१४	१२४	संग	२८३	२९	सत्तम	१०९
संस्थित	२०७	११७	संगत	३८	१८	सत्तम	२३०
संस्थापना	११४	१५४	संगम	{ २८३	२९	सत्तम	२०९
संस्थापना	२०५	१०५	संगम	{ ३७१	३४	सत्तम	२३०
संस्थापना	२०५	१०५	संगम	३२०	१६६	सत्तम	२३०
संस्थापना	२६९	७५	संगीत	२७६	१०९	सत्तम	२३०
संहतज्ञानुक ..	१४२	४७	संगीत	{ ३६	६	सत्तम	२५०
संहतज्ञ	१५२	८५	संगीत	{ २७३	९३	सत्तम	१८३
संहति	१२९	४०	संगीत	३६	६	सत्तम	१४
संहनन	१४८	७०	संगीत	२०६	१०५	सत्तम	१०१
संहति	३६	८	संगीत	{ २०२	९०	सत्तम	७३
संकल	२६७	६५	संगीत	{ २८०	१४	सत्तम	१६९
सङ्कल्प	३४४	२४१	संगीत	१३०	४१	सत्तम	१६९
सङ्कल्प	१२४	२०	संगीत	{ ५३	२	सत्तम	१५५
सङ्कल्प	९२	५२	संगीत	{ १२९	३९	सत्तम	१३
सङ्कल्प	९२	५२	सङ्कल्प	३३४	२०५	सदातन	२६८
सङ्कल्प	१४९	७३	सङ्कल्प	१०	४८	सदातीरा	१३
सङ्कल्प	१८३	१२	सङ्कल्प	६९	१०	सदा	२४७
सङ्कल्प	१३४	१२	सङ्कल्प	१९६	६५	सदा	२४७
सङ्कल्प	१८३	१२	सङ्कल्प	{ १६६	३	सदा	२६०
सङ्कल्प	१३९	३४	सङ्कल्प	{ १८८	३३	सदा	७३
सङ्कल्प	१३९	३४	सङ्कल्प	१९०	४२	सदा	२५१
सङ्कल्प	२२४	५५	सङ्कल्प	१२९	३९	सदा	१९
सङ्कल्प	२०१	८५	सङ्कल्प	१३५	१०	सदा	२६०
सङ्कल्प	७६	१८	सङ्कल्प	७३	६	सदा	११
सङ्कल्प	६	२५	सङ्कल्प	१२	६०	सदा	११३
सङ्कल्प	२०३	९३	सङ्कल्प	१४२	४७	सदा	१५१
सङ्कल्प	३०	२	सङ्कल्प	२०७	११३	सदा	२६८
सङ्कल्प	३०५	४३	सङ्कल्प	२९५	३३	सदा	११
सङ्कल्प	३०५	१८	सङ्कल्प	१४२	४०	सदा	११९
सङ्कल्प	२४८	६	सङ्कल्प	१५५	९०	सदा	१०३
सङ्कल्प	२४८	६	सङ्कल्प	१९९	३०	सदा	१९
सङ्कल्प	{ २०१	८५	सङ्कल्प	{ १६६	५	सदा	१९
सङ्कल्प	{ २००	५६	सङ्कल्प	{ ३०६	८३	सदा	१९

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
शरीरं	२१०	११	ससला	{ ११ ७२	समसन	२८२	२१	
संततं	१४	११	ससला	{ ११२ १४३	समस्त	२१७	१५	
संनति	११५	१	ससार्थिन्	११	समस्या	३१	७	
संतत	२०५	१०२	ससाध	११	समाः	२७	२०	
संतमम्	५१	४	ससि	११०	समासमीना	२२८	७२	
संतान	{ ११ ५३	५३	ससमन्वितम्	११८	समाकपिन्	३२	११	
संताप	१२	१०	ससमन्वितम्	१३४	समाघात	२०१	१०५	
संतापित	२०५	१०२	सभा	{ ७३ ११९	समाज	१३०	४२	
संदान	२२८	७३	सभा	{ ३१० १३७	समाजी	३७	११	
संदानित	२०३	१५	सभाजन	२०९	समाधि	{ ३१ १०९	५ १७	
संदाय	२०७	१११	सभासद	१००	समान	{ १४ २४७	१७ ३७	
संदिग्ध	{ २०३ २०१	१५ ८१	सभास्तार	१००	समान	{ ३१५ १२७	३७ १२७	
संदेशावाप्	३८	१०	सभिक	२४९	समानोदय	१३९	३४	
संदेशाद	१८४	११	सभ्य	{ ११९ १००	समालम्भ	२८३	२७	
संदेश	३०	३	सभ्य	{ २४७ २४७	समावृत्त	१६८	१०	
संदेश	१२९	३९	सम	{ २४७ २४७	समासाद्य	२०२	९२	
संज्ञा	२०७	१११	समीक्ष	२००	समासार्थ	३६	७	
संज्ञा	३१०	१०२	समग्र	२६०	समाहार	२८१	१६	
संज्ञान	२४९	४२	समग्र	{ १०० १११	समाहित	२७१	१०९	
संधि	{ १८४ २८०	१८ ११	समग्र	{ १११ १४१	समाहित	३६	६	
संधिनी	२२७	१९	समग्र	१३०	समाहित	२५०	४६	
संज्ञा	२३	१	समग्र	१३०	समिति	{ ११९ २०६	१५ १०६	
संज्ञक	८८	३५	समग्र	१३०	समिति	{ ३०३ ७०	७० ७०	
संज्ञक	१९१	१५	समग्र	१८६	समिति	२०६	१०६	
संज्ञक	३२१	१५०	समग्र	२६९	समिति	८२	१३	
संज्ञि	२८२	२३	समग्र	३५२	समीक	२०५	१०४	
संज्ञिक	२८२	२३	समग्र	३५२	समीप	२६७	६६	
संज्ञिक	२६७	६६	समग्र	३५२	समीप	३३	६५	
संज्ञि	२८२	२३	समग्र	३५२	समीप	{ ३३ १८	६५ ७९	
संज्ञिवेश	७७	१९	समग्र	३५२	समीप	२८१	१६	
सपत्न	१८२	१०	समग्र	३५२	समीप	३९१	१५१	
सपदि	{ ३५१ ३५९	९ १	समग्र	३५२	समीप	२०५	१०७	
सपत्नी	{ ३५९ ३५९	९ १	समग्र	३५२	समीप	२०४	९९	
सपत्नी	{ ३५९ ३५९	९ १	समग्र	३५२	समीप	२०२	९०	
सपत्नी	{ ३५९ ३५९	९ १	समग्र	३५२	समीप	१२९	४०	
सपत्नी	{ ३५९ ३५९	९ १	समग्र	३५२	समीप	{ १२९ २०६	४० १०६	
सपत्नी	{ ३५९ ३५९	९ १	समग्र	३५२	समीप	३६४	१०	
सपत्नी	{ ३५९ ३५९	९ १	समग्र	३५२	समीप	१६५	१२९	
सपत्नी	{ ३५९ ३५९	९ १	समग्र	३५२	समीप	३००	७५	
सपत्नी	{ ३५९ ३५९	९ १	समग्र	३५२	समीप	२५७	२३	

शब्द	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
समुद्र	५४	१	सर्वाणा	१०४	१०८	सर्वाणा	२०३	९३
समुद्राणा	१०५	११४	सर्वाणा	११४	१५२	सर्वालिङ्गिन्	१०३	४५
समुद्राणा	१००	९२	सर्वाणि	०१	१५	सर्वानेवम्	१६८	९
	१८५	११४	सर्वाणी	११४	१५२	सर्वमच्छदन	२०३	९४
	१०९	१३३	सर्वाणि	१५२	८४	सर्वानुभूति	१०४	१०८
समुद्रान्	२८३	२९	सर्वाणा	१४४	१२	सर्वानुभूतिन्	२५०	१२
समुद्र	२३५	१०५	सर्वान्	९३	१०	सर्वोपनीत	२५०	१२
समुद्रा	३१०	१०३	सर्वान्	२५४	८	सर्वोपनिवार	२०३	९४
समुद्राणा	३५१	१०	सर्वान्	१६२	१२९	सर्वोपनिवार	४	१५
समुद्र	१२३	९	सर्वान्	१०४	१०८	सर्वोपनिवार	२०३	९४
समुद्र	१२९	३९	सर्वान्	६१	२८	सर्वोपनिवार	२१३	१०
समुद्र	१३०	२०	सर्वान्	६३	२८	सर्वोपनिवार	५५	३
समुद्र	२५५	११	सर्वान्	६४	४०	सर्वोपनिवार	१००	११४
समुद्र	२३९	१०	सर्वान्	५४	१	सर्वोपनिवार	११९	१३
सर्वानि	२००	८२	सर्वान्	३००	५३	सर्वोपनिवार	१००	४०
सर्वान्	२००	८१	सर्वान्	३४	१	सर्वोपनिवार	१८३	१३
सर्वान्	३००	१५०	सर्वान्	६३	३४	सर्वोपनिवार	२३	३१
सर्वान्	२०५	१०४	सर्वान्	२३३	३२	सर्वोपनिवार	२६०	१०
सर्वान्	३१४	११४	सर्वान्	६३	२९	सर्वोपनिवार	२६०	१०
सर्वान्	१६५	१३५	सर्वान्	५४	१	सर्वोपनिवार	२०३	९४
सर्वान्	३१५	२३	सर्वान्	५५	३	सर्वोपनिवार	११५	१०
सर्वान्	२०९	०	सर्वान्	५२	०	सर्वोपनिवार	१०३	९३
सर्वान्	३१३	१५३	सर्वान्	२९२	१२	सर्वोपनिवार	८३	१५
सर्वान्	१८९	२५	सर्वान्	९०	४४	सर्वोपनिवार	२३४	२३
सर्वान्	२०५	१०५	सर्वान्	९०	४४	सर्वोपनिवार	२३४	२३
सर्वान्	३१५	०	सर्वान्	१९२	१३०	सर्वोपनिवार	२५०	४
सर्वान्	१०	५०	सर्वान्	२३३	१०९	सर्वोपनिवार	८०	३३
सर्वान्	५५	४	सर्वान्	५३	९	सर्वोपनिवार	५०	०५
सर्वान्	६	२०	सर्वान्	५३	४	सर्वोपनिवार	११९	३४
सर्वान्	१३३	९	सर्वान्	२२३	५२	सर्वोपनिवार	१३२	५
सर्वान्	२०३	८५	सर्वान्	०	३२	सर्वोपनिवार	२५९	३३
सर्वान्	३१०	०	सर्वान्	२६०	१०	सर्वोपनिवार	२१४	५५
सर्वान्	६३	३१	सर्वान्	६०	३	सर्वोपनिवार	२६	१४
सर्वान्	३१५	३०	सर्वान्	४	३३	सर्वोपनिवार	२०५	१३३
सर्वान्	३८३	०६	सर्वान्	८	३५	सर्वोपनिवार	३३३	१३३
सर्वान्	८८	०४	सर्वान्	३१९	१३	सर्वोपनिवार	३५०	०
सर्वान्	०८	३८	सर्वान्	०४	१०	सर्वोपनिवार	२३	१५
सर्वान्	२३०	६	सर्वान्	९४	१२	सर्वोपनिवार	२३३	८६
सर्वान्	२०३	४८	सर्वान्	८८	३५	सर्वोपनिवार	५८	१६
सर्वान्	३१	३०	सर्वान्	५५	०	सर्वोपनिवार	३३	४४
सर्वान्	११०	३	सर्वान्	३५५	२४	सर्वोपनिवार	१३३	१०८
सर्वान्	११६	१३०	सर्वान्	२०९	६३	सर्वोपनिवार	२२०	४०
सर्वान्	२३०	३०	सर्वान्	००९	३३	सर्वोपनिवार	१३३	१३३
सर्वान्	३४०	०८	सर्वान्	९	३५	सर्वोपनिवार	२३	३३
सर्वान्	१००	१०	सर्वान्	१३०	१००	सर्वोपनिवार	३३	४०

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
सहस्रिन्	१९५	६२	साक्षारय	१०२	२७	साक्षर	६०	२४
सहा	{ ९० ७३ १०५ ११३		साक्षरदीन	१८३	१२	साक्षा	२२६	६३
सहाय	१९७	७१	साक्षर	८७	३३	साहस	१८५	२१
सहायता	२८६	४१	साम	१८५	२०	साहस्य	{ १९५ ६२ २८६ ४३	
सहिष्णु	२५९	३१	सामन्	{ ३५ ३ १८५ २१		सिद्ध	{ ११८ १ २६६ ५९	
सहर्दय	२५३	३	सामाजिक	१७०	१६	सिद्धार्थ	१५२	८५
सोपात्रिक	५७	१२	सामान्य	{ २९ ३१ २७० ८२		सिद्धान्त	२०६	१०७
सोपुगीन	१९८	७७	सामि	३४६	२४८	सिद्धपुष्पी	१०१	९३
सोवन्तर	१८३	१४	सामिधेनी	१७१	२२	सिद्धसाहनन	२५५	१२
सोत्पत्तिक	२५३	५	सामुद्र	२२०	४१	सिद्धान्त	२३५	९८
साकम्	३५०	४	सांपरायिक	२०५	१०४	सिद्धान्त	२३५	९८
साकम्प	२७०	२	सांमतम्	{ ३५५ २३ ३५२ ३१		सिद्धासन	२८७	३१
साक्षात्	३४४	२४२	सायक	२८०	२	सिद्धान्त	१०३	१०३
सागर	५४	१	सायम्	{ २३ ३ ३५४ १९		सिद्धी	{ १०२ १०३ १०५ ११४	
सावि	३५०	६	सार	{ ८२ १२ ३२५ १७०		सिद्धता	३०३	७३
सातल्लो	११२	१४३	सार	{ १२३ १७ २९२ २३		सिद्धतामय	५६	९
साति	{ २८५ ३९ ३०२ ६० ३५९ ९		सार	{ ३३९ २२५		सिद्धतावत्	७०	११
सातितार	१४६	५९	सारणी	११४	१५२	सिद्धयक	{ २३७ १०८ २८८ ५	
सातीनक	२१३	१६	सारथि	१९४	५९	सिद्धान्त	२३५	९८
सात्विक	४५	१६	सारमेय	२४३	२१	सित	{ ३३ १३ २७३ ९५ २७४ ९८ ३०५ ८०	
सादिन्	{ १९५ ६० ३१३ १०६		सारय	६३	३६	सितच्छत्रा	११४	१५२
साधन	३१३	११९	सारस	{ ६४ ४० १२५ २२		सितशिव	२२०	४९
साधारण	{ २४७ ३७ २७० ८२		सारस	{ १५७ १०९ १९५ ६३		सिता	{ ९६ ७१ २२१ ४३	
साहित	२६१	४०	सारसन	{ ३५९ ८ १०५ ११२		सिताम	१६३	१३०
साहित्य	२७६	११२	सारिवा	५२	१०	सिताम्र	१६३	१३०
साधीयस्	३४१	२३४	सारोद्विक्	१३०	४१	सिताम्भोज	६४	४१
साधु	{ १६६ ३ २६४ ५२ ३०९ १०१		सार्थ	२२९	७८	सिद्ध	{ ४ ११ २७४ १००	
साधुवादिन्	१९०	४४	सार्थवाद	२०५	१०५	सिद्धान्त	३०	४
साध्य	३	१०	सार्थम्	३५०	४	सिद्धार्थ	२१४	१८
साध्यत	४६	२१	सार्थमी	{ १६ ४ ९० ४४		सिद्धि	१०५	११२
साध्वी	१३२	६	सार्थमी	{ ५९ १९ ८० ५		सिद्ध	१४४	५३
सानु	७८	५	सार्थमी	{ ७३ ३ ९० ४४		सिद्ध	१४६	६१
सान्त्वय	१०८	५२	सार्थमी	{ ७३ ३ ९० ४४		सिद्ध	३६०	१०
सान्त्व	{ ३८ १८ १८५ २९		सार्थमी	{ ७३ ३ ९० ४४		सिद्ध	१९	२२
सांस्कृतिक	१८७	२३	सार्थमी	{ ७३ ३ ९० ४४		सिद्ध	३५९	८
साग्न	२६७	६६	सार्थमी	{ ७३ ३ ९० ४४		सिद्ध	३५९	८
साग्नद्विध	२५९	३०	सार्थमी	{ ७३ ३ ९० ४४		सिद्ध	३५९	८

[illegible]

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
सुखेवी	११४	१५५	सुवि	७०	१५	सोमराजी	१०१	९५
सुहृद्	१८३	१२	सुपाटी	३७२	३८	सोमवक्त्र	९१	५०
सुहृदय	२५	३३	सुमर	१२१	११	सोमवक्त्र	२८८	९
सुका	११९	२	सुष्ट	२९९	३८	सोमवहरी	१११	१३०
सूक्ष्म	२२६	६१	सुष्टि	२९६	३८	सोमवहरी	१११	१३०
सूक्ष्म	३१९	१४४	सुवपात्र	५०	१३	सोमवहिका	१०१	९५
सूक्ष्म	२६३	४७	सुवचन	५०	१३	सोमवहरी	९९	८३
सूक्ष्म	३१२	१४४	सुव	७०	१४	सोमोद्गता	६२	३२
सुवि	३५९	८	सुव	८५	२५	सोमोद्गता	६३	३३
सूक्ष्म	१९४	५९	सुव	१९८	७८	सोमोद्गता	११०	१६९
सूक्ष्म	२३९	३	सुव	१८८	३३	सोमोद्गता	२३६	१०२
सूक्ष्म	२३५	९९	सुव	१	७२	सोमोद्गता	२७०	९
सूक्ष्म	३०१	६१	सुव	१९५	६२	सोमोद्गता	१०	९
सूक्ष्म	७४	८	सुव	२००	८१	सोमोद्गता	१०	९
सूक्ष्म	७४	८	सुव	१९५	६१	सोमोद्गता	७४	१०
सूक्ष्म	१४०	३९	सुव	२०८	६	सोमोद्गता	११०	९४
सूक्ष्म	२७३	१९	सुव	१८९	९	सोमोद्गता	८७	३१
सूक्ष्म	२७५	५८	सुव	२०८	५	सोमोद्गता	२०	२६
सूक्ष्म	२८९	२४	सुव	२०९	२	सोमोद्गता	३२३	१६०
सूक्ष्म	११३	२८	सुव	११०	१६४	सोमोद्गता	७०	२६
सूक्ष्म	३००	२०	सुव	२०	२६	सोमोद्गता	२७५	६०
सूक्ष्म	३१२	११२	सुव	५२	९	सोमोद्गता	२२६	६६
सूक्ष्म	१३०	२०	सुव	६२	३३	सोमोद्गता	५२	१०
सूक्ष्म	३९	१९	सुव	१९५	६१	सोमोद्गता	२०	२६
सूक्ष्म	२५०	३३	सुव	१२०	४४	सोमोद्गता	७३०	७३
सूक्ष्म	२३६	२०	सुव	२२०	४२	सोमोद्गता	१३३	१०५
सूक्ष्म	२१	२८	सुव	१९५	६३	सोमोद्गता	१८९	८
सूक्ष्म	११५	१५०	सुव	१९८	७८	सोमोद्गता	१८९	८
सूक्ष्म	२५५	१५	सूक्ष्म	१३५	१८	सोमोद्गता	८८	३०
सूक्ष्म	२१	३९	सूक्ष्म	२९६	२४	सोमोद्गता	७३९	३९
सूक्ष्म	१६३	६	सूक्ष्म	१३५	१८	सोमोद्गता	७३५	१५०
सूक्ष्म	२३६	२५	सूक्ष्म	११९	४	सोमोद्गता	८८	३०
सूक्ष्म	२४०	३५	सूक्ष्म	९०	७५	सोमोद्गता	२३४	५६
सूक्ष्म	२४०	३५	सूक्ष्म	९०	७५	सूक्ष्म	९	४२
सूक्ष्म	२३	२८	सूक्ष्म	२०३	९०	सूक्ष्म	८८	३०
सूक्ष्म	२२	३२	सूक्ष्म	१३९	२४	सूक्ष्म	१५०	७४
सूक्ष्म	३२२	१२०	सूक्ष्म	२५०	२३	सूक्ष्म	१०९	१००
सूक्ष्म	२४	८	सूक्ष्म	२५	१०	सूक्ष्म	८३	३१
सूक्ष्म	१५४	९१	सूक्ष्म	७६	१८	सूक्ष्म	२७५	१०४
सूक्ष्म	१५४	९१	सूक्ष्म	८०	३१	सूक्ष्म	५०	३६
सूक्ष्म	१५४	९१	सूक्ष्म	३८	१३	सूक्ष्म	२०६	१००
सूक्ष्म	२०९	९१	सूक्ष्म	१६८	९	सूक्ष्म	१५५	७०
सूक्ष्म	१६०	५	सूक्ष्म	१६८	९	सूक्ष्म	१३३	४१
सूक्ष्म	१६०	४३	सूक्ष्म	१६८	९	सूक्ष्म	१३३	४१
सूक्ष्म	१६८	६०	सूक्ष्म	१६८	९	सूक्ष्म	१०	६
सूक्ष्म	१६८	६०	सूक्ष्म	१६८	९	सूक्ष्म	१०	६

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
सङ्घक	८३	१६	स्यापनी	९९	८४	सर्गान	१३	६४
सङ्घरोमन्	११९	२	स्यामन्	२०५	१०२	सर्गान	१०३	२९
सार्ध	२२९	७६	स्यायुक्	१८१	७	सर्गा	१८३	१३
साम्ब	८१	९	स्याल	३००	३२	सर्गा	३३६	२१३
साम्बकारि	२१४	२१	स्याली	९२	५४	सर्वश	२८०	१४
साम्बधन	२८५	३५	स्याली	२१७	३१	सर्वष्ट	२७०	८१
साम्बध्न	२८५	३५	स्यावर	२६८	७३	सर्वष्ट	२८०	१४
साम्बेरम	१८८	३५	स्याविर	१४०	४०	सृष्टका	१०९	१३३
साम्भ	३१७	१३४	स्यासक	१६१	१२२	सृष्टनी	१०१	९३
साव	३७	११	स्यास्तु	२६८	७३	सृष्टि	२७९	९
सामित	२७५	१०५	स्थिति	१८६	२६	सृष्टदा	४७	२७
स्तुत	२७६	११०	स्थिरतर	२६८	७३	स्रष्टृ	२८०	१४
स्तुति	३७	११	स्थिरा	६७	२	स्रुटा	५२	९
स्तुतिपाठक	२०४	९७	स्थिरा	१०५	११५	स्रुत	२७९	१०
स्तुम	२२९	७६	स्थिरायु	९०	४६	स्रुति	२७९	९
स्तुप	३६४	१९	स्थूणा	२४७	३५	स्रुति	२७९	१०
स्तोन	२२४	२४	स्थूणा	२९९	५०	स्रुति	२७९	१०
स्तोम	२८३	२९	स्थूक	२६६	६१	स्रुति	२७९	१०
स्तोष	२४४	२५	स्थूल	३३४	२०३	स्रुति	८१	०
स्तोष्य	२४४	२५	स्थूलकेश	२५३	६	स्रुति	२७०	८१
स्तोक	२६६	६१	स्थूलकेश	२५३	६	स्रुति	२७०	८१
स्तोत्र	३०	११	स्थूलसाटक	१५९	११६	स्रुति	२७०	८१
स्तोम	१२९	३९	स्थूलसाटक	३२०	१४८	स्रुति	२७०	८१
स्तोम	३१८	१४१	स्थूलसाटक	२६८	७३	स्रुति	२७०	८१
स्त्री	१३१	२	स्थूलसाटक	२६८	७३	स्रुति	२७०	८१
स्त्रीधर्मिणी	१३६	२०	स्थूलसाटक	२६८	७३	स्रुति	२७०	८१
स्त्रीधुम	१२९	३८	स्थूलसाटक	२६८	७३	स्रुति	२७०	८१
स्त्रीधर	७५	११	स्थूलसाटक	२६८	७३	स्रुति	२७०	८१
स्थण्डिल	१७०	१८	स्थूलसाटक	२६८	७३	स्रुति	२७०	८१
स्थण्डिलशापिन्	१७७	४४	स्थूलसाटक	२६८	७३	स्रुति	२७०	८१
स्थपति	१६८	२	स्थूलसाटक	२६८	७३	स्रुति	२७०	८१
स्थपति	३०१	६०	स्थूलसाटक	२६८	७३	स्रुति	२७०	८१
स्थल	६८	५	स्थूलसाटक	२६८	७३	स्रुति	२७०	८१
स्थली	६८	५	स्थूलसाटक	२६८	७३	स्रुति	२७०	८१
स्थविर	१४१	४२	स्थूलसाटक	२६८	७३	स्रुति	२७०	८१
स्थविर्ह	२०६	१११	स्थूलसाटक	२६८	७३	स्रुति	२७०	८१
स्थानु	८१	९	स्थूलसाटक	२६८	७३	स्रुति	२७०	८१
स्थानु	२९८	४८	स्थूलसाटक	२६८	७३	स्रुति	२७०	८१
स्थानिष्ठ	१७७	४४	स्थूलसाटक	२६८	७३	स्रुति	२७०	८१
स्थान	१८५	१९	स्थूलसाटक	२६८	७३	स्रुति	२७०	८१
स्थानीय	३१३	११०	स्थूलसाटक	२६८	७३	स्रुति	२७०	८१
स्थानीय	७२	१	स्थूलसाटक	२६८	७३	स्रुति	२७०	८१
स्थाने	३५२	११	स्थूलसाटक	२६८	७३	स्रुति	२७०	८१
स्थापय	२८२	८	स्थूलसाटक	२६८	७३	स्रुति	२७०	८१

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
स्पृत	{ २११	२१	स्त्र	{ १	१	स्त्रिन्	२५५	१५
स्पृति	{ २०४	१०१	स्त्र	{ १४८	२५३	ह		
सोमै	२११	२१	स्त्र	{ ३५	४	ह	३५०	५
सोमाक	९९	५०	स्त्र	{ ४०	१	ह	२१	३१
संसिन्	८१	२८	स्त्राह (ह) ...	१०	४६	हस	{ १२५	२३
सस	११४	१३५	स्त्र	{ १०	५०	हस	{ ३३९	२२५
सस	२०९	९	स्त्र	{ ३२५	१६०	हसक	१५८	११०
ससद्रुमां	२२०	१९	स्त्र	{ ५०	३८	हसिका	१००	८९
ससन्ती	६२	३०	स्त्र	{ ३१६	१३१	हस	४४	१५
ससा	९९	८३	स्त्र	{ २	६	हस	२३४	१८
ससा	११२	१४२	स्त्र	{ २३४	९४	हसिकासिनी ..	१०९	१३०
सस	५	१०	स्त्र	{ २४०	८	हस	२०६	१०८
सस	२०५	१०४	स्त्र	{ १११	१३८	हस	४४	१५
सस	३३९	९	स्त्र	{ ११	५२	हस	२६२	४१
सस	१०२	१५	स्त्र	{ २०	२६	हस	{ १०९	१३०
सस	२०२	९९	स्त्र	{ ११	५५	हस	{ १५३	९०
सस	१०१	२४	स्त्र	{ ११	५४	हस	३४४	२४३
सस	१०२	२५	स्त्र	{ १३८	२९	हस	९०३	९६
सस	९९	८३	स्त्र	{ ३४३	२४०	हस	१९०	४४
सस	८८	३०	स्त्र	{ ७४	१०	हस	१११	१३८
सस	{ ५०	११	स्त्र	{ १३८	३२	हस	९७	७४
सस	{ ३४१	२३२	स्त्र	{ १३८	३२	हस	८	३५
सस	६२	३०	स्त्र	{ ३०२	३८	हस	१८०	२८
सस	६२	३०	स्त्र	{ ३०८	९४	हस	{ ११८	१
सस	२३५	१००	स्त्र	{ ८८	६०	हस	{ ३२६	१०४
सस	{ १३९	३४	स्त्र	{ १०२	९८	हस	{ ३१	५३
सस	{ ३३५	२१०	स्त्र	{ ११२	१४४	हस	{ १६३	१३१
सस	{ २५५	१५	स्त्र	{ १०३	१०७	हस	{ ३३	१३
सस	{ २५६	१६	स्त्र	{ १०७	४७	हस	{ १२०	८
सस	१३९	३४	स्त्र	{ ४०	२३	हस	{ २९९	५०
सस	२५५	१५	स्त्र	{ २९	३१	हस	{ २९९	५०
सस	३५३	८	स्त्र	{ ५०	३६	हस	{ १६	१
सस	२०२	९२	स्त्र	{ ९३	९०	हस	{ ३३	१४
सस	१९०	७०	स्त्र	{ १८४	१०	हस	{ ३३	१४
सस	४०	९२	स्त्र	{ २५४	१०	हस	{ ३३	१४
सस	२०३	९४	स्त्र	{ ३०	४६	हस	{ ३३	१४
सस	५०	३६	स्त्र	{ १०१	९३	हस	{ ३३	१४
सस	२५९	३३	स्त्र	{ ३५१	८	हस	{ ३३	१४
सस	२०९	७	स्त्र	{ ३५३	२४३	हस	{ ३३	१४
सस	५०	३८	स्त्र	{ ३५३	२४३	हस	{ ३३	१४
सस	५	३८	स्त्र	{ ३५३	२४३	हस	{ ३३	१४
सस	१३९	३३	स्त्र	{ ३५३	२४३	हस	{ ३३	१४
सस	३५३	३३	स्त्र	{ ३५३	२४३	हस	{ ३३	१४
सस	५	३३	स्त्र	{ ३५३	२४३	हस	{ ३३	१४
सस	३५३	३३	स्त्र	{ ३५३	२४३	हस	{ ३३	१४
सस	५	३३	स्त्र	{ ३५३	२४३	हस	{ ३३	१४

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
हरिमन्थक.....	२१४	१८	हार.....	१५३	१०५	हिलमोचिका ...	११५	१५३
हरिमन्थज.....	२१४	१८	हारिर्नि	१२८	३४	ही	३५१	९
हरिबालुक.....	१०७	१२१	हारीत	१२८	३४	हीन	{ २३५	१०३
हरिद्वय.....	१०	४४	हार्य	४३	२३	{ ३१५	१०३	
हरीतकी	९३	५९	हॉल	२१२	१३	हीरे.....	८	३५
हरेणु	{ १०६	१२०	हाला	२४८	३९	हुतमुष्मिणा ...	१३१	२१
हर्म्य	२१३	१४	हालिक.....	२२६	६४	हुतमुख	१२	५८
हर्म्य	७४	९	हाव	४८	३३	हुम्.....	{ ३५३	१८
हर्म्यक्ष	११८	१	हास	४५	१९	{ ३४३	२५३	
हर्म्य	१८	२४	होतक	१०८	१२८	हुर्द	११	५५
हर्ममाण	२५४	७	हासिक	१८८	३६	हुति	{ ३६	८
हल.....	२१२	१३	हास्य	{ ४५	१३	{ २७९	८	
हल.....	३६६	२३	हाहा	{ ४५	१९	हह.....	११	५५
हला	४४	१५	हाहा	११	५५	हणिर्वा	२८४	३२
हलायुध	६	२४	हि	{ ३४८	२५६	हणीया.....	२८४	३२
हलाहल	५२	१०	{ ३५०	५				
हलिन्	६	२५	हिसा	३४०	२२८	हन्	{ २९	३१
हलिप्रिये	८९	४२	हिसाकर्मन्.....	२८१	१९	{ १४७	६४	
हलिप्रिया	२४८	३९	हिस	२५९	२८	हदय	{ २९	३१
हल्प	२११	८	हिका	३५९	८	{ १४७	६४	
हल्या	२८६	४१	हिहु	२२०	४०	हदयज्जम	३८	१८
हलुक	६३	२६	हिहुनिर्पास	९४	६२	हदयालु	२५३	३
हव	{ ३७९	८	हिहुल	३६५	२०	हय	२६५	५३
{ ३३४	२०६		हिहुली	१०५	११४	हरीक	३१	८
दविस्	{ १०२	२७	हिजल	९३	६१	हरीकेश	५	१८
{ २२३	५२		हिडीरे	२३६	१०५	हए	२७५	१०३
हव्य	१७१	२४	हिण्डीरे	२३६	१०५	हएमानस	२५४	७
हव्यपाक	१७१	२२	हिन्ताल	११८	१६९	हे	३५०	७
हव्यवाहन	१२	५८		१९	१८	हेति	{ १२	७०
हस	४५	१८	हिम	{ १९	१९	{ ३०३	६०	
हसनी	२१७	३०		३६५	२२	हेतु	२९	२८
हसती	२१७	२९	हिमवत्	७८	३	हेमवृट	७८	३
हस्त	{ १५२	८९	हिमबालुका	११३	१३०	हेमदुग्ध	८५	८२
{ १५५	९८		हिमसंहति	१९	१८	{ २३४	९४	
{ ३०१	५८		हिमोशु.....	१८	१३	हेमन्	{ ३४६	२३
हस्तधारण	२७८	५	हिमानी	१९	१८	हेमन्त	२४	१८
हस्तधारण	२७८	५	हिमावती	१११	१३८	हेमपुष्पक	९४	६१
हस्तिन्	१८८	३४		२३३	९०	हेमपुष्पिका	९४	७१
हस्तिनख	७६	१३	हिरण्य	{ २३३	९१	हेमादि	११	५२
हस्तिपद	१९४	५९	{ २३४	९४	९४	हेरम्भ	९	४१
हस्त्यारोह	१९४	५९	हिरण्यगर्भे	५	१६	हेला	४८	३२
हर्द	११	५५	हिरण्यवाह	६३	३४	हेपा	१९१	४७
हा	३४८	२५५	हिरण्यरेतस्	९२	५८	हे	३५०	७
हाटक	२३४	९४	हिरद	{ ३४९	३	हम	१८८	३२
हायन	{ ३०	९०	{ ३५०	७				
{ ३११	१००							

शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः	शब्दः	पृष्ठम्	श्लोकः
ईश्वरी	११३	१३८	ईश्वरी	११३	१३८	ईश्वरी	११३	१३८
ईश्वरी	११३	१३८	ईश्वरी	११३	१३८	ईश्वरी	११३	१३८
ईश्वरी	११३	१३८	ईश्वरी	११३	१३८	ईश्वरी	११३	१३८
ईश्वरी	११३	१३८	ईश्वरी	११३	१३८	ईश्वरी	११३	१३८
ईश्वरी	११३	१३८	ईश्वरी	११३	१३८	ईश्वरी	११३	१३८
ईश्वरी	११३	१३८	ईश्वरी	११३	१३८	ईश्वरी	११३	१३८
ईश्वरी	११३	१३८	ईश्वरी	११३	१३८	ईश्वरी	११३	१३८
ईश्वरी	११३	१३८	ईश्वरी	११३	१३८	ईश्वरी	११३	१३८
ईश्वरी	११३	१३८	ईश्वरी	११३	१३८	ईश्वरी	११३	१३८
ईश्वरी	११३	१३८	ईश्वरी	११३	१३८	ईश्वरी	११३	१३८

क्षेपकश्लोकशब्दानुक्रमणिका.

शब्दः	पृष्ठम्	शब्दः	पृष्ठम्	शब्दः	पृष्ठम्
अ		आशेष	३८	कञ्चुकिन्	५२
अंशुमासिन्	२३	आशिकवि	१०४	कटक	२९०
अक्षपाद्	१६०	आईक	१६०	कष्टक	२९०
अक्षत्र	५	आतिथ	५२	कष्टीरथ	११९
अक्ष	२९४	इ		कमलोद्भव	५
अक्षोभ्यन्	१२२	इम	२३	कर्ममोटी	९
अनेकम्	२९३	इन्द्रसुसक	१४५	कर्मसाक्षिन्	२३
अन्तरिक्ष	१५	इला	६०	कापिठ	१६०
अन्तरिक्षपति	२३	उ		किशक	२९३
अन्तरिक्ष	२२३	उत्कटिका	२९३	कुहिम	७४
अभियोग	३८	उद्गम	१६	कुतप	३३६
अवधान	३०	उद्गीर्ण	१६	कुम्भिनी	६०
अवधेय	४६	उद्भव	७	कुम्भीनस	५२
अवदृश्य	४६	उद्भव	१२२	कुल्लुपा	६२
अवदृश्य	१६	उद्भव	१३	कुसर	२२३
अवधीन	१६	उद्भव	१३	कुशा	१४५
अवधृति	८	ए		कौशिक	१२३
अहिर्बुध्निका	५२	एकदृष्टि	१२४	कौशिक	१०५
अहिर्बुध्न्य	८	औ		कौशिक	१०५
आ		औलुख्य	१६०	क्षमा	६०
आशेष	३८	फ		क्षार	३३
आक्षेपाद्	१६०	कष्ट	२९४		

शब्दः	पृष्ठम्	शब्दः	पृष्ठम्	शब्दः	पृष्ठम्
क्षीरसागरकम्पका ...	७	झ		पद्माक्ष ...	२१
क्षीर ...	१७८	झञ्झावात ...	१३	पर्यङ्क ...	२९१
ख		ट		पाक ...	२७१
खद्योत ...	२१	टङ्क ...	२९१	पादवस्त्रीक ...	१७५
खनक ...	१२२	त		पारासयं ...	१७५
खेटक ...	२९१	तमिस्रहन् ...	२१	पिञ्ज ...	१४८
ग		तार ...	४१	पुण्डरीक ...	११९
गङ्गारि ...	८	तारापथ ...	१५	पुण्ड्रज ...	११२
गङ्गा ...	७२	तिलीद्वय ...	२२३	पुराणपुर ...	१
गङ्गिका ...	२९१	तेजसां राशि ...	२१	पूर्य ...	५
गङ्ग ...	७	त्रयीतनु ...	२१	पेटक ...	२९१
गङ्गरी ...	६०	द		पीथ ...	२१
गाधेय ...	१७५	दशक ...	७९	पीथी ...	२९
गुण्ड ...	२९४	दर्व ...	४९	प्रकम्पन ...	१३
गो ...	६०	द्वय ...	१३	प्रकटोदित ...	३९
गोहर्ग ...	५१	दाहक ...	२९१	प्रणिधान ...	३०
गोवर्ग ...	२३	दाहक ...	७	प्रत्यग्भव ...	१९
गीतिका ...	६०	दाय ...	१३	प्रतीचीन ...	१९
गन्ध ...	१००	दिनमणि ...	२१	प्रघोतन ...	२१
घ		दिवस्पृथिवी ...	७२	प्रमात ...	२३
गृह ...	१२३	दिवाग्न्य ...	१२३	प्रामथ ...	१९
घ		दिवाभीन ...	१२३	प्राचीन ...	१९
चन्द्रमाका ...	७४	दुर्योगा ...	३८	प्राचेतय ...	१७४
चन्द्रिका ...	९	देशिक ...	२९१	फ	
चन्द्रमुखा ...	९	द्विरसन ...	५२	फणधर ...	५१
चन्द्र ...	३८	द्विरासन ...	१७५	घ	
चन्द्र ...	३८	पावापृथिवी ...	७२	बलाहक ...	७
चन्द्रमुखा ...	९	पावाभूमी ...	७२	गुप ...	१९
चापांक ...	११०	घ		गुदरपति ...	१९
चिपोत्रेक ...	७१	चामनिवि ...	२१	गुदरादिन् ...	१९०
चिपकाक ...	११९	चात्री ...	६०	म	
चिपत्रिदिन् ...	११४	न		मग ...	११
चैव ...	३८	नाभिग्रहन् ...	५	मणिन ...	१९
छ		नाथक ...	२९१	मनुजगत ...	१७८
छत्रक ...	२३	नाथामक ...	१७८	मणिन ...	१३
ज		निधन ...	५	मकार ...	१९
जलकपूर ...	२३	निधनान् ...	७४	मातुल ...	१९
जपदी ...	६०	निधिरिपी ...	६९	मादीदी ...	७
जलकपूर ...	६	नितादन ...	१२३	माधवा ...	३०
जलक ...	२९१	निवायिक ...	१२०	मृगपात्री ...	१९
जिह्वा ...	१६०	द		मृगि ...	५१
		जडव ...	११९	मृग ...	५१

BOMBAY SANSKRIT SERIES.

*Edited under the Superintendence of Prof S. B. Ekdandekar, M. A.,
and Prof K. R. Patil, B. A.*

	Original Price. Rs. a. p.	Reduced Price. Rs. a.
<i>Āpastambya Dharmasūtra, Part I, with Critical Notes and index and various Readings of the Hiranyake-bi-Dharma sūtra, by Dr G. Bühler (R. S. S. No. 44)</i> ...	2 12 0	1 6
----- <i>Part II, containing extracts from Haradutta's Commentary called Upavāta, by Dr. G. Bühler (R. S. S. No. 50)</i> ...	2 4 0	1 2
<i>Atharvāna Upanishads and Commentaries, by Col. G. A. Jacob (R. S. S. No. 40)</i> ...	2 8 0	1 4
<i>Bhāṭṭi Kāvya, Vol. I with Mallinātha's Commentary, by Trivedi (R. S. S. No. 56)</i> Mr. K. P. ...	9 0 0	
----- <i>Vol. II, by Mr. K. P. Trivedi (R. S. S. No. 57)</i> ...	6 0 0	
<i>Concordance to the Principal Upanishads and Bhagavadgītā, by Col. G. A. Jacob (R. S. S. No. 59)</i> ...	8 0 0	4 0
<i>Darśakumāracharita of Dandin, Part I with Critical Notes, &c. by Dr G. Bühler (R. S. S. No. 10) (under revision.)</i>		
----- <i>Part II, by Dr P. Peterson (R. S. S. No. 42)</i> ...	0 14 0	0 8
<i>Deshicima Mālā, Part I Text Critical Notes, by Professor Paschel and Dr G. Bühler, (R. S. S. No. 17).</i> ...	3 4 0	1 0
<i>Ekavali of Vidyādhara with Commentary Tarala of Mallinātha, with Critical Notes, &c. by Mr. K. P. Trivedi B.A. (R. S. S. No. 63)</i> ...	14 0 0	
<i>Gandavaho, by Vāṅmāta Edited by Mr. S. P. Pandit (R. S. S. No. 34)</i> ...	5 2 0	3 0
<i>Handbook to Rigveda Part I by Dr. P. Peterson, (R. S. S. No. 41)</i> ...	3 0 0	1 8
----- <i>Part II, by Dr P. Peterson (R. S. S. No. 43)</i> ...	5 0 0	2 8
<i>Hitopadesa's of Nisargana, by Dr P. Peterson (R. S. S. No. 33)</i> ...	1 10 0	0 11
<i>Hymns from the Rigveda, by Dr P. Peterson (R. S. S. No. 35)</i> ...	4 0 0	2 4
----- <i>(Second Selection by Dr P. Peterson (R. S. S. No. 55)</i> ...	4 0 0	

Bombay Sanskrit Series—continued.		Rs. & p.	Rs. & p.
Kādambari, Vol. I (Text), by Dr. P. Peterson (B. S. S. No. 21)		2 0 0	
————— Vol. II. Introduction and Notes, by Dr. P. Peterson, (B. S. S. No. 21)		4 8 0	
Kirtī-Kaumodī, by Mr. A. V. Kathavate. (B. S. S. No. 23). Out of print (<i>Copyright restored to the Author</i>).			
Kumārāśa Charita, by Mr. R. P. Pandit (B. S. S. No. 60)		8 8 0	
Mṛichchakatika, with two commentaries and various readings, by Mr. N. B. Godbole (B. S. S. No. 52)		3 8 0	
Mālavikāgnimitra, by Mr. S. P. Pandit (B. S. S. No. 6) ...		2 2 0	
Mālatī-Mādhava, with Critical Notes, &c., by Dr. R. G. Bhandarkar (B. S. S. No. 15)		4 4 0	
Mahābhāṣya of Patanjali, Vol. I, Parts I, II, & III. (together by Dr. F. Kielhorn B. S. S. No. 18)		9 0 0	4 8
————— Part II, by do. (B. S. S. No. 19)		2 0 0	1 0
————— Part III, by do. (B. S. S. No. 20)		2 0 0	1 0
Mahābhāṣya of Patanjali, Vol. II, Parts I, II, & III. (together) by Dr. F. Kielhorn (B. S. S. No. 21, 22, & 26)		9 0 0	
————— Vol. III., Part, I, by do. (B. S. S. No. 28)	} In the Press.		
————— Part, II, by do. (B. S. S. No. 29)			
————— Part, III, by do. (B. S. S. No. 30)			
Mudrārākṣha with the Commentary of Dhundirāja, by Mr. K. T. Telang (B. S. S. No. 27) (<i>Copyright restored to the Author.</i>)			
Mahānārāyaṇopaniṣad, by Col. G. A. Jacob (B. S. S. No. 35)		0 11 0	0 7
Nīti and Vairāgya Śāntakas, with Notes and two Commentaries, by Mr. K. T. Telang (B. S. S. No. 11) (<i>Copyright restored to the Author</i>)			
Naishkarmya-siddhi, with the Chandrika of Jñānottama, by Col. G. A. Jacob (B. S. S. No. 38)		3 0 0	2 8
Nyāyakośa, by Mahāmahopādhyāya Bhūmachārya Zalkikar (B. S. S. No. 49)		12 0 0	6 0
Navas'haśaṅkacarita, Part I, by Pandit, V. S. Islampurkar (B. S. S. No. 53)		3 4 0	1 10
Panchatantra, Book I, with Notes, by Dr. F. Kielhorn (B. S. S. No. 4)		0 6 0	0 0
————— Book II, and III, with Notes by Dr. G. Buhler (B. S. S. No. 3)		0 6 0	0 4
————— Book IV. & V., with Notes by Dr. G. Buhler (B. S. S. No. 1)		0 6 0	0 4

Bombay Sanskrit Series—continued.		Rs. & P.	Pais.
Kādambari, Vol. I (Text), by Dr. F. Peterson (B. S. S. No. 24)	2 0 0		
————— Vol. II. Introduction and Notes, by Dr. F. Peterson, (B. S. S. No. 24)	1 5 0		
Kirtikāumodī, by Mr. A. V. Kathavate (B. S. S. No. 25)			
Out of print (Copyright restored to the Author).			
Kumārjāla Charita, by Mr. S. P. Pandit (B. S. S. No. 67)	2 2 0		
Mṛichekakatika, with two commentaries and various readings, by Mr. N. B. Gollbol (B. S. S. No. 57)	3 2 0		
Mālavikāgnimitra, by Mr. S. P. Pandit (B. S. S. No. 6)	2 2 0		
Mālati Mādhava, with Critical Notes, &c., by Dr. R. G. Bhandarkar (B. S. S. No. 13)	1 1 0		
Mahābhāṣya of Patañjali, Vol. I, Parts I, II, & III. (together by Dr. F. Kielhorn B. S. S. No. 18)	2 0 0		4 5
————— Part II, by do. (B. S. S. No. 19)	2 0 0		1 0
————— Part III, by do. (B. S. S. No. 20)	2 0 0		1 0
Mahābhāṣya of Patañjali, Vol. II, Parts I, II, & III (together) by Dr. F. Kielhorn (B. S. S. No. 21, 22, & 26)	9 0 0		
————— Vol. III, Part, I, by do. (B. S. S. No. 24)			In the Press.
————— Part, II, by do. (B. S. S. No. 25)			
————— Part, III, by do. (B. S. S. No. 30)			
Mudrārākhana with the Commentary of Dhundiraja, by Mr. K. T. Telang (B. S. S. No. 27) (Copyright restored to the Author.)			
Mahānārāyanopaniṣad, by Col. G. A. Jacob (B. S. S. No. 35)	0 11 0		0 7
Nīti and Vairāgya Śāstakas, with Notes and two Commentaries, by Mr. K. T. Telang (B. S. S. No. 11) (Copyright restored to the Author)			
Naishkarmya-siddhi, with the Chandrika of Jñānottama, by Col. G. A. Jacob (B. S. S. No. 38)	3 0 0		2 8
Nyāyakośa, by Mahāmahopadhyāya Bhīmāchārya Zalkikar (B. S. S. No. 49)	12 0 0		6 0
Navasāhasānkarita, Part I, by Pandit, V. S. Islampurkar (B. S. S. No. 53)	3 4 0		1 10
Panchatantra, Book I, with Notes, by Dr. F. Kielhorn (B. S. S. No. 4)	0 6 0		0 0
————— Book II, and III, with Notes by Dr. G. Bühler (B. S. S. No. 3)	0 6 0		0 4
————— Book IV, & V., with Notes by Dr. G. Bühler (B. S. S. No. 1)	0 6 0		0 4

Bombay Sanskrit Series —continued.		Rs. a. p.	Rs. 1
Vikramādikāvakāṇṭha, by Dr. G. Bühler (B. S. S. No. 14) (<i>Copyright restored to the Author</i>)			
Vikramorvasā, with Notes, by Mr. S. P. Pandit (B. S. S. No. 16)	2 0 0		

SANSKRIT PUBLICATIONS NOT INCLUDED IN THE
BOMBAY SANSKRIT SERIES.

Amarakosa, the Thesaurus of Sanskrit Words of Amara			
Sirha, with the Commentary of Mahes'vara. Edited			
by Mr. Raghunāth Shastri Talekar, with Index ...	1 12 0		0 1
Aṅgīrśa Samhitā, with the Commentary of Sāyapā-			
chārya. Edited by Mr. S. P. Pandit, M. A. Vols. I, II,			
III and IV., each at	10 0 0		
Kāvya-prakāśa (2nd edition), by Pandit Vamānchārya			
Zakkār	3 1 0		
Rāmāyaṇa—Rāmāyana (Bālakanda). Edited with Notes by Dr.			
P. Peterson	0 11 0		

Bombay Sanskrit Series.—continued.		Rs. a. p.	Rs. a.
Vikramānkaśevacharita, by Dr. G. Bühler (B. S. S. No. 14) (<i>Copyright restored to the Author</i>)			
Vikramorvasi, with Notes, by Mr. S. P. Pandit (B. S. S. No. 16)	2 0 0		

SANSKRIT PUBLICATIONS NOT INCLUDED IN THE
BOMBAY SANSKRIT SERIES.

<i>Amaraśaśa</i> , the Thesaurus of Sanskrit Words of Amara Śinha, with the Commentary of Mahes'vara. Edited by Mr. Raghunāt Shastri Talekar, with Index	1 12 0	0 13
<i>Atharvaveda Samhita</i> , with the Commentary of Śāyanāchārya. Edited by Mr. S. P. Pandit, M. A. Vols. I, II, III, and IV., each at	10 0 0	
Kāvyaṇṇakāśa (2nd edition), by Pandit. Vamaṇāchārya Zalkikar	5 1 0	
<i>Vālmiki—Rāmāyana</i> (Bālakanda). Edited with Notes by Dr. P. Peterson	0 11 0	

